

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

108. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Marko Tikka

Hallitus: Jukka Tarkka (pj.), Pauli Kettunen (vpj.), Christian Krötzl,

Tuomo Lappalainen, Markku Peltonen, Harri Rinta-aho

Ulkoasu: Heikki Kallioma

Historiallisen Aikakauskirjan artikkelit ovat läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Pirjo Markkola, Suomen historiaa ilman ruotsia? 149

Pohjan ääriällä

Irmeli Valtonen, Pohjoinen ääri anglosaksien maantieteessä 151

Kansalaisuuden rajat

Irma Sulkunen, Kaksi tietä naiskansalaisuuteen – Suomen ja Uuden-Seelannin äänioikeus-
uudistusten vertailu 167

Yrjö Tala, Pakon ja vapauden välillä 183

Kirjailijan ajassa ja paikassa

Elina Martikainen, ”Sotaa, sitä tarvitaan.” – Maria
Jotunin kuvaus 1930-luvusta 194

Hanna Elomaa, Kirjailijat ja esikaupunki –
1900-luvun alkupuolen Kauntainen paikkojen
välisissä suhdehierarkioissa 206

Kolumni

Kari Teräs, Paikallisuuksia historiassa 217

Katsauksia

Pasi Tuomainen, Sotahistorian atlanttinen yhteys 219

Keskustelua

Jorma Kalela, Historiantutkimus vaikuttavuusyh-
teiskunnassa 232

Aki Rasilainen, Vanhan Suomen yhdistämisen
selittäminen 238

Syväloutaus

Pauli Kettunen, Kumouksen kohina 244

Arvosteluja

Hayden White, The Fiction of Narrative. Essays
on History, Literature, and Theory 1957–2007
(*Matti Peltonen*) 248

Kalevalan kulttuurihistoria. Toim. Ulla Piela, Seppo
Knuutila, Pekka Laaksonen (*Irma Sulkunen*) 250

J. Donald Hughes, Maailman ympäristöhistoria
(*Simo Laakkonen*) 252

Reconfigurations of Native North America: An
Anthology of New Perspectives. Toim. John R.
Wunder and Kurt E. Kinbacher (*Janne Lahti*) 254

Keisari Augustus, Yksinvaltiaan elämä ja teot.
Suom. Pekka Tuomisto (*Ari Saastamoinen*) 255

Kirsi Salonen ja Ludwig Schmutge, A Sip from
the “Well of Grace” (*Maiju Lehmijoki-Gardner*) 257

P. A. Krotov, Bitva pri Poltave. K 300-letnei
godovštšine (*Antti Kujala*) 258

Jouko Nurmiainen, Edistys ja yhteinen hyvä va-
paudenajan ruotsalaisessa poliittisessa kielessä
(*Jussi Kurunmäki*) 260

Matti Klinge, Napoleonin varjo. Euroopan ja Suo-
men murros 1795–1815 (*H. K. Riikonen*) 262

Jouni Yrjänä, Metsäpirulainen. Liikemies Erik Jo-
han Längman (1799–1863) talousjärjestelmän
murroksessa (*Petri Karonen*) 266

Päivi Pukero, Epämääräisestä elämästä kruunun
haltuun. Irtolaisuuden ja huono-osaisuuden
kontrolli Itä-Suomessa 1860–1885 (*Pirjo Mark-
kola*) 269

Hugh Murphy and Derek J. Oddy, The Mirror of
the Seas. A Centenary History of Society for
Nautical Research (*Tapio Bergholm*) 270

Jukka Siro, Tuomiovalta kansalle. Vallankumous-
oikeudet sisällissodassa 1918 (*Lars Björne*) 272

Martti Häikiö, V. A. Koskenniemi – suomalainen
klassikko I–II (*Kai Häggman*) 274

Rick Perlstein, Nixonland. The Rise of a Presi-
dent and the Fracturing of America (*Jukka
Renkama*) 277

Tiedemaailma

Marko Lamberg Historiallisen Aikakauskirjan
uusi päätoimittaja 280

Palkittuja 280

Kirjoittajat 280

Notes on the contents 281

Unto Hämmäläinen, Vastine Markku Jokisipilälle
ja Juha Sihvolalle 282

Marja Engman, Mihin nohoitui Päivi Setälä ja
eräitä muita? 282

Tarkennus 283

Kansi:
Uusisecelantilainen nainen 1905. Bridgeman Art
Library / Arthur Iles.

Eero Järnefelt, Tekla Hultinin muotokuva 1905.

Valtion taidemuseo / Kuvataiteen keskusarkisto.

Suomen historiaa ilman ruotsia?



■ Suomen historian kieli on vasta vähän aikaa ollut suomi. Sitäkin tärkeämpi kieli on ruotsi. Suomen historiaa on mahdollista tutkia ilman venäjän ja ranskan taitoa, latinankin voi kiertää, mutta miten voi tutkia Suomen historiaa, jos ei osaa ruotsia?

Suomalaisilla ylioppilailta on suuri valinnanvapaus. Ylioppilaskirjoitusten neljästä pakollisesta kokeesta äidinkieli on kaikille pakollinen. Kolme muuta valitaan toisen kotimaisen kielen, vieraan kielen, matematiikan ja reaaliaineiden joukosta. Alkukesästä esitetyt laskelmat suomalaisten nuorten kielitaidosta osoittavat, että vapaus ei ole monipuolistanut osaamista, pikemminkin pohja on kaventunut.

Tunnustan olevani pakkoruotsin kannattaja. Olen kiitollinen, että jouduin Ikaalisten kunnallisen keskikoulun alaluokilta asti pönttämään ruotsia. Toista kotimaista ei paikkakunnalla 1970-luvulla kuullut, vaikka Gyllingin neidit ja Rothoviukset olivat kuulemma ruotsinkielisiä. Jo silloin moni kauppalan ja maalaiskunnan koululainen ihmetteli, mihin me tätä ruotsia oikein tarvitsemme. Jos Ikaalisten keskikoululaiset olisivat saaneet päättää, he tuskin olisivat valinneet ruotsia. Mutta kun valinnanvaraa ei ollut, ruotsia pöntättiin. Pohjola-Norden palkitsi ahkerimmat oppilaat kirjalahjoilla.

Kun opiskelin Tampereen yliopistossa, jouduin tenttimään muutaman ruotsinkielisen kirjan. Yliassistentti Leena Kaukiainen oli niin ovela, että hän antoi myös tanskan- ja norjankielisiä tekstejä luettavaksi kurssilla, joka käsitteli pohjoismaista historiaa. Suurempi yllätys oli, että Tampereen kaupunginarkistossa ja hämäläisissä kirkonarkistoissa miltei kaikki 1800-luvun aineistot olivat ruotsinkielisiä. Tampereen rouvasväenyhdistyksen sihteeri kirjoitti 1930-luvulle asti pöytäkirjat ruotsiksi ja osa kaupungin kättilöistä laati vielä 1910-luvulla vuosikertomuksiaan ruotsiksi.

Ilman keskikoulusta alkanutta ruotsinopetusta olisin ollut pulassa. Olisin ehkä valinnut aiheen, jossa olisin välttänyt hankalat aineistot. Käytännössä se olisi luultavasti tarkoittanut aihetta, joka ei ulotu 1920-luvun taakse, tai olisin luopunut pääaineestani Suomen historiasta ja keskittynyt aiheisiin, joissa pärjäsi ilman ruotsin taitoa.

Miksi tämä vuodatus? Yksinkertaisesti siksi, että olen huolissani suomalaisten historianopiskelijoiden tulevaisuudesta. Minua huolestuttaa suomalaisen yhteiskunnan historian ja suomalaisen historian tutkimuksen tulevaisuus. Kauniisti voi ajatella, että parempi ranskankielen ja venäjänkielen taito tuo uusia, avaria näkökulmia esimerkiksi 1700- ja 1800-lukujen historiaan. On aidos-

ti ongelma, että näitä kieliä ei osata, mutta paraneeko tilanne, jos ei osata enää ruotsiakaan?

Sukututkijat osoittavat, että vahvalla motivaatiolla voi ylittää monia esteitä. Asialleen antautuneet sukututkijat löytävät esipolvensa seurakuntien aineistoista, vaikka kouluruotsi olisi ruostunut tai sitä ei olisi koskaan opetettu. Käytännössä vain epäilen, kuinka moni historian opiskelija alkaa seminaarityötä kirjoittaessaan opetella kieltä, jota hän ei ole koulussa lukenut. Opiskelijoissa on aina muutamia ahertajia, jotka tutustuvat uusiin kieliin, mutta Suomen historian opiskelijoista suurimman osan pitäisi oppia uusi kieli. Kovin hankalaa siitä tulisi. Huononkin kouluruotsin voi virittää käyttökuntoon helpommin kuin olemattoman ruotsin.

Pelkään pahoin, että pakkoruotsin vastustajat eivät ymmärrä, mitä he ovat nuorilta viemässä. Ääritapauksessa he ovat riistämässä oikeuden omaan historiaan. Kyse ei ole vain Uudenmaan ja länsirannikon menneisyydestä. Keski- ja Itä-Suomen maakunta-arkistoissa suurin osa alkuperäisaineistoista on pitkälle 1800-luvulle ruotsinkielistä. Kuka haluaa ihan oikeasti synnyttää tilanteen, jossa vain ruotsinkieliset ja muutamat suomenkieliset eksentrikot osaavat tuottaa uutta tietoa suomalaisten historiasta?

*

Historiallinen Aikakauskirja tarjoaa jälleen lukijoilleen monipuolisen kokonaisuuden. Varhaisinta historiaa edustaa Irmeli Valtosen artikkeli Euroopan pohjoisesta äärestä anglosaksien maantieteessä. Kirjoittaja osoittaa, että aineistoja uudella tavalla lukemalla ja kontekstoimalla voi löytää ulottuvuuksia,

jotka tarkentavat kuvaa Pohjois-Euroopan varhaisesta historiasta.

Irma Sulkunen ja Yrjö Tala käsittelevät kansalaisuuden rajoja. Sulkunen tarkastelee suomalaista äänioikeusuudistusta ja vertaa siitä Uuden-Seelannin kymmenkunta vuotta vanhempaan reformiin. Naiskansalaisuuden rajojen erilainen tuottaminen paljastaa yhteiskuntien eroja, mutta samalla löytyy yhtäläisyyksiä. Vaikka sukupuoliero saa erilaisia ilmentymiä, se on tärkeä yhteiskunnallinen jakolinja.

Toinen jako kulkee uskonnollisen vaakaumuksen mukaan. Pohjoismaista historiaa leimaa valtion ja kirkon tiivis yhteys, mutta 1800-luvun jälkipuoliskolla moni asia muuttui. Yrjö Talan artikkeli tähdentää, että uskonnonvapaus oli muutakin kuin vapaus uskoa tai olla uskomatta kirkon opetuksiin. Kirkon ja valtion tiiviin yhteistyön ja työnjaon takia kasteesta tuli hankala hallinnollinen kysymys. Kastamattomat lapset eivät olleet kirkon jäseniä, mutta yhteiskunnan jäseniksi heidät piti jotenkin kirjata.

Elina Martikainen ja Hanna Elomaa käsittelevät artikkeleissaan kirjailijoita ja heidän yhteisöjään. Martikainen erittelee Maria Jotunin kuvausta maailmansotien välisestä ajasta ja rinnastaa sitä muiden kirjailijoiden kuvauksiin. Elomaa tarkastelee ruotsinkielisten kirjailijoiden yhteisöä Kauniaisissa. Toivottavasti artikkelit innostavat aikakauskirjan lukijoita kaivamaan kirjahyllystään tai kirjastosta esiin kirjailijoiden teoksia. Kesä ja kaunokirjallisuus kuuluvat yhteen.

Hyvää kesää!

Pirjo Markkola
pirjo.markkola@jyu.fi

POHJAN ÄÄRILLÄ



IRMELI VALTONEN

Pohjoinen ääri anglosaksien maantieteessä

Anglosaksien kirjallinen kulttuuri perustui suurelta osin aikaisempaan mantereella tuotettuun materiaaliin ja eteläiseen näkökulmaan. Brittein saarten läheisyys Pohjolaan ja anglosaksien osin eteläskandinaavinen tausta vaikuttivat kuitenkin heidän maailmankuvaansa. Irmeli Valtonen tarkastelee historiallis-filologisesta näkökulmasta kuinka nämä eri traditiot näkyvät maantieteellisessä tiedossa ja maailman pohjoisen äären kuvauksessa. Mitä kansoja ja alueita sijoitettiin Euroopan pohjoiselle laidalle anglosaksisissa lähteissä?

■ Anglosaksisten lähteiden kuvaukset alueesta, jota nykyään nimitämme Pohjolaksi, liittyvät anglosaksien alkuperämyytin maantieteeseen ja Euroopan pohjoisen äären määrittelyyn.¹ Alkuperämyytin kirjasi ensimmäistä kertaa Beda *Kirkkohistoriasaan* 700-luvulla. Mielenkiintoisimmat kuvaukset pohjoisesta äärestä esiintyvät kuitenkin *Widsith*-runossa, *Orosius*-tekstissä ja ns. anglosaksisissa maailmankartassa, jotka edustavat eri kirjallisuuden lajeja ja tieteenaloja: proosaa, runoutta ja kartografiaa. Nämä lähteet ajoittuvat Englannin historian anglosaksisen aikakauden (n. 450–1066 jaa) loppupuolelle. Tässä artikkelissa tarkastel-

laan näiden neljän lähteen avulla kenen asuttama pohjoinen ääri oli ja millä tavalla se maantieteellisesti kuvattiin.

Kreikan arkaaisen kauden runoudesta lähtien maailman pohjoinen ääri on ollut mukana kirjoitustaitoisten kulttuurien maailmankuvassa. Antiikista ja varhaiskeskiajalta tunnetaan rajallinen määrä kuvauksia, jotka voidaan liittää Pohjolaan ja näitä lähteitä on tutkittu jo vuosisatoja. Pytheaksen Thule-saari, Tacituksen fennit tai Plinius vanhemman ja kartantekijä Ptolemaioksen *Scatinavia*- ja *Skandia*-saaret ovat osa yhteistä historiallista Pohjola-tietouttamme. Tunnetut ja tuntemattomat auktorit välittivät näitä ja muita antiikin perinteisiä käsityksiä pohjoisesta äärestä, jonka läheisyyteen sijoitettiin usein myös hyperborealaiset ja Skyytia. Varhaiskeskiajalla etenkin Thule esiintyy yleisesti maantieteessä ja paikannimet *Scandza* sekä *Scadinavia* myös joissakin lähteissä.

Myöhäisantiikissa Jordanes, Paulus Diaconus ja Prokopios Kesarealainen lainasivat osin antiikista peräisin olevia käsityksiä ja nimityksiä ja sijoittivat goottien, lombardien ja herulien alkukodit pohjoiselle saarelle. Tärkeää uutta tietoa Pohjolasta tallennettiin vasta karolingien käännästyksen seurauksena frankkien valtakunnassa ja viikinkiuhan alla Englannissa 800-luvulla.

Pohjolan kuvausten tutkimuksesta

Ensimmäisen kristillisen vuosituhannen loppuun mennessä tuotetut Pohjolan kuvaukset muodostavat heterogeenisen materiaa-

1. Pohjola tässä yhteydessä tarkoittaa nykyistä Tanskan, Norjan, Ruotsin, Islannin ja Suomen aluetta.

lin. Kirjallinen tieto alueesta ei tarkentunut tai laajentunut merkittävästi tänä aikana, ja joukkoon mahtuu monia hankalasti ymmärrettäviä kuvauksia ja niiden syntyolosuhteita. Näistä eniten keskustelua on käyty Jordaneksen kuvauksesta *Scandza*-saaresta goottien alkukotina.

Tässä materiaalissa on siis edelleen tulkintaongelmia, joiden tutkimisessa tarvitaan kriittistä lukutapaa. Monien teorioiden ja käsitteiden aikana lähdekriittinen ja filologinen tekstilähtöinen lukutapa on edelleen olennainen. Joidenkin tunnetuimpien lähteiden kohdalla on voinut tulla sellainen mielikuva, että kaikki on jo sanottu, mutta näin ei kuitenkaan ole. Useat kansan- tai paikannimet, lähteiden kontekstit, auktorien näkökulmat ja tiedon siirtyminen lähteistä toisiin odottavat viime vuosikymmeninä kehittyneiden kriittisten lähestymistapojen yhdistämistä filologiseen ja historialliseen perustutkimukseen. Jatkuvasti akkumuloituva ja hajallaan oleva tutkimuskirjallisuus, joka auttaisi usean tekstien tulkintaa, odottaa synteisien laatimista näiden lähteiden kohdalla. Tieteidenvälinen metodi on tässä tehtävässä välttämätön.

Anglosaksisissa lähteissä on suhteellisen vähän kuvauksia, joiden voidaan tulkita viittaavaan Pohjolan alueeseen. Niitä voisi olettaa olevan enemmänkin, kun otetaan huomioon Britannian ja Pohjolan läheinen maantieteellinen sijainti, anglosaksien osin eteläskandinaavinen tausta, kielisukulaisuus, jatkuvat kontaktit ja viikinkien asettuminen Britanniaan. Se pääasiallinen materiaali, joka on säilynyt, on kuitenkin ainutlaatuista koko varhaiskeskiajan aineistossa.

Suomessa anglosaksista materiaalia on tutkittu polyhistori Henrik Gabriel Porthanista lähtien. Porthan on tunnettu nimenomaan kriittisen lukutavan soveltajana eri tieteenalojen materiaaliin ensimmäistä kertaa Suomessa. Hänen ruotsinnoksensa *Orosius*-tekstin Pohjolan kuvauksesta oli vuonna 1800 tieteellisesti merkittävä.² Tämän tutkimuksen pohjalta Porthania voidaan pitää Suomen ensimmäisenä anglistina. Hän teki useita edelleen hyväksytyjä tulkintoja *Orosius*-tekstiin sisältyvien Ottarin ja Wulfstanin matkakertomusten kielestä, maantie-

teestä ja historiallisista tiedoista. Näitä päätelmiä edisti laaja tutkimuskirjallisuuden tuntemus sekä Porthanin vakaumus siitä, että aikaisemmin esitettyjä käsityksiä ei tule hyväksyä ilman omaa kriittistä tutkimusta.³

Porthanin jälkeen anglosaksista materiaalia ja niiden Pohjoisen kuvauksia on Suomessa tutkittu suomalaisten ja saamelaisten varhaishistoriaan liittyen. *Orosius*-tekstin ja muinaisenglantilaisen runouden viittaukset finneihin ja muihin pohjoisiin muinaiskansoihin sekä alueisiin on osin käännetty ja nimitysten etymologiaa on tarkasteltu arkeologisten teorioiden ja muiden varhaisten lähteiden yhteydessä.⁴

Kansainvälisessä tutkimuksessa maantieteellistä tietoa ja tilan käsitystä anglosaksisessa kirjallisuudessa on vasta viime aikoina tutkittu kriittisesti. Tässä tutkimuksessa pohjoista äärtä on tarkasteltu vähän. Huomiota on kiinnitetty erityisesti Britannian

2. H. G. Porthan (1800) *Försök at uplysa Konung Aelfreds geographiska beskrifning öfver den Europeiska Norden, Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Aca- demiens Handlingar* 6, Stockholm, 37–106.

3. Nils Erik Enkvist (1958) 'Ohtheriana VII: Porthans Försök at uplysa Konung Aelfreds geographiska beskrifning öfver den europeiska Norden', *Arsskrift utgiven av Åbo Akademi* 38–41, 103–22; Irmeli Valtonen (2009) 'Anglosaksien Pohjola. Ottar, Alfred ja Porthan sen kuvaajina ja tulkitsijoina', *Auraica* 2, 13–30, <http://ojs.tsv.fi/index.php/Aur>

4. Anglosaksisia lähteitä ovat kääntäneet tai käsitelleet varhaishistorian yhteydessä esim. Jalmari Jaakkola (1956) *Suomen varhaishistoria. Heimokausi ja "Kalevala-kulttuuri"*, *Suomen historia* 2, Porvoo: WSOY; Martti Qvist (1968) 'Ottar kertoo herralleen kuningas Alfredille', teoksessa Erno Paasilinna (toim.) *Kaukainen Pohjola. Valikoima Arktisen kuvauksia*, Hämeenlinna: Arvi A. Karisto, 16–20; Jouko Vahtola (1980) *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimi- ja tieteellinen ja historiallinen tutkimus, Studia Historica Septentrionalia* 3, Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys; Matti Huurre (1983) *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria, Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia* 1, Kuusamo, 418–423; Tuomo Pekkanen (1983) 'Suomen kieltä 500-luvulta', *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 79, 123–149; Kyösti Julku (1986) *Kyenland – Kainuunmaa, Studia Historica Septentrionalia* 11, Oulu: Pohjoinen; Luigi De Anna (1988) *Conoscenza e immagine della Finlandia e del settentrione nella cultura classico-medievale, Turun yliopiston julkaisuja, Sarja B. Humaniora* 180, Turku: Turun yliopisto, 113–120, 323; Osmo Pekonen & Clive Tolley (2004) *Widsith. Anglosaksinen muinaisruno*, Jyväskylä: Minerva. Ks. myös muissa lähdeviiteissä mainittu kirjallisuus.

aseman muutokseen anglosaksien maailmankuvassa.⁵

Varhainen maantieteellinen tieto

Kriittiseen lukutapaan liittyy historiallisen maantieteellisen tiedon laadun ja merkityksen huomioiminen. Antiikin ja keskiajan maantieteessä ei ole kyse tieteellisestä tarkkuudesta tai absoluuttisista sijainneista tai etäisyyksistä, siten kuin ne nykyään ymmärretään. Sen pohjana oli usein matkareitinäkökulma, jossa paikat kuvattiin kaavamaisesti ja suhteellisesti reitistä katsoen. Maantieteellä oli myös kontemplatiivinen ja hengellinen ulottuvuus ja usein pedagoginen tarkoitus. Viime vuosina kiinnostus tähän erilaiseen tilaan ja paikantajuun on lisääntynyt huomattavasti.⁶

Nimitykset ovat keskeisiä maantieteellisissä kuvauksissa, missä ne toimivat kiintopisteinä tai ankkureina. Niiden tulkinna on kuitenkin epävarmuustekijöitä. Jotkut nimitykset esiintyvät vain kerran, ja moni voi olla korruptoitunut. Lisäksi etnonymien ja paikannimien identifiointi, ja se miten niihin viitataan nykykielissä, on ongelmallista. Jotkut kansanimet eivät välttämättä ole etnonymejä, ja saman nimityksen merkitys voi vaihdella eri lähteissä.

Viime vuosikymmenien kansainvälinen etnisiiteettikeskustelu on johtanut tilanteeseen, jossa muinaisten ja etenkin hävinneiden kansojen identifiointia ei pidetä mielekkäänä.⁷ Se koetaan melkein mahdottomana alati muuttuvassa maailmassa, jossa ryhmien ja kansojen identiteetti, johon kuuluivat maantieteellinen sijainti, kieli ja kulttuuri, eivät pysyneet samana sisäisten ja ulkoisten vaikutteiden johdosta. Vaikka tämä näkemys on huomioitava tulkinnoissa, nimityksille tulee silti etsiä merkityksiä, sillä muuten on vaarana mieltää ne liian usein merkityksettömiksi alkuperäisessä kontekstissaan – mikä tietenkin on yksi tulkintavaihtoehto.

Pohjolan kuvauksissa olevan tiedon historiallisuuden arvioiminen voi olla vaikeaa muun puuttuvan tieteellisen tuen vuoksi. Historiallisuudella on merkitystä lähteen tulkinnan kannalta. Tekstitutkimuksessa etenkin runouden yhteydessä on mahdol-

lista, että nimityksillä tai tekstin tiedoilla on symbolinen, alliteratiivinen tai myyttinen merkitys, joka voi olla merkittävämpää kuin historiallisuus.

Historiallisen luotettavuuden todistaminen onkin moderni ajatus. Keskiajalla totuus, objektiivisuus ja tarinointi ymmärrettiin eri tavalla kuin nykyään. Nykykäsitysten mukaan kirjoitustaitoisten kulttuurien kuvaukset alueista, jotka eivät olleet kirjoitustaitoisia, ovat välineitä, jotka palvelevat kirjoittajien ideologisia motiiveja ja ensisijaisesti määrittelevät kirjoittajan omaa kulttuuria. Kirjoittajat käyttivät usein klassillisia historiankirjoituksen ja retoriikan traditioita kuvatessaan kansojen menneisyyttä, johon kuului myös maantieteellinen ulottuvuus.⁸

5. Uuden kriittisen suuntauksen anglosaksisen maailmankuvan ja maantieteen tutkimuksessa aloitti Nicholas Howe teoksessaan (1989) *Migration and Mythmaking in Anglo-Saxon England*, New Haven, CT & London: Yale University Press. Ks. myös Sealy Gilles (1998) 'Territorial Interpolations in the Old English Orosius', teoksessa Sylvia Tomasch & Sealy Gilles (toim.) *Text and Territory. Geographical Imagination in the European Middle Ages*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 79–96; Clare A. Lees & Gillian R. Overing (toim.) (2006) *A Place to Believe in. Locating Medieval Landscapes*, University Park, PA: Penn State University Press; Nicole Guenther Discenza (2007) 'A Map of the Universe: Geography and Cosmology in the Program of Alfred the Great', teoksessa Catherine E. Karkov & Nicholas Howe (toim.) *Conversion and Colonization in Anglo-Saxon England, Medieval and Renaissance Texts and Studies* 318. *Essays in Anglo-Saxon Studies* 2, Tempe, AZ: ACMRS, 83–108.

6. Varhaiskeskiaikaisia maantieteellisiä kuvauksia käsittelevät esim. Natalia Lozovsky (2000) *The Earth Is Our Book. Geographical Knowledge in the Latin West ca. 400–1000*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press; A. H. Merrills (2005) *History and Geography in Late Antiquity, Cambridge Studies in Medieval Life and Thought* 64, Cambridge: Cambridge University Press; Nicholas Howe (2008) *Writing the Map of Anglo-Saxon England. Essays in Cultural Geography*, New Haven, CT & London: Yale University Press.

7. Kirjallisuus etnisestä prosessista varhaiskeskiajalla on runsas, ks. esim. Andrew Gillett (toim.) (2002) *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages, Studies in the Early Middle Ages* 4, Turnhout: Brepols; Ildar H. Garipzanov, Patrick J. Geary & Przemysław Urbańczyk (toim.) (2008) *Franks, Northmen, and Slavs. Identities and State Formation in Early Medieval Europe, Cursor Mundi* 5, Turnhout: Brepols.

8. Walter Goffart (1988) *The Narrators of Barbarian History (A.D. 550–800). Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon*, Princeton, NJ: Princeton University Press; Merrills (2005).

Mitään yhtä lähestymistapaa kaikkien lähteiden tutkimukseen ei kuitenkaan ole, koska esimerkiksi niiden kontekstit ja kirjoittajien motiivit vaihtelivat. Jyrkkä historiallisuuden kieltäminenkin on arveluttava lähtökohta tulkinnoissa. Lisäksi ongelmana Pohjolan kuvausten tutkimuksessa on toistaiseksi puutteellinen näkemys suullisen ja kirjallisen tiedon luonteesta ja suhteesta varhaiskeskiajalla.

Anglosaksiset lähteet

Anglosaksisen materiaalin kohdalla on otettava huomioon Englantiin mantereelta siirtynyt tietämys Pohjolasta. Anglosaksien kirjallinen kulttuuri perustui suurelta osin aikaisempaan oppineisuuteen ja kirjallisuuslähteisiin. Meillä ei ole kuitenkaan täydellistä kuvaa siitä, kuinka antiikin, myöhäisantiikin ja varhaiskeskiajan kulttuuri välittyi Englantiin, ja asiaa voikin lähestyä eri tavoilla. Ensinnäkin kunkin tutkittavana olevan lähteen kohdalla voi olettaa, että sen kirjoittaja tunsi laajasti kristillis-latinalaista kulttuuria, johon kuului Englannissa latinaksi kirjoitettu kirjallisuus.⁹ Toisen näkemyksen mukaan anglosaksien kirjallisen kulttuurin ylläpitäminen olisi ollut hyvin vaikeaa ja oppineisuus hyvin rajoittunutta. Kolmannen ja tällä hetkellä yleisimmän käsityksen mukaan kirjallisen kulttuurin luominen ja leviäminen oli hyvin ongelmallista, ja vain pieni vähemmistö oli kirjaoppinut ja lukutaitoista. Tämän vuoksi jokaisesta lähdeistä ja sen kontekstia tulisi lähestyä yksilöllisesti ja harkita heijasteleeko lähde vain pienen joukon näkemyksiä ja tietoa tietynä aikana.¹⁰

Eri lähestymistavat voivat kuitenkin johtaa samanlaisiin oletuksiin anglosaksien käsityksistä Pohjolasta. Nämä oletukset ovat myös tarkastelun lähtökohtina tässä artikkelissa, missä Bedan *Kirkkohistoriaa*, *Orosius*-tekstiä, *Widsith*-runoa ja Cotton-karttaa lähestytään yksilöllisesti. Jos kirjoitustaitoinen kansanosaa tunsi aikaisempia kuvauksia Pohjolasta, mutta ei omaksunut niitä omaan kirjalliseen kulttuuriinsa, voidaan olettaa, että anglosakseilla oli oma näkemyksensä pohjoisista alueista ja heidän maailmankuvassaan Britannia ja Germanian pohjoiset

alueet miellettiin eri tavalla kuin mantereella. Jos oppineisuus taas oli hyvin rajoittunutta ja kirjallisuutta oli vähän käytettävissä, voimme silti olettaa, että anglosakseilla oli oma maailmankuvansa, joka perustui heidän omiin kokemuksiinsa, historiaansa, myytteihinsä ja tietoonsa. Tätä oletettua maailmankuvaa, jossa yhtyivät anglosaksien oma historia ja kulttuuri sekä varhaisemman kirjatiedon tuntemus ja käyttö, voi lähestyä vain säilyneen kirjallisuuden kautta.

Anglosaksien alkuperämyytin maantieteestä

Anglosaksit kuuluvat siihen uusien kansojen joukkoon, joiden alkuperästä varhaiskeskiajalla kirjoitettiin historiankirjoja. Nämä teokset sijoittavat goottien, herulien, lombardien ja anglosaksien alkukodin alueelle, joka näyttäisi vastaavan joitakin osia nykyisessä Etelä-Skandinaviassa tai eteläisen Itämeren alueella. Tämä pohjoinen tausta on kuitenkin ongelmallinen. Vaikeimmat kysymykset liittyvät siihen, kuinka historiallisia alkuperäkertomukset ovat, mistä lähteistä tiedot on koottu, mitä motiiveja kirjoittajilla oli, kuinka he manipuloivat sanomaansa ja mikä tämä sanoma oli. Tällä hetkellä pääkoulukuntien joko erittäin kriittinen asenne historiallisuuteen tai usko hyvin vanhaan suulliseen traditioon kansojen historioissa eivät ole täysin vakuuttavia.¹¹

Näissä alkuperästä kertovissa historiankirjoissa goottien alkukoti on monien heimojen asuttama *Scandzan* saari pohjoisessa meressä, herulien koti on Thulen saarella tanskalaisten tuolla puolen ja lombardien

9. Latinaksi kirjoitettu anglosaksinen kirjallisuus (Anglo-Latin) on ajalta 650–1050.

10. Thomas D. Hill (1990) 'Introduction', teoksessa Frederick M. Biggs, Thomas D. Hill & Paul E. Szarmach (toim.) *Sources of Anglo-Saxon Literary Culture. A Trial Version, Medieval and Renaissance Texts and Studies* 74, Binghamton, NY: CEMERS, SUNY Binghamton, xv–xxix.

11. Näkemyseroista ja koulukunnista, esim. Goffart (1988); Walter Pohl & Helmut Reimitz (toim.) (1988) *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Identities, 300–800, Transformations of the Roman World 2*, Leiden: Brill; Herwig Wolfram (1988, 2. laitos) *History of the Goths*, Berkeley & Los Angeles, CA: University of California Press; Merrills (2005).

koti on *Scandinavian* saarella Germanian pohjoispuolella.¹²

Kuinka todellisia tai myyttisiä saaret olivat kotimaina, on tietenkin tulkinnanvarainen asia ja mahdollonta selvittää tässä. Näiden ehkä turhan polaaristen vaihtoehtojen lisäksi alkukodin sijoittaminen saarelle on voinut heijastella saarta abstraktina maantieteellisenä käsitteenä, jolloin se on symboloinut kaukaista ja eristäytyneitä sijaintia. Jopa mantereen osia on voitu kutsua saariksi (lat. *insula*) sanan sivumerkitysten vuoksi.¹³

Britanniassa anglosaksien osin eteläskandinaavisen alkuperän kirjasi ensimmäisenä munkki nimeltä Gildas teoksessaan *Britannian tubosta*. Teoksen kirjoittamisen ajankohta on epäselvä, ja ehdotukset ajoituksesta vaihtelevat noin vuodesta 480 500-luvun toiselle neljännekselle.¹⁴ Tässä teoksessa ei kerrota tarkkaan Britanniaan tulneiden saksien maantieteellistä alkuperää, mutta heidät miellettiin barbaareiksi, jotka tulivat Germaniasta meren takaa.¹⁵

Jos Gildas jätti maantieteen vähäiseksi, Beda (n. 673–735), joka oli yksi varhaiskeskiajan tärkeimmistä auktoreista, ei jättänyt epäselväksi mistä anglit, saksit ja juutit saapuivat. Vuonna 731 valmistuneessa *Kirkkohistoriassaan* Bedan älykkäästi kokoaman kertomuksen mukaan näihin heimoihin kuuluvia uudisasukkaita tuli Britanniaan Angliasta, Vanhalta Saksienmaalta ja juutien omalta hallintoalueelta (*provincia*). Näistä tärkein oli *Angulus* 'Anglia', joka antoi Bedan mukaan nimen Englannin kansalle ja kielelle – *gens anglorum*.¹⁶

Bedan kertomuksen motiivina on voinut olla Roomaa ja kristillistä kirkkoa tyydyttämään luotu sana- ja mielikuvaleikki liittyen angleihin, Angliaan maailman äärikulmalla (vrt. lat. *angulus*) ja mahdollisesti paavi Gregorius Suuren (n. 540–604) viittaukseen enkeleistä (lat. *angeli Dei*) anglien maassa, jokin muu Bedan älyllinen harjoitus tai nimenomaan anglien joukkomuutto, joka samaistettiin israelilaisten exodukseen ja saapumiseen luvattuun maahan. Anglit saapuivat meren yli luvattuun maahan Britanniaan, jossa he tulivat pian osaksi kristikuntaa, kuten kristittyjen Jumala oli tarkoittanut

tapahtuvankin. Bedan kuvaus anglosaksien alkuperästä on epäilemättä ideologinen luomus, vaikka sillä yleisesti ottaen on historiallinen tausta ja arkeologian tuki. Bedan tarina ei siis ole koko totuus uuden väestön taustasta sekä 400- ja 500-lukujen tapahtumista.

Bedan kuvaamat kotimaa-alueet eivät sisällä pohjoista saarta, johon muiden uusien kansojen historioissa viitataan. Beda kuitenkin tunsu yhden tärkeimmistä antiikin teksteistä, jossa kuvataan pohjoista saarta ja joka vaikutti muihin uusiin kansanhistorioihin. Hän käytti Plinius vanhemman *Luonnonhistoriaa*, jonka Plinius sai valmiiksi hieman ennen kuin hän menehtyi Vesuviuksen purkauksen yhteydessä vuonna 79 jaa. Plinius kertoo ensimmäisenä pohjoisista *Scatinavian* ja *Scandiaen* saarista moniosaisen teoksensa kirjoissa IV, VI ja VIII.¹⁷

12. Jordanes, *Getica* III.16–39, 94, Theodor Mommsen (toim.) (1882) *De origine actibusque Getarum. Iordanes Romana et Getica*, MGH AA 5:1, Berlin, 53–138; Prokopios, *Bella* VI.xiv, VI.xv.1–42, VIII.xxv.11, H. B. Dewing (toim. & käään.) (1968–1979) *Procopius. History of the Wars 1–7*, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press; Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* I.1–2, Ludwig Bethmann & Georg Waitz (toim.) (1878) *Paulus Diaconus. Historia Langobardorum. Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX*, MGH SS rer. Lang. 1, Hanover, 12–187.

13. Saaren symbolisesta merkityksestä, ks. Patrick Gautier Dalché (1986) 'Comment penser l'Océan. Modes de connaissances des *fines orbis terrarum* du nord-ouest (de l'Antiquité au XIIIe siècle)', 221–224, kuten viitattu Leonid S. Chekin (1993) 'Mappae Mundi and Scandinavia', *Scandinavian Studies* 65, 487–520: 493.

14. David N. Dumville (1984) 'The Chronology of *De Excidio Britanniae*, Book I', teoksessa Michael Lapidge & David N. Dumville (toim.) *Gildas. New Approaches, Studies in Celtic History* 5, Woodbridge: Boydell Press, 61–84: 84; Ian Wood (1984) 'The End of Roman Britain: Continental Evidence and Parallels', teoksessa Lapidge & Dumville (toim.) 1–25: 23.

15. Gildas, *De Excidio et Conquestu Britanniae* I.23.1–3, Michael Winterbottom (toim. & käään.) (1978) *Gildas. The Ruin of Britain and Other Works*, London & Chichester: Phillimore.

16. Beda, *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* (lyh. HE) I.1, I.15, Bertram Colgrave & R. A. B. Mynors (toim. & käään.) (1981) *Bede's Ecclesiastical History of the English People, Oxford Medieval Texts*, Oxford: Clarendon Press.

17. Plinius, *Naturalis Historia*, H. Rackham & D. E. Eichholz (vol. 10) (toim. & käään.) (1958–1971) *Pliny. Natural History 1–10*, Loeb Classical Library, Cam-

Jos Bedalla oli käytössään nämä kirjat, hän ei lainannut niistä Pliniuksen ”saari”-käsitettä.

On mielenkiintoista havaita, että Pliniuksen teoksesta on säilynyt Northumbriassa Bedan kotiseudulla kirjoitettu käsikirjoitus ajalta, jolloin Beda kirjoitti *Kirkkohistoriaansa*.¹⁸ Käsikirjoituksessa ovat *Luonnonhistorian* kirjat II–VI. Lisäksi on saatu selville, että Beda käytti Pliniuksen kirjaa VIII ja ehdotettu, että Bedalla on voinut olla käytössään erilaisia katkelmia tai lyhyitä kokoelmia Pliniuksen teoksesta.¹⁹

Pliniuksen tuntemus viittaisi siihen, että Bedan kertomus Angliasta on koottu eri tiedoista ja ajatuksista ja että hän syrjäytti antiikista periytyneen ”pohjoinen saari” -käsitteen alkuperämaantieteessä. Beda oli kiinnostunut maantieteestä ja kosmologiasta ja tunsii niitä hyvin, kuten *Kirkkohistoria* ja hänen muut työnsä osoittavat. Näissä muissa teksteissä, kuten esimerkiksi teoksessa *Asioiden luonteesta*, maailman pohjoisen äären kuvaus on lainattu antiikin maailmankuvasta. Beda viittaa esimerkiksi Thulen saareen, keskiyön aurinkoon ja jäätyvään mereen.²⁰ Eräässä Raamatun kommentaarissa Beda puolestaan sanoo, että hän on oppinut Thulesta kirjoista ja ihmisiltä, jotka tulivat noilta alueilta.²¹

Viittaus suullisiin lähteisiin ja aikalaistietoihin osoittaa, kuinka kirjallisten lähteiden kuvaukset pohjoisista alueista ovat hyvin seulottuja ja etupäässä aikaisempiin auktorihin luottavia. Yksi syy tähän on voinut olla kirjoittajan oman auktoriteetin nostaminen osoittamalla oma kirjaoppineisuus ja vähättelemällä empiiristä tietoa viittaamalla siihen, mutta jättäen soveltamatta sitä. Pääasiallisesti kuitenkin Bedan maailmankuvan esittämiseen vaikuttivat kristillinen sanoma ja kansojen pelastuksen järjestyminen historiassa. Uusi empiirinen tieto on voitu arvioida suhteessa pelastusoppiin ja käsitykseen kristikunnan teleologisesta laajentumisesta. Tällöin oletus väheksynnästä ei riitä selvitykseksi siihen, miksi Beda hylkäsi suullisen tiedon. Bedalla onkin ristiriitainen asenne empiiriseen tietoon.

Empiirisen aikalaistiedon ja traditionaalisen maantieteellisen tiedon suhde varhais-

keskiajalla on edelleen epäselvä asia. Osa-syynä tähän voi olla se, että jaottelu nykynäkökulmasta empiiriseen ja traditionaaliseen tietoon ei ole toimiva tapa analysoida ajan lähteitä.²²

Eräs antiikista periytyvä paikannimi, joka on liittynyt myöhemmissä lähteissä pohjoiseen Eurooppaan, on Skyytia. *Kirkkohistoriaansa* Beda kertoo, kuinka ennen roomalaisten tuloa Britanniaan piktit tulivat veneissä meren toiselta puolelta Skyytiasta ja ajelehtivat Britannian rannikkoa pitkin Pohjois-Irlantiin.²³ On ehdotettu, että Skyytia tässä kohdassa tarkoittaisi *Scandiaa* ja olisi kirjoitusvirhe.²⁴ Tämä korjaus ei kuitenkaan ole tarpeellinen. Antiikin Skyytia mukautui varhaiskeskiajalla kirjoittajien tarpeisiin, ja se ilmaisee tässä tapauksessa kaukaista ja pohjoista paikkaa meren takana, niin kuin brittinäkökulma piktien etäisestä kotipaikasta edellytti.

Anglosaksien alkuperämyytti toistuu hie-man eri muodossa muissakin teksteissä. Kahdessa tekstissä sen maantieteessä on mukana pohjoinen saari tai saaria. Teksti nimeltä *Brittien historia* kirjoitettiin n. 830 Walesissa ja tunnetaan sen myöhemmistä versioista. Siinä kerrotaan, kuinka kaksi vel-

bridge, MA & London: Harvard University Press & William Heinemann.

18. Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Voss. Lat. F.4, fol. 4–33; Helmut Gneuss (2001) *Handlist of Anglo-Saxon Manuscripts. A List of Manuscripts and Manuscript Fragments Written or Owned in England up to 1100, Medieval and Renaissance Texts and Studies* 24, Tempe, AZ, 128.

19. Wesley M. Stevens (1995) *Cycles of Time and Scientific Learning in Medieval Europe, Variorum Collected Studies Series* 482, Aldershot: Variorum, 8; Michael Lapidge (2006) *The Anglo-Saxon Library*, Oxford: Oxford University Press, 36–37, 222–223.

20. Beda, *De Natura Rerum* IX, XLVII, Ch. W. Jones (toim.) (1975) *Bedae Venerabilis. Opera Didascalica, Corpus Christianorum Series Latina* (lyh. CC SL) 123A, Turnhout: Brepols, 173–234.

21. Beda, *In Regum Librum XXX Quaestiones* XXV, David Hurst (toim.) (1962) *Bedae Venerabilis. Opera Exegetica* 2, CC SL 119, Turnhout: Brepols, 289–322.

22. Vrt. Patrick Gautier Dalché (2008) 'L'héritage antique de la cartographie médiévale: les problèmes et les acquis', teoksessa Richard J. A. Talbert & Richard W. Unger (toim.) *Cartography in Antiquity and the Middle Ages. Fresh Perspectives, New Methods, Technology and Change in History* 10, Leiden & Boston: Brill, 29–66: 61.

23. Beda, *HE* I.1.

jestä tuli Germaniasta Brittein saarille ja kuinka toinen heistä oli peräisin *Ogbgul*- tai *Ongle*-nimisestä heimosta. Nimitys tarkoittaa todennäköisesti Angliaa. Toinen veljekistä pyysi lisää ihmisiä muuttamaan tältä alueelta niin, että eräät saaret tyhjenivät asutuksesta kokonaan. Hän pyysi myös neuvoa *Ogbgul*-saaren vanhimmilta.²⁵ Tässä anglosaksien alkuperäkertomuksen versiossa siis kotimaahan kuului saaria.

Toinen teksti, jossa saari esiintyy, on *Æthelweardin Kronikka* n. 980-luvulta. Se perustuu *Anglosaksiseen kronikkaan*, mutta *Æthelweard* († n. 998) käytti myös muuta aikaisempaa kirjallisuutta latinankielisen teoksensa lähteinä. Teksti on viikinkiajan loppupuolelta ja siten jo erilaisemmalta aikakaudelta Britannian ja Pohjolan yhteyksissä kuin edellä käsitellyt lähteet. *Æthelweard* antaa uutta tietoa anglosaksien varhaisesta myyttisestä historiasta Wessexin kuningas Alfred Suuren (hallintokausi 871–899) isän kuningas *Æthelwulfin* (hallintokausi 839–858) sukujuuria kuvatessaan.

Æthelweard kertoo kahdesta kaukaisesta esi-isästä nimeltä *Scyld* ja *Scef*. *Scef* saapui nuorena poikana meren saarelle, jonka nimi oli *Scani* ja missä hänet lopulta valittiin kuninkaaksi.²⁶ *Scani* *Æthelweardin Kronikassa* sekä niissä *Scyld* ja *Scef* -kertomuksissa, joita tunnetaan muista lähteistä ja joilla on yhteyksiä muinaisskandinaavisiin taruihin, on voinut yhtä hyvin viitata samaan maantieteelliseen käsitteeseen kuin eri käsitteisiin. *Scani*-nimityksellä on kuitenkin selvä yhteys paikannimeen *Skåne* ja sen muinaisskandinaaviseen vastineeseen *Skåney/Skånøy*. Nykyisen Skånen alue oli epäilemättä tunnettu Englannissa tuona aikana.²⁷

Æthelweard on voinut saada *Scani*-nimityksen tietoonsa monia reittejä aikana, jolloin skandinaavit asuivat Englannissa. Joka tapauksessa hän lisäsi antiikista ja edellä mainituista kansojen historioista tutun ajatuksen pohjoisesta saaresta ja alkuperästä tältä saarelta Alfredin syntyperään ja Englannin myyttiseen historiaan. *Æthelweardin Scani*-saari ja *Brittien historian* saaret näyttäisivät kuitenkin olevan peräisin pohjoisesta maailmankuvasta ja kokemuksista eikä

eteläisen kulttuuripiirin vanhemmista näkemyksistä ja kirjallisuudesta.

Pohjoisimmat kansat *Widsith*-runossa

Alkuperämyytin kotimaa-alueet sijaitsivat lähellä maailman pohjoista äärtä anglosaksien maailmankuvassa. Pohjoinen ääri kuvattiin antiikin maailmankuvasta poiketen vain joissakin anglosaksisissa lähteissä. Ensimmäinen esimerkki on runo nimeltä *Widsith*. Se kertoo muista maista ja kansoista, mutta tarkemmassa analyysissä se näyttäisi kertovan runoilijan omasta kulttuurista ja identiteetistä.²⁸

Runossa maailmaa kiertävä minstrel ja kaukomatkaaja *Widsith* puhuu ja ihannoii arkkityyppejä hallitsijoita ja heidän kansojaan. *Widsith* kehuu tietoudellaan, josta suurin osa keskittyy Itä- ja Pohjanmeren alueille. Runossa on kolme hallitsijoiden luetteloa, joiden välissä on lyhyitä kertovia episodeja tarunomaisista tapahtumista. Runo on kuin rahakirstu, jonka runoilija avaa. Kerätyt kolikot ovat olleet pitkään kierrossa, ja jokainen niistä vastaa kansan-, henkilön- tai paikannimeä, jotka ovat peräisin eri ajoilta, lähteistä ja maailmankolkilta. Runokirstu on arkisto, joka säilyttää viittauksia merkityksellisiin asioihin.²⁹ Tällaisen kirstun avaaminen, siis runon esittä-

24. Colgrave & Mynors (1981) 17 viite 3.

25. *Historia Brittonum* XXXI, XXXVII–XXXVIII, John Morris (toim. & kää.) (1980) *Nennius. British History and the Welsh Annals, Arthurian Period Sources* 8, London & Chichester: Phillimore.

26. *Æthelweard, Chronicon* III.3, A. Campbell (toim. & kää.) (1962) *The Chronicle of Æthelweard*, London: Thomas Nelson & Sons.

27. Fredrik Swanberg & Bengt Söderberg (2000) *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid, Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter* 32, *Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge* 2, Lund, 93, 234–237.

28. Kemp Malone (toim.) (1962) *Widsith, Anglistica* 13, Copenhagen: Rosenkilde & Bagger.

29. Nicholas Howe (1985) *The Old English Catalogue Poems, Anglistica* 23, Copenhagen: Rosenkilde & Bagger, 166–191; Frands Herschend (1997) *Livet i hallen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati, Occasional Papers in Archaeology* 14, Uppsala, 45; John D. Niles (1999) 'Widsith and the Anthropology of the Past', *Philological Quarterly* 78, 171–212: 173.

minen, kävi parhaiten muodollisessa julkisessa tilanteessa.³⁰

Sen lisäksi, että meillä ei ole ajanmukaista kriittistä laitosta *Widsith*-runosta, sen kokoonpanon ajankohta ei myöskään ole tarkkaan tiedossa. Teoriat ajoituksesta vaihtelevat 600-luvulta 900-luvulle.³¹ Yleinen oletus on, että osa sisällöstä on peräisin varhaisilta ajoilta, mutta runoon ovat vaikuttaneet myös kristinusko ja uskonnollisten tekstien kirjoitustyylit.

Käsitteily, jossa *Widsith* on säilynyt, ajoitetaan 900–1000, jolloin runo viimeistään kirjattiin muinaisenglanniksi.³² On esitetty, että *Widsithin* myyttinen runous liittyisi 900-luvun kansallisen identiteetin diskurssiin ja yhteiskuntajärjestykseen Englannissa. *Widsithin* antama kuva anglosaksien, tai jo tuohon aikaan englantilaisten, varhaisesta ja arvovaltaisesta alkuperästä mantereella olisi tukenut tuon ajan yhteiskuntaa ja sen eri instituutioita sekä vakuuttanut historiankulun vääjäämättömyydestä.³³ Runo yhdistää anglosaksit Manner-Euroopan historiaan kuuluisien hallitsijoiden kautta (Offa, Alewih, Witta, Sceaf ja Ælfwine). *Widsith* kulkee maailmalla, ja säkeiden myötä Euroopasta tulee anglosaksien myyttisen menneisyyden pelikenttä.

Kansojen identiteettiin liittyvien lähteiden tutkimuksessa on tosin eräs ratkaisematon ongelma: on epäselvää onko identiteetin rakentaminen lähteiden nimenomainen tarkoitus, vai onko tämä lähestymistapa rakentunut sisäisesti lähteisiin, joissa kuvataan kansoja ja paikkoja.

Paikan taju *Widsithissä* tulee etupäässä hallitsijoiden ja kansojen nimityksistä eikä maantieteellisestä tiedosta. Runon harvat viittaukset paikkoihin on kuitenkin sijoitettu mielekkäällä tavalla. Runo kytkee henkilön tai kansan tiettyyn paikkaan aina silloin, kun se liittyy anglosaksit legendaariseen tai historialliseen tapahtumaan tai kansaan mantereella. Paikannimien käyttö ankkuroi anglosaksien myyttiset sukujuuret Italiaan etelässä, Angliaan pohjoisessa ja Veiksel-joen metsäalueelle idässä. Tällä tavalla runon tärkeimmät kohdat saavat maantieteellisen ulottuvuuden ja korostuvat entisestään.³⁴

Widsithin maailmankuvaan kuuluivat äärialueet ja pohjoisen äären määrittivät sen asukkaat. Pohjoisimmat kansat runossa ovat *Finnas* ja *Scridefinnas*. Ne rajaavat periferian, jota keskus Englanti loogisesti tarvitsee. *Widsith* sanoo, että *Casere* 'Keisari', joka tarkoittaa todennäköisesti Itä-Rooman hallitsijaa, hallitsi kreikkalaisia ja *Cælic* hallitsi *Finnas*-kansaa. Hän sanoo myös, että hän oli ollut kreikkalaisten, *Finnas*-kansan ja Keisarin luona sekä skottien, piktien ja *Scridefinnas*-kansan luona.³⁵

Nimitykset *Finnas* ja *Scridefinnas* näyttävät viittaavan kahteen eri kansaan, mutta näin ei välttämättä ole, sillä ne rivit (76, 79), joilla nimitykset esiintyvät, näyttäisivät täyttävän eri tarkoituksia. Rivi 76 *Mid Creacum ic wæs ond mid Finnun ond mid Casere* 'olin kreikkalaisten ja finniä ja Keisarin luona' rinnastaa kuuluisimman eteläisen hallitsijan ja kansan vähiten tunnettuun pohjoiseen kansaan. Hallitsijat ovat runossa valittu ja järjestetty maineen perusteella. Tämän mukaan *Cælicin* maine on vähäisin, sillä Keisarin maine on niin laaja, ettei hänen nimeään edes mainita. Tämä on maailman järjestys runossa.

Rivi 79 *Mid Scottum ic wæs ond mid Peobtum ond mid Scridefinnum* 'olin skottien, piktien ja skridefinniä luona' puolestaan luettelee kolme pohjoisinta kansaa anglosaksisen runoilijan näkökulmasta. Näi-

30. Howe (1985) 173–174; Matti Rissanen (1998) 'Mæpelian in Old English Poetry', teoksessa Peter S. Baker & Nicholas Howe (toim.) *Words and Works. Studies in Medieval English Language and Literature in Honour of Fred C. Robinson*. Toronto Old English Series 10, Toronto: University of Toronto Press, 159–172: 169.

31. Dorothy Whitelock (1951) *The Audience of Beowulf*, Oxford: Clarendon Press, 64; Malone (1962) 78–79, 116–117; Niles (1999), 172–173, 205.

32. *The Exeter Book*, Exeter, Cathedral Library 3501; Gneuss (2001) 54.

33. Niles (1999); vrt. Roberta Frank (1991) 'Germanic Legend in Old English Literature', teoksessa Malcolm Godden & Michael Lapidge (toim.) *The Cambridge Companion to Old English Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 88–106: 99, 102–103.

34. *Widsith* 8, 35, 43, 49, 70, 121; Irmeli Valtonen (2008) *The North in the Old English Orosius. A Geographical Narrative in Context*. *Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki* 73, Helsinki, 215–216.

35. *Widsith* 20, 76, 79.

den kansojen hallitsijoita ei mainita, eikä niitä verrata muihin kansoihin.

Widsithin maininnat finneistä ja skridefinneistä eivät auta paikantamaan heitä. Molemmat nimitykset esiintyvät niiden eri variaatioissa teksteissä mantereen puolella jo ennen *Widsithin* käsikirjoitusta. Muinaisenglannin *Finnas* on todennäköisesti sama kuin latinan *Fenni*, joista Tacitus kirjoitti ensimmäisenä.³⁶ Skrithifinneistä kirjoittivat ensimmäistä kertaa bysanttilaiset Jordanes (*Screrefennae*) ja Prokopios Kesarealainen 550-luvulla (*Scrithiphinoi*).³⁷ Näille aukto-reille fennit ja skrithifinnit olivat pohjoisia barbaareja.

Kuten edellä on tullut esille, monien antiikin ja myöhäisantiikin auktorien ja lähteiden käyttö ja tuntemus Englannissa on osin epäselvää, ja tähän joukkoon kuuluvat myös Jordanes ja Prokopios. Tacituksen *Germantaa* eivät anglosaksiset kirjailijat todennäköisesti tunteet.³⁸ Ei siis tiedetä mistä *Widsith*-runon kirjoittaja sai nimitykset *Finnas* ja *Scridefinnas* käyttöönsä.

Widsithin yleisö 900-luvulla tuskin tunsikaista siinä esiintyvää nimitystä. Tästä runosta ei selviä tarkoittivatko *Finnas* ja *Scridefinnas* suomalaisia, saamelaisia, toisen väestön tai molempien esi-isiä tai ketä tahansa pohjoisimman pohjoisen asukasta. Nämä kaikki vaihtoehdot on esitetty nimityksien ja niiden eri variaatioiden tutkimuksessa.³⁹

Cælic, joka oli finniä hallitsija, yhdistetään toisinaan suomen sanaan *kaleva* (mahdollisesti < **kaleya*).⁴⁰ Tämä tulkinta on kuitenkin hyvin epävarma. *Cælic* on epäilemättä valittu sointumaan *Caseren* kanssa, samoin kuin *Scridefinnum* (mon. dat.) on valittu sointumaan nimityksen *Scottum* kanssa. Erään ehdotuksen mukaan runoilija keskittyikin kuulostelemaan nimiä.⁴¹

Widsith-runon ensyklopedinen tyyli viitaisi siihen, että nimitykset *Cælic*, *Finnas* ja *Scridefinnas* olivat omaksuneet niiden suullisessa tai tekstihistoriassa arkkityypisiä piirteitä siinä määrin, että ne kaikki ovat voineet esiintyä erilaisissa kansojen tai kansojen ja paikkojen luetteloissa, joita varhaiskeskiajalta tunnetaan. Luettelot saattoivat siirtyä suullisesti eteenpäin tai tekstistä toi-

seen, jolloin kertojat tai kirjurit ovat voineet muuttaa niiden sisältöä. *Widsithissä* nimitykset joka tapauksessa symboloivat pohjoista ulottuvuutta.

Widsithissä näkyy myös varhaiskeskiajan maantieteellisille kuvauksille tyypillinen piirre, jossa eriaikaista tietoa yhdisteltiin ongelmitta. *Widsith* ja runoilija tekivät yhdessä fiktiivisen matkan liikkuen ajattomassa maailmassa sen äärestä toiseen.

Pohjoisin ääri Orosius-tekstissä

Maailman pohjoista reunaa kuvattiin *Orosius*-tekstissä osin samalla tavalla kuin *Widsith*-runossa. Vaikka molemmissa teksteissä esiintyy samoja nimityksiä, ei kuitenkaan tiedetä oliko runo *Orosius*-tekstin anonyymien kääntäjän tiedossa tai päinvastoin. *Orosius*-teksti valmistui 800-luvun lopulla Alfred Suuren hallintokautena.⁴² Se on lyhennetty käännös 400-luvun alkupuolella latinaksi Paulus Orosiuksen kirjoittamasta maailmanhistoriasta, joka sisälsi innovatiiv-

36. Tacitus, *Germania* 46.1–3, Rudolf Much (toim.) (1967) *Die Germania des Tacitus*, Herbert Jankuhn (rev.), 3. painos, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

37. Jordanes, *Getica* XXI; Prokopios, *Bella* VI.xv.16–25.

38. Tacituksen *Germanian* ja anglosaksisen kirjallisuuden samanlaisista ja erilaisista teemoista, ks. M. J. Toswell (1996) 'Tacitus, Old English Heroic Poetry, and Ethnographic Preconceptions', teoksessa M. J. Toswell & E. M. Tyler (toim.) *Studies in English Language and Literature. Doubt Wisely. Papers Presented in Honour of E. G. Stanley*, London: Routledge, 493–507.

39. Valtonen (2008) 75, 81–82, 113, 116–117, 246–248, 375–383 ja siinä mainittu kirjallisuus.

40. Richard Heinzel (1887) 'Über die Herwararsaga', *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien* 114, 417–519: 506–507. Mikkola ehdottaa, että *Cælic* olisi ollut lappalaisia verottanut karjalainen "kaleva", mikä on kiinnostava teoria ottaen huomioon *Widsithin* Itämereen keskittyvän maantieteen, J. J. Mikkola (1934) 'Kaleva', *Kalevalaseuran vuosikirja* 14, 106–110: 108. Ks. myös Osmo Pekonen (2004) 'Cælic, Kaleva ja Kalevanpojat', teoksessa Pekonen & Tolley, 33–45. Asteriski * tarkoittaa, että nimi on rekonstruoitu muoto.

41. Fred Robinson (2001) 'Secular Poetry', teoksessa Phillip Pulsiano & Elaine Treharne (toim.) *A Companion to Anglo-Saxon Literature, Blackwell Companions to Literature and Culture* 11, Oxford: Blackwell Publishers, 281–295: 282.

42. Janet Bately (toim.) (1980) *The Old English Orosius, Early English Text Society Supplementary series* 6, Oxford: Oxford University Press.

visen johdantoluvun tunnetun maailman maantieteestä.⁴³ Orosiuksen selkeä kuvaus maailman kolmesta osasta (Eurooppa, Pohjois-Afrikka ja Aasia) tuli erittäin suosituksi ja vaikutti laajasti keskiajan maantieteelliseen maailmankuvaan teksteissä ja kartoissa.

Orosiuksen *Historian* muinaisenglannin-kielinen versio sisältää kuuluisat Ottarin ja Wulfstanin kertomukset heidän merimatkoistaan sekä pohjoisesta väestöstä ja maantieteestä. Kertomuksia edeltää lyhyt luettelomainen Germanian rajoja ja heimoja kuvaava osuus, joka sekkin sisältää uutta tietoa suhteessa aikaisempiin maantieteellisiin kuvauksiin. Siinä kirjoittaja aluksi määrittelee Germanian rajat ja sen jälkeen luettelee alueen pääheimoja ja näiden naapurheimoja ilmansuuntien mukaan. Kaavamaisessa kuvaustavassa pääheimot ovat keskipisteitä, ja heidän naapurinsa kuvataan suhteellisen sijainnin mukaan.⁴⁴

Germanian heimojen luettelon mukaan Germania rajoittuu pohjoisessa mereen nimeltä *Cwensæ* 'Cwen-meri'.⁴⁵ Mitään muuta merestä ei kerrota. Tekstin mukaan pohjoisin pääheimo on svealaiset, joiden pohjoispuolella erämaan yli (tai toisella puolella) on *Cwenland* 'Cwen-maa', länsipuolella ovat pohjanmiehet eli norjalaiset ja luoteispuolella ovat *Scridefinnas*.

Näiden tietojen alkuperää ei tiedetä. On kuitenkin todennäköistä, että ainakin osa heimojen luettelon tiedoista tuli kirjallisista lähteistä, jotka olivat mahdollisesti muita kansojen luetteloita tai kaavamaisia matkareittikuvauksia. Pohjoisnorjalaisen päällikkö Ottarin matkakertomuksessa kerrotaan enemmän *Cwenas*-kansasta, mutta ei ole olemassa selviä todisteita siitä, että Ottaria käytettiin lähteenä Germanian kansojen luettelossa.⁴⁶ Vaikka luettelo ja Ottarin kertomus olisivatkin peräisin hieman eri ajoilta, Ottarin tietojen soveltaminen Germanian kansojen luetteloon on mahdollista.

Cwenas tulee todennäköisesti muinais-skandinaavisesta *kvenir*-nimityksestä. *Kvenir* on säilynyt suomen kielessä *kveenit*-nimityksessä. *Orosius*-tekstin *Cwenas* ei kuitenkaan tarkoita nykyisiä Pohjois-Norjan kveenejä, sillä nimityksen merkitys on

muuttunut aikojen kuluessa. *Cwenas*-kansan identiteettiä ei ole vielä ratkaistu, vaikka sitä on tutkittu jo vuosisatoja.⁴⁷

Ottarin kertomuksessa Ottarin pohjoisnorjalaisen perspektiivin mukaan *Cwenaland* 'kveenien maa' sijaitsi Pohjois-Norjan suuntaisesti tuntureiden toisella puolella ja svealaisten maan pohjoispuolella.⁴⁸ Pohjanmiehet ja kveenit hyökkäsivät toisiaan vastaan, ja kveeneillä oli hyvin pienet ja kevyet veneet, joita he kantoivat isoille järville. Tämä kuvaus näyttäisi viittaavan Pohjois-Ruotsiin tai johonkin sen osaan.

Maailman pohjoisimmalla reunalla sijaitsevan *Cwen*-meren merkitystä voidaan pohdita tarkastelemalla eri vaihtoehtoja. Germanian rajojen ja luettelon kirjoittajalle pohjoisin alue Germaniassa on *Cwenland*, joten pohjoisimman meren tulee loogisesti liittyä siihen. Voimme siten olettaa, että kirjoittaja

43. Paulus Orosius, *Historiarum libri septem adversus paganos*, Marie-Pierre Arnaud-Lindet (toim. & kään.) (1990) *Orose: Histoires (Contre les Païens) 1–3*, Paris: Les Belles Lettres.

44. *Old English Orosius* (lyh. *OE Or.* sivu/rivi) 12/17–13/28.

45. *OE Or.* 12/21–22.

46. *OE Or.* 15/31–38. Germanian kansojen luettelo sekä Ottarin ja Wulfstanin kertomukset poikkeavat kieliasultaan toisistaan ja ovat siten eri kirjurien kirjoittamia mahdollisesti hieman eri aikoina.

47. Muinaisten kveenien identiteettiä, asuma-alueita ja nimityksen etymologiaa sekä sen suhdetta sanaan *kainulaiset* ovat tutkineet viime vuosikymmeninä esim. Vahtola (1980); Julku (1986) käsittelee myös aiheen tutkimushistoriaa; Tuomo Pekkanen (1987) *Kainulaisten alkuperä, Kainuun museon julkaisuja*, Kajaani; Christian Carpelan (1992) 'Kvänerna', teoksessa Torsten Edgren (toim.) *Finlands historia. Vol. 1. Den förhistoriska tiden*, Ekenäs, 223–224; Jorma Koivulehto (1995) 'Ala-Satakunnan *Kainu* ja pohjoisen *Kainuu*', teoksessa Päivi Rintala (toim.) *Kielen ja kulttuurin Satakunta. Jublakirja Aimo Hakasen 60-vuotispäiväksi 1.11.1995, Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku* 51, 71–104; Valtonen (2008) 386–402 ja muu siinä mainittu kirjallisuus.

48. *OE Or.* 15/33–34. Ottarin kertomuksen Skandinaavian niemimaan sisäosan kuvauksessa ilmaisut *op þæt land norðeward* 'maahan pohjoisessa asti' ja *toemnes þæm lande norðewardum* 'samansuuntaisesti maan pohjoisosan kanssa' näyttäisivät tarkoittavan, että *Sweoland* 'svealaisten maa' ulottui tuntureiden toisella puolella Norjan pohjoisosan tasolle asti norjalaisesta näkökulmasta katsoen. Sieltä alkoi *Cwena land*. Ilmaisuilla *Cwenland* ja *Cwena land* ei ole merkityseroa muinaisenglannissa – molemmat tarkoittavat *Cwenas*-kansan maata tai aluetta.

ymmärsi *Cwen*-meren olevan maailmaa ympäröivän meren pohjoisen osan nimi. Tämä näyttäisi nykyajan maantieteen mukaan viittaavaan Jäämereen.

Mutta anglosaksinen kirjallinen tietous maailmasta ei ollut sama kuin meillä. Se ei osoita missään vaiheessa johdonmukaista ymmärrystä pohjoisista valta- ja sisämeristä, vaikka sellainen todellisessa elämässä olisi hyvinkin voinut välittyä Britanniaan saapuneilta merenkulkijoilta, kauppiailta ja viikingeiltä. Heistä monet ovat voineet tietää näistä vesistöistä, kuten Ottarin ja Wulfstanin matkakertomukset osoittavat. Kirjaoppineelle kirjoittajalle *Cwen*-meri on kuitenkin voinut tarkoittaa jotain muuta kuin tietolähteelle.

Jos tieto *Cwen*-merestä tuli Ottarilta, *Cwen*-meri ei ole voinut tarkoittaa Pohjois-Atlanttia tai Jäämerta, joista Ottarin kertomuksessa käytetään nimitystä *Westsæ* 'Läntinen meri' tai joihin viitataan pelkästään sanalla *sæ* 'meri'. *Cwenas*-kansa sijoitetaan nykyisen Pohjois-Ruotsin alueelle *Orosius*-tekstissä kaksi kertaa. Tämä sijainti viittaa siihen, että *Cwen*-meri on todennäköisimmin tarkoittanut Pohjanlahtea meidän maantieteemme mukaan. Tätä tulkintaa tukevat myös monet tutkimukset muinaisista kveeneistä ja arkeologinen materiaali viikinkiajan asutuksesta alueella.⁴⁹

Germanian heimojen luettelossa pohjoisin alue on siis *Cwenland* ja pohjoisin meri *Cwen*-meri, mutta pohjoisin kansa on kuitenkin *Scridefinnas*.⁵⁰ *Scridefinnas*-nimityksen esiintyminen tässä osoittaa, että nimitystä todennäköisesti pidettiin asianmukaisena kirjallisena nimenä tunnetun maailman pohjoisimmalle kansalle Germaniassa. Jos nimitys ei tullut tuntemattomasta lähteestä, kirjoittajalla on voinut olla suoraa tai toisen käden tietoa niistä teksteistä, joissa nimitys esiintyy mantereen puolella, kuten Jordaneksen ja nk. Ravennan maantieteilijän teokset.⁵¹ Molempia on ehdotettu *Orosius*-käännöksen muutaman pienen muutoksen kirjallisuuslähteiksi.⁵² On mielenkiintoista huomata, että Jordaneksen *Goottien historia*, *Widsith* ja *Orosius*-teksti ovat ainoat lähteet, joissa sekä skrithifinnit/ skridefinnit ja finnit esiintyvät samassa tekstissä. Näissä

lähteissä nimitykset ovat luettelomaisessa kontekstissa.

Skrithifinnit esiintyvät mantereella myös muissa lähteissä, kuten esimerkiksi runossa nimeltä *Säkeitä Aasiasta ja koko maailmanpyörästä*. Runo on peräisin Etelä-Galliasta 700-luvun lopulta ja kertoo nimensä mukaan maantieteestä.⁵³ Tämentyyppisiä runoja on voitu käyttää apuvälineenä opetuksessa yhdessä kaavamaisten maailmaa kuvaavien karttakuvioiden kanssa.⁵⁴

Yllä olevan perusteella näyttää siltä, että nimityksellä *Scrithifinni/Scridefinnas* on kirjallinen traditio, vaikka toisin on väitetty.⁵⁵ Nimitys esiintyy asutun pohjoisen ää-

49. Valtonen (2008) 386–396, 402.

50. Muoto *Scridefinnas* esiintyy *Orosiuksen* nuoremassa (1000–1050) ja *Scridefinne* vanhemmassa käsikirjoituksessa (900–950), ks. Bately (1980) 13.

51. Ks. viite 37; *Ravennatis anonymi Cosmographia* I.11, IV.12–13, 46, V.28, Louis Dilleman (1997) *La Cosmographie du Ravennate, Ouvrage édité avec préface et notes additionnelles par Yves Janvier, Collection Latomus* 235, Brussels: Latomus Revue d'études latines. Anonymyyn Ravennan maantieteilijän *Kosmografian* kirjoitusajankohda ei ole varmuudella tiedossa, vaikka se usein ajoitetaan 700-luvun alkupuolelle. Käsikirjoitukset ovat 1200- ja 1400-luvuilta, mutta teos sisältää sekalaista tietoa pitkältä ajanjaksolta varhaiskeskiajalta ja laajimman latinankielisen paikannimistön. Siinä esiintyvät myös mm. variaatit *Scerdeffennos*, **Scirdifrinori* ja **Rerifenni*. Tämä kansa asuu kylmällä vuoristoalueella meren ja Skytlian välissä.

52. R. Jayatilaka (2002) 'The Sources of Anon (OE), Orosius, History against the Pagans (Cameron B.9.2)', teoksessa *Fontes Anglo-Saxonici Project* (toim.) *Fontes Anglo-Saxonici. A Register of Written Sources Used by Anglo-Saxon Authors*, CD-ROM Version 1.1, Oxford: Fontes Anglo-Saxonici Project, English Faculty, Oxford University.

53. *Versus de Asia et de universi mundi rota*, Fr. Glorie (toim.) (1965) *Itineraria et alia geographica, CC SL* 175, Turnhout: Brepols, 435–454; Patrick Gautier Dalché (2006) 'Maps in Words: the Descriptive Logic of Medieval Geography, from the Eighth to the Twelfth Century', teoksessa P. D. A. Harvey (toim.) *The Hereford World Map. Medieval World Maps and Their Context*, London: The British Library, 223–242: 226. Nimityksen variaatit runon eri käsikirjoituksissa tukevat sen korjaamista muotoon **Scridifinni*, ks. Pentti Aalto & Tuomo Pekkanen (1980) *Latin Sources on North-eastern Eurasia, Part II, Asiatische Forschungen* 57, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 118.

54. Gautier Dalché (2006) 226. Tämä ja muut samantyyppiset runot ovat voineet olla vastineita *mappa mundielle*, joissa on esitetty yksityiskohtaista tietoa, mutta joita ei ole säilynyt näin varhaiselta ajalta.

55. Väittämiä ovat esittäneet Ian Whitaker (1983) 'Late Classical and Early Mediaeval Accounts of the Lapps (Sami)', *Classica Mediaevalia* 24, 283–303: 297; Donald

ren etnisenä tunnuksena. Se, mihin väestöryhmään nimitys on viitannut, on voinut vaihdella kirjoittajan ja kontekstin mukaan, tai se on yksinkertaisesti tarkoittanut skrit-hifinnejä/skrifinnejä, eikä nimitystä tulekaan joka kontekstissa samaistaa jonkin myöhemmin tunnetun kansan kanssa.

Orosius-tekstin kohdalla voi kuitenkin todeta, että *Scridefinnas* olivat jotain muuta kuin muut tekstissä mainitut pohjoiset kansat, so. svealaiset, pohjanmiehet/norjalaiset ja *Cwenas*. Nimitys *Scridefinnas* tarkoittaa todennäköisesti 'hiihtäviä finnejä', 'finnejä suksilla' tai 'metsästäjiä suksilla' ja tulee muinaisskandinaaviasta (vrt. *skrida á skipum*).⁵⁶ Bysanttilainen auktori Paulus Diaconus (n. 720–799) vahvistaa tämän etymologian kirjoittamalla, että nimitys tulee barbaarien kielen pomppimista tai hyppimistä tarkoittavasta sanasta ja että skrit-hifinit loikkivat ja harppailivat taipuneilla puidenpätkillä metsästäessään.⁵⁷

Orosius-tekstissä *Scridefinnas* edustaa kirjaoppinutta ja älyllistä traditiota pohjoisimmasta kansasta. Nimitys ei esiinny Ottarin matkakertomuksessa, mutta siinä on empirististä ja luotettavaa tietoa *Finnas*-väestöstä, joka asui sekä Skandinavian sisämaassa yläköalueilla että arktisella rannikolla ja suoritti maksua norjalaisille päälliköille. *Finnas* nimitys tulee kaikesta päättäen Ottarilta itseltään. Ottarin *Finnas* ovat todennäköisesti saamelaisia tai saamelaisten esisiä, mutta koska saamelaisen etnisiteetin luonne ja olemassaolo 800-luvulla on edelleen kiistanalainen asia, voidaan puhua myös finneistä.⁵⁸

Orosius-tekstissä pohjoinen ääri määritellään siis uudella tavalla. Siinä yhtyy kirjallinen ja suullinen tieto. Germanian heimojen kuvausta hallitsee kirjaoppinut sävy, mutta sitä seuraavat matkakertomukset määrittelevät Germanian pohjoisen äären empirisen ja tutkimuksen perusteella hyvin luotettavan tiedon pohjalta.

Anglosaksinen *mappa mundi*

Maan pohjoinen ääri kuvattiin myös visuaalisesti anglosaksisena aikana. Varhaisten Pohjolan kuvausten tutkimuksessa karttojen ja tekstien käsittely yhdessä on ollut harvi-

naista. Kartografinen materiaali käsitellään yleensä erikseen kirjallisuuslähteistä, mutta molemmat ovat kuitenkin tekstuaalisia lähteitä ja tieto kulki näiden ilmaisulajien välillä. Tekstejä käytettiin karttojen sisällön pohjana, ja jotkut tekstit vaikuttavat sanallisilta kartoilta, tai niissä kuvattiin kartoja.⁵⁹ Keskiajalla ei luultavasti täysin selvästi erotettu toisistaan esinettä, kuvaa ja tekstiä tai alkuperäistä ja kopiota, kuten nykyaikana.

Keskiaikaisen maailmankartan tulkinta nojaa ensisijaisesti muihin sen ajan karttojen ja maantieteellisten lähteiden vertailuun eikä moderniin maailmankuvaan. Kartat välittävät subjektiivisesti valittuja piirteitä ja ideologisia sanomia, ja niiden viitekehyksiä tai piilotekstejä tulee myös etsiä.⁶⁰ Karttojen piirteitä ja kirjoituksia voi ajatella usein heijastuksina tai viitteinä siihen, mitä ne on tarkoitettu kuvaamaan. Lisäksi paikkojen ja

Bullough (1986) 'Ethnic History and the Carolingians: Alternative Reading of Paul the Deacon's *Historia Langobardorum*', teoksessa C. Holdsworth & T. P. Wiseman (toim.) *The Inheritance of Historiography 350–900, Exeter Studies in History* 12, Exeter: University of Exeter, 85–105: 102 viite 12.

56. Adolf Noreen (1920) 'Nordens äldsta folk- och ortnamn', *Fornvännen* 15, 23–49: 34; Elias Wessén (1969) 'Nordiska folkstammar och folknamn. En översikt', *Fornvännen* 74, 14–35: 34.

57. Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* 1.5. Sanojen *finni* ja *skrit-hifinni* etymologioiden tutkimuksesta tarkemmin, ks. Valtonen (2008) 75, 81–82, 147, 208, 375–386 ja siinä mainittu kirjallisuus.

58. Saamelaisten etnisiteettiin liittyvää pohjoismaista kirjallisuutta on runsaasti eri tieteenaloilta, kuten esim. Knut Odner (1983) *Finner og Terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fennoskandinavia*, Oslo

Occasional Papers in Social Anthropology 9; I. Zachrisson et al. (1997) *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinaviens, Statens Historiska Museum Monographs* 4, Stockholm; Lars Ivar Hansen & Bjørnar Olsen (2004, 2. laitos) *Samenes historie fram til 1750*, Oslo: Cappelen Akademisk forlag; Ante Aikio (2009) *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*, Oulu.

59. Gautier Dalché (2008); Natalie Lozovsky (2008) 'Maps and Panegyrics: Roman Geo-ethnographical Rhetoric in Late Antiquity and the Middle Ages', teoksessa Talbert & Unger (toim.) 169–188.

60. J. B. Harley (2001) *The New Nature of Maps. Essays in the History of Cartography*, Paul Caxton (toim.), Baltimore, MD & London: John Hopkins University Press, 34–81; K. S. Cook (2004) 'The 20th International Conference on the History of Cartography', *Imago Mundi* 56, 87–93: 89.



Anglosaksinen mappa mundi 1000-luvulta. Brittein saaret ovat kartan vasemmassa alakulmassa ja Euroopan pohjoisosa sijaitsee niistä bieman itään kartan reunalla. British Library.

piirteiden puuttuminen kartasta voi olla yhtä merkityksellistä kuin niiden esiintymisen siinä.

Anglosaksisen kauden ainoa maailmankartta, jota kutsutaan myös Cotton-kartaksi käsikirjoituksen mukaan, on vanhin tunnet-

tu *mappa mundi* -tyyppinen kartta.⁶¹ *Mappa mundi* tarkoittaa maailmankarttaa, jossa esiintyy yksityiskohtaisia kartografisia piir-

61. London, British Library, Cotton Tiberius B.v. pt. 1, fol. 56v (lyh. Tiberius B.v.); Gneuss (2001) 69.

teitä ja nimiä. Näiden karttojen tarkoitus oli jollain tavalla didaktinen ja symbolinen tai kontemplatiivinen.⁶² Cotton-kartan alkuperä ja tarkoitus ovat toistaiseksi hämärän peitossa, mutta se löytyy käsikirjoituksesta, joka on ajoitettu noin 1025–50 ja sisältää loistavaa kuvitusta ja useita tekstejä, jotka liittyvät ajan ja paikan kuvaukseen. Käsikirjoitusta on kuvattu ensyklopediseksi kokonelmaksi, joka on toiminut tietokirjan tapaan.⁶³ Karttaa tulisikin täten tutkia osana koko käsikirjoitusta.

Käsikirjoituksessa on myös toinen kartta, joka on tyypiltään yksinkertainen vyöhykekartta, mutta se ei sisällä tietoa pohjoisista alueista.⁶⁴ Kolmas taivaita kuvannut kartta on kadonnut. Cotton-kartta on ollut etupäässä kartografien tiedossa, eikä sitä ole pitkään aikaan tutkittu perusteellisesti. Nyt kuitenkin kartasta on tulossa elektroninen versio.⁶⁵

Emme tiedä kopioitiinko Cotton-kartta kokonaan tai osin kadonneesta esikuvasta, vai onko se originaali piirros. Sen maantiede pohjautuu kuitenkin yleisesti ottaen roomalaiseen ja Orosiuksen maantieteeseen. Kartta on kooltaan pieni (210x170 mm), ja sen kulmikkaus on todennäköisesti vääristänyt alueiden koon, muodon ja suhteiden esittämistä.⁶⁶ Kartta on kehystetty kolmella sitä reunustavalla viivalla, ja se näyttää kulta, jota on tarkoitus katsella. Keskiajalla isoja karttoja voitiinkin ripustaa seinälle ja alttarille, tai kaivertaa pöydän kanteen. Latviasaari saattoi myös olla kartografisia kuvioita.

Cotton-kartan tekijä on kaikesta päätellen ollut englantilainen, sillä Britannia on siinä suhteettoman suuri verrattuna kutistuneeseen Manner-Eurooppaan. Britannian asemaa on korostettu, ja on mahdollista, että kartan tarkoitus oli opettaa etenkin Britanniaa ja muista pohjoisista saarista karttaa katsoville.

Cotton-kartan pohjoisen äären esitys on mielenkiintoinen. Kartassa pohjoinen ilmansuunta on vasemmalla laidalla ja itä ylhäällä. Brittein saaret ovat sen vasemmassa alakulmassa, ja niistä länteen on Irlanti ja pohjoiseen ovat Orkneysaaret.⁶⁷ Thulesaari on Irlannista pohjoiseen kartan luotei-

simmassa nurkassa, mikä oli Thulen tyyppilinen sijainti myös aikakauden teksteissä.

Pieni pyöreäpäinen niemimaa työntyy pohjoiseen Euroopan mantereeseen pohjoisosassa. Sen kohdalla on kirjoitus *neronoroen*, joka on todennäköisesti korruptoitunut.⁶⁸ Kirjuri on ehkä aikonut viitata Norjaan tai norjalaisiin (vrt. lat. *Norweci* ja muin.engl. *Norren, Norroena*).⁶⁹

Niemimaasta itään lähelle rantaviivaa on kirjoitettu paikannimi *Sleswic*, joka toden-

62. David Woodward (1987) 'Medieval Mappaemundi', teoksessa J. B. Harley & David Woodward (toim.) *The History of Cartography, Vol. 1, Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, Chicago & London: University of Chicago Press, 286–370: 342; Patrick Gautier Dalché (1994) 'De la glose à la contemplation. Place et fonction de la carte dans les manuscrits du haut Moyen Age', *Testo e immagine nell'alto medioevo* 2, Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto medioevo, 693–764: 753–757.

63. Patrick McGurk (1983a) 'Conclusion', teoksessa Patrick McGurk et al. (toim.) *An Eleventh-Century Anglo-Saxon Illustrated Miscellany: British Library Cotton Tiberius B.V, pt 1, Early English Manuscripts in Facsimile* 21, Copenhagen: Rosenkilde & Bagger, 107–109: 109; Nicholas Howe (2000) *An Angle of This Earth. Sense of Place in Anglo-Saxon England. The Toller Memorial Lecture 1999, Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester* 82:1, *Manchester Centre for Anglo-Saxon Studies* 13, 13–14.

64. Tiberius B.v., fol. 29.

65. Cotton-kartta kuuluu Martin Foysin johtamaan *Digital Mappaemundi (DM)* -projektiin.

66. Karttojen kopiointi ei ollut tarkkaa tai uskollista. Vaihtelu johtui esim. taitojen puutteesta, useiden lähteiden yhtäaikaisesta käytöstä, väärinkäsitäytksistä, muutosten tarpeesta, virheiden löytymisestä, vastakkaisuuntaisesta kopioinnista tai merkityksettöminä pidettyjen piirteiden tai tietojen poisjättämisestä. Ks. Bruce S. Eastwood (2001) 'The Diagram of the Four Elements', *Studi Medievali* 42, 547–570: 548.

67. Britannian alueiden ja kaupunkien nimet esiintyvät kartalla ensimmäistä kertaa, esim. *Lundona* (Lontoo), *Cantia* (Kent) ja *Wintonia* (Winchester).

68. Patrick McGurk (1983b) 'The Mappa Mundi', teoksessa McGurk et al. (toim.) 79–87: 86.

69. Konrad Miller (1895) *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten III. Die kleineren Weltkarten*, Stuttgart: Jos. Roth'sche Verlagshandlung, 32; Anna-Dorothee von den Brincken (1992) *Fines Terrae: die Enden der Erde und der vierte Kontinent auf mittelalterlichen Weltkarten*, *MGH Schriften* 36, Hanover: Hahn, 169. Chekinin mukaan kartantekijä on mahdollisesti tarkoittanut kirjoittaa **neronorweci*, ks. Leonid Chekin (2006) *Northern Eurasia in Medieval Cartography. Inventory, Text, Translation, and Commentary, Terrarum Orbis* 4, Turnhout: Brepols, 131. Eri kirjurit ovat voineet kirjoittaa ja piirtää varhaiskeskiaikaisen maailmankartan tekstin, ääriiviivat ja kuvat. Tästä on voinut seurata sekaannuksia.

näköisesti tarkoittaa Schleswigin kaupunkia, vaikka sen sijainti onkin virheellinen nykynäkökulman perusteella. Euroopan pohjoispuolella olevassa meressä on kaksi suhteellisen isoa ja pitkänomaista saarta. Näille saarille ei ole kartografisia esikuvia, mutta ne voivat viitata joihinkin Pohjois-Atlantin saariin.⁷⁰

Näiden kahden nimettömän saaren pohjoispuolella on suuri saari, jonka itäpäässä on kirjoitus *Island*. Nimitys tarkoittaa todennäköisesti Islantia. Kartan kieli on etupäässä latinaa, mutta siinä on myös muutamia germaanisiksi nimityksiä. Jos kartantekijä olisi tarkoittanut nimetä pohjoisimman saaren pelkästään ”saareksi”, hän olisi voinut käyttää latinan sanaa *insula* (vrt. Cotton-kartan *Orcades insula*). On myös huomattava, että englannin kielen sana *island* ’saari’ ei ollut käytössä vielä 1000-luvulla.⁷¹ Paikannimi *Iceland* puolestaan tuli käyttöön vasta 1200-luvun alkupuolella (vrt. muin.skand. *íss* ’jää’, *Ísland*). Ensimmäinen esiintymä Islannin latinankielisestä nimityksestä on taas vuodelta 1053.⁷²

Tämän perusteella on pääteltävissä, että Cotton-kartan *Island*-nimitys on muinaisenglannin kieltä. *Island* tarkoittanee ’jään maata’, pohjautuen muinaisenglannin sanaan *īs*, ’jää’.⁷³ On uskottavaa, että *Island* on samanaikainen germaaninen nimitys Islannille ja paikannimen varhaisin esiintymä. Islanti tunnettiin Britanniassa 1000-luvun alussa hyvin. Saari oli ollut norjalaisten asuttama jo pitkään ja kuului myös kristikuntaan vuodesta 999/1000.

On todennäköistä, että Cotton-kartassa pohjoisin saari ja nimitys *Island* kuuluvat yhteen, sillä kartassa kaikki muut maailmaa ympäröivän meren saaret, joiden kohdalle on kirjoitettu paikannimi, ovat ymmärrettäviä yhdistelmiä, kuten *Tabrobane* (Ceylon) idässä ja *Hibernia* (Irlanti), *Orcades insula* (Orkneysaaret) sekä *Brittannia* luoteessa. Voisi tietenkin ajatella, että nimitys *Tyleni* (Thule), joka on kaikkien luoteisimman saaren nimitys kartalla, tarkoittaa Islantia. On kuitenkin todennäköisempää, että Thule tarkoittaa Thule-saarta, joka kuului hyväksytyyn maailmankuvaan, ja nimitys *Island* pohjoisimman saaren kohdalla edus-

taa puolestaan viikinkiajan lopun empiiristä tietoa.⁷⁴

Cotton-kartan kulmikkuus on voinut vaikuttaa siihen, että Islanti sijaitsee koilliseen Britanniasta. Toisaalta muissakin keskiaikaisissa *mappa mundeissa* Islanti sijaitsee samassa suunnassa, joten tämä suhteellinen sijainti näyttäisi olevan kartografinen konventio. Islannin ja muiden piirteiden sijaintia ei tulekaan tulkita nykyisen ajattelutavan pohjalta, vaan kartassa on kyse varhaiskeskiaikaisesta tilan jäsentelystä ja paikkojen suhteiden esittämisestä Britannian näkökulmasta.

Ison pohjoisen saaren länsipäässä on kirjoitus *Scridefinnas*. Se on ainoa tämän nimityksen esiintymä varhaiskeskiaikaisessa kartassa ja jäänyt tekstilähteiden Pohjolan kuvausten sekä *Fenni*-, *Finnas*-, *Scrithifinni*- ja *Scridefinnas*-nimitysten keskustelun ulkopuolelle, vaikka esiintymään on joitakin viittauksia.⁷⁵ Kuten edellä on selvitetty, *Scridefinnas*-kansaa ei muissa anglosaksisissa teksteissä sijoiteta saarelle. Tämän vuoksi tätä sijaintia Cotton-kartalla pidetäänkin virheenä tai sekaannuksen aiheuttamana.⁷⁶ Mutta näin ei välttämättä ole.

Skrithifinnit sijoitettiin saarille mannermaisissa teksteissä. Jordanes sijoitti heidät kuuluisalle *Scandzan* saarella, joka oli goottien kotimaa, ja Prokopios luetteloi hei-

70. Yksityiskohtaisempi tulkinta Cotton-kartan Pohjois-Euroopasta, ks. Valtonen (2008) 221–251.

71. *Oxford English Dictionary* vol. 8 (1989, 2. laitos), Oxford: Clarendon Press, 110.

72. R. E. Latham & D. R. Howlett (1975–1997) *Dictionary of Medieval Latin from British Sources* Vol. 1, A–L, Oxford: Oxford University Press, 1487; Sveinbjörn Rafnsson (1997) ’The Atlantic Islands’, teoksessa Peter Sawyer (toim.) *The Oxford Illustrated History of the Vikings*, Oxford: Oxford University Press, 110–133: 110.

73. Tulkinnasta ’Islanti’, ks. Brincken (1992) 62. McGurk (1983b, 81 viite 17) kannattaa tulkintaa ’Islanti’, mutta hän huomauttaa, että paikannimi on voinut viitata myös johonkin muuhun saareen.

74. Thulen tulkinnasta, ks. McGurk (1983b) 85; Brincken (1992) 62.

75. Viittaus kartan skridefinneihin esim. de Anna (1988) 323.

76. Oswald Dreyer-Eimbecke (1987) *Island, Grönland und das nördliche Eismeer im Bild der Kartographische seit dem 10. Jahrhundert*, Wiesbaden: Steiner-Verlag, 9; Chekin (1993) 496 viite 11.

dät muiden heimojen joukossa Thulen saaren asukkaiksi. Jordaneksen ja Prokopioksen käyttö kirjallisuuslähteenä Cotton-kartan piirtämisessä on epävarmaa, mutta jos kartta perustuu jollekin esikuvalle, esimerkiksi frankkilaiselle mallille, esikuvan tekijällä on voinut olla tietoa näiden auktorien teoksista.

Mielikuva siitä, että skrithifinnit asuivat saarella, oli siis olemassa maantieteellisessä ajattelussa. Siirtyikö se jotenkin Cotton-karttaan, vai tekikö kartantekijä oman luovan ratkaisunsa? Lisäksi kartantekijällä on voinut olla tiedossa *Säkeitä Aasiasta* -runon kaltainen lähde, joka sisälsi maininnan skrithifinneistä ja joka on liitetty karttojen käyttöön kouluissa.

Cotton-kartta heijastelee sekä *Widsith*-runon että *Orosius*-tekstin välittämää kuvaa skridefinnien asemasta pohjoisimpana kansana varhaiskeskiaikaisessa maailmankuvassa. Vaikka ei ole mitään todisteita näiden tekstien vaikutuksesta kartan sisältöön, ne silti auttavat selittämään miksi *Scridefinnas* ovat saarella, joka näyttäisi viittaavaan Islantiin. Skridefinnit olivat pohjoisin kansa, jonka kartantekijä tiesi, ja nimitys välitti jo vakiintunutta mielikuvaa tästä kansasta. Saari puolestaan oli pohjoisin topografinen piirre, jonka kartantekijä tunsi.

Kartassa yhdistyvät siten etninen ja topografinen elementti, jotka yhdessä siirtävät maailman äären kauemmaksi Brittein saarilta. Katsoja näkee Britannian keskeisen aseman suhteessa pohjoiseen ja etelään. Cotton-kartan pohjoinen ääri on asianmukainen ja looginen yhdistelmä ajatonta kirjatietaa ja uutta empiiristä pohjoista tietoa. Nimet ja saari loivat yhdessä uuden kartografinen sisällön. Tämän johdosta *Scridefinnas* ja *Island* eivät todennäköisesti ole virheitä tai väärinkäsityksiä.

Käsitys pohjoisista alueista

Esimerkit anglosaksien alkuperämyytin maantieteestä ja pohjoisimman äären kuvauksista osoittavat, kuinka anglosaksien käsitys pohjoisista alueista oli yhdistelmä kronologisesti, kontekstuaalisesti ja lingvistisesti erilaista tietoa ja käsitteitä. Anglosaksit, tai englantilaiset, kuten suurta osaa Bri-

tannian asukkaista voi anglosaksisen kauden loppupuolella jo kutsua, yhdistivät valikoiden omaan pohjoiseen kokemuspiiriinsä antiikin ja varhaiskeskiajan traditiot ja kirjatiedon. Uskollisuus vakiintuneelle maailmankuvalle sai rinnalleen innovatiivisuuden, pohjoisen myytit, empiirisen tiedon ja pohjoisen näkökulman, ja näin luotiin uutta tietoa, merkityksiä ja käsitteitä. Beda yhdisti tämän kaiken *Kirkkohistoriansa* huolella hiotussa anglosaksien alkuperäkerptomuksessa. *Orosius*-tekstissä empiirinen tieto puolestaan väistämättä korvasi tyhjiön, jonka antiikin ”pohjoinen saari” käsitteen hylkääminen kirjallisuudessa aiheutti. Pohjolan merellinen luonne vaikuttaa tosin sekä vanhojen että uusien käsitysten taustalla.

Keskeisintä oli omakuvan muokkaaminen: siihen kuuluivat mm. alkuperä, käsitys suhteesta muihin alueisiin ja maailman rajat mukaan lukien pohjoinen ääri. Maailman ääret olivat yhtäaikaan symbolisia ja vakiintuneita käsitteitä. Pohjoisen äären uudelleen muokkaaminen niissä lähteissä, jotka ovat säilyneet, sijoitti Britannian symbolisesti lähemmäksi sivistynyttä maailmaa, kristikuntaa ja Roomaa. Runoudessa, *Orosius*-tekstin maantieteessä ja Cotton-kartassa pohjoinen ääri on nimetty ja tehty tunnetuksi uudella tavalla, mikä heijastelee anglosaksien näkemystä heidän entistä merkittävämmästä asemastaan Euroopassa.

Tässä läpikäytyjen esimerkkien valossa anglosaksien pohjoinen ääri kuului ennen kaikkea *Scridefinnas*-kansalle. Nimityksen käyttö osoittaa, kuinka nimet ja niiden toistaminen luovat paikkoja ja tilan käsitystä. Nimityksellä *Scridefinnas* on anglosaksisessa materiaalisessa oma traditio luettelomaisessa ensyklopedisessä kontekstissa. Tästä huolimatta epäselväksi jää se, kuinka sattumanvaraista lähteiden sisältö mahdollisesti on, sillä läpikäyty aineisto on suurelta osin ainutlaatuista. Myös *Scridefinnas*-nimityksen tarkastelu laajemmassa kontekstissa, esimerkiksi Cotton-kartan koko sisällön, varhaiskeskiaikaisten nimilistojen tai muiden arkkityyppeistä piirteitä omaksuneiden nimitysten suhteen, voi tuoda lisävalaistusta pohjoisen äären kuvauksiin.

KANSALAISUUDEN RAJAT



IRMA SULKUNEN

Kaksi tietä naiskansalaisuuteen

Suomen ja Uuden-Seelannin
äänioikeusuudistusten vertailu

Irma Sulkunen tarkastelee vertailevasta näkökulmasta Uuden-Seelannin ja Suomen äänioikeusuudistuksia. Hän asettaa reformit laajempiin historiallisiin, kulttuurisiin ja sosio-poliittisiin yhteyksiin ja kysyy, millaisia naiskansalaisuuden malleja uudistuksissa hahmoteltiin. Sulkunen painottaa demokraattisen kansalaisuuskäsitteen sukupuolitunutta luonnetta, mutta myös muita kansalaisuutta määrittäneitä tekijöitä, jotka muo-vasivat länsimaisia tasa-arvotulkintoja.

■ Satavuotiasta suomalaista demokratiaa muistettiin vuosina 2006–07 monin eri tavoin. Valtiovallan järjestämien juhllaisuuk-sien ohella merkkipuoden kunniaksi ilmes-tyi joukko julkaisuja, joista näyttävimpä olivat epäilemättä uuden eduskuntalaitok-sen historiasarjan useat osat. Se, että yli 90 prosenttia maan väestöstä tuli tällöin ääni-oikeuden piiriin aiemman runsaan seitse-män prosentin sijaan, nostettiin kyllä näky-västi esiin, mutta ehkä suurimman huomion sai sittenkin naisten äänioikeuden toteutu-minen radikaaliksi luonnehditun eduskun-tareformin yhteydessä. Kuvaavaa on, että eduskuntalaitoksen historiasarjassa naisten

eduskuntatoiminta sai erillisteoksen ja juh-lavuoden tapahtumissa nimenomaan naiset – ja naisjärjestöt – nostettiin erityisen juh-linnan kohteiksi. Samaa linjaa noudattivat myös naisjärjestöt itse, jotka yli puoluerajo-jen nostivat näkyvästi esiin juhluvuoden merkityksen sukupuolten välisen tasa-arvon tärkeänä merkkipaaluna Naisten äänioikeu-teen kiteytettiin paljolti myös vuonna 1906 toteutetun äänioikeusreformin kansainväli-nen merkittävyys.¹

Juhlavuoden painotukset muistuttavat mielenkiintoisella tavalla historiallisen muistin muuttuvasta luonteesta, siitä, miten yhteiskunnalliset olosuhteet muovaavat kä-sityksiä menneisyydestä, nostavat esiin ku-hunkin aikaan sopivia painotuksia ja paina-vat vastaavasti piiloon toisia. Esimerkiksi 1950-luvulla julkaistussa eduskunnan histo-riasarjassa kysymys naisten äänioikeudesta käsiteltiin kuin ohimennen yleisen parla-menttireformin yhteydessä.² Samoin naisten

1. Irma Sulkunen & Maria Lähtenmäki & Aura Korpi-Tommola (2006) *Naiset eduskunnassa. Suomen eduskunta 100 vuotta*. Helsinki: Edita. Teos ilmestynyt ruotsiksi 2008. Muista julkaisuista esim. Marjaliisa Hentilä & Alexander Schug (2006) (hrsg.) *Von heute an für alle! Hundert Jahre Frauenwahlrecht*. Berlin: Finnland-Institut in Deutschland. Teos ilmestynyt myös ruotsiksi ja englanniksi. Juhlavuoden jälkisatoa on myös teos Irma Sulkunen & Seija-Leena Nevala-Nurmi & Pirjo Markkola (2009) (eds.) *Suffrage, Gender and Citizenship: International Perspectives on Parliamentary Reforms*. Cambridge Scholars Publishing. Naisjärjestöjen julkaisuista tärkeimpänä mainittakoon Anna Moring (2006) (toim.) *Sukupuolen politiikka: naisten äänioikeuden 100 vuotta Suomessa*. Helsinki: Otava. Teos julkaistiin yhteistyössä naisjärjestöjen yhteistyöelimen, NYTKIS ry:n kanssa.

2. O. Seitkari (1958) *Eduskuntalaitoksen uudistus 1906. Suomen kansanedustuslaitoksen historia V*. Helsinki.

yhteisesiintymisen asian tiimoilta jäi vähäiseksi. Vasta 1980-luvulla naisten äänioikeus erilliskysymyksenä nousi merkittävästi esiin ja sen jälkeen painotus on käynyt yhä tuntuvammaksi. Sekä äänioikeuden 80- että 90-vuotisjuhlallisuuksien yhteydessä muistettiin naisten tasa-arvotavoitteiden toteutumista erillisjulkaisuilla³ ja naisten poliittisen kansalaisuuden 100-vuotismuistoa vaalivat kaikki naisjärjestöt poliittisista linjoista riippumatta yhdenmukaisesti. Tämä on kiinnostavaa erityisesti siksi, että vielä vuonna 1905 porvarilliset naisasiayhdistykset eivät suinkaan kannattaneet yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta vaan ajoivat poliittisten oikeuksien laajentamista vain ylempien väestöryhmien naisille.

Naisten äänioikeuden satavuotisjuhlaa vietettiin runsas vuosikymmen Suomea aiemmin myös toisessa naisten äänioikeuden uranuurtajamaassa, Uudessa-Seelannissa, jossa naiset olivat saaneet äänioikeuden vuonna 1893. Juhlinta oli näyttävää ja merkivuoden julkaisuissa valotettiin monipuolisesti naisten roolia omien oikeuksiensa ajajina sekä nostettiin näkyviin nuoren koloniaalisen valtion merkkinaisia.⁴ Keskittyminen naisten äänioikeuteen oli ymmärrettävää, sillä päinvastoin kuin Suomessa, Uudessa-Seelannissa miesten yleinen äänioikeus oli brittiläisen perinteen mukaisesti toteutunut ensin ja naiset yhtenäisenä ryhmänä olivat jääneet poliittisen kansalaisuuden ulkopuolelle. Huomattavaa on, että Uudessa-Seelannissa myös maorimiehet oli sisällytetty äänioikeuden piiriin ennen eurooppalaisia naisia. Samoin maorinaiset saivat 1893 periaatteessa samat oikeudet kuin valkoiset siirtolaisnaiset. Tästä huolimatta väestöryhmien välillä vallitsi sekä sosiaalinen, taloudellinen että poliittinen epätasa-arvo ja näennäinen rinnakkainelo piti sisällään selkeitä rotujännitteitä. 'Unohtamisen politiikka' nojasikin Uudessa Seelannissa naisten äänioikeusjuhlinnassa selvään 'pakeha'-keskeisyyteen, jossa ei juurikaan pohdittu äänioikeusproblematiikkaa maorinaisten tai yleisemmin maoriväestön omasta näkökulmasta. Toisaalta kovin voimakkaasti ei juhlavuoden yhteydessä korostettu myöskään sitä, että vuonna 1893 toteutettu

reformi ei naisten osalta ollut suinkaan täydellinen vaan koski ainoastaan äänioikeutta.⁵

Vaikka kysymys siitä, mikä maa myönsi ensimmäisenä naisille äänioikeuden, on sinänsä epäolennainen, näiden kahden uranuurtajamaan vertailu voi avata kiinnostavia näkökulmia siihen, miten modernin demokratian eri linjat muotoutuivat 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. Periaatteessa samaan prosessiin niputetut uudistukset saattoivat pitää sisällään merkittäviä kulttuurisia eroja ja johtaa sitä kautta toisistaan suurestikin poikkeaviin kehityslinjoihin. Tarkastelen seuraavassa vertailevasta näkökulmasta Uuden-Seelannin ja Suomen äänioikeus uudistuksia. Asetan reformit laajempiin historiallisiin, kulttuurisiin ja sosio-poliittisiin yhteyksiin ja kysyn, millaisia naiskansalaisuuden malleja uudistuksissa hahmoteltiin. Painotan demokraattisen kansalaisuuskäsitteen sukupuolittunutta luonnetta, mutta myös muita kansalaisuutta määrittäneitä tekijöitä, jotka muovasivat länsimaisia tasa-arvotulkintoja.

3. Julkaisuja ks. Hannele Kurki (1986) *Naisten äänioikeus 80 vuotta*. Helsinki: Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan monisteita; Pirjo Markkola & Alexandra Ramsay (1997) (toim.) *Yksi kamari – kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset*. Helsinki: Eduskunnan kirjasto.

4. Juhlavuoden julkaisuista merkittävin oli kokoomateos Caroline Daley & Melanie Nolan (1994) (eds.) *Suffrage & Beyond: International Feminist perspectives*. Auckland University Press and Pluto Press. Muista julkaisuista esim. Charlotte Macdonald (1993) *The Vote, the Pill and the Demon Drink: A History of Feminist Writing in New Zealand, 1869–1993*. Bridget Williams Books; Charlotte Macdonald & Merimeri Penfold & Bridget Williams (1992) *The Book of New Zealand Women. Ko Kui Ma Te Kaupapa*. Bridget Williams Books; (1993) *New Zealand Women in the 19th Century* (selected and edited by Sheryll Ofner) Macmillan New Zealand; *The Suffragists: Women Who Worked for the Vote*. Bridget Williams Books. Muutamaa vuotta aiemmin oli uusintapainoksena ilmestynyt myös Patricia Grimshaw'n (1987) teos *Women's Suffrage in New Zealand*. Auckland University Press, Oxford University Press (first published 1972).

5. Rasistiset implikaatiot nousivat tosin esiin etenkin julkaisun Daley & Nolan (1993) eräissä artikkeleissa. Ks. erityisesti Ann Curthoys, "Citizenship, Race and Gender: Changing Debates Over the Rights of Indigenous Peoples and the Rights of Women" ja Marilyn Lake, "Between Old Worlds and New: Feminist Citizenship, Nation and Race, the Destabilisation of Identity".

Tarkastelun lähtökohtana on se yleinen huomio, että kansalaisuus, jota sekä Uudessa-Seelannissa että Suomessa – kuten muissakin länsimaissa – 1800- ja 1900-luvun vaihteessa jäsenettiin, oli erottamaton osa uudentyyppisen kansakunnan muodostumista. Siten myös ne kriteerit, joita kansalaisuudelle asetettiin, määrittyivät suhteessa samanaikaisesti muotoutuviin nationalistisiin ideologioihin. Arvot, jotka tukivat kansakuntien vahvistamista, siirtyivät kansallishyveiksi ja muodostuivat niiksi ehdoiksi, joiden katsottiin oikeuttavan poliittisen vallan käyttöön. Samalla määritettiin ne tekijät, joilla rajattiin valtiolliseen kansalaisuuteen kuuluvien piiriä. Näistä sukupuolen ohella merkittävimmät olivat rotu/etnisyys, luokka, kieli ja uskonto. Kaikki nämä komponentit olivat jollakin tavoin aina läsnä kun kansalaisuudesta äänioikeusuudistusten yhteydessä keskusteltiin. Liberalismin leviäminen tarjosi näille käsityksille yhteisen transnationaalisen liikkumapinnan, mutta toisaalta myös kansalliset variaatiot olivat tuntuvat. Kussakin maassa vallitsevat yhteiskunnalliset ja poliittiset reunaehdot ratkaisivat viime kädessä sen, miten kansalaisuuden eri komponentit kiinnittyivät toisiinsa ja siten myös sen, millaiseksi naiskansalaisuuden sisältö eri kulttuuripiireissä muodostui.

Kansakuntakehitys ja sukupuolijärjestelmät

Vertailun Suomen ja Uuden-Seelannin välillä tekee kiinnostavaksi se, että paitsi maantieteellisesti ja luonnonolosuhteiltaan, myös kulttuuriltaan ja valtiollisilta traditioiltaan maat olivat vielä 1800-luvun alussa hyvin etäällä toisistaan. Eteläisellä Tyynellä merellä sijaitseva saari liitettiin virallisesti Brittiläiseen imperiumiin 1840 niin kutsutulla Waitangin sopimuksella (the Treaty of Waitangi), joka synnytti aina meidän päiviimme asti ulottuvan ristiriidan maori- ja pakehaväestön välillä. Kruunun edustajat katsoivat sopimuksen sallivan siirtolaisväestön levittäytymisen myös maoriheimojen perinteisesti asuttamille alueille kun maorit puolestaan tulkitsivat sen takaavan heimojen perinteisten maa-alueiden pysymisen alkupe räisväestön hallinnassa ja kruunun suoje-

luksessa.⁶ Kansakuntakehityksen kannalta olennaista joka tapauksessa oli, että Waitangin sopimuksen seurauksena Aotearon saarilla siirtolaisuusasetus lähti voimakkaaseen kasvuun samalla kun maorien väestökehitys kääntyi laskuun ja heidän kulttuurinen ominaislaatuensa joutui vakavasti uhatuksi. Väestöryhmien välistä voimasuhteiden vauhditti ja legitimoivat länsimaisen valtiohallinnon kehittämisen, joka nojasi itsestään selvästi eurooppalaisen väestön eli pakehan arvomaailmaan ja keskittyi heidän hallintaansa.

Suomi puolestaan oli irrotettu vuonna 1809 Ruotsista ja liitetty autonomisena alueena Venäjän keisarikuntaan. Liitoksen yhteydessä Suomi sai pitää Ruotsin vallan ajalta periytyvät perustuslait, rakentaa oman keskus- ja paikallishallinnon sekä kansantalouden. Valtiollinen muutos käynnisti Suomessa nopeasti kansakuntakehityksen, jonka perusteluissa nojattiin – tai sellaisiksi konstruointiin – suomalaisuuden pitkä historiallinen jatkumo, jonka kehittelylle autonomisen hallinnon katsottiin vihdoin tarjoavan toteutumisen mahdollisuudet. Kansakuntaidentiteetin työstäminen kärjistyi vuosisadan loppua kohti tullessa radikaaliksi nationalismiksi ja johti vuonna 1917 maan täydelliseen itsenäisyyteen.

Kansakuntakehityksen samanaikaisuudesta huolimatta muodostumassa olevien valtiokokonaisuuksien sisällölliset erot olivat siis tuntuvat. Sama koski väestömuodostusta ja sen historiallisia taustoja. Esimerkiksi, molemmissa maissa väkiluku kasvoi nopeasti, vaikkakin osittain eri syistä. Suomessa nopea väestönkasvu käynnistyi 1700-luvun lopulla ja kiihtyi seuraavalla vuosisadalla voimakkaiden taloudellisten muutosten ja terveysolojen kohentumisen seurauksena niin, että kun vielä 1750-luvulla väkiluku oli alle 500 000, se ylitti vuonna 1879 kahden miljoonan ja 1913 kolmen mil-

6. Waitangin sopimuksesta sekä sopimuksen englannin- ja maorinkielisten versioiden tulkintakiistoista ks. esim. Marcia Stenson (2004) *The Treaty. Every New Zealander's Guide to the Treaty of Waitangi*. Random House.

joonan rajan.⁷ Uudessa-Seelannissa puolestaan 1800-luvun puolivälissä kokonaisväkiluku oli vasta hieman yli 130 000, mutta ylsi voimakkaan siirtolaisuuden vuoksi 500 000:een vuonna 1880 ja miljoonaan 30 vuotta myöhemmin.⁸ Edelleen, Suomessa väestö oli sosiaalisesti, kulttuurisesti ja etnisesti poikkeuksellisen yhtenäinen ja sen kiinteytymistä kansakunnaksi oli helppo perustella vuosituhantisella historiallisella traditiolla. Uutta-Seelantia länsimaisena kansakuntana leimasi sitä vastoin historiatomuus, väestöllinen hajanaisuus ja yhtenäisen kulttuuriperinteen puuttuminen, mitä ei maan asuttamisvaiheessa kyennyt peittämään siirtomaavaltion tiivis sidonnaisuus Englannin emävaltioon. Kulttuuriperinteen hajanaisuutta lisäsivät maan alkuperäisväestön, maorien, monet heimokohtaiset traditiot. Väestöllinen ero maiden välillä näkyi myös uskonnollisissa voimasuhteissa. Suomea leimasi luterilainen, valtion kanssa läheisesti liittoutunut homogeenisuus, kun uskonnollisesti hajanainen Uuden-Seelannin valtio puolestaan rakentui alusta lähtien tunnustuksettomalle pohjalle.⁹

Eroista huolimatta elämän arki saattoi molemmissa maissa näyttää silti yllättävän samanlaiselta. Näin oli etenkin maaseudun lapsirikkaissa viljelijäperheissä, joissa pohdinnat kansakunnan muodostumisen ideologisista juurista tuskin olivat päivittäin esillä. Vallatessaan maata Aotearoan alkuperäisväestöltä, maoreilta, eurooppalaiset, lähinnä brittiläisperäiset siirtolaiset toivat mukanaan voimakkaan yrittäjäeetoksen ja raivaajakulttuurin. Ilman näitä ei elämän ehtojen rakentaminen uudessa, tuntemattomassa maassa olisi onnistunut ja niinpä rohkea ja uutera pioneerihenki jäi pitkäksi aikaa leimaamaan uuden kansakunnan identiteetinmuodostusta.¹⁰ Nämä piirteet eivät olleet vieraita myöskään Suomessa, jossa 1800-luvulla nopeasti voimistunut väestönkasvu ja taloudelliset uudistukset kiihdyttivät yksityiseen yritteliäisyyteen perustuvaa tuotantomuotoa ja löivät leimansa myös maataloudessa voimistuneeseen rakennemuutokseen. Suur tuotannon kasvun vastapainona myös pientilojen lisäys oli tuntuva, mikä lähensi Suomea elinkeinora-

kenteellisesti Uuteen-Seelantiin, jossa pientilojen osuus maataloustuotannossa oli 1800-luvulla niin ikään korkea. Molemmissa maissa myös maataloustuotannosta tavalla tai toisella toimeentulonsa hankkivien suhteellinen osuus koko väestöstä oli erittäin suuri.¹¹

Tämä heijastui merkittävällä tavalla sukupuolten väliseen suhteeseen, jota jyrkän vastakkaisuuden sijasta leimasi komplementaarisuus; puoliset muodostivat työparin, jossa molempien osapuolten panos oli yhtä tärkeä perheyksikön toimeentulon turvaamiseksi. Etenkin pientiloilla tämä oli suoranainen elinehto perheyksikön toimivuudelle. Naisten osalta tämä merkitsi sitä, että heidän oli molemmissa maissa osallistuttava kotitalouden ohella myös maataloustöihin, usein siihen katsomatta, mikä työ 'perinteisesti' kuului miehille ja mikä naisille. Uudessa-Seelannissa uudisraivaajien vaimot saivat poikkeuksellisen keskeisen roolin myös siksi, että juuri heidän katsottiin stabilisoivan nuoren siirtomaavaltion sosiaalista perustaa ja rakentavan siten edellytyksiä yhtenäisen kansakunnan muodostumiselle. Ongelma oli keskeinen etenkin eurooppalaisen asutuksen alkuvaiheessa, mutta myöhemminkin muun muassa kullankaivajien, merimiesten ja tilalta toisel-

7. Suomen väkiluvun kehitys 1750–2006. http://www.stat.fi/til/vaerak/2006/vaerak_2006_2007-03-23_kuv_001.html.

8. Alkuperäisväestöä koskevat luvut ovat arvioita. Ks. *New Zealand: population growth of the whole country*, <http://www.populstat.info/Oceania/newzealc.htm>; *New Zealand Official Handbook 1892–1920*.

9. Uuden-Seelannin uskonnollisista suhteista ks. esim. H.R. Jackson (1987) *Churches & People in Australia and New Zealand 1860–1930*. Allen & Unwin/Port Nicholson Press; (1990) *Religions of New Zealanders* (ed. by Peter Donovan). Dunmore Press.

10. Esim. Jock Phillips (1987) *A Man's Country? The Image of the Pakeha Male – A History*. Penguin Books.

11. Maiden sosiopolittisista yleispiirteistä sekä tuotantorakenteista 1800-luvulla ks. esim. W. H. Oliver with B. R. Williams (1991) (ed.) *The Oxford History of New Zealand*. Oxford and Auckland: The Clarendon Press and Oxford University Press (first published 1981); Philippa Mein Smith (2005), *A Concise History of New Zealand*. Cambridge University Press; Matti Pelttonen (2004) (toim.) *Suomen maatalouden historia, osa 2. Kasvun ja kriisin aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Helsinki: SKS.

le kiertävien keritsijöiden katsottiin synnyttävän sellaista yhteiskunnallista epävakautta, jota naiset perheenemäntinä, vaimoina ja äiteinä voisivat tehokkaasti hillitä. Samansuuntainen tendenssi oli nähtävissä myös Suomessa, jossa tilattoman väestön nopea kasvu, irtolaisasetusten kumoaminen ja teollistuminen synnyttivät yhteiskunnallisia ongelmia, jotka uhkasivat kansakunnan sosiaalista ja ideologista kiinteyttämistä. Naisten rooliksi muodostui tässä tilanteessa toimia nationalismin konkreettisena kasvualustana eräänlaisina perusyhteisöjen hyvinvoinnista ja tulevien sukupolvien kasvattamisesta huolehtivina 'kodinturvajoukkoina'. Niin Uudessa-Seelannissa kuin Suomessa onkin katsottu naisten vahvan tuotannollisen aseman ja heidän keskeisen roolinsa yhtenäisen kansakunnan luomisessa vaikuttaneen ratkaisevasti siihen, että näissä maissa naisten poliittiset oikeudet toteutuivat poikkeuksellisen varhain.¹²

Vaikka argumentointi naisten äänioikeuden puolesta oli molemmissa maissa samansuuntaista, perusteluissa oli kuitenkin nähtävissä myös selviä eroja. Erot kulminoituivat nimenomaan kysymykseen naiskansalaisuuden luonteesta ja toteuttamisjärjestyksestä. Uuden-Seelannin parlamentti ja julkinen sana kävivät tässä suhteessa kovan kamppailun vastustajien pitäessä viimeiseen asti kiinni siitä emämaassa omaksutusta linjasta, että yleinen äänioikeus kuuluu ensin miehille ja vasta sen jälkeen voitiin harkita naisten poliittisten oikeuksien toteuttamista. Suomessa, jossa demokratian läpimurto tapahtui kiihkeän ulko- ja sisäpoliittisen kuohunnan saattamana, valtiollisen äänioikeuden ja sukupuolen suhde jäi eduskuntareformin valmistelussa sen sijaan verraten vähälle huomiolle. Itse asiassa kansalaisuuden sisällön tulkinta siirtyi pohdittavasti perusteellisemmin vasta muodollisesti tasarvoisen kansalaisyhteiskunnan poliittisissa ja sosiaalisissa käytännöissä.

Edustusjärjestelmät ja naisen äänioikeus

Etsittäessä syitä näihin eroihin huomio luonnollisesti kiinnittyy ensin niihin edustuslaitosten rakentamiin reunaehtoihin, jois-

sa uudistukset kummassakin maassa toteutettiin. Suomessa prosessin kiihdyttäjänä toimi yhtäältä vanhakantainen säätyjärjestelmä, joka sulki sukupuoleen katsomatta väestön valtaosan parlamentaarisen vaikuttamisen ulkopuolelle. Näin oli siitä huolimatta, että äänioikeuden laajentaminen oli ollut vilkkaan keskustelun kohteena jo edellisen vuosisadan puolella. Joitakin laajennuksia nimenomaan miesten edustusoi-keuteen olikin saatu, mutta länsimaisesti vertaillen epäsuhta äänivaltaan oikeutettujen ja sitä vailla olevien kesken oli edelleen poikkeuksellisen suuri. Toisaalta sukupuoli ei ollut myöskään vielä muodostunut yhtä jyrkäksi poliittisia oikeuksia ja kansalaisidentiteettejä määrittäväksi vedenjakajaksi kuin useimmissa muissa länsimaissa. Omaisuuttaan itsenäisesti hallitsevilla naisilla oli, kuten esimerkiksi Åsa Karlsson Sjögren on osoittanut, säätyjärjestelmän aikana ollut periaatteellinen mahdollisuus osallistua poliittiseen päätöksentekoon. Paikallistasolla vastaava oikeus vahvistettiin myös uusissa kunnallisasetuksissa, jotka hyväksyttiin maalaiskuntien osalta vuonna 1865 ja kaupunkikuntien 1873. Samanaikaisesti vuoden 1869 valtiopäiväjärjestyksessä naiset kuitenkin suljettiin eksplisiittisesti valtiollisen ää-

12. Uuden-Seelannin osalta esim. Raewyn Dalziel, "The Colonial Helpmeet: Women's Role and the Vote in Nineteenth Century New Zealand", *The New Zealand Journal of History* 1977/2; Erik Olssen (1980) "Women, Work and Family: 1880–1926" in *Women in New Zealand Society* (ed. by Phillida Bunkle and Beryl Hughes). George Allen & Unwin; Erik Olssen (1999), "Families and the Gendering of European New Zealand in the Colonial Period, 1840–80". *The Gendered Kiwi* (ed. by Caroline Deley and Deborah Montgomerie). Auckland University Press; Erik Olssen and Andree Levesque (1978), "Towards a History of the European Family in New Zealand". *Families in New Zealand Society* (ed. by Peggy Koopman-Boyden), Methuen Publications. Suomen osalta esim. Elina Haavio-Mannila (1970) *Suomalainen nainen ja mies. Asema ja muuttuvat roolit*. WSOY, erit. 82–92; Sulkunen (2006); vrt. myös Norjan osalta esim. Ida Blom, "Women's Politics and Women in Politics in Norway Since the End of the Nineteenth Century" in *Scandinavian Journal of History* 1987; ks. myös Irma Sulkunen (1987) "Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus". *Kansa liikkeessä* (ed. by Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds and Henrik Stenius). Kirjayhtymä, 157–172; Irma Sulkunen (1990) *History of the Temperance Movement: Temperance as a Civic Religion*. Edwin Mellen Press, erit. 1–26.

nioikeuden ulkopuolelle. Koska porvaris- ja talonpoikaissäädissä valtiopäivämiesten valinta oli sidottu kunnalliseen päätöksentekoon, etenkin 1880-luvulla organisoituneen naisasialiikkeen taholta alettiin nostaa esiin kriittisiä kysymyksiä kunnallisen ja valtiollisen äänioikeuden välisestä ristiriidasta.¹³

Samoin kuin kansainvälisesti, myös Suomessa kysymys naisten äänioikeudesta ja sen sosiaalisista rajoista nousi kuitenkin polttavaksi vasta vuosisadan vaihteessa. Ensimmäinen anomusehdotus naisten äänioikeuden laajentamiseksi sääty- ja varallisuusrajojen puitteissa jätettiin valtiopäiville vuonna 1897 ja sen jälkeen samansisältöisten anomusten määrä lisääntyi vuosi vuodelta. Vuonna 1902 perustettu kansainvälinen naisten äänioikeusallianssi (*The International Woman Suffrage Alliance*), vahvisti yhteiseksi linjakseen vaatimuksen naisten äänioikeuden toteuttamisesta samoin perustein kuin miehillä jo oli. Tähän kantaan myös suomalaiset naisasiayhdistykset yhtyivät. Kansainvälinen työväenliike puolestaan ajoi yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta, jonka Suomessa tulkittiin jo vuonna 1899 merkittävän poliittisen kansalaisuuden toteutumista ilman luokka- ja sukupuolirajoja. Etenkin angloamerikkalaisissa maissa, joissa miesten äänioikeutta oli kautta koko 1800-luvun laajennettu asteittain naisten jäädessä uudistusten ulkopuolelle, naisliikkeen kansainvälinen ohjelma saavutti nopeasti kaikupohjaa ja voimisti suffragettiliikkeen militantteja toimintamuotoja. Suomessa sen sijaan parlamentaaristen rakenteiden vanhakantaisuudesta johtuen äänioikeus naisten erilliskysymyksenä sai kansainvälisesti tarkastellen vain vähän huomiota ja leimautui nopeasti yläluokan etuihin kiinnittyväksi luokkatavoitteeksi. Äänioikeudettomien valtavirta – naiset mukaan lukien – ryhmittäytyivät sen sijaan työväenliikkeen ja muiden demokratian radikaalia laajentamista tukevien kansanliikkeiden taakse.

Kansalaisoikeuksista käytyä kamppailua sävytti Suomessa lisäksi nationalismin eri suuntien kannanmääritykset suhteessa Venäjään. Vaikka näkemyksissä oli eroja, vuo-

den 1905 suurlakkoon kulminoituneessa mobilisaatiossa ne hetkeksi häipyivät yhteiseksi koettujen tavoitteiden alle.¹⁴ Kansallisen yhtenäisyyden korostuminen sekä antoi tilaa poliittiselle radikalismille että häivytti sukupuolikonfliktia ja edisti siten osaltaan yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta ajavan joukkopainostuksen kasvua. Tästäkin näkökulmasta voi katsoa, että Suomessa kysymys naisten äänioikeudesta peittyi yleispoliittiseen kuohuntaan ja toteutui siitä syystä melko huomaamattomasti ja kansainvälisesti ottaen jopa ”liian varhain”. Tämän ei kuitenkaan tule johtaa sen tosiasian unohtamiseen, että suomalaiset naiset osallistuivat poikkeuksellisen aktiivisesti miesten rinnalla parlamentti uudistusta ajavaan ulkoparlamentaariseen painostukseen ja lisäsivät siten merkittävästi lähes vallankumoukselliseksi kääntyneen mobilisaation voimaa ja volyyymia. Ennen lakiuudistuksen hyväksymistä he myös joukkomielenosoituksin muistuttivat, että yleinen ja yhtäläinen äänioikeus todella piti sisällään myös naiset.¹⁵

Verrattuna Suomeen Uuden-Seelannin tilanne oli tässä suhteessa hyvin toinen. Maalla ei ollut emämaansa kanssa Suomen ja Venäjän suhteeseen verrattavaa poliittista jännitettä, vaikka eroa mielellään korostettiin puhumalla Uudesta-Seelannista eräänlaisena ”demokratian laboratoriona” vastakohtana vanhoilliselle Englannille. Toisaalta, yhtä mielellään korostettiin uskollisuutta brittiläiselle parlamentaariselle traditiolle ja siitä juontuville poliittisille käytännöille. Niinpä kaksikamarijärjestelmä ja siihen liittyvä sosiaalinen kategorisointi siirtyi alkuvaiheessa luonnolliseksi osaksi myös Uuden-Seelannin parlamentaarista ra-

13. Åsa Karlsson Sjögren (2009) ”Voting Women before Women’s Suffrage in Sweden 1720–1870”. *Suffrage, Gender and Citizenship: International perspectives on Parliamentary Reforms*. Cambridge Scholars Publishing, Juhani Mylly (2006), *Edustuksellisen kansanvallan läpimurto. Suomen eduskunta 100 vuotta*. Edita, erit. s. 14–46; Sulkunen (2006).

14. Uusimmasta suurlakkotutkimuksesta ks. (2008) *Kansa kaikkivaltias: Suurlakko Suomessa 1905* (toim. Pertti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas ja Marko Tikka). Teos; Marko Tikka (2009) *Kun kansa leikki kuningasta: Suomen suuri lakko 1905*. SKS.

15. Prosessista tarkemmin Sulkunen (2006).

kennetta. Emämaan mallin mukaan asuinpaikka, syntyperä ja yksilöllinen varallisuus olivat hallinnollisten rakenteiden pystyttämävaiheessa täysien kansalaisoikeuksien ehtona. Naiset oli luonnollisesti suljettu valtiollisen vaikuttamisen ulkopuolelle, eikä tähän kysymykseen puututtu vielä silloinkaan kun miesten äänioikeutta tuntuvasti laajennettiin.¹⁶ Vasta kysymys maorien ja liikkuvan työväestön valtiollisista oikeuksista aktivoi myös naisten äänioikeudesta käytävän kamppailun. Kansalaisuuden määrittäminen ei siis Uudessa-Seelannissa motivoitunut niinkään valtiollisista suhteista tai luokkaristiriidoista vaan pikemminkin rotuun ja elämäntapaan liittyvistä tekijöistä. Kolonialismin oikeuttajana esiintynyt rotuylemmyys, länsimainen arvomaailma ja yhteiskunnallisen vakauden vahvistaminen muodostivat ne reunaehdot, joiden kautta valtiollista kansalaisuuskelpoisuutta Uudessa-Seelannissa ensisijaisesti arvioitiin.

Rotu, etnisyys ja sukupuoli

Rotukysymyksen nouseminen esiin äänioikeudesta keskusteltaessa ei kuitenkaan ollut ominaista vain Uudelle-Seelannille vaan rotuun tai etnisyyteen liittyvät rajankäynnit läpäisivät joko avoimesti tai piilevänä koko länsimaisen kansalaisuuskeskustelun. Suomessa, joka oli etnisesti hyvin homogeeninen maa, kiivaasta keskustelusta rotujen välisistä suhteista ei tosin 1900-luvun alussa esiintynyt, mutta rajoja tähän suuntaan silti vedettiin. Etnisyys kätkeytyi uskontoon, jolla puolestaan oli tärkeä rooli kansalaisuus-kriteereitä määritettäessä. Kristilliset, tarkemmin ottaen luterilaiset arvot olivat se mentaalinen pohja, jolle hyväksyttävää kansalaisuuden mallia Suomessa rakennettiin. Niinpä kun kristinuskon tunnustaminen tuli vuonna 1906 kansalaisuuden edellytykseksi, esimerkiksi juutalaiset ja tataarit rajautuivat valtiokansalaisuuteen oikeuttavan äänioikeuden ulkopuolelle. Romanien ja saamelaisien asema oli itse äänioikeuden suhteen epäselvempi, mutta valtaväestön elämäntapa ja arvomaailma asetettiin näidenkin ryhmien suhteen itsestään selvästi tavoiteltavaksi malliksi. Minna Harjulan mukaan merkittävä osa sen enempää romaneista

kuin saamelaisistakaan ei ainakaan alkuvaiheessa käyttänyt äänioikeuttaan. Syynä saattoi olla omaan etniseen identiteettiin liittyvä kiinnittymättömyys suomalaisen kansakuntaan, mutta myös se, että vakinaiseen asuinpaikkaan nojaava henkikirjoitusjärjestelmä ei yksinkertaisesti tavoittanut liikkuvaa elämää viettäviä väestöryhmiä.¹⁷

Jos rotu ei noussut Suomessa merkittäväksi keskustelunaiheeksi kansalaisuuden rajoista päätettäessä, Uudessa-Seelannissa tilanne oli päinvastainen. Tämä on helppo ymmärtää pelkästään maan siirtomaahistorian taustaa vasten. Kun maan valtiokehitys käynnistyi 1800-luvun alkupuolella, sen kantavana voimana toimivat brittiläisperäiset eurooppalaiset. Toisaalta maassa oli runsaslukuinen alkuperäisväestö, maorit, joka oli tavalla tai toisella taivutettava sivilisoivaan kansalaisuuskehitykseen länsimaisen valtiojärjestelmän turvaamiseksi. Tilanteen vaikeutta brittiläisten valtopyrkimysten kannalta kuvaa hyvin se, että eurooppalainen väestö ylitti maorien lukumäärän vasta 1800-luvun puolivälissä. Waitangin sopimuksella (*Treaty of Waitangi*) 1840 maan alkuperäisväestö saatettiin brittiläisen hallinnon piiriin ja sen jälkeen maa rakentui virallisesti kaksikulttuuriselle (bi-cultural) pohjalle. 1860-luvulla käydyt maorilaissodat osoittivat kuitenkin, että väestöryhmien välinen jännite säilyi tämänkin jälkeen eivätkä sitä kyenneet hävittämään edes pakehan arvomaailmaa välittävä koulutus ja uskonnollinen käännytystyö.¹⁸

16. Hyvän yleiskuvan äänioikeuden kehityksestä Uudessa-Seelannissa tarjoaa esim. Neil Atkinson (2003) *Adventures in Democracy: A History of the Vote in New Zealand*. University of Otago Press; naisten äänioikeuden osalta ks. Patricia Grimshaw (1987, 1972) *Women's Suffrage in New Zealand*. Auckland University Press/Oxford University Press.

17. Minna Harjula (2009) "Excluded from Universal Suffrage: Finland 1906–1917". *Suffrage, Gender and Citizenship: International perspectives on Parliamentary Reforms* (ed. by Irma Sulkunen, Seija-Leena Nevala-Nurmi and Pirjo Markkola). Cambridge Scholars Publishing, 106–119; juutalaiskysymyksestä Suomessa ks. Taimi Torvinen (1989), *Kadimah: Suomen juutalaisten historia* (Otava) ja romaneista Panu Pulma (2006) *Suljetut ovet: Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan*. SKS.

18. Ks. esim. W. J. Gardner "A Colonial Economy". *The Oxford History of New Zealand* (ed. by W.H. Ol-

Äänioikeuskysymys nousi näissä oloissa vaikeasti ratkaistavaksi ongelmaksi, jossa törmäsivät yhteen maorien yhteisöllinen elämäntapa ja länsimainen, yksilön oikeuksia korostava ihmisenäkemyks. Kun äänioikeuden ehtona oli yksilöllinen maanomistus ja veronmaksukyky, ei monikaan maorimies täyttänyt asetettuja ehtoja. Kun ei myöskään toteutunut se odotus, että maorien kollektiivinen elämäntapa olisi länsimaistamisen myötä saatu murrettua ja alkuperäisväestö assimiloitua eurooppalaiseen järjestelmään, edustuskysymys pyrittiin ratkaisemaan toista tietä. Vuonna 1867 maoreille varattiin parlamentissa neljän paikan kiintiö, jotka maorit itse täyttivät omilla valintajärjestelmillään. Tämän ohella ne maorit, jotka täyttivät eurooppalaiset äänioikeuskriteerit, saivat äänestä myös yleisissä vaaleissa. Näille perusteille rakentui myös miesten yleinen äänioikeus vuonna 1867 ja mies ja ääni -periaatteen toteuttaminen vuonna 1890.¹⁹

Kahden väestöosan konfliktien rauhoittamiseen tähdännyt järjestely ei kuitenkaan tarjonnut maoreille ja eurooppalaisille siirtolaisille yhtäläistä poliittista tasa-arvoa vaan maorit jäivät monessa suhteessa heikompaan asemaan. Maoreille tarjottu paikallisuus ei vastannut heidän todellista osuuttaan maan väestöstä eikä riittänyt takamaan kaikkien heimojen ja sukujen (*tribes and families*) tasapuolista edustusta parlamentissa. Epäsuhtaan vaikutti myös se, että äänestyspiirien jaossa ulkopuolelle jäivät monet maorien asuttamat alueet. Demonstroidakseen epäoikeudenmukaisuuden kokemustaan ja korostaakseen oikeuksiaan kiisteltyyn maahan maorit perustivatkin vuonna 1892 oman edustuksellisen organisaation, Kotahitanga Maori Parliamentin, jolla ei kuitenkaan ollut laillista statusta maan hallinnossa.²⁰

Sotaisat yhteenotot väestöryhmien välillä loppuivat 1860-luvulla, ja virallisesti Uusi-Seelanti alkoi tämän jälkeen entistä selkeämmin rakentua kaksikulttuuriselle pohjalle. Vaikeasti saavutetun rauhantilan hintana oli kuitenkin, kuten esimerkiksi Brian Moloughney ja John Stenhouse ovat osoittaneet, ankara rotupolitiikka, jonka kohtee-

na oli etenkin aasialaisväestö, mutta monet muutkin etniset ryhmät jäivät kansalaisoikeuksien ulkopuolelle rotuperimänsä vuoksi.²¹ Myös naisjärjestöjen keskuudessa rotukeskustelu kiihtyi 1900-lukua lähestyttäessä ja korostuksena oli tällöin itsestään selvästi eurooppalaisen väestön kulttuurinen ylemmyys, joka kohdistui muiden rotujen ohella myös maoreihin.²²

Ei varmasti ollut sattuma, että kysymys naisten äänioikeudesta aktivoitui ensimmäisen kerran vuosina 1876–79, eli samaan aikaan kun käytiin keskustelua maorimiesten valtiollisista oikeuksista. Taustalla piili kysymys, olivatko maorimiehet oikeutettumpia valtiolliseen kansalaisuuteen kuin eurooppalaiset naiset siirtolaismiesten kumppaneina, uusien kansalaisten kasvattajina ja kotien ja perheiden suojelijoina. Kiinnostavaa kuitenkin on, ettei vastakkainasettelu ollut avointa vaan rotujen välinen suhde pulpahteli esiin ikään kuin sivulauseissa ja silloinkin etupäässä naisten välisenä hierarkkisointina. Esimerkiksi hallituksen esityksessä 1892 ehdotettiin äänioikeuden myöntämistä vain eurooppalaisille naisille. Myöskään kantaa vastustavissa argumenteissa ei ehdotettu äänioikeuden laajentamista kaikkiin maoreihin vaan vain niin kutsuttuihin 'puoliverisiin'. Tätä perusteltiin sillä, että "monilla näistä oli äänioikeuden omaavia eurooppalaisia palvelijoita" ja että he muutenkin olivat omaksuneet eurooppalaisen elämäntavan.²³

iver with B. R. Williams), 57–67, Raewyn Dalziel, "The Politics of Settlement". *The Oxford History of New Zealand* (ed. by W. Oliver with B.R. Williams), 87–103.

19. Atkinson (2003) 23–79.

20. Atkinson (2003) 23–27, 45–51, 59–61.

21. Brian Moloughney & John Stenhouse, "Drug-besotten, sin-begotten fiends of filth". *New Zealanders and the Oriental other, 1850–1920*. *New Zealand Journal of History* 1999/1, 43–64.

22. Esim. Roberta Nicholls (1996) *The Women's Parliament: The National Council of the Women of New Zealand 1896–1920*. Victoria University Press.

23. Esim. edustaja Kelly käytti tätä argumenttia: "[...] There are a number of Native women in this country who are half-castes, and, for that reason, are termed Natives. They are well educated, and many of them keep servants; and if the franchise is extended, as this Bill proposes, to European women the result will be in many cases that the European servants of these half-cast ladies will have the votes, while their edu-

Asetelmaa mutkisti maorimpien kanta, joista monet asettuivat vastustamaan kaikkien naisten äänioikeutta. Taustalla oli yhtäältä pelko pakehan ylivoiman kasvusta mikäli naiset saisivat äänioikeuden, mutta katsottiin myös, ettei naisten julkinen toiminta sopinut maorien omaan kulttuuriseen traditioon. Vedottiin siihen, että elämänpiirit jyrkästi jakava sukupuolijärjestelmä oli olennainen osa maorien maailmankuvaa. Naisten astumisen miesten ”pyhäksi” määrittelylle julkiselle alueelle tuhoaisi siten, paitsi erillisiin toimintapiireihin jakautuneen yhteisöllisyyden, myös koko maorikulttuurin mentaaliset ja sosiaaliset peruspilarit.²⁴ Maorinaiset itse eivät kuitenkaan yksimielisesti jakaneet näitä käsityksiä. Tätä osoittaa muun muassa se, että eräät heistä toimivat hyvin näkyvästi omissa yhteisöissään ja vaativat myös naisille äänioikeutta maoriparlamentissa. Sen sijaan eurooppalaisten naisten organisoimisiin äänioikeusanomuksiin maorinaiset eivät muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta osallistuneet.²⁵ Maoriväestölle äänioikeus ei näyttäytynytkään pelkkänä oikeutena vaan myös maorien kulttuuriseen identiteettiin kohdistuvana uhkana, jonka ulottumista omien yhteisöjen perustasolle pyrittiin kaikin tavoin salpamaan. Lopputulos kuitenkin oli, että vuonna 1893 myös maorinaiset sisällytettiin uudistukseen, joka avasi Uuden-Seelannin naisille valtiollisen äänioikeuden. Toiveet, joita ratkaisua puoltaneet pakehan miehet asettivat uudistukseen, kiteytti eräs edustajista näin: ”Uudistus antaa naisille itsenäisyyden ja mahdollisuuden vaikuttaa kansallaisiin oikeuksiin. Se tulee edistämään rodun hyvinvointia ja parantamaan siten tulevien sukupolvien elinmahdollisuuksia.”²⁶

Luokka, sukupuoli ja äänioikeus

Rasistisista kytkennöistä huolimatta kiihkein keskustelu naisten äänioikeudesta käytiin Uudessa-Seelannissa kuitenkin vasta kun periaatteellinen vastakohtaisuus maorien ja pakehan välillä oli tasoittunut. Tällöin kysymys yhteiskuntaluokista alkoi jakaa poliittista kenttää ja samoin kuin Euroopan maissa, luokan ja sukupuolen suhde oli Uudessa-Seelannissakin ratkaistava kun

kansalaisuuden modernia muotoa sovitettiin syntyvään kansalaisyhteiskuntaan. Tässä suhteessa Uusi-Seelanti sekä noudatti Englannin esimerkkiä että poikkesi siitä. Yhteistä oli se, että poliittisen kansalaisuuden piiriä laajennettiin asteittain liberaalien näkemysten mukaisesti eli varallisuusrajoja myötäillen. Molemmissa maissa periaatteessa koko miesväestö sisällytettiin äänioikeuden piiriin ennen kuin naisten valtiollisia oikeuksia ryhdyttiin edes vakavasti pohtimaan. Erona puolestaan oli Uuden-Seelannin tuntuvasti ripeämpi demokratisoitumiskehitys Englantiin verrattuna sekä naisten näkyvä asema nuoren kansakunnan rakennustyössä.

Vaikka Uuden-Seelannin eurooppalaisen väestön sosiaalinen rakenne oli suhteellisen homogeeninen ja siten demokratiakehitykselle otollinen, selvää erottautumista eri ryhmien välillä silti tapahtui. Brittiläisperäinen johtava eliitti otti itsestään selvästi paikkansa sekä maan hallinnossa että sivistys- ja kulttuurielämässä. Alimpaan statukseen puolestaan sijoittuivat miehistä muun muassa kiertelevät paimenet, keritsijät ja kaivostyöläiset, naisista palvelijattaret ja

cated mistresses will be denied the franchise altogether [...]. *New Zealand parliamentary Debates*. Valtio päiväkäsitteystä ks. myös Grimshaw 1987 (1972); Atkinson (2003) 81–94.

24. Ks. erityisesti ed. Wahawahan lausunto, jossa hän piti mahdottomana maorinaisten osallistumista parlamenttiin maorien omiin perinteisiin vedoten: “[...] These seremonies were all sacred, and always performed solely by men. The women were not allowed to join in or interfere with these seremonies [...] it was taken as a bad omen if they did so. [...] This was the state of things when you came to introduced Christianity, and even then we saw that this same rule applied. [...] It is only within the last few years that the voices of fanatical women have been heard in the streets of Wellington and Gisborne and other places [...]. *New Zealand Parliamentary debates, August 15 to September 5, 1893*, 303–304.

25. Grimshaw 1987 (1972), 89–90; Tania Rei, *Maori Women and the Vote*. Huia Publishers, 1993, passim. Maoriperinteistä ja naisten asemasta maoriyhteisöissä ks. myös Judith Binney, “Some Observations on the Status of Maori Women”. *The New Zealand Journal of History* 2/2004; Arapera Blank (1980), “The Role and Status of Maori Women”. *Women in New Zealand Society* (ed. by Phillida Bunkle and Beryl Hughes). George Allen & Unwin, 34–51.

26. Ed. McCullough’n puheenvuoro. *New Zealand Parliamentary debates, August 15 to September 5, 1893*, 146.

*Aänestyskokouksessa
lulla 3.7.1916.
nan jäsenet vasemmalta
Hauho, Jubo Honkanen,
Salmijärvi, Kalle Pansa ja Vilho
ri Jussila. Taustalla Olga Saari-
nen ja järjestysmiehinä Matti
Abonen ja Herman Törmä. Mu-
seovirasto.*





tehdastyöläiset. Vastakkain äänioikeuskustelussa eivät siten Uudessa-Seelannissa joutuneet vain miehet ja naiset, vaan kamppailua käytiin samalla myös kansalaisuuteen oikeuttavista sosiaalisista perusteista.

Naisten äänioikeusvaatimuksia vauhditti merkittävästi se, että vuonna 1891 toteutunut miesten yleinen äänioikeus sisällytti valtiokansalaisuuden piiriin maorimiesten ohella myös tilapäistöitä tekevät kiertelevät työmiehet. Lain valmistelun yhteydessä puhkesi kiivas keskustelu, jossa vastakkain asettuivat liikkuvaa elämää viettävät miehet ja yhteiskunnan stabiliteettia ja kansakunnan tulevaisuutta turvaavat vaimot ja äidit. Kysyttiin haastavasti, kumpi näistä ryhmistä oli oikeutetumpi valtiokansalaisuuteen. Kysymys sisälsi kuitenkin samalla ristiriitaisen implikaation: jos ja kun naisten edellytettiin äiteinä, vaimoina ja kotielämän vaalijoina turvaavan yhteiskunnan vakautta, heidän 'todellisen luontonsa' katsottiin samalla toteutuvan juuri perheen privatisoituvassa elämänpiirissä. Tämä puolestaan tarjosi oivan argumentin naisten äänioikeuden vastustajille, joiden mukaan juuri naisille tarjoutuva kodin ulkopuolinen poliittinen toiminta rikkoisi nuoren kansakunnan vielä hauraan stabiliteetin ja sosiaalisen harmonian.

Molempien näkemysten taustalla vaikutti voimakkaasti siirtolaisten omaksuma brittiläinen perinne, jossa sukupuolittunut sfäärijako oli jo 1800-luvun alussa edennyt suhteellisen pitkälle, mutta jonka piiriin olivat heikoiten integroituneet ne työläisryhmät, joista Uuden-Seelannin siirtolaisväestö suurelta osin koostui. Näiden piirissä perhelämän todellisuus ei useinkaan kohdannut niitä ihanteita, joita ylempät väestöryhmät pitivät malleina ja esittivät yleisinä suosituksina sekä emä- että siirtomaassa.²⁷ Asetelmaan sisältynyt hierarkkisuus näkyi myös virallisessa keskustelussa, jossa vastapareiksi eivät itsestään selvästi asettuneet miehet ja naiset vaan sosiaalinen ero piirrettiin myös naisten välillä. Kuten Uuden-Seelannin parlamentissa käydyt keskustelut osoittavat, useiden edustajien oli tuntuvasti helpompaa hyväksyä äänioikeuden myöntämi-

nen ylempien väestöryhmien naisille kuin tehtaiden naistyöläisille. Monissa puheenvuoroissa näiden katsottiin jo pelkällä olemassaolollaan uhkaavan nuoren kansakunnan sosiaalista järjestystä ja arvomaailmaa. Mielenkiintoista on, että kriittisiä kantoja eivät tässä suhteessa suinkaan edustaneet vain konservatiiviset valtiopäivämiehet vaan myös monet liberaalit esittivät epäileviä mielipiteitä.²⁸

Alimpien väestöryhmien naisiin kiteytyi täten myös Uudessa-Seelannissa kärjistyneimmin moderniin kansalaisuuteen erottamatta kuuluva luokan ja sukupuolen välinen dilemma. Ongelmaa ratkottiin Uudessa-Seelannissa liberaalin mallin mukaisesti, eli poliittisia oikeuksia laajennettiin ensin eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvaan miesväestöön, jolloin viimeiseksi ja vaikeimmin ylitettäväksi vedenjakajaksi jäi sukupuoliraja. Rajalinjasta pidettiin Uudessa-Seelannissa kiinni myös vuoden 1893 äänioikeus uudistuksessa, jossa naisille myönnettiin kyllä valtiollinen äänioikeus, mutta parlamenttiin heitä ei edelleenkään laskettu.

Tässä suhteessa tilanne oli toinen Suomessa, jossa kansalaisuuden kaikki komponentit oli ratkaistava lyhyen, vallankumouksellisen ajan sisällä yhtäikaa. Suurlakkoon kulminoitunut nationalistinen tendenssi tiivisti eri väestöryhmiin kuuluvien rivejä ja häivytti samalla sukupuolirajaa kansakuntaa jakavana kategoriana. Vanhoillinen säätyjärjestelmä korosti puolestaan äänioikeuden ulkopuolelle jäävien miesten ja naisten etujen yhteyttä. Sukupuolirajan peittymistä edesauttoi lisäksi kielikysymys, joka luokkajakoon kytkeytyneenä muovasi voimakkaasti nationalismiin luonnetta niin suomen-

27. Englannin keskiluokkaisista perheihanteista 1800-luvulla Leonore Davidoff & Catherine Hall (2002, 1987), *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class, 1780–1850*. Routledge; siirtolaisnaisten taustoista Charlotte Macdonald (1990), *A Woman of Good Character: Single Women as Immigrant Settlers in Nineteenth-century New Zealand*. Bridget Williams Books; ks. myös Olssen & Levesque (1978); Erik Olsen, "Families and Gendering of European New Zealand in the Colonial Period, 1840–1880". *The Gendered Kiwi* 1999, 3–62.

28. *New Zealand Parliamentary Debates 1892–1893*, passim.

kuin ruotsinkielistenkin keskuudessa. Etenkin säätyedustuksessa heikoille jääneiden suomenkielisten keskuudessa 'kunnan kansalaisen' ihannekuva kiinnittyi voimakkaasti suomenkielisyyteen ja sitä kautta maalaisiin ja luterilais-uskonnollisiin arvoihin. Näihin näkemyksiin sisältyi vankka sukupuolten kumppanuutta painottava tendenssi, mitä ilmensivät selvästi myös naisten äänioikeudesta vuosina 1905–06 käydyt keskustelut.²⁹

Uudessa-Seelannissa kielikysymys ei sen sijaan noussut näkyväksi kiistakysymykseksi äänioikeuskeskusteluissa, mutta sisältyi silti sielläkin erottamattomasti modernin kansalaisuuden määreisiin. Esimerkiksi virallinen kieli, jota parlamentissa käytettiin, oli itsestään selvästi englanti ja yhtä itsestään selvästi maorin kieli oli sille alistainen. Samoin opetuksen ja virallisten instituutioiden kieli oli englanti. Viesti siis oli, että yltääkseen 'kunnan kansalaiseksi' myös maorien oli ensin opittava englanti ja sisäistettävä sen myötä kieleen sisältyvä ja sitä välittävä arvomaailma, joka myös Uudessa-Seelannissa valtion virallisesta tunnustetun huolimatta nojasi länsimais-kristilliseen perustaan.

Demokraattinen kansalaisuus ja liberalismien rajat

Suomen ja Uuden-Seelannin poliittisten traditioiden ja kulttuuritaustojen erot ovat sittemmin heijastuneet myös naisten äänioikeutta koskevaan keskusteluun ja sitä koskevaan tutkimukseen. Naisten äänioikeutta koskevassa angloamerikkalaisessa ja yleisemminkin kansainvälisessä tutkimuksessa on painokkaasti korostettu liberalismien ja naisten oikeuksien laventamisen välistä yhteyttä. Uuden-Seelannin parlamenttikeskustelut kuitenkin osoittavat että suhde oli paljon mutkikkaampi. Selvää yhteyttä liberalismien ja naisten äänioikeuden tukemisen välillä ei ollut, ja keskusteluissa konservatiivit edustivat usein radikaalimpaa linjaa kuin poliittinen vastapuolensa. Tässä suhteessa Suomessa oli nähtävissä samankaltaisia piirteitä. Kiinnostavaa näet on, että Suomessa vain eräät ruotsinkielisiin lukeutuvat liberaalit pontevasti vastustivat yleisen

ja yhtäläisen äänioikeuden ulottamista naisiin.

Toisaalta on muistettava, että Suomessa liberaalit eivät muodostaneet mitään yhtenäistä poliittista ryhmittymää vaan ideologian erilaisia variaatioita esiintyi useassa puolueessa. Asetelma oli tässä suhteessa selkeämpi Uudessa-Seelannissa, jossa poliittinen päälinja alkoi 1800-luvun lopulla kulkea liberaalien ja konservatiivien välissä, joskin raja oli vielä kovin häilyvä. Molemmat ryhmittymät nojasivat väliin liberaaleihin periaatteisiin ja kiista koski usein perinteen tulkintaa. Niinpä myös keskusteltaessa naisten äänioikeudesta liittoutumat hajosivat ja sekä puoltavissa että vastustavissa kannoissa vedottiin John Stuart Milliin. Esimerkiksi naisten äänioikeuden puolesta parlamentissa näkyvimmin taistellut konservatiiviedustaja Sir J. Hall siteerasi Milliä perustellessaan molempien sukupuolten yhtäläistä oikeutta valtiokansalaisuuteen.³⁰ Samaan Milliin perintöön vetosi kuitenkin myös kapteeni Russel, joka julisti olevansa todellinen liberaali ja pitävänsä tiukasti kiinni liberalismien siitä periaatteesta, ettei edustusta ole ilman verotusta. Ja koska valtaosa naisista ei tätä ehtoa täyttänyt, heille ei hänen mukaansa tulisi myöskään antaa äänivaltaa valtiollisissa vaaleissa.³¹ Tulkitavaikeuksia liberalismien oikeasta perinnöstä kiihdytti lisäksi työväenliikkeen voimistuva vaikutus liberaaliryhmittymän linjauksiin 1800-luvun lopulla.

29. Sulkunen (2004).

30. Hall tähdensi: "John Stuart Mill says: 'In the preceding argument for universal but graduated suffrage, I have taken no account of difference of sex. I consider it to be as entirely irrelevant to political right as difference in height or in the colour of hair. [...] No one now holds that women should be in personal servitude – that they should have no thought, wish, or occupation but to be the domestic drudges of husbands, fathers, or brothers [...].'" *New Zealand Parliamentary Debates, June 23 to July 20, 1892, 167–169.*

31. *New Zealand Parliamentary Debates, June 23 to July 20, 1892, 186–188.* Väitteellään "One of the great principles of true Liberalism is that there shall be no taxation without representation" Russel kuten monet muut edustajat kiistivät myös maorien oikeutuksen poliittiseen kansalaisuuteen.

Keskeiseksi ongelmaksi näyttikin muodostuvan, mikä oli demokraattisten oikeuksien ja klassisen liberalismien välinen suhde ja miten tätä suhdetta tulisi soveltaa naisten äänioikeuteen. Joukossa oli tosin myös niitä, jotka vero- ja varallisuuskyynyksistä piittaamatta pitivät vain yksinkertaisesti mahdollisena valtiollisen äänivalan myöntämistä naisille. Näitä näkemyksiä viljeli muun muassa edustaja Whitmore³² jonka asenteellisten äänenpainojen taustalta heijastui kuitenkin myös monille liberaaleillekin tunnusomainen pelko työläisnaisten kasvavasta vaikutusvallasta, mikäli sukupuolirajoihin kajottaisiin poliittisia oikeuksia määritettäessä. Edustaja Fish, joka oli kiihkeä naisten äänioikeuden vastustaja, väitti muun muassa, että naisten oikeuksien vankkana puolustajana tunnettu Sir Robert Stout olisi pyrkinyt kulissien takana estämään naisten äänioikeuden toteutumisen. Manööverin tavoitteena olisi ollut sulkea nimenomaan työläisnaiset poliittisten oikeuksien ulkopuolelle.³³ Stoutin kaltaisille liberaaleille poliittisten oikeuksien raja kulki siis selkeästi keskiluokan ja työläisnaisten välissä.

Oman kiinnostavan lisänsä valtiopäivämiesten kantoihin toi niin Suomessa kuin Uudessa-Seelannissa tuolloin erittäin ajankohtainen alkoholikysymys. Suomessa, jossa raittiusliike kytkeytyi tiiviisti nationalismiin ja siihen sidoksissa oleviin kansalaisjärjestöihin sekä toisaalta sosialistiseen työväenliikkeeseen, naisten äänioikeuden suhde alkoholipolitiikkaan ei irtaantunut miksikään merkittäväksi erilliskysymykseksi. Päinvastoin, naiset toimivat aktiivisesti raittiutta ajavissa yhteisjärjestöissä, joissa yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta perusteltiin yleisesti sillä, että sen toteuttamisella taat-taisiin vihdoinkin kieltolain hyväksyminen ja voimaantulo. Nationalistiselta kannalta kiel-tolain säätämistä pidettiin tärkeänä terveen ja elinvoimaisen kansakuntakehityksen turvaamiseksi. Työväenliike puolestaan perusteli kieltolakivaatimusta viinakapitalismin tyrehdyttämisellä ja sen tuottamien turmiol-listen vaikutusten salpaamisella sosiaalisten ongelmien muutenkin rasittamaan työväes-töön.³⁴

Uudessa-Seelannissa sitä vastoin maan tiukimman rajoituspolitiikan puolestapuhujaksi profiloitui naisten äänioikeusliike, joka angloamerikkalaiseen malliin kanavoitui keskeisesti Valkonauhaliikkeeseen. Tämä johti jyrkkään ja vahvasti sukupuolittuneeseen vastakkainasetteluun alkoholiteollisuuden ja -kaupan edustajien kanssa. Näyttääkin siltä, että liberalististen periaatteiden esittäminen naisten äänioikeuden vasta-argumenttina nousi sangen usein vapaan viinakaupan puolustamisesta, jota ryyditettiin laizzes faire -argumenteilla. Toisaalta liberaaleihin arvoihin vedottiin myös raittiutta puoltavissa kannanotoissa. Esimerkiksi Sir Robert Stout muistutti siitä, että liberalistisen talousjärjestelmän onnistumisen takaa-vat sivistyneet ja ahkerat kansalaiset, joiden suojaksi alkoholirajoitukset eivät olleet vain suotavia, vaan myös humanisuuden periaatteen kannalta välttämättömiä.³⁵ Myös-kään työväenliikkeen kannat eivät Uudessa-Seelannissa olleet lainkaan niin yksimielisen suopeita kieltolaille kuin Suomessa, vaan asenteita leimasi pikemminkin ambivalenttisuus. Alkoholien liikakäytön synnyttämiä ongelmia ei voitu kieltää mutta liberaaleja arvoja korostavassa maassa ei myöskään ollut helppoa hyväksyä ylhäältä päin tulevia holhoavia asenteita, ei varsinkaan jos niiden esittäjänä oli keskiluokkaisten naisten toimintakentäksi leimautunut Valkonauhaliike. Vastustuksen taustalla oli lisäksi pelko työmiesten tärkeiden kokoon-

32. Hänen mukaansa: "[...] the country must be said to be tottering to its fall when women have too much power in their hands, because it means that the men have shirked their proper duty in any such country." Ibid.

33. *New Zealand Parliamentary Debates, June 23 to July 20, 1892*, 646–647; liberaalien kannoista yleisemmin ks. esim. Olssen & Levesque (1978).

34. Irma Sulkunen (1986) *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. SHS; Irma Sulkunen (1987), "Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus", *Kansa liikkeessä* (toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius). Kirjayhtymä, 1987.

35. Tony Gridd, "Prohibition: The Church and Labour". *New Zealand Journal of History* 1981/2.

tumispaikkojen häviämisestä, jos kapakat suljettaisiin.³⁶

Sekä raittius- että työväenliikkeen järjestäytymistä muovannut sukupuolittunut vastakkainasettelu kumpusi Uudessa-Seelannissa selvästi brittiläisestä liberalismista, joka salpasi poliittista radikalismia, mutta muovasi samalla käsityksiä kansalaisidentiteeteistä ja poliittisista oikeuksista sukupuolittain jakautuneeseen suuntaan. Ratkaisevassa roolissa oli tällöin työväenliike, joka Uudessa-Seelannissa vaikutti voimakkaasti liberaalipuolueen linjaan 1890-luvulla. Toisaalta työväenliike vahvisti liberaalipuolueen demokraattisia voimia, minkä tuloksena miesten yleinen äänioikeus toteutui vuonna 1891. Toisaalta se kuitenkin aktivoi myös vastustavia asenteita suhteessa naisten äänioikeuteen. Kuten erityisesti Uuden-Seelannin teollistuneimman kaupungin, Dunedin'in osalta on osoitettu, monet järjestäytyneet miehet pitivät naisia uhkana työmarkkinoilla, mistä syystä naisilta suljettiin pääsy miesten perustamiin työväenjärjestöihin ja ammattiyhdistyksiin. Ainoan poikkeuksen muodosti ompelijattarien yhdistys, jonka eräät ammattiyhdistysmiehet perustivat naisille vuonna 1889. Ompelijattarien yhdistys joutui kuitenkin monien ammattiyhdistysmiesten aggressioiden kohteeksi, kun se itsenäistyi ja alkoi aktiivisesti vaatia naisten poliittista tasa-arvoistamista. Myös eräät liberaalit valtiopäivämiehet, jotka aiemmin olivat tukeneet naisten äänioikeutta, kääntyivät tällöin sen vastustajiksi.³⁷

Työläismiesten asenne perustui liberaalin tradition välittämään näkemykseen sukupuolten välisestä, julkista ja yksityistä yötäilevästä kahtiajaosta. Poliittinen kenttä ja työmarkkinat olivat tämän näkemyksen mukaan miesten aluetta, naisten puolestaan koti ja yhteiskunnallisten järjestöjen sosiaalinen sektori. Siksi myös kamppailua naisten äänioikeudesta, tai pikemminkin sen vastustusta, leimasi kiivas väittely naisten 'todellisesta' luonnosta ja sen mukaisesta paikasta uudessa, demokraattisessa yhteiskunnassa. Uudessa-Seelannissa demokratian ei siis ymmärretty toteutuvan universaaleina, miesten ja naisten yhtäläisinä oi-

keuksina, vaan tasa-arvoiset oikeudet ja velvollisuudet muotoutuivat itsestään selvästi sukupuolittuneen maailmankuvan ohjailemina. Konkreettisesti tämä ilmeni demokraatiavoitteita ajaneen järjestökentän jyrkästi sukupuolittain jakaantuneessa rakenteessa: miehet organisoituivat työväenjärjestöihin ja ammattiyhdistyksiin, naiset Valkonauhaliikkeeseen.

Suomessa tilanne oli tässä suhteessa toinen. Liberaali traditio oli ohut ja hallitseva nationalistinen ideologia nojasi keskeisesti yhteisöllisyyttä painottavaan talonpoikaiseen arvomaailmaan. Sukupuolten välinen työnjako ei ollut kehittynyt yhtä jyrkästi kuin Uudessa-Seelannissa ja etenkin julkisen ja yksityisen välinen raja oli vielä häilyvä. Miesten ja naisten yhteisjärjestäytyminen oli tuntuvasti yleisempää kuin sukupuolittain jakautunut ja naisten äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden hyväksymisen kannalta tärkeäksi muodostui ennen muuta työväenjärjestöissä tapahtunut yhteistoiminta. Tämä kaikki heijastui tapaan, jolla demokraatiavoitteet Suomessa asetettiin ja jonka mukaisina ne onnistuttiin suurlakon tuoksinassa viemään läpi. Paradoksaalisesti voikin väittää, että Suomessa naisten varhainen sisällyttäminen yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen perustui itse asiassa liberaalin poliittisen perinnön ohuuteen,

36. Uuden Seelannin alkoholipoliitikasta yleisesti ks. A.R. Grigg (1978) *The Attack on the Citadel of Liquor: A Study of the Prohibition Movement in New Zealand, 1894–1914*. Ph.D. thesis University of Otago; Paul John Christoffel (2006) *Removing Temptation: New Zealand's Alcohol Restrictions, 1881–2005*. Doctoral thesis, Victoria University of Wellington. Valkonauhaliikkeen roolista esim. Phillida Bunkle (1980) "The Origins of the Women's Movement in New Zealand: The Women's Christian Temperance Union 1885–1895". *Women in New Zealand Society* (ed. by Phillida Bunkle and Beryl Hughes). George Allen & Unwin, 34–51.

37. (1993) *Women Together: a History of Women's Organisations in New Zealand* (ed. by Anne Else). Daphne Brasell Associates Press; H. Roth (1973) *Trade Unions in New Zealand: Past and Present*. Reed Education; Annabel Cooper, Erik Olssen, Kirsten Thomlinson and Robin Law (2003) "The Landscape of Gender Politics: Place, People and Two Mobilisations". *Sites of Gender: Women, Men & Modernity in Southern Dunedin, 1890–1939* (ed. by Annabel Cooper & Robin Law). Auckland University Press, 15–49.

jolloin radikaali demokratia saattoi esteittä levitä modernisoituvaa poliittiseen järjestäytymiseen ja johtaa kansainvälisesti tarkastellen hämmästyttävän moderniin lopputulokseen.

Naiskansalaisuuden kahdet kasvot

Se, miten eri tavoin demokraattinen naiskansalaisuus Uudessa-Seelannissa ja Suomessa ymmärrettiin, näkyi kiinnostavasti äänioikeusuudistusten jälkeisessä toiminnassa. Suomessa naiset käyttivät alusta lähtien saamiaan oikeuksia täysimittaisesti ja muovasivat siten omalla toiminnallaan valtiokansalaisuutensa rajat, jotka – kiinnostavaa kyllä, alkoivat nopeasti myötäillä liberaalista perinteestä nousevaa sukupuolittuneisuutta. Sukupuolikategorian ei kuitenkaan katsottu jakavan elämänpiirejä horisontaalisesti naisyksityiseksi ja miesjulkiseksi, jossa rajalinja olisi kulkenut yhtäältä naisten hallinnoiman kodin ja perheen yksityisen piirin ja toisaalta poliittisilla ja taloudellisilla kentillä tapahtuvan miehisen toiminnan välillä. Suomessa sukupuolijako vedettiin vertikaalisesti koko yhteiskuntakoneistoon, joka alkoi myös poliittisessa toiminnassa jakaantua feminiiniseen ja maskuliiniseen lohkoon. Jako määritettiin parlamentaarisessa toiminnassa, ja jaon tuottamiseen osallistuivat aktiivisesti myös naiset itse.

Uudessa Seelannissa puolestaan sukupuolten yhteiskunnallista roolia horisontaalisesti jakava rajalinja säilyi vahvana ja tätä linjaa myötäilivät myös äänioikeusuudistuk-

sen aktivoimat toimintakentät. Tämä näkyi mielenkiintoisesti tavassa, jolla vaalikelpoisuuden ulkopuolelle jätetyt naiset ryhtyivät vuoden 1893 jälkeen toimimaan. Äänestämiseen kyllä panostettiin ja naisten äänestämisprosentti nousikin yllättävän korkeaksi heti ensimmäisissä vaaleissa. Koska omia edustajia ei voitu saada parlamenttiin, naiset yhdistivät voimansa ja kanavoivat vaatimuksensa miespuolisten parlamenttiedustajien kautta, jotta nämä ottaisivat valtiopäivillä huomioon myös naisten elämänpiiriin kuuluvat asiat. Tästä 'naisten parlamentista' muodostui merkittävä poliittinen painostusryhmä, joka toi naisille yhteiskunnallista vaikutusvaltaa, mutta rajasi heidät kuitenkin poliittisen päätöksenteon ulkopuolelle. Liberaalin perinteen mukainen raja julkisen ja yksityisen välillä täten säilyi, samoin sukupuolten välinen hierarkkinen suhde julkisen politiikan kentällä. Tähän välilliseen parlamentaariseen vaikutuskanavaan ainakin osa naisista oli naisjärjestöjen virallisten kantojen mukaan alkuvaiheessa tyytyväisiä. Uuden-Seelannin kansallinen naisjärjestö (*The National Council of the Women of New Zealand*) jopa erosi vuonna 1909 Kansainvälisestä Naisliitosta (*International Council of Women*), koska sen piirissä katsottiin naisten saavuttaneen äänioikeuden myötä sen yhteiskunnallisen aseman, jota olivat tavoitelleet. Näiden käsitysten yhteiskunnallista läpäisyvoimaa osoittaa hyvin se, että ensimmäisen naisen onnistui päästä Uuden Seelannin parlamenttiin vasta 1933, vaikka tämä oikeus oli saatu jo vuonna 1919.

YRJÖ TALA

Pakon ja vapauden välillä

Missä määrin uskonnonvapautta voidaan myöntää turmelematta kansaa? Se oli polttava kysymys Suomen luterilaiselle kirkolle 1800-luvun lopulla. Johtavat kirkonmiehet kokivat olevansa siveellisesti vastuussa koko kansasta, eikä voitu tietää, mitä tapahtuisi, jos ohjaksia hellitettäisiin? Yrjö Tala tarkastelee uskonnonvapautta suomalaisessa yhteiskunnassa uskonnollisen tilan näkökulmasta.

■ Julkinen kamppailu uskonnonvapaudesta alkoi Suomessa 1800-luvun lopulla ja johti uskonnonvapauslain hyväksymiseen 1922. Laki piti pintansa pienin muutoksin 1900-luvun loppuun saakka, jolloin se asetettiin poliittisen suurennuslasin alle. Seurauksena oli uusi uskonnonvapauslaki 2003.¹ Kirkkohistoriallisessa tutkimuksessa ensimmäistä uskonnonvapauslakia edeltänyttä aikaa on selvitetty monipuolisesti. Kiinnostus on kohdistunut muun muassa siihen, miten kirkko kohtasi ajan haasteet ja pystyi vastaamaan niihin.² Sen sijaan uskonnonvapauden pyrkimyksiä ei ole nähdäkseeni tutkittu tai tulkittu uskonnollisen tilan näkökulmasta.

Uskonnollista kuten myös muuta tilaa voidaan tarkastella monin tavoin, esimerkiksi maallisena ja hengellisenä, julkisena ja yksityisenä, fyysisenä, juridisena tai sosiaalisena tilana. Kun on kyse tilassa elävistä ihmisistä, sitä voidaan tarkastella myös heidän kokemustensa näkökulmasta.³

Uskonnollinen tila oli 1800-luvun lopun Suomessa sekä hengellistä että maallista, mikä johtui uskonnon ja yhteiskunnan keskinäisestä yhteydestä. Periaatteessa se oli julkista mutta siinä tapahtuva ajattelu saattoi olla hyvinkin yksityistä. Oma kysymyksenä on, missä määrin yksityiselle ajattelulle annettiin sijaa. Uskonnollinen tila oli fyysistä, sillä kirkot ja uskontokunnat kattoivat

koko maan alueen, niin ettei periaatteessa ollut mitään ”villinmiehen” tilaa,⁴ uskonnosta vapaata markkina-aluetta. Uskonnollisella tilalla oli myös juridinen ulottuvuus, sillä esimerkiksi aviokuulutuksen ehtona ollut ehtoollispakko säilyi luterilaisen kirkon jäsenillä vuoteen 1910 saakka.⁵ Lisäksi uskonnollinen tila oli sosiaalista, sillä vain sen kautta kulki tie järjestyneeseen yhteiskuntaan.

En pyri luomaan kokonaiskuvaa uskonnonvapauden monista kasvoista, vaan tyydyn viiteen näkökulmaan vuosilta 1873–1900. Tihentymä on vuodessa 1890, jolloin eriuskolaislaki astui voimaan. Se antoi toisin ajatteleville protestanteille mahdollisuuden erota luterilaisesta kirkosta ja perustaa oma uskontokunta. Uskonnollista liikkuvapautta sallittiin siten vain rajoitetusti, mikä jätti monet tyytymättömiksi. Ääritapauksissa osasta kansaa tuli uskonnollisesti tilatonta väestöä, loisia. Asioita voidaan analysoida viileästi, mutta taustalla oli kiipeitä kokemuksia.

1. Juha Seppo (2003) *Uskonnonvapautta 2000-luvun Suomessa*, Helsinki: Edita.

2. Esim. Mikko Juva (1960) *Valtiokirkosta kansankirkoksi. Suomen kirkon vastaus kahdeksankymmentäluvun haasteeseen*, Porvoo: WSOY; Eino Murtorinne (1967) *Taistelu uskonnonvapaudesta suurlakon jälkeisinä vuosina*, Porvoo: WSOY; Juhani Veikkola (1969) *Teologinen lauantaiseurua kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905–1914. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia* 79, Vammala; Mikko Reijonen (1980) *Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa 1917–1922. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia* 119, Diss. Helsinki, Mikkeli; Immo Nokkala (1986) *Ehtoollispakkokysymys Suomessa 1818–1910. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia* 137, Diss. Helsinki, Jyväskylä: SKHS, 17–36; Paavo Kortekangas (2003) *Kirkko ja rakennemuutos. – Muutoksen tulkina. Kirkot ja uskonnollinen elämä osana yhteiskuntaa* (toim. Eila Helander), Jyväskylä: Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos, 101–113.

3. Marko Lamberg (2010) *Tila historiassa*, HA 1/2010, 4; Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (2010) *Tilan ja hoivan käytänteet keskiajalla ja uuden ajan alussa*, HA 1/2010, 15–16; Taina Syrjämaa (2010) *Näyttelyviljonki uudenaikaisena kansainvälisenä toiminnan ja tulkinnan tilana Kaivopuistossa vuonna 1876*, HA 1/2010, 45.

4. Alexandra Bergholm (2010) *Mielen tilat keskiajan Irlannissa – näkökulmia marginaalisuuden maantieteeseen*, HA 1/2010, 9, 13.

5. Nokkala (1986) 17–36.

Tarkoitukseni on tarkastella uskonnollista tilaa lähinnä juridisena, sosiaalisena ja elettyinä tilana. Viiden näkökulman avulla kuvaan liikkeellä olleita julkisia mielipiteitä. Niiden kannattajakunta ja vaikuttavuus jäävät tässä yhteydessä selvittämättä, mutta niiden edustavuutta ei voida kiistää, sillä taustalla oli nimekkäitä henkilöitä ja yhteiskunnallisia vaikuttajia. Erilaisten näkökantojen henkilöitymiksi olen valinnut kuivakkaan lainoppineen Johan Philip Palménin, kärkevän luonnontieteilijän Fredrik Elfvingin, määrätietoisien piispan Gustaf Johanssonin ja maltillisen vapaakirkollisen Edvard Björkenheimin. Maallisen vallanpitäjän ajatuksia edustaa kasvoton senaatti, joka teki yllättävän vedon uskonnonvapauskeskustelussa 1898. Kussakin tapauksessa lähdän liikkeelle valitsemastani avaintekstistä.

Periaate muuttuu – muuttuuko käytäntö?

Luterilainen kirkko koki 1860-luvulla kaksi suurta muutosta, joiden merkittävyys korostui ajan myötä. Ensimmäinen tapahtui 1865, jolloin kunta erotettiin hallinnollisesti seurakunnasta. Kunnallislaki alkoi asteittain purkaa vanhoja käytäntöjä ja erottaa nimenomaan maallista hengellisestä.⁶ Lain mukaan maalaiskunnat muodostettiin seurakuntajaon perusteella. Seurakunnan ja kunnan erottamisen sijasta olisikin syytä todeta, että kunta erotettiin seurakunnasta. Uskonnollisessa tilassa ei tapahtunut aluksi muutoksia, sillä kunta toimi edelleen siinä. Kirkkoherra piti väestöluetteloa kunnan jäsenistä, ja kuntaa koskevat viralliset kuulutukset tuli lain mukaan lukea ”kunnan kirkossa”.⁷

Toinen merkittävä muutos tapahtui 1869, jolloin luterilainen kirkko sai oman kirkkolakinsa. Se korosti kirkon erityisluonnetta ja nosti sen itsetuntoa. Tapauksen merkittävyyttä on kirkkohistoriassa korostettu periaatteellisena muutoksena karoliiniseen kirkkolakiin vuodelta 1686. Uusi laki koski vain evankelisluterilaista kirkkoa, ei enää koko kansaa. Se rajasi siten alansa kirkon tilaan. Uuden kirkkolain sisältämistä saavutuksista huolimatta kirkon itsehallinto jäi puolitiehen, sillä maan esivalta jatkoi ylipänä kirkollisena hallituksena. Kaavailtua

eriuskolaislakiakaan ei saatu kirkkolain jatkeeksi, joten mahdollisuus erota luterilaisesta kirkosta jäi kuolleeksi kirjaimeksi. Kirkon piirissä todettiin, että siirtymäsäännökset puuttuivat.⁸

Ehkä asia ei tarkkaan ottaen ollut aivan niin. Siirtyminen ortodoksiseen kirkkoon olisi voitu järjestää ilman siirtymäsäännöksiäkin. Se kävi ilmi, kun senaatissa käsiteltiin Porvoon tuomiokapitulien valitusta ortodoksipappi Ivan Orloffin 1869 tekemästä lainrikkomuksesta. Tämä oli nimittäin vihkinyt avioliittoon venäläisen aliupseerin Sokoleffin ja suomalaisen ompelijan Maria Karolina Thelénin ilman luterilaisen seurakunnan kuulutusta. Valitus oli saanut lisäpontta, kun Orloff oli vihkipäivän kynnyksellä ”muutta mutkitta (uudesti)kastanut morsiamen kreikkalais-venäläiseen uskoonpiin”.⁹

Valitusasiakirjat tulivat aikanaan prokuraattori Johan Philip Palménin pöydälle. Tämä totesi vastauksensa alussa uuden kirkkolain aiheuttaman muutoksen ja käsiteli sitten siirtymistä toiseen kirkkokuntaan. Palmén myönsi, että

tarkeimmat ohjeet olisivat välttämättömät erottaessa evankelis-luterilaisesta kirkosta ja siirryttäessä toiseen kirkkokuntaan. Niiden paikka olisi eriuskolaislaissa, jonka säätämistä säädtyt ovat alamaisesti anoneet. Siitä huolimatta ei näytä olevan mahdotonta jo voimassa olevan lainsäädännön hengen ja tarkoituksen perusteella johtaa perustetta, mitä edellä olevassa suhteessa tulee toistai-

6. Matti Klinge (2006) *Iisalmen ruhtinaskunta. Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa*. SKS:n toimituksia 1087, Keuruu: SKS, 381; Yrjö Tala (2008) *Kirkon vai valtion kirjat? Uskontokuntasidonnaisuuden ongelma Suomen väestökirjanpidossa 1839–1904. Tutkimuksia* 249, Diss. Helsinki, Helsinki: Tilastokeskus, 64.
7. As.kok 4/1865 § 1, 17, 27, 37, 62–63, 72.

8. K. R. Brotherus (1923) *Valtio ja kirkko. Katsaus Suomen uskontolainsäädännön kehitykseen*, Porvoo: WSOY, 190–191; Eino Murtorinne (1992) *Suomen kirkon historia 3. Autonomian kausi 1809–1899*, Porvoo: WSOY, 347.

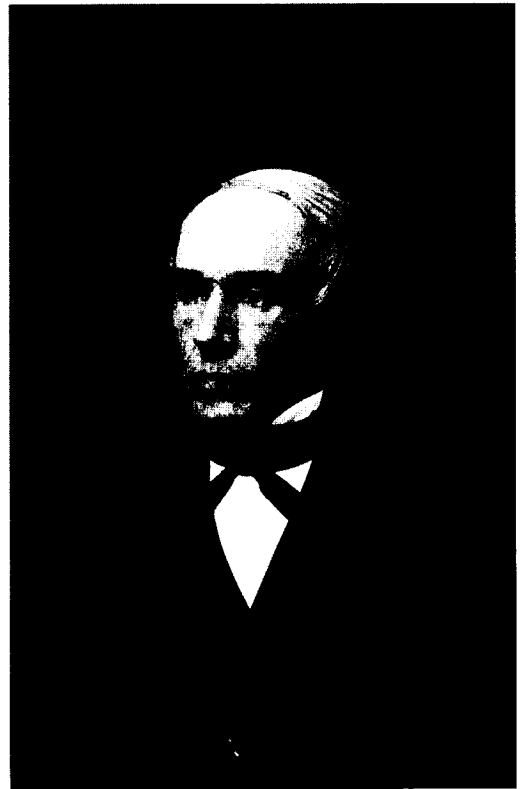
9. Johan Philip Palmén (1911) *Till bundraårsminnet af Johan Philip Palmén 1811–1911*. I *Skrifter* (toim. Axel Charpentier), Helsingfors: F. Tilgmann, 147; R. A. Mäntylä (1954) *Eriuskolaiskysymys Suomessa 1809–1889. I 1809–1871. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B Humaniora* 48, Diss. Turku, Kuopio, 108–109.

seksi ottaa huomioon. Sillä koska kirkkolain pykälän mukaan evankelis-luterilaisen kirkon jäsenellä on tietyn menettelyn jälkeen esteetön oikeus erota kirkon jäsenyydestä, täytyy siitä luonnollisesti seurata, että asianomaisen papiston tulee asianmukaisesti merkitä sellainen eroaminen sen seurakunnan kirkonkirjaan, mihin tämä on viimeksi kuulunut kuten myös, että sama papisto on velvollinen antamaan eronneelle asiasta täydellisen todistuksen ja ottamaan huomioon sen, mikä koskee tavallista muuttotodistusta, sekä selvästi myöntämään, että kyseinen henkilö on eronnut evankelis-luterilaisesta kirkosta ja on esteetön siirtymään toiseen kirkkokuntaan. Kun senlaatuinen papintodistus – – esitetään kreikkalais-venäläiselle papille, ei hänelle minun nähdäkseni tule Suomen lain mukaan mitään rangaistusseuraamusta, jos hän kastaa kyseisen henkilön kreikkalais-venäläiseen uskonoppiin tämän vapaaehtoisesti lausuman toivomuksen mukaisesti.¹⁰

Ei ole tiedossa, tunnusteliko kunnioitettu lainoppinut toisella kädellä sydäntään kuten parikymmentä vuotta myöhemmin Eero Järnefeltin maalaamissa muotokuvissa, kun hän toukokuun lopulla 1873 päiväsi vastauksensa. Olihan kyseessä rakkauden alaan kuuluva asia. Palménin laintulkinta ei kuitenkaan ollut liberaali, sillä hän ei ollut innokas uudistuspäivä, vaan pikemminkin ”pienien askelten kannattaja”, ja pariskunnan kuulutusasiassa hän piti tiukasti kiinni voimassa olevista säädöksistä.¹¹

Joka tapauksessa Palmén hahmotteli, miten interim-kautena – kirkkolain ja eriuskolaislain välissä – tulisi menetellä luterilaisen siirtymässä ortodoksiseen kirkkoon. Periaatteen hän johti kirkkolain hengestä ja tarkoituksesta, menettelytavan käytännöllisestä järjestä. Eroaminen oli kirkkolain mukaan mutkikas prosessi, mutta oikeus siihen oli kiistaton. Erokirja vain käteen ja ortodoksin papin puheille!

Palmén ei muuttanut tulkinnallaan uskonnollista tilanjakoa, vaan osoitti, että eroaminen luterilaisesta kirkosta oli käytännössä mahdollista. Luterilaisella puolella kirkkolakia ei kuitenkaan haluttu tulkita si-



Prokuraattori Johan Philip Palmén (1811–1896) suositti, että kirkkolaissa hyväksytyä uskonnonvapauden periaatetta myös sovellettaisiin luterilaisen siirtyessä ortodoksikirkkoon. Museovirasto / C. A. Härdb.

ten. Kirkkopoliittinen tilanne ei suosinut Palménin kantaa. Pikemminkin ortodoksikirkkoon johtavalle väylälle pystytettiin kielletyn ajosuunnan merkki, koska sieltäkään ei ollut lupa tulla luterilaiseen. Luterilaisen kirkon piirissä pidettiin kiinni täyden vastaavuuden periaatteesta eikä esiinnytty ortodokseja suvaitsevampina.¹² Palménin tulkinta on ilmeisesti jäänyt vähälle huomiolle. Mikko Reijonen kyllä toteaa, että siirtyminen luterilaisesta kirkosta ortodoksiseen oli mahdollista, mutta hän ei viittaa Palméniin.¹³

10. Palmén (1911) 147–148.

11. Palmén (1911) 147–148; Lotta Saastamoinen (2006) *Johan Philip Palmén. Suomen kansallisbiografia VII*, Hämeenlinna: SKS, 493–495.

12. Murtorinne (1992) 347.

13. Reijonen (1980) 20.

Väärässä paikassa

Suomalaisessa yhteiskunnassa ei oikeastaan ollut ennen 1889 eriuskolaislakia kansalaisille muuta tilaa kuin kirkon tila, joka jakautui luterilaisen enemmistö- ja ortodoksisen vähemmistökirkon kesken. Parokiaalinen eli alueellinen seurakuntaperiaate kattoi Suomen maantieteellisen alueen laidasta laitaan. Kirkkoon ja määrättyyn seurakuntaan kuulumiselle ei siten ollut vaihtoehtoja, jos muutamat poikkeukset jätetään sikseen.¹⁴ Käytännössä Suomi oli uuden uskolain jälkeen yhtä luterilainen maa kuin ennen sitä. Luterilaisen kirkon tila oli kyllä rajattu, mutta se ei kaventunut.

Luterilaisen kirkon kattaman ulkonaisen tilan lisäksi on otettava huomioon myös sen kattama aika jäsenten elämässä. Tila oli totta kai tunnusmerkistä, mutta aika vain fragmentaarista. Minimissään kirkolla oli jäseniinsä vain muutama kosketuskohta. Niistä kaste oli ensimmäinen, sillä se oli väylänä instituutioon. Seuraavan tarttumapinnan muodosti rippikoulu, konfirmaation ja ehtoollisen kolmiliitto, minkä jälkeen monilla seurasi avioliittoon vihkiminen ja kaikilla hautaus. Kaikki joutuivat kasvotusten kirkon edustajan kanssa myös muuttaessaan paikkakuntaa tai tarvitessaan pappitodistusta.

Kirkolliset toimitukset liittyivät elämän käännekohtiin tai suorastaan tähdittivät niitä, eikä niiden ja kirkon opetuksen vaikuttavuutta ole syytä väheksyä. Mutta niitäkin oli, joille kyseiset toimitukset eivät olleet elämän tähtihetkiä vaan välttämätön paha. Uskonnonvapautta ei ollut, mutta vapaus ajatella oli.

Kriittiset mielipiteet kirkkoa kohtaan purkautuivat ennen kokemattomalla voimalla julkisuuteen 1880-luvulla. Eräs kellokkaista oli ”vihainen nuori mies”, kasvitieteen 29-vuotias dosentti ja darvinisti Fredrik Elfving, joka analysoi 1884 *Finsk Tidskriftissä* epäuskoisten kuulumista kirkkoon. Kirjoi-



Kasvitieteilijä Fredrik Elfvingille (1854–1942) luterilaisen kirkon valta-asema merkitsi käytännössä uskontopakkoa, sillä kansalaisoikeudet olivat kiinni kirkon toimituksista. Museovirasto / Central Atelieret.

tus oli saanut innoituksensa Carl von Bergenin Helsingissä pitämien kristinuskon ja kirkkoa arvostelleiden esitelmien virittämänä.¹⁵

Kaikki epäuskoiset kuuluvat valtionkirkkoon ja toistaiseksi heidän täytyy kuulua omatakseen joitakin valtiollisia oikeuksia, mutta mitään muuta yhteyttä heillä ei siihen ole, kuin että he suorittavat säännöllisesti maksunsa papistolle, ovat kirjoilla sen jäsenluetteloissa sekä käyttävät sitä kasteissa, häissä ja hautajaisissa. Papisto puolestaan ottaa vaieten heidän rahansa kuten epäuskoistenkin ja antaa heidän rauhassa

14. Vuoden 1781 uskonnonvapausasetuksen mukaan ulkomaalaiset vieraan uskonnon tunnustajat voivat saada Ruotsissa kansalaisoikeudet, mutta eivät oikeutta valtion virkoihin. Vuoden 1782 juutalaisedikti antoi uskonnonvapauden juutalaisille muutamissa kaupungeissa. Suomen alueella olevia juutalaisia se ei koske-

nut. Osa Suomen juutalaisista oli poliisilaitosten ja kuvernöörien luetteloissa. Göstat Lext (1985) *Studier i svensk kyrkobokföring 1600–1946*, Göteborg: Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet, 33–34; Tala (2008) 13, 28.

15. Juva (1960) 9–13.

pitää vakaumuksensa, kunhan ei mitään julkista pahennusta tapahdu sen johdosta. Toisaalta siis maksetaan ja saadaan olla rauhassa, toisaalta otetaan rahat vastaan ja annetaan ihmisten olla rauhassa - puolin ja toisin vaietaan. On ilmi selvää, miten valheellinen ja kestämatön sellainen tilanne on.¹⁶

Elfvingin tekstistä on luettavissa muutakin kuin katkeruutta valtionkirkkoa kohtaan. Se oli kirkosta vieraantuneen pakkojäsenen turhautunut mutta realistinen tilannekartoitus. Yhteys kirkkoon oli kutistunut obligatorisiin toimituksiin, jotka Elfv-ing suurin piirtein luetteli. Nämä kontaktit kirkko määrittäi tunnustuksensa mukaisesti, mutta niiden välit Elfv-ing määrittäi omalla tavallaan. Tilanne oli hänestä valheellinen sekä kirkolle että hänelle ja hänen kaltaisilleen. Elfv-ing kuvasi sitä myös kestämatömäksi, mikä kertoi kasvavasta paineesta kirkon sisällä. Olosuhteiden pakosta - valtiollisten oikeuksiensa vuoksi - hänen oli toistaiseksi oltava väärässä paikassa. Hän oli sen vanki. Hänen tilakokemuksensa kirkosta oli negatiivinen.

Suomen luterilainen kirkko kätkei ennen eriuskolaislakia katonnsa alle uskollisten jäsentensä lisäksi joukon toisuskoisia kuten baptistit, metodistit ja vapaakirkolliset. Samassa tilassa joutuivat elämään myös vapaa-ajattelijat ja vapaauskoiset. Suurimmalle osalle jäsenistä kirkko oli asiaan kuuluva paikka, mutta muutamille vieras tila, joka synnytti eräänlaisen hylkimisreaktion.

Eriuskolaislain saaminen osoittautui kuitenkin vaikeaksi jo senkin vuoksi, että ortodoksit oli rajattava sen ulkopuolelle. Lopulta päädyttiin kompromissiin, jossa vain protestanteille suotiin tietyn edellytyksin mahdollisuus perustaa oma uskontokunta. Tätä mahdollisuutta hyödynsivät metodistit ja baptistit.¹⁷

Uudet uskontokunnat eivät kuitenkaan valloittaneet yhteiskunnasta mitään uutta tilaa, vaan luterilaisessa kirkossa suoritettiin vähäistä uusjakoa, jossa metodistit ja baptistit saivat omat tonttinsa. Perusasetelma ei muuttunut, sillä kansalaisten käytössä oli edelleen vain uskonnollinen tila, jota mää-

rittivät nyt kirkkojen lisäksi kahden protestanttisen uskontokunnan tunnustukset. Hallitusmuodon mukaan maa oli edelleen luterilainen, mutta käytännössä protestanttisuus – luterilaisuus siihen luettuna – ja ortodoksisuus paaluttivat kansalaisyhteiskunnan rajat. Elfvingin kaltaisia uusi laki ei auttanut, vaan ”valheellinen ja kestämatön” tilanne jatkui. He jäivät edelleen väärään paikkaan.

Jokaiselle oma paikka

Samana vuonna, 1890, kun eriuskolaislaki astui voimaan, Kuopion piispa Gustaf Johansson julkaisi kirjansa *Mietteitä Suomen luterilaisen kirkon asemasta*. Siinä hän ilmaisi käsityksensä kansankirkon rakenteesta:

Kansakirkon käsitteeseen kuuluu siis Kristuksen vasituinen seurakunta, opetuslasten piiri, jossa vasituisia jäseniä valmistuu seurakunnalle, ja kastettujen suuri joukko, joka on kirkon kasvatettava, ja jonka keskellä armon välikappaleet vaikuttavat. Kansakirkko ei siis ole aivan sama, kuin Kristuksen seurakunta, sillä se on tätä laajempi. Kristuksen seurakunta on kansakirkon ytimenä. Eikä kansakirkko ole aivan sama, kuin tuo opetuslasten piiri, joka kyllä uskoo Kristukseen ja rakastaa Häntä, mutta jonka uskon vielä tulee puhdistua ja kasvaa, ennen kuin Kristus voi astua sydämeen asumaan. Tämä opetuslasten piiri on vaan osa kansakirkon jäsenistä. Eikä kansakirkko ole sama kuin kastettu suuri joukko, joka kyllä on armon välikappalten vaikutusten alainen, mutta joka ei elä vasituista uskon elämää. Tämäkin piiri on osa kansakirkkoa, vaikka se ainoastaan ulkonaisesti on siihen luettava. Kansakirkko käsittää siis kolme eri ryhmää.¹⁸

16. [Fredrik] Elfv-ing]: Dr Carl von Bergens föreläsningar. *Finsk Tidskrift* 1884 Förra halfåret, 401; Juva (1960) 9–10; Veli-Matti Autio (2003) *Fredrik Elfv-ing. Suomen kansallisbiografia* II, Hämeenlinna: SKS, 532–535; Tala (2008) 109.

17. Murtorinne (1992) 349; Tala (2008) 165–170.

18. Gustaf Johansson (1890) *Mietteitä Suomen luterilaisen kirkon asemasta*, Kuopio: O. W. Backman, 20–21.

Johansson jakoi ”kansakirkon” tai kansankirkon kattaman tilan kolmeen piiriin tai kehään sillä perusteella, mikä oli kunkin jäsenen hengellinen kehitysaste. Sisimpänä eli ytimenä oli tosiuskovien joukko ja uloimpana ne kastetut, joilla ei ollut mitään uskonelämää. Näiden välillä oli ryhmä, joka ulkonaisesti uskoi Kristukseen, jopa rakasti häntä, mutta jonka sydämessä Kristus ei vielä asunut. Keskimmäisen kehän joukko – opetuslapset – oli matkalla ydinseurakuntaan.

Piispa nimitti uloimmalla kehällä olevia kastettujen joukoksi, vaikka muidenkin kehien jäsenet olivat kastettuja. Nimityksellä piispa kuvasi kirkon muodollista jäsenyyttä. Kyseessä oli suruttomien suuri seurakunta, jolle kaste oli ulkonainen toimi, *externus ritus*.¹⁹ Kehille voisi antaa myös nimet: välinpitämättömät, etsivät ja uskovat. Uloin kehä oli kaikkein kirjavin, sillä siinä oli välinpitämättömiä laidasta laitaa.

Johanssonin markkinoima kansankirkon tilanjako ei ollut hänen oma keksintönsä vaan melko tarkka kopio tüberingiläisen professorin Johann Tobias Beckin teologiasta.²⁰ Johanssonin oivallus oli kuitenkin kyseisen kirkko-opin julkinen esittäminen Suomessa eriuskolaislain tullessa voimaan. Johanssonhan oli vastustanut koko lakia, eikä hän peitellyt vastustavia ajatuksiaan kirjassaan. Toisaalta hän oli kuitenkin tyytyväinen siihen, että kirkon häiritsijät, metodistit ja baptistit, siirtyisivät nyt sen ulkopuolelle.²¹

Kuopion piispa ei nähnyt eriuskolaislakia kapea-alaisena kuten vapaamieliset, sillä vielä puoli vuosikymmentä myöhemminkin se oli hänen mielestään ”niin laajaperäinen, ettei sitä kristilliseltä kannalta katsoen luulisi liian ahtaaksi”.²² Hän kiinnitti kirjassaan kuitenkin huomion siihen, että kansankirkon sisällä oli riittävästi tilaa niin välinpitämättömille, etsiville kuin uskovillekin. Siellä jokaisella oli hengellistä kehitysastetta vastaava paikkansa. Kirkko-opillaan piispa osoitti kansankirkon moni-ilmeisyyttä, avaruutta ja laajaa kattavuutta.

Johansson tarkasteli kansankirkkoa toisaalta *Augsburgin tunnustuksen puolustuksen* eli *Apologian* teologisten määritteiden



Piispa Gustaf Johansson (1844–1930) osoitti kansankirkon sisäisen laaja-alaisuuden. Se ei kuitenkaan tyydyttänyt kaikkia uskonnonvapauden tarpeita. Museovirasto / Daniel Nyblin.

valossa, toisaalta kirkon kasvatustehtävän pohjalta. Kirkolla oli velvollisuuksia koko sitä kansaa kohtaan, jota se halusi kasvatata. Se toimi yhteistyössä valtion kanssa, jonka tehtävänä oli vaatia, etteivät kansalaiset jääneet kokonaan uskonnollisten yhdyskuntien ulkopuolelle uskonnollisiksi loisiksi. Uskonnon tehtävä oli yhdistää kansaa, ei hajottaa sitä. Johanssonin mielestä uskonnon alueella ei saanut käyttää pakkoa,

19. Johansson (1890) 20.

20. Geert Sentzke (1949) *Die Theologie Johann Tobias Beck's und ihr Einfluss in Finnland. Band I*, Kuopio: Luther-Agricola Gesellschaft, 115–116; Tala (2008) 216–217.

21. Johansson (1890) 53, 62–63.

22. KA STO AD 838/105 1896 Kuopion tuomiokapitulin lausunto 17.12.1896; Tala (2008) 207.

mutta mielivallan rajoittaminen tai laiskuuden torjuminen eivät olleet pakkoa. Johansson myönsi, että kirkon ja valtion erottaminen tuottaisi kirkolle määrättyjä etuja, mutta kirkko ei saanut katsoa ainoastaan omaa parastaan vaan koko kansan parasta. Uskonnollisen kasvatuksen puuttuessa kansa raaistuisi sekä uskonnollisesti että siveellisesti, eikä mikään kansa ollut koskaan voinut ilman uskontoa ”pitkän päälle” pysyä kansana.²³

Piispan ajattelua ei ole syytä tulkita vain tarrautumiseksi siihen, mikä oli luisumassa käsistä, vaan myös todelliseksi huoleksi kansan uskonnollisesta ja siveellisestä kunnosta. Hänen kirjansa päättyy pohdintaan ja vaikeaan valintaan: kirkon paras vai kansan paras, sillä kirkon oli ”vaikea irrottaa silmänsä kansan hyvästä”. Johanssonin oma valinta kallistui siihen, mikä hänen mielestään oli kansan paras.²⁴ Se esti häntä myös hyväksymästä uskonnosta vapaata tilaa yhteiskunnassa.

Johansson puhui kansankirkon sijasta ”kansakirkosta”. Syynä voi olla termin vaikiintumattomuus tai tietoinen valinta. Vaikka Johanssonin ”kansakirkosta” ei tekisikään pitkälle meneviä johtopäätöksiä, hänen sananvalintansa sopii hyvin hänen ajattelutapaansa. Mitä laajemmin kirkko katkaisi kansan, sen parempi. Johanssonin kaavailemalla uskonnollisella tilalla oli selkeä sosiaalinen attribuutti. Hän ei ollut myöskään ajatuksineen yksin, sillä hän oli beckiläisen eli raamatullisen suunnan pääedustaja Suomessa.

Leirin ulkopuolella

Kaikille ei kuitenkaan löytynyt tilaa väljän kansankirkon uloimmaltakaan kehältä eikä edes eriuskolaisseurakunnista. Vaikka Johanssonin kuvaus kansankirkosta oli avara, kaste oli joka tapauksessa ehtona sen jäsenyyteen. Se merkitsi, että kirkon ulkopuolelle jäi joukko lapsia, joita luterilaiseen kirkkoon kuuluvat vanhemmat eivät olleet vieneet kasteelle uskonnollisista tai aatteellisista syistä. Ongelma koski vapaakirkollisten ja uskonnollisesti liberaalien perheitä. Vapaakirkollinen aatelismies ja yhteiskunnallinen vaikuttaja, Orisbergin kartanon

isäntä Edvard Björkenheim kirjoitti 1890 *Evangelisk Kristendomissa*:

Koska näitä lapsia ei ole viety kirkonkirjoihin eivätkä he kuulu muuhun kirkkokuntaan, heiltä näin riistetään kaikki kansalaisoikeudet. Kansakoulusta alkaen heidät on suljettu kaikista valtion oppilaitoksista, estetty pääsemästä sen virkoihin jne. ja kuitenkin he ovat kansalaisia, jotka ovat yhtä oikeutettuja kuin kuka muu tahansa nauttimaan opetusta ja edistymään. Lisäksi heidät on ilman omaa syytään saatettu siihen asemaan, missä he ovat. Kuitenkin luterilainen kirkko sysää nämä lapset luotaan, vaikka sen pitäisi huolehtia heistä ilolla.²⁵

Björkenheim mainitsi esimerkkeinä vain kaksi epäkohtaa: koulunkäynnin ja viransaannin estymisen. Hän olisi voinut kartuttaa puutelistaa vielä sillä, että kastamattomilta puuttui mahdollisuus lailliseen avioliittoon, eivätkä he olleet oikeustoimikelpoisia. Heidän kohdallaan kyse oli kansalaisoikeuksien totaalaisesta menetyksestä.²⁶ Virallisesti heitä ei ollut olemassa.

Björkenheim vetosi siihen, että kastamattomat lapset olivat muiden tavoin oikeutettuja nauttimaan opetusta. Periaatteessa asia oli niin, mutta valtiopolitiikassa oikeuden tai oikeudenmukaisuuden merkitys ei välttämättä ole määräävä tekijä. Vallankäyttäjät eivät ainakaan aluksi tarkastelleet kastamattomien kysymystä oikeudenmukaisuuden tai tarpeellisuuden näkökulmasta. Valtiopäiväaloitteet kastamattomien aseman järjestämiseksi eivät nimittäin johtaneet mihinkään toimenpiteisiin 1882. Vasta vuoden 1897 valtiopäiväaloite herätti säädyt ja senaatin.²⁷

23. Johansson (1890) 21, 34–37, 98–99; *Augsburgin tunnustuksen puolustus. Evankelis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjat II* (1915), Helsinki: STKS, 188–189.

24. Johansson (1890) 98–99.

25. E[dvard] Bljörkenheim]: Odöpta barn. *Evangelisk Kristendom* 3/1890; Juva (1960) 330; Tala (2008) 163–164.

26. Anders Svedberg valtiopäivillä 1882. Talps ptk I 1882, 215–216; John Hedberg valtiopäivillä 1888. Talps ptk II 1888, 922–924; Tala (2008) 106, 134, 221.

27. Tala (2008) 105–107.

Kastamattomien kirjaamisongelma oli alkanut vähin äänin 1870-luvulla, eikä eriuskolaislaki pystynyt poistamaan sitä muiden kuin baptistien osalta. Vapaakirkolliset eivät nimittäin halunneet perustaa omaa uskontokuntaa, ja vapaamieliset eivät taas voineet sitä tehdä. Lapsikastekäytännöstä poikenneet vanhemmat jäivät siten halusta tai pakosta luterilaiseen kirkkoon, mutta heidän kastamattomat lapsensa eivät kuuluneet mihinkään. Järjestyneeseen yhteiskuntaan tultiin vain kirkon tai maahan laillisesti perustetun uskontokunnan kautta, sillä henkilön merkitseminen kirkonkirjaan tai uskontokunnan jäsenluetteloon oli väylä myös yhteiskunnan jäsenyyteen. Henkilön tuli ensin olla uskonnollisesti olemassa, vasta sen jälkeen hän oli yhteiskunnallisesti olemassa. Kansalaisoikeuksia ei voinut saada ilman uskontokuntaa.

Kirkon perinteisesti hoitama väestökirjanpito haluttiin myös eriuskolaislaissa säilyttää uskontokuntasidonnaisena, koska sen katsottiin takaavan henkilötietojen luotettavuuden.²⁸ Siviilirekisteriä ei tarvittu, sillä yhteiskunnassa ei ollut mitään uskonnotonta tilaa. Järjestelmä oli ongelmaton vain niin kauan kuin kaikki käyttäytyivät kirkon tai uskontokuntien sääntöjen mukaisesti.

Eriuskolaislain tullessa voimaan Kuopion tuomiokapituli kiristi otettaan ja määräsi, ettei kastamattomia saanut viedä mihinkään kirjaan. Oulun kirkkoherra Anshelm Wallin olikin kuuliainen eikä halunnut ottaa kuuleviin korviinsa, kun muuan pankkimies vaati, että hänen kastamaton poikansa merkittäisiin kirkonkirjaan. Kuopion ehdotonta kantaa alettiin noudattaa myös hiippakunnan ulkopuolella, jopa taannehtivasti. Esimerkiksi Helsingissä rippikirjasta yliviivattiin kastamattomien lasten tietoja, joita oli kertynyt sinne 1870-luvulta alkaen. Kaste oli ainoana väylänä luterilaiseen seurakuntaan, ja kirkon piirissä päädyttiin myös siihen, että se oli ainoa tie kirkonkirjaan. Kirkollistoimituskunnan esittelijäsihteeri Frans Nordlund totesi pakanakansan kolkuttelevan jo Suomessa kirkon ovea, kun vanhemmat vaativat, että heidän kastamattomat lapsensa oli merkittävä kirkonkirjoihin.²⁹ Pakanakansa ei niinkään kolkutellut kirkon



Vapaakirkollinen Edvard Björkenheim (1856–1934) taisteli uskonnollisen vapauden ja ihmisoikeuksien puolesta sekä vetosi kirkon yhteiskunnalliseen vanhurskauteen. Museovirasto / Georg Nyblin.

ovea kuin papinkanslian ovea, mutta seekään ei auennut.

Jumiutunut tilanne ei ollut kehittynyt yhdessä yössä, vaan tie taaksepäin oli pitkä. Kasteesta oli varhain tullut sosiaalinen sakramentti, jonka kautta tultiin sisälle sekä kristikuntaan että yhteiskuntaan. Se yhdisti toisiinsa kirkon ja yhteiskunnan, sillä samat henkilöt olivat kummankin jäseniä. Kahden järjestelmän liitto oli aikanaan hyväksytty myös luterilaisessa kirkossa.³⁰ Sitä ei kuitenkaan voitu purkaa kirkon yksipuolisella päätöksellä, eikä kirkonmiehillä ollut käsit-

28. Tala (2008) 144.

29. *Kuopion tuomiokapitulin kiertokirje* 317/14.1.1890; Tala (2008) 159–161, 189, 192–193, 232–233.

30. Roland Bainton (1982) *Tässä seison. Martti Lutherin elämä*, Juva: SLEY-kirjat, 118.

tääkseni 1800-luvulla liiemmin haluakaan sen purkamiseen.

Merkkinä luterilaisen kirkon ja yhteiskunnan liitosta oli muun muassa kirkonkirjainstituutio. Henkilön vieminen kirkonkirjoihin tapahtui kasteen jälkeen, eikä maallisen vallanpitäjän tarvinnut järjestää omaa väestökirjanpitoa, koska se saattoi hyödyntää kirkonkirjoja. Niiden perusteella pappi todisti henkilön olemassaolon ja yhteiskuntakelpoisuuden elämän eri vaiheissa. Kastamaton jäi silloin järjestyneen yhteiskunnan ulkopuolelle, mutta myös kirkolle tapahtui jotakin. Sen perussakramentti kaste ei ollut ääriäidallakaan pelkkä ulkonainen toimi, *externus ritus*, vaan yhteiskuntakelpoisuutta koskeva toimi, *ritus publicus*.

Piispa Johanssonin mukaan kukaan ei voinut olla yhteiskunnassa uskonnollisena loisena, vaan kaikkien oli kuuluttava johonkin uskontokuntaan. ”Pitäköön itse huolen siitä, että jonnekin pääsee”, hän oli tylästi todennut mahdollisesti harhailemaan jäävistä eriuskolaisista.³¹ Hänen mielestään kastamattomatkin kuuluivat ”jollakin tavalla” kirkkoon. Tulkinnassaan hän tukeutui valtio-oikeuden professorin Robert Hermansonin ajatuksiin. Johansson ei pitänyt sitäkään mahdollisena, että luterilainen pappi pitäisi jonkin aikaa kastamattomista luetteloa, kunnes maallinen esivalta järjestäisi heidän kirjanpitonsa.³² Piispan kaavailut eivät saaneet vastakaikua kirkon piirissä.

Miksi vanhemmat halusivat leirin ulkopuolella olevat nimenomaan kirkonkirjoihin? Heidän mielestään sitä puolsivat järkisyyt. He olivat itsekin luterilaisen kirkon jäseniä, minkä vuoksi kirkonkirjat olisivat luonteva kirjaamispaikka heidän lapsilleen. Papistolla oli myös kokemusta väestökirjanpitäjänä, ja sillä oli velvollisuuksia kaikkia ”kirkon helmaan” syntyneitä kohtaan. Se oli aikaisemminkin vienyt kastamattomia kirjoihinsa. Kirkkolaki puhui kirkonkirjoista seurakunnan jäsenten mutta myös sen asukkaiden kirjoina.³³ Kastamattomien tie kirkonkirjoihin vaikutti perustellulta ja lyhyeltä mutta osoittautuikin pitkäksi. Muutamat vapaamieliset ja vapaakirkolliset vanhemmat tekivät kirjaamisasiassa valituksiin aina senaattiin saakka, mutta kastamat-

tomia lapsiaan he eivät saaneet kirkonkirjoihin.³⁴

Miksi kastamattomien kirjaamista ei annettu jonkun maallisen virkamiehen tehtäväksi? Sen suuntaisia vetoamuksia vanhemmat eivät tehneet. Joidenkin vapaakirkollisten mielestä maallisen virkamiehen pitämä erillisrekisteri olisi ollut kavahdettava ”musta kirja”. Se olisi ilmeisesti merkinnyt myös sitä, että vailla uskontoa siviilirekisteriin vietyt olisivat jääneet vaille kansalaisoikeuksia, jotka oli edelleen sidottu uskonnollisiin kvalifikaatioihin.³⁵

Paras ratkaisu olisi ollut lainmuutoksen saaminen, mutta tie siihen näytti toivottoiman pitkältä ja tulos epävarmalta: monivaiheinen käsittely säätyvaltiopäivillä, lausuntokierros kirkolliskokouksessa ja lopuksi matka Pietariin. Kirjaamisella oli myös kiire, sillä sitä mukaa kuin kastamattomat varttuivat ja heidän määränsä kasvoi, myös oikeudenmenetykset lisääntyivät. Määrällisesti pieni, ehkä vajaan sadan hengen ryhmä,³⁶ oli uskonnollisesti tilatonta väestöä ja samalla yhteiskuntakelvottomia. He eivät olleet väärän paikan vankeja, vaan järjestelmän uhreja. Heidän oli itse vaikea saada ääntään kuuluville, joten muun muassa Edvard Björkenheim toimi heidän kokemustensa tulkkina.

Uskonnonvapautta on laajennettava!

Vapaakirkollinen aatelismies ja saarnaaja Constantin Boije lähti kuitenkin kulkemaan pisintä tietä eli yrittämään lainmuutosta. Hän teki 1897 valtiopäiville aloitteen kastamattomien rekisteristä ja heidän oikeudestaan avioliittoon. Senaatti valmistikin seuraavana vuonna ehdotukset siviilirekisteristä ja siviiliavioliitosta. Täysin yksimielinen se ei ollut, mutta voittaneen kannan mukai-

31. Kirk.kok ptk 1886, 407–408; Tala (2008) 111.

32. Ehtoollispakko ja siviiliavio. *US* 157/ 10.7.1896; Tala (2008) 187–189.

33. Tala (2008) 120–123, 229, 260–261.

34. Walter Heikelin ja Samuel Krogiuksen tapaukset. Tala (2008) 191–210, 232–240.

35. Tala (2008) 220, 222.

sesti siviilirekisteriasetukseen utettiin – monille yllätyksenä – tavoite uskonnonvapauden laajentamiseksi:

Jos evankelis-luterilaisen kirkon jäsen, joka on täyttänyt yksikolmatta vuotta, tahtoo sillä tavalla kuin kirkkolain 6 §:ssä sanotaan tämän kirkon yhteydestä luopua ja siirtyä sellaiseen kirkkoyhdyskuntaan, jota ei ole maassa asianomaisella tavalla perustettu, annettakoon hänelle – – siirtokirja hänen merkitsemistään varten asianomaiseen siviilisääty-rekisteriin.

Niinikään on sille, joka päästyään yhdenkolmatta vuoden ikään ilmoittaa aikovansa luopua muusta maassa tunnustetusta kirkkoyhdyskunnasta, siirtyänsä kirkkoyhdyskuntaan, joka ei ole maassa järjestetty, siirtokirja samassa tarkoituksessa annettava.³⁷

Sanonta ”kirkkoyhdyskunta, jota ei ole maassa asianomaisella tavalla perustettu” vaikuttaa hämärältä, ja ilmeisesti se oli tarkoitettukin epämääräiseksi. Itse asiassa haluttiin sanoa, että luterilaisen kirkon jäsenellä oli oikeus halutessaan erota kirkosta ja siirtyä siviilirekisteriin. Vastaava mahdollisuus olisi niillä, jotka kuuluivat eriuskolaisiseurakuntiin. Jonkinlaisena silmän lumeena puhuttiin tarkemmin määrittämättömästä kirkkoyhdyskunnasta. Sillä voitiin torjua väitteet uskonottomuudesta. Siirtyminen pelkästään siviilirekisteriin ilman mitään kirkkokuntaa olisi ollut jyrkässä ristiriidassa hallitusmuodon kanssa. Sen sijaan kirkkoyhdyskunta, jota ei ollut maassa perustettu, vaikutti eriuskolaislain laajennukselta.

Samana esityksen toisti valtiopäivien lakivaliokunta 1900 eri muodossa, vaikka kirkolliskokouksen lausunto senaatin ehdotuksesta oli ollut hylkäävä. Lakivaliokunnan enemmistö piti tiukasti kiinni siitä, että uskonnonvapautta oli maassa laajennettava. Se huomautti pisteliäästi, että oli vähemmän vaarallista sallia täysikasvuisten ja uskonnollisen kasvatuksen saaneiden eroaminen kirkosta, ”kuin että siitä suljetaan ulos vähäisiä lapsia, jotka eivät ole vielä saaneet mitään kasvatusta”.³⁸

Eriuskolaislaki oli ollut laihanpuoleinen kompromissi, joka oli jättänyt monet tyytymättömiksi. Sehän antoi oikeuden erota kirkosta vain niille, jotka olivat uskonnollisesti sitä lähellä, mutta esti niitä eroamasta, jotka olivat etääntyneet siitä. Senaatti ja valtiopäivien lakivaliokunnan enemmistö eivät näytä olleen niinkään kiinnostuneita merkityksellisen pienryhmän rekisteristä kuin siitä, että samassa yhteydessä voisi avautua mahdollisuus laajentaa eriuskolaislakia ja avartaa yhteiskunnan uskonnollista tilaa.

Uskonnonvapauden laajentamisyritys ei kuitenkaan johtanut tulokseen. Aatelis- ja porvarissäädyt kannattivat sitä, mutta pappis- ja talonpoikaissäädyt vastustivat.³⁹ Oleellista ja oireellista kuitenkin oli, että ehdotus tehtiin, sillä se osoitti, mitä pinnan alla liikkui ja kuinka laaja ehdotuksen kannatus oli. Kyse kastamattomien oikeuksista viritti siten lyhyen mutta kiivaan keskustelun uskonnonvapauden liikkuma-alasta 1800-luvun vaihtuessa 1900-luvuksi. Senaatin mielestä maan uskontolainsäädäntö oli ison remontin tarpeessa, mutta säätyjen yksimielisyys ei yltänyt pientä korjausta pitemmälle. Vain kastamattomien ja ulkomaa-laisten rekisterin välttämättömyydestä päätettiin sopuun, vaikka toteutus viivästyikin.

Uskonnollisen tilan rajat

Yhteiskunnan tila 1800-luvun lopun Suomessa oli samalla uskonnollista tilaa, jossa oli rajallinen liikkumavapaus. Ortodoksikirkon kielteinen suhtautuminen kirkosta eroamiseen on luonut siitä kuvan uskontopakon kirkkona. Mutta myöskään luterilais-

36. Kirk.kok ptk 1898, 889; Ritariston aateliston ptk II 1900, 420–421, 424–425; Tala (2008) 242, 252.

37. *Ehdotus Armolliseksi Asetukseksi, miten siviilisääty-rekisteriä tulee pitää niistä henkilöistä, jotka eivät kuulu mihinkään Suomenmaassa laillisesti perustettuun kirkkoyhdyskuntaan, Hallituksen läbättämät asetusehdotukset*, Kirk.kok ptkL 1898, 15–16.

38. *Lakivaliokunnan mietintö N:o 12 Keisarillisen Majesteetin armollisen esityksen johdosta, joka koskee virallisen rekisterin pitämistä niistä henkilöistä, jotka eivät kuulu mihinkään Suomenmaassa laillisesti perustettuun kirkkoyhdyskuntaan*, Valtiopäiväasiakirjat II 1900, Helsinki, 5; Tala (2008) 248–249.

39. Tala (2008) 265.

ta kirkkoa ei voida pitää uskonnonvapauden saarekkeena. Kirkkolain mainitsema uskonnonvapauden periaate oli toteutunut eriuskolaislaissa vasta vähäisessä määrin. Se mikä jäi toteutumatta, jäi uskontopakon jäänteinä painolastiksi luterilaiseen kirkkoon. Sekin oli osalle jäsenistä pakon kirkko.

Prokuraattori Palmén totesi korkeimpana lainvartijana sen, mikä oli mahdollista uuden kirkkolain perusteella jo 1870-luvulla: luterilainen voi siirtyä halutessaan ortodoksiseseen kirkkoon. Hän vastasi lausunnossaan tehtyyn kysymykseen, mutta hänen kannastaan voi lukea myös suosituksen yleiseksi käytännöksi. Palménin tulkinta – sikäli kuin se tunnettiin – ei kuitenkaan muuttunut yhteiseksi säännöksi.

Fredrik Elfvingin kuvaus uskonnollisen tilan ahtaudesta 1880-luvulla oli muutosta odottava. Kyse oli lahjakkaan tiedemiehen todennäköisesti pitkään kyteneestä protestista. ”Epäuskoiset” toimivat Elfvingin mukaan kirkon julkisessa tilassa kuten ”oikeauskoisetkin”, mutta he tekivät sen ainoastaan säilyttääkseen kansalaisyhteisyytensä. Kirkon tila oli heille välttämätöntä juridista tilaa ilman uskonnollista sisältöä.

Gustaf Johansson tarkasteli kirkon tilaa hiippakunnan kaitsijan ja koko kirkon näkökulmasta. Hänen mielestään ”kansakirkon” kattama tila ei ollut vain kirkon tilaa vaan ennen kaikkea kansan tilaa. Se oli sosiaalista tilaa, sillä hänen tavoitteensa oli yhteiskunnan ja luterilaisen ”kansakirkon” tilan mahdollisimman pitkälle menevä samaistaminen. Kirkon yhteiskunnallinen ulottuvuus ei ollut itsetarkoitus, vaan se merkitsi Johanssonille kirkon uskonnollisen tehtävän laajaa toteuttamiskenttää. Hän piti kiinni tästä uskonnollisesta ja kirkkopoliittisesta ideastaan, vaikka eriuskolaislaki oli sen osittain murentanut.

Eriuskolaislain tultua voimaan vapaakirkollinen Edvard Björkenheim antoi puolestaan äänen äänettömille eli kastamattomille lapsille, joilta puuttuivat virallisen nimen

lisäksi kansalaisyhteisyydet. Björkenheimille luterilainen kirkko oli juridinen laitos ja yhteiskunnallinen instituutio, jonka tehtävä oli ottaa kirjoihinsa myös luterilaisten vanhempien kastamattomat lapset. Björkenheim tulkitsi siten kirkon yhteiskunnallisen ulottuvuuden eri tavoin kuin Johansson. Hänelle se merkitsi mahdollisuutta velvoittaa kirkko yhteiskunnallisiin tehtäviin. Asettuessaan oikeudettomien puolustajaksi Björkenheim kuvasi samalla, millaista oli elää uskonnollisesti tilattomana suomalaisessa yhteiskunnassa.

Uskonnollisen tilan laajentamiseksi senaatti ja valtiopäivien lakivaliokunta tekivät oman suunnitelmansa 1800-luvun ja 1900-luvun vaihteessa. Ei tarvinnut olla luterilainen eikä eriuskolaislain tarkoittama muu protestantti, vaan myös tarkemmin määrittämätön uskonnollinen vakaumus oli sallittava.

Mikä sitten olisi ollut sellainen uskonnollinen tila, joka siinä vaiheessa olisi sopinut kaikille toisinajattelijoille Elfvingin hengenheimolaisista kastamattomiin ja heidän vanhempia? Se olisi ollut tarkemmin määrittämätön ”kirkkoyhdyskunta, jota ei ollut maahan perustettu”. Kyse oli uskonnollisesti ja aatteellisesti eri tavoin ajattelevista yksilöistä, ei niinkään tunnustuksellisista joukoista. Senaatin outo muotoilu ei ollutkaan tuulesta temmattu vaan tarkkaan harkittu. Käytännössä se olisi merkinnyt protestanttien uskonnonvapautta Suomessa ja siviilirekisterin ottamista käyttöön uskontokuntasidonnaisten rekisterien rinnalle.

Kirkon piirissä yhteiskunnan uskontonta tilaa kavahtivat muutkin kuin piispa Johansson. Vain kastamattomien ja ulkomaalaisten kohdalla hyväksyttiin lopulta poikkeus. Muuten yhteiskunnan tila haluttiin säilyttää protestanttisena. Sitä yleisperiaatetta eivät horjuttaneet kielteiset kokemukset kirkon pakkajäsenyydestä eivätkä yksittäiset soraäänit, jotka leimasivat kirkon juridiseksi ja sosiaaliseksi instituutioksi vaila uskonnollista merkitystä.

KIRJAILIJAN AJASSA JA PAIKASSA



ELINA MARTIKAINEN

”Sotaa, sitä tarvitaan.”

Maria Jotunin kuvaus 1930-luvusta

Maria Jotunin postuumisti ilmestynyt romaani *Huojuva talo* (1963) on paitsi avioliittokuvaus myös mielenkiintoinen ajankuva maailmansotien välisestä Suomesta. Elina Martikainen tarkastelee Jotunin teoksessa vastakain esiintyviä väkivallan oikeuttavaa ja yhteiskuntaa säilyttävää diskurssia ja vertaa teosta Väinö Linnan *Pohjantähti-trilogian* kolmanteen osaan (1962) sekä Mika Waltarin romaaniin *Appelsiininsiemen* (1931).

■ Vuonna 1963 ilmestyi postuumisti Maria Jotunin romaani *Huojuva talo*. Jotuni oli aloittanut romaanin kirjoittamisen jo 1920-luvulla ja kirjoittanut sitä intensiivisesti vuosina 1931 ja 1935 kansainvälisiä romaanikilpailuja ajatellen. Kun romaani kuitenkin jäi palkinnotta, sitä ei annettu julkisuuteen. Lopulta käsikirjoitus jäi liki 30 vuodeksi tekijän ja tämän perikunnan haltuun. Teoksen ilmestyttyä sen aihe, perheväkivalta, nostatti sensaation ja ryöpyn arvailuja sen mahdollisesta omaelämäkerrallisesta taustasta.¹ Paitsi elämäkerralliselta kannalta, romaania on mahdollista tarkastella myös maailmansotien välisen ajan ja sen henkisen ilmapiirin näkökulmasta. Millaisen kuvan Jotunin teos antaa kirjoitta-

misajankohtansa suomalaisesta yhteiskunnasta?

Vertailen Jotunin *Huojuvaa taloa* kahden muun 1930-lukua kuvaavan romaanin kanssa. Toinen näistä on vuonna 1931 julkaistu Mika Waltarin teos *Appelsiininsiemen*, toinen vuotta ennen *Huojuvaa taloa* ilmestynyt Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -romaanitrilogian kolmas osa (1962). Tarkastelen teoksissa esiintyvää väkivallan ja sodan oikeuttavaa diskurssia sekä sen vastakohtaa, yhteiskuntaa säilyttävää diskurssia.

Jotunin avioliittotragedia *Huojuva talo* sai hämmentyneen vastaanoton. Teoksen arvioitiin olevan normaalin avioliittopsykologian ja inhimillisen edustavuuden ulkopuolella. Uransa alkupuolella Jotuni oli ollut etäännyttämisen, tasapainottamisen ja humoristisen näkemyksen mestari. Hänet muistettiin aurinkoisesta savolaiskylän kuvauksesta *Arkielämää* (1909), elämänmyönteisestä novellikokoelmasta *Kun on tunteet* (1913) sekä komedianäytelmistä *Miehen kylkiluu* (1914) ja *Tohvelisankarin rouva* (1924). Tähän verrattuna romaani yllätti aiheensa raskaudella.² Syynä synkeisiin tunnelmiin oli kenties juuri kirjoittamisajankohdanta 1930-luvun Euroopassa yltyvä militarismi.

1. Irmeli Niemi (2001) *Arki ja tunteet. Maria Jotunin elämä ja kirjailijantyö*, Helsinki: WSOY, 244, 248–249, 255.

2. Anna-Mari Sarajas (1965) Maria Jotuni. Teoksessa Sarajas (toim.) (1965) *Suomen kirjallisuus V Joel Lehtosesta Antti Hyryyn*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Otava, 67–94.

Waltarin kepeähkö nuoruudenromaani *Appelsiininsiemen* sen sijaan kiinnostaa nykylukijaa erityisesti ajankuvauksena, kaunokirjallisuutena, joka tallentaa aikalaisko-kemusta menneisyydestä. Teos kuvaa ajanjaksoa huhtikuusta 1930 huhtikuuhun 1931 ja seuraa helsinkiläisen professorinperheen elämää, taustallaan lapuanliike ja oikeisto-radikalismista kumpuava sodan uhka.³ Myös Waltarin esikoisromaanin *Suuri illusioni* (1928) on kiitetty erityisestä herkkyydestä tavoittaa ajassa liikkuvat joukkotunteet, yleinen mieliala ja ajantunnelma.⁴

Linnan *Pohjantähti*-trilogia puolestaan on ollut kansallisten historiatulkintojen kannalta tärkeä keskustelunvirittäjä. Linnan tavoitteena oli laukaista yhteiskunnan patoutumia ja tehdä moraalista oikeutta vuoden 1918 sisällissodan hävinneelle osapuolelle. Hän perehtyi kuvaamaansa aikakauteen huolellisesti tietokirjallisuuden, lehtien, eduskunnan pöytäkirjojen ja haastattelujen avulla. Kun trilogia ilmestyi, sitä arvioitiin pikemminkin historiankirjoituksena kuin kaunokirjallisuutena.⁵ Fiktiivinen romaani oli siten tavoittanut kuvaamastaan ajasta jotakin olennaista.

Hätkähdyttävää on, että kaikissa kolmessa romaanissa kirjoittajien näkemys 1930-luvun sivistyneistöstä ja ajantunnelmasta on eräältä osin samankaltainen: sota on miltei-pä odotettu asia.

30-luvun militarismi

Jotunin romaanissa huomiota kiinnittää etenkin päähenkilö Lean aviomiehen Eeron sodanmyönteisyys. Sunnuntaiamat sanomalehden ääressä johtavat hänet kiihtyneisiin keskusteluihin.

- Saisi tulla oikea sota, sanoi Eero [...].
- Ei kai se tule, arveli Lea.
- Sen on tultava ja se tulee. Terveellinen se on. Minä toivon sitä.
- Sinä olet rauhanaatteen ihminen.
- Vaikka. Minä toivon, että yksi sukupolvi pyyhkäistäisiin taas maan alle. [...] Sota antaa väriä ja jännitystä. Laimentunut elämä ei ole mitään elämää, se on väljähtynyttä matkimista, sanoi Eero.⁶

Mistä Jotunin henkilöhahmon militaristisuus kumpusi? Olivatko Eeron mielipiteet sodasta tavallisia 1930-luvulla? Ensimmäinen maailmansota ja Suomessa käyty sisällissota olivat näyttäneet Jotunin sukupolvelle ihmislunnon perimmäisen raakuuden ja kypsymättömyyden. Maailmansodanaikaista keinottelua Jotuni oli tuoreeltaan kuvannut näytelmässä *Kultainen vasikka* (1918), joka toi yhteiskunnalliset kysymykset selkeämmin esille hänen tuotannossaan.⁷ Jotunin tuotannon yhteiskunnallisuus oli aiemmin peittynyt lempeän huumorin alle eikä aiheiden illuusiottomuutta ja huumorin ironisuutta pantu merkille.⁸ Sota merkitsi Jotunille henkistä haastetta, johon oli otettava kantaa. Kärjistäen tämän saattoi tehdä romaanissa, joka kuvasi ihmislunnonssa piilevän hyvän ja pahan välistä taistelua. Huumoristisen kuvauksen puuttuminen nostaa *Huojuvan talon* sanoman paljaampana ja raaempana esille.

Eeron sodanmyönteisessä diskurssissa voi nähdä heijastumia 1900-luvun alun sivistyneistöpiirejä kiehtoneesta nietscheläisestä ajattelusta. Siinä maailma nähdään näyttämönä, joka kaipaa jännitystä, selkautreffeja ja katastrofeja. Sotien tarkoituksena on toimia juhlanäytäntöinä ja viihdykkeenä jumalille.⁹ Nietscheläisyydellä oli sittemmin merkittävä rooli myös natsi-Saksan ideologian rakentamisessa.¹⁰ Nietschen

3. Markku Envall (1994) *Suuri illusionisti. Mika Waltarin romaanit*, Helsinki: WSOY, 26, 28; Panu Rajala (2008) *Unio mystica. Mika Waltarin elämä ja teokset*, Helsinki: WSOY, 227.

4. Envall (1994) 16.

5. Yrjö Varpio (2006) *Väinö Linnan elämä*, Helsinki: WSOY, 422–425, 429, 437, 471, 498, 509.

6. Maria Jotuni (1980/1963) *Huojuva talo*, Helsinki: Otava, 235.

7. Sarajas (1965) 77, 84–86, 93.

8. Lea Rojola (toim.) (1999) *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*, Helsinki: SKS, 161–162, 175–177; Anneli Vapaavuori (1989) 'Ei muuta keinoa kuin keinottelu – Maria Jotuni', teoksessa Maria-Liisa Nevala (toim.) *"Sain roolin jobon en mahdu."* *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*, Helsinki: Otava, 306.

9. Friedrich Nietzsche (2007) *Moraalin alkuperästä. Pamfletti*, Helsinki: Otava, 61.

10. Pertti Karkama ja Hanne Koivisto (1999) 'Lukijalle', teoksessa Karkama & Koivisto (toim.) *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*, Helsinki: SKS, 11.

mukaan sota ja rohkeus ovat saaneet aikaan suurempia tekoja kuin lähimmäisenrakkaus. Nietzsche Zarathustra neuvo rakastamaan rauhaa välineenä uusiin sotiin. ”Hyvä sota se on, joka kaiken asian pyhittää.”¹¹ Jo ennen Nietzscheä saksalainen aatehistoria oli kyllästetty patriotismin, jossa ihailtiin sodan ihmisessä nostattamaa hyvettä ja moraalialia, voimaa ja mainetta. Esimerkiksi Hegelille rauhan kausi merkitsi vain tyhjää vuosia historian lehdillä, kun taas sota oli suuri puhdistaja, joka palautti kansoille rauhan turmeleman eettisen terveyden.¹²

Ajatus sodasta saa Eeron kuvittelemaan itsestään suuria. Ilmeisesti hän haluaisi olla karismaattinen kansanjohtaja, esikuvinaan kansallissosialistisen Saksan Hitler ja fasis-tisen Italian Mussolini. 1930-luvun lehdistössä nämä diktaattorit olivatkin aikansa julkkiksia, joiden kasvokuvia, edesottamuk-sia ja karrikatyyrejä pidettiin jatkuvasti esil-lä.¹³

- [...] Olla jotakin, huusi Eero, – se kannattaa. Jos sota tulisi ja sekasorto, sinä näkisit, missä minä olisin. Minä seisaisin puhumassa kansalle, minä hävittäisin, minä ammuttaisin.
- Eero irvisti mielihyvystä ja nautinnosta.
- Johtaja, minä olisin johtaja.
- Sinähän olet rauhan mies.
- Ulospäin. [...] Minä olen kansainvaellus-ajan ja kaaoksen mies. Minussa asuu suuri, muodostamaton henki. Eero koputti itsetyytyväisenä rintaansa. – Tulisipa sota ja sekasorron ajat, minä huudattaisin itseni vaikka keisariksi.¹⁴

Väkivallan ja taistelun ihannoiti kertoo Eeron pohjimmiltaan fasisisesta, nihilistis-militaristisesta maailmankuvasta. Siinä sota nähdään luonnollisena tapahtumana, jossa vahvat kansat selviytyvät ja heikot tuhoutuvat. Tähän liittyy kovuuden palvonta ja humaani arvojen kuten ihmisoikeuksien kieltäminen. Ihmisjoukot nähdään massana. He tarvitsevat vahvaa johtajaa ja heidät voidaan mielivaltaisesti tuhota.¹⁵ Esimerkiksi ensimmäisestä maailmansodasta oli Saksassa mutta myös muualla luotu myyttiä tällai-sena sosiaalidarvinistisen luonnonvalinnan

välineenä, joka karsisi heikoimmat mutta jättäisi selviytyjät eloon.¹⁶ Tällä tavoin pikemminkin pasifismista tuli aatteena vaarallinen. Sotaa pelkäävät joutuisivat vain kärsimään. Koska sota oli välttämätön, oli parempi nostattaa taisteluintoa kuin joutua poliittiseen orjuuteen.¹⁷

1930-luku oli poliittisesti ja kulttuurisesti kahtiajakautunut vuosikymmen, jolloin suomalaisen sivistyneistö joutui määrittelemään suhteensa Saksaan ja Neuvostoliittoon ja niiden ideologioihin fasismiin ja kommunismiin.¹⁸ Suomalaista sivistyneistöä on syytetty etenkin ymmärtäväisestä suhtautumisesta natsi-Saksaan.¹⁹ Oikeiston suuntautumisesta Saksaan käytiin huolestunutta aikalaiskeskustelua esimerkiksi kirjassa *Pidot tornissa* (1937). Keskustelijat eivät pitäneet suuntausta toivottavana.²⁰ Toisaalta samassa teoksessa saatettiin leikitellä ajatuksella fuhreiksi heittäytymisestä²¹ tai todeta sotien merkitys kansan kuona-aineksen puhdistajana.²²

Väinö Linnan *Pohjantähti*-trilogiassa on *Huojuvan talon* Eero Markun kaltainen militarismin kannattaja, pappilan upseeripoika Ilmari Salpakari. Hän on tehnyt valintansa

11. Friedrich Nietzsche (2001) *Näin puhui Zarathustra. Kirja kaikille eikä kenellekään*, Helsinki: Otava, 59.
12. Eero Kuparinen (1998) ”Für Führer, Volk und Vaterland” – tavoitteena kansallissosialistinen ihminen”, teoksessa Marja Härmänmaa ja Markku Mattila (toim.) *Uusi uljas ihminen eli modernin pimeä puoli*, Jyväskylä: Atena Kustannus, 232–234.
13. Matti Kurjensaari (1962) *30-luvun vihainen nuori mies*, Helsinki: Tamm, 121–122.
14. Jotuni (1980) 261–262.
15. Leif Sundström (2007) *Fasismi*, Helsinki: Suomen rauhanpuolustajat & Like, 130, 137–138, 208.
16. Richard Weikart (2004) *From Darwin to Hitler. Evolutionary Ethics, Eugenics, and Racism in Germany*, New York: Palgrave Macmillan, 163, 165, 172.
17. Vrt. Marja Härmänmaa (1998) ”Lentävä sankari: Marinetti, futurismi ja uusi fasisinen italialainen”, teoksessa Marja Härmänmaa ja Markku Mattila (toim.) *Uusi uljas ihminen eli modernin pimeä puoli*, Jyväskylä: Atena Kustannus, 223–224.
18. Ks. Karkama ja Koivisto (1999) 7–15.
19. Pertti Lassila (2002) *Keisarin kankurit ja muita kirjoituksia kirjoista ja kirjailijoista*, Helsinki: Helsinki University Press, 124–125.
20. Yrjö Kivimies (toim.) (1937) *Pidot Tornissa*, Helsinki: Gummerus, 68–69, 76, 93.
21. Kivimies (1937) 81.
22. Kivimies (1937) 25.

fasismin ja kommunismin välillä fasismin hyväksi ja kaavailee Mannerheimille Mussolinin kaltaista diktaattorin roolia.²³ Nuorella Salpakarilla on voimakas kunnianhimo. Eteneminen armeijassa porras portaalta tuntuu tuskastuttavan hitaalta, mutta sota voisi muuttaa tilanteen. Toverien kanssa on puhuttu suurista tulevaisuudensuunnitelmista, suuresta Suomesta, voimakkaasta valtakunnasta ja heidän loistavasta osastaan siinä. Kaatuminen sodassa olisi sekin parempi kuin ”hiljainen mätänevä soistuminen” rauhan aikana. Sodassa ”palaisi kuona” ja älykkäimmät ja kovimmat valikoituivat joukosta. Salpakari toteaa: ”Ja ellen minä ole yksi niistä, niin sitten on piru.”²⁴ Laillisuusmieliselle isälleen Salpakari sanoo, ettei Rooman valtakuntaa luotu laeilla vaan legioonilla. Näin on myös Suur-Suomen laita. ”On aikoja, jolloin päättävien miesten on tartuttava historian vipuun.”²⁵

Suomessa oli kansanvallan heikkouteen tyytymättömiä piirejä. Nämä kaipasivat johtajaa, joka panisi maan asiat järjestykseen. Helsinkiläiset vapaussodan rintamamiehet kaavailivat jopa vallankumousta Mannerheimin nostamiseksi valtaan. Sosialistipoliitikona aloittaneen Mussolinin tavoin myös Väinö Tanner olisi saattanut käydä diktaattorista.²⁶ Fasismin perimmäistä ideologiaa ei Suomessa silti tunnettu syvällisesti, kyse oli enemmän kurin ja järjestyksen kaipuusta. Parlamentaarisesta demokratiaa pidettiin liian heikkona kestämiään kommunismin painetta. Sääty-yhteiskunnan perinteisiin verrattuna kokemus demokratiasta oli lyhyt. Fasiaamia kohtaan tunnettiin kiinnostusta muun muassa Akateemisessa Karjalaseurassa sekä oikeistoradikaalissa Isänmaallisessa kansanliikkeessä.²⁷

Vuosina 1932–36 Suomessa toimi tiedemies Yrjö Ruudun perustama Kansallissosialistinen Liitto. Ruutu kannatti diktatuuria, mikäli kansan yhteinen etu sitä vaati. Hän piti esikuvanaan Mussolinia mutta suhtautui kriittisesti Hitleriin.²⁸ Suomalaisesta kirjailijakunnasta puolestaan V. A. Koskenniemi tunsii kiinnostusta diktaattoreihin, koska nämä olivat yhdistettävissä kansallisten kertomusten suurmieskulttiin. Hän esitti Hitlerin ja Mussolinin suurina persoonallisuuksina,

joiden toiminnassa kansan sielu, henki ja päämäärä saivat ilmaisunsa. Koskenniemen poliittisissa ja kaunokirjallisissa teksteissä on sotaa ja sotasankaruutta ihannoiva juonne.²⁹

Sodan mahdollisuuteen suhtaudutaan innokkaasti Waltarin romaanissa *Appelsiinsiemen*, jonka tarkoituskin kirjailijan mukaan oli kuvata aikansa ”kypsymätöntä” ihmistyyppiä.³⁰ Teos kuvaa professorinperheen ylioppilastytären Irenen ja hänen pikkuveljensä Kain vuotta Lapuan liikkeen aikoihin. ”Sekin [kuohunta Lapualla] antoi jonkinlaista jännitystä elämään. Saattoi odottaa minä päivänä tahansa aivan suurenmoisia tapauksia.”³¹ Lapuan liike on Irenen mielestä ”reipasta hommaa”³² ja kyydityksiin osallistunut linja-autonkuljettaja saa tapahtumista ”kerrassaan romanttista valoa ympärilleen”.³³ Se, että mitä tahansa saattaa tapahtua, aiheuttaa Irenessä ”miellyttävästi kutkuttavaa sensatsioonialkää” ja pikkuveli Kaissa seikkailunhalua.³⁴ Kyydityksistä ja väkivaltaisuuksista kuiskaillaan ”uteliaan tyydyttyinä, täynnä levotonta jännitystä”.³⁵

Waltarin *Appelsiinsiemen* on muistutus siitä, että sodanmyönteisiä kannanottoja eivät esittäneet pelkästään upseeripiirit tai

23. Väinö Linna (1962) *Täällä Pohjantähden alla. Kolmas osa*, Helsinki: WSOY, 149, 317.

24. Linna (1962) 149–150.

25. Linna (1962) 315.

26. Mikko Uola (2006) 'Parlamentaarisesta demokratian haastajat 1920- ja 1930-luvuilla', teoksessa Vesa Vares, Mikko Uola ja Mikko Majander *Kansanvalta koetuksella. Suomen eduskunta 100 vuotta*, Helsinki: Edita, 194, 239.

27. Uola (2006) 175, 253.

28. Markku Kangaspuro (1999) 'Yrjö Ruudun kansallinen sosialismi', teoksessa Karkama & Koivisto (toim.) *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*, Helsinki: SKS, 201, 204–205, 207.

29. Pertti Karkama (1999) 'Runoilija ideologina. V. A. Koskenniemen poliittiset näkemykset 1930-luvulla', teoksessa Karkama & Koivisto (toim.) *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*, Helsinki: SKS, 57–61, 65.

30. Mika Waltari (1998/1980) *Kirjailijan muistelmia*, toimittanut Ritva Haavikko, Helsinki: WSOY, 224.

31. Mika Waltari (2008/1931) *Appelsiinsiemen*, Helsinki: WSOY, 104.

32. Waltari (2008) 152.

33. Waltari (2008) 155.

34. Waltari (2008) 156.

35. Waltari (2008) 208.

Eero Markun kaltaiset kotityrannit. Aivan tavallisetkin suomalaiset saattoivat kokea levottomuudet uteliaisuutta ruokkivana jännityksenä. Tapahtumien dramaattisuus saatiin huomata vasta jälkikäteen.³⁶ Pääkaupungin nuorilla aikuisilla ei välttämättä ollut vuoden 1918 sisällissotakeväästä sen syvällisempiä lapsuusmuistoja kuin se, miten he olivat leikkineet tyhjiällä kiväärinhylyillä.³⁷ Sotaan ja sen kärsimykseen ei välttämättä osattu suhtautua vakavasti. *Appelsiinisiemenen* pinnallisten näkemysten taustalla häämötti vapaussotahurmos, sota seikkailuna ja sankaritöinä, ”kapinoitsijoiden” kuriin panemisena.

Maailma on joukko koteja

Jotunin romaanissa Eeron kaksinaamaisuus ilmenee paitsi suhtautumisessa sotaan ja rauhaan, myös suhtautumisessa kotiin ja perheeseen. Ajan perhepoliittisten kantojen mukaisesti Eero kehuskelee ystävälleen Auliksellle tulevalle perheenisäyksellä:

Minusta tässä jokaisen on tehtävä kansalaisvelvollisuutensa. Perhe suuri, tuleva sukupolvi nousemassa. Mitä tänne muuten voimme jälkeen jättää, kun meidän aikamme on ohi, ellei lapsia, jotka vuorostansa astuvat riviin.³⁸

Yksityisesti Lealle Eero esittää kuitenkin jatkuvasti yhteiskunnan- ja perheenvastaisia kannanottoja. Perheen elättäminen maksaa eikä ihmisten monilukuisuus miellytä Eeroa. ”Vähemmän ihmisiä, enemmän tilaa sille elämälle, joka jo on”, Eero pauhaa Lealle.³⁹ Sairaat joutavat Eeron mielestä kuolla, ihmisiä on liikaa ilmankin.⁴⁰

Muutama miljoona maan rakoon, hyvä tulee. Täällä pitäisi voimakkaampien olla aina ase ja lapio kädessä. Lyhyt toimitus ja ihmiskunta alkaisi olla vähemmän vähäverinen. [...] – Miksi ihmiskunta ei saisi kuolla sukupuuttoon, minä vain kysyn. Ei kai avaruus huokailisi sen tähden?⁴¹

Eeron puhe kuvastaa käsitystä yhteiskunnasta, jossa vallitsee vahvemman oikeus eikä heikkojen elämälle anneta arvoa. Sivi-

tyksen vitsauksena pidettiin degeneraation leviämistä kansan ”huonon aineksen” lisääntyessä. Kun yhteiskunnan huolto piti heikot yksilöt elossa, rodun terveydestä huolehtiva ”luonnollinen valinta” oli hävinnyt.⁴² Eero sovelsi ajatteluunsa ihmisyhteisöistä nietscheläisen filosofian lisäksi Charles Darwinin ajatuksia biologiasta.

Nietzscheläisittäin sairaat olivat terveiden suurin vaara. Kärsivien kaunaisuus ”myrkytti” voitokkaiden elämää. Terveiden tuli pyytellä erillään sairaista eikä alentua heidän hoitajikseen. Terveet olivat vastuussa ihmiskunnan tulevaisuudesta. Heidän olemassaolon oikeutuksensa oli siten suurempi kuin sairaiden.⁴³ Darwinin luonnontieteelliset tutkimukset olivat vastaavasti romuttaneet käsitykset luonnossa vallitsevasta harmoniasta. Luonnossa oli käynnissä taistelu olemassaolosta. Vain olosuhteisiinsa parhaiten sopeutuneet jäisivät eloon ja jatkaisivat sukua.⁴⁴

Näistä yhteiskuntatieteisiin johdettu sosiaalidarwinismi puolestaan teki terveydestä ja sairaudesta moraalisen arvioinnin kriteereitä. Se mikä edisti terveyttä ja evoluution eteenpäinmenoa oli hyvästä, kun taas sairaus ja degeneraatio oli väärin. Kristillinen lähimmäisenrakkauskin oli tämän mukaan moraalitonta, sillä se suosi heikkoja vahvojen sijaan. Heikot oli eliminointava yhteiskunnasta.⁴⁵ Käytännössä tällainen ajattelu oikeutti Hitlerin Saksassa esimerkiksi mielisairaiden tuhoamisen taloudellisista syistä, he olivat yhteiskunnalle yksinkertaisesti tarpeettomia.⁴⁶ Hitler oli tiiviisti seurannut ai-

36. Rajala (2008) 229.

37. Waltari (2008) 88–89.

38. Jotuni (1980) 202.

39. Jotuni (1980) 199.

40. Jotuni (1980) 221.

41. Jotuni (1980) 389.

42. Markku Mattila (1999) *Kansamme parhaaksi. Rotubygienian Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*, *Bibliotheca Historica* 44, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 290–291; Armas Nieminen (1941) *Väestökysymys entisinä aikoina ja nykyään. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja* I, Helsinki: WSOY, 86.

43. Nietzsche (2007) 119–122.

44. Janet Browne (2009) *Darwinin lajien synty*, Jyväskylä: Ajatus Kirjat, 67, 101, 104.

45. Weikart (2004) 43–46.

46. Sundström (2007) 136.

kansa lääketieteen ja yliopistollisen perinnöllisyysopin näkemyksiä. Kansallissosialismissa maailma kuului voimakkailla ihmisille. Ainoastaan terveiden tuli jatkaa sukua.⁴⁷

Siinä missä Jotunin Eero Markun puheet perheestä vivahtavat kansallissosialismilta ja ovat lisäksi ulkokullattuja, Väinö Linnan romaanissa kansakoulunopettaja Rautajärvi omaksuu lapsirunsauteen tähtäävän perhepolitiikan kirjaimellisesti.

[O]llemme vaimoni kanssa päättäneet, että niitä [lapsia] tulee olemaan niin monta kuin lääkäri vain katsoo vaimoni kestävä. [...] Me olemme käsittäneet sen isänmaalliseksi velvollisuudeksemme. Kansan elävää voimaa on lisättävä. Sillä muuten emme kestä tulevia koettelemuksia.⁴⁸

Myös nationalismiin kytkeytyvää suomalaista 1930-luvun väestöpolitiikkaa hallitsi ajatus siitä, että kansakunnan taloudellinen ja sotilaallinen voima riippuivat väkiluvusta ja hedelmällisyydestä. Tämä ajattelu johti esimerkiksi Väestöliiton perustamiseen talvisodan jälkeen.⁴⁹ Paradoksaalisesti perhe-elämä ja uuden elämän synnyttäminen alistettiin siten suursodan syttymistä ennakoivalle maailmankuvalle. Ajattelun ydin oli, että kansat taistelivat vallasta, vaikutusmahdollisuuksista ja olemassaolosta. Väestön vähenemisen pelättiin johtavan kansan rappeutumiseen ja tuhoutumiseen. ”Kansallisen itsemurhan” estämiseksi väestön oli keskityttävä uuden sukupolven synnyttämiseen eli kansan elinvoiman ja lukumäärän lisäämiseen sekä väestön ”laadun” parantamiseen.⁵⁰

AKS:n jäsenenä Rautajärvi on Suur-Suomi-aatteen kannattaja. Tulevilla koettelemuksilla hän tarkoittaa sotaa ja miestappioita. Karttaan hän on piirtänyt linjoja Suomen rajojen laajentamiseksi. Vaimolleen hän selittää, että valtiovallan tuella syntyvyyttä on lisättävä. Viidestä lapsesta pitäisi antaa perheille mitali ja kymmenestä stipendi. Ehkäisyvälineiden valmistuksesta ja myynnistä tulisi tehdä rangaistavaa.

Meidän sukupolvemme aikana voidaan päästä pitkästi toiselle kymmenelle miljoon-

nalle. Se merkitsee jo Pohjolan hegemoniaa, ja seuraava sukupolvi hallitsee myös Pohjois-Venäjää, jos edellytetään, että Saksa ottaa hallintaansa eteläisen puolen. Me jaamme Euroopan hegemonian Saksan kanssa vanhan aseveljeyden perusteella... Ja saamme nähdä, ettei Pohjolan Preussi jää oppimestareistaan jälkeen.⁵¹

Suomalaisen perhepolitiikan ja Rautajärven ajattelun taustalta löytyvät eurooppalaiset väestöpoliittiset esikuvat. Ranskassa oli syntyvyyttä koetettu lisätä perhepalkkajärjestelmällä jo vuodesta 1913 lähtien. Käyttöön oli otettu myös perhelainat, lapsien hankkimista suosiva verotuspolitiikka sekä mitalit, joita jaettiin monilapsisten perheitten äideille. Ehkäisyvälineiden mainonta oli kiellettyä ja sikiönlähdetyksestä seurasi rangaistus. Myös Saksassa oli kansallissosialismin myötä alettu myöntää avioliittolainoja, mutta vain perinnöllisesti terveille pareille.⁵²

Eri asia silti on, seurasivatko tavalliset suomalaiset perhepolitiikkaa erityisen ohjelmallisesti. Lapsia syntyi, koska se oli luonnon laki. Pentinkulman kansakoulunopettaja saattoi tässä kysymyksessä olla aikaansa keskimääräistä valistuneempi kansalainen ja perheenisä. Syntyvyydenlisäystä tavoitteleva Rautajärvi onkin pentinkulmaisten irvailun kohde.

Ei ollut ämmä nyt tiineenä... Se tekee mukuloita tolle pienelle ämmällensä niin kun kani, kun täytyy saada kansa kasvaan...

47. Jouko Jokisalo (1998) 'Kenraaliharjoitus kansanmurhaan – pakkosterilointi ja 'eutanasia' Hitlerin Saksassa', teoksessa Marja Härmanmaa ja Markku Mattila (toim.) *Uusi uljas ihminen eli modernin pimeä puoli*, Jyväskylä: Atena Kustannus, 147–148.

48. Linna (1962) 174.

49. Ilpo Helén (1997) *Aidin elämän politiikka. Nais-sukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*, Helsinki: Gaudeamus, 38.

50. Ks. Nieminen (1941) 86, 119–120.

51. Linna (1962) 343.

52. Nieminen (1941) 102–106; Irma Sulkinen (1989) *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*, Helsinki: Hanki ja jää, 120–121; Heikki Hiilamo (2006) *Akantappolaista isäkiintiöön. Perhepolitiikan pitkä linja Suomessa ja Ruotsissa*, Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES, 43–45.

Oli sanonu lääkärikin, että pitääkö ny edes pieni väli... Kun täytyy saada paljon väkeä kun Uraaliin mennään... Että on sotaväkeä kun Suur-Suomee tehdään...⁵³

Opettajan ominaisuudessa Rautajärvi pääsee muokkaamaan sotilaskelpoista ainesta muistakin kuin omista lapsistaan. Hän huomaa opetusohjelmassa suuren puutteen, sillä sotilaskasvatus on jätetty siitä pois. Hän korvaa asian voimistelutunneilla ja koettaa kasvattaa Pentinkulman kansakoululaisista Pohjolan preussilaisten kunnianimen arvoisia.⁵⁴ Urheilun ja maanpuolustuksen yhdistämisessä hän muistuttaa 1930-luvun urheilumies Lauri ”Tahko” Pihkalaria, joka korosti urheilun ja sodankäynnin samankaltaisuutta. Pihkala painotti urheilussa myös rodunjalostamista edistäviä tarkoituksia. Pihkala löysi kuulijakuntaa urheilu- ja suojeluskuntaväen piiristä, johon Rautajärvin henkisesti taustoittuu.⁵⁵

Väestöpolitiikka oli sidoksissa paitsi kysymykseen perheen tehtävistä myös naisen asemasta. Perhe tuotti yhteiskunnalle uusia terveitä jäseniä ja kansakunnalle lisää ”elävää voimaa”. Tämä johti näkemykseen siitä, että naimattomat, lapsettomat naiset olivat arvottomia. Äitiys oli naisten ”asevelvollisuutta”.⁵⁶ Yhteiskunnallisen äitiyden mukaisesti nainen oli äiti sekä omalle perheelleen että kansakunnalle. Tämä keskiluokkainen ydinperheen ihanne oli syntynyt jo 1800-luvun kuluessa. Siinä nainen toimi kodin siiveillisenä selkärankana ja mies hankki perheelle elannon.⁵⁷

Jotunin romaanissa Lea ei alun perin haaveile avioliitosta ja lapsista vaan työurasta. Ajatus naimisiinmenosta tuntuu hänestä luonnottomalta.⁵⁸ Vierailu maalla ja tutustuminen enon vaimoon Riitta-Stiinaan avaa kuitenkin hänen silmänsä.

Tuollainen Riitta-Stiina, joka synnytti terveitä ja voimakkaita lapsia, oli inhimillisesti tärkeämpi kuin joku virkanainen, joka elätti vain itsensä tahi vaikkapa auttoi lisäksi perhettänsä. [...] Eikös tärkeintä ollut jatkaa sukua, eihän tämä sukupolvi mikään päämäärä ollut.⁵⁹

Toisin kuin kaupungistuneella Lealla, maaseudulla oli säilynyt käsitys avioliiton luonnollisuudesta. Naimisiin mentiin koska se oli taloudellisestikin tarkoituksenmukaista. Ihmisen ja erityisesti naisen identiteetti oli sidoksissa perheen jäsenyyteen.⁶⁰ *Huojuvan talon* alkusysäyksenä on siten ollut käsitellä sitä muutosta, joka tapahtui suhtautumisessa avioitumiseen 1900-luvun alun Suomessa. Ymmärrettyään avioliiton tarpeellisuuden Lea järkeilee itsensä naimisiin ensimmäisen tilaisuuden tullen. Hän kaipaa kotia ja arvelee enteellisesti kosijansa Eero Markun hakevan vaimossa kärsimystoveria.⁶¹ Raamatun sanat rakkauden kaikki kärsivästä luonteesta toteutuvatkin tässä liitossa.⁶²

Lean avioelämästä tulee vaikeaa aviomiehen väkivaltaisuuden ja saituuden vuoksi. Eero haluaa vähentää talouskulut minimiin, joten Lean on koetettava olla syömättä. Lea pyytää päästä takaisin konttoriin, mutta Eero suuttuu: ”Sinulle tulee työtä kylliksi, kunhan saat lapsen. Lapsi ja talous, ne riittävät sinulle.”⁶³ Kysymys avioituneiden naisten työssäkäynnistä oli *Huojuvan talon* kirjoittamishetkellä polttava. Keskiluokkaisissa ammateissa naimisissa oleviin naistyöntekijöihin suhtauduttiin kielteisesti. Sukupuolten työnjaossa naisen paikka oli kotona ja miehen työelämässä. Vain työläiskodeissa

53. Linna (1962) 327.

54. Linna (1962) 176–177.

55. Erkki Vasara (1999) ’Suomalaisen soturirodun puolesta – urheilumies Lauri Pihkala’, teoksessa Karkama & Koivisto (toim.) *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*, Helsinki: SKS, 77–100.

56. Helén (1997) 205, 217–218.

57. Minna Hagner ja Teija Försti (2006) *Suffragettien sisaret*, Helsinki: Unioni Naisasialiitto, 45.

58. Jotuni (1980) 44.

59. Jotuni (1980) 70.

60. Armas Nieminen (1993) *Suomalaisen aviorakkaiden ja seksuaalisuuden historia. Avioliitto- ja seksuaalikäytännöksiä suomalaisen bengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilla nykypäivään, Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 27*, Helsinki: Väestöliitto, 7.

61. Jotuni (1980) 84–85.

62. Aviorakkaudesta ks. Nieminen (1993) 26.

63. Jotuni (1980) 106.

nainen joutui käymään työssä kodin ulkopuolella.⁶⁴

Jotunin teoksessa aviomies pakottaa Lean omistautumaan kodille. Näin vaimo jää täysin riippuvaiseksi miehestään ja tältä saaduista talousrahoista. Kenties kysymyksessä on jonkinlaisen statusaseman säilyttäminen ulospäin. Halutaan näyttää keskiluokkaiset normit täyttävältä hyvinvoivalta perheeltä, vaikka rahat ovat vähissä. Pian aviopuolisot ovat perheessä kuin sotajalalla. Lea haluaa, että Ero olisi turvana hänelle ja perheelle, Ero taas pitää kiinni vapaudestaan eikä halua tilittää asioitaan vaimolleen.

Hän tahtoi omistaa Lean niin kuin alempi omistetaan, niin kuin orja omistetaan. Hän tunsikin, että hänellä oli oikeus lyödä, eikä hänen tarvinnut hävetä kiivauttaan.⁶⁵

Lopulta Ero perustaa Lean selän takana toisen perheen, sillä hän saa lapsen palvelustytön kanssa. Lean emännöimän perheen laskut jäävät maksamatta.

- Minä sinuna alkaisin jo itse ansaita, enkä aina pyytäisi ja pyytäisi, sanoi Ero suutuksissaan.
- Hyvä.
- [...] Mene pois ja jätä minut rauhaan. Tämä on minun huoneeni. Enkö saa yhtään rauhassa olla.⁶⁶

Asunto huoneineen on Eeron, rahat ovat Eeron. Tämä korostaa Lean alistettua asemaa naisena.⁶⁷ Tästä syystä romaani on saatettu nähdä jopa taantumuksellisena.⁶⁸ Näin ei kuitenkaan ole. Lukija tajuaa, että Lean asiat olisivat paremmin, jos hänellä olisi omia tuloja. Teema avioliitosta kaupantekona toistuu kautta Jotunin tuotannon.⁶⁹ *Huojuvan talon* kirjoittamishetkellä aiheelle antoi ajankohtaisuutta vuonna 1929 säädetty avioliittolaki, joka teki puolisoista yhdenvertaiset keskenään. Vaikka miehellä oli perheessä edelleen elättäjän rooli, voimaan astui puolisoitten avio-oikeus toistensa omaisuuteen. Laki myönsi vaimolle itsenäisen aseman kodin talouden hoidossa.⁷⁰ Tämä ei käytännössä toteudu Lean ja Eeron

avioliitossa. ”Ei naisen pitäisi mennä naimisiin, ellei pysty elättämään itse itseänsä ja lapsiansa”, Ero sanoo.⁷¹

Sama kysymys naisen asemasta on esillä myös Waltarin romaanissa. Irene menee naimisiin Ilmarin, arkkitehdin kanssa. Hän pohtii kielten ja kaupallisten alojen lukemista, sillä silloin hän voisi päästä suureen liikkeeseen, saada hyvän palkan ja hänellä olisi työtä ja sisällystä elämässään. Näin puolisoitten keskinäinen suhde tulisi sopuisemmaksi.

Nyt oli aina esteenä tuo Ilmarin salainen ylemmyys, että hän teki työtä ja elätti heitä molempia. Tasavertaisena Irene ei tuntisi itseään niin toivottoman tarpeettomaksi ja tyhjäksi.⁷²

Samassa Irene keksii, että heidän hedelmätön yhteiselämänsä saisi kauniimman sisällyksen, jos syntyisi lapsi. ”[U]usi elämä, joka syntyisi heistä, antaisi hänenkin olemassaololleen syvän, pyhän tarkoituksen.”⁷³ Raskaaksi tultuaan Irene hätäntyy ja harkitsee aborttia, mutta taipuu lopulta kiittämään uuden elämän alkamista.⁷⁴ Toisin kuin Jotunin *Huojuvassa talossa*, Waltarin *Appelsiinsiemenessä* pariskuntaa odottaa aviodylli. Irenen aviomies ilahtuu aavistettuaan, että vaimo on raskaana.

Hän alkoi katsella Ireneä toisin silmin, suurempaa, puhtaampaa hellyyttä tuntien kuin ennen. Heidän lapsensa, joka nyt kenties aloitti kasvunsa rakastetun naisen

64. Sulkunen (1989) 81–82; Helén (1997) 219; Hagner ja Försti (2006) 120.

65. Jotuni (1980) 147.

66. Jotuni (1980) 363.

67. Vrt. Virginia Woolf (1990) *Oma huone*, Helsinki: Kirjayhtymä. Englanninkielinen alkuteos *A Room of One's own* oli tuoreeltaan ilmestynyt vuonna 1929 eli *Huojuvan talon* kirjoittamisen aikoihin.

68. Heikki Länsisalo (2004a) 'Huojuvan talon taantumuksellinen naturalismi', *Hiidenkivi* 3/2004, 11–14.

69. Sarajas (1965) 68; Vapaavuori (1989) 306; Rojola (1999) 161–162.

70. Sulkunen (1989) 93; Hagner ja Försti (2006) 55.

71. Jotuni (1980) 371.

72. Waltari (2008) 347.

73. Waltari (2008) 347.

74. Waltari (2008) 402.

ruumiissa. Mikä suunnaton, käsittämätön ihme se olikaan.⁷⁵

Waltarin romaanissa parisuhde ja yksityiselämä etäännyttää henkilöt lapualaiskauden väkivaltaisuuksista, kyydityshuhuista ja sodan uhasta. Heillä ei ole niiden kanssa mitään tekemistä, he ovat vain kaksi ihmistä levottoman ajan keskellä.⁷⁶

[V]ieras, vaihtuva maailma sai tehdä, mitä halusi, kiihdyttää elämänrytmiään, antautua paheeseen, rikokseen ja rumuuteen. Se oli heidän ulkopuolellaan, sillä ei ollut mitään tekemistä tämän syvän, loputtoman rauhan kanssa.⁷⁷

Jotuni puolestaan kytkee perheen ja yhteiskunnan samaan sidokseen. Perhe-elämä heijastuu yhteiskuntaelämään ja päinvastoin. Sen vuoksi perheväkivaltakaan ei ole vain perheen sisäinen asia. Lea sanoo sivistyksen tarkoittavan sitä, että elämässä on järjestys ja vakiintuneet muodot.

Että maailman asiat järjestyisivät, on kodin asiat järjestettävä ensin. Me olemme pieni, oma maailmamme suuressa maailmassa. Saadaksemme todellisen kuvan maailmasta, olisi jokainen koti ikään kuin halkaistava ja nähtävä. Eihän maailma ole kuin joukko koteja, niistähän se on kokoonpantu.⁷⁸

Keskustelulla perheen kansallisesta merkityksestä oli pitkä perinne suomalaisissa sivistyneistöpiireissä. Yhteiskunta nähtiin suurena kotina, joka koostui perhekodeista. Lea ja Eero Markun väkivallan täyttämää kotia voi pitää osuvana ajankuvana sotaa enteilevästä 1930-luvusta.⁷⁹

Lean näkemys vastasi 1920–30-lukujen käsityksiä kodista yhteiskunnan ytimenä, jonka tila vertautui kansan tilaan ja isänmaan tilaan. Yhteiskunnan ongelmien alkusyyt olivat löydettävissä perhetasolta. Perhe-elämällä oli avainasema yhteiskuntaelämän sujuvuuden ja kansan elinvoiman lisäämisen kannalta.⁸⁰ Mies oli perheen pää sekä kotona että yhteiskuntakodissa. Jotunin teos vihjaa, että yhteiskunnan sodanmyönteisyyden taustalla oli

väkivallan ihailu myös kodin seinien sisäpuolella.

Yliapina

Huojuvan talon Eero kapinoi nimenomaan perheen kansallista merkitystä vastaan. Sivistys ärsyttää häntä, eikä hänen sisimpänsä ole mukana yhteiskuntaihmissen vieraassa hahmossa.⁸¹ Hän näyttelee perhettä turvaa-va yhteiskunnallista ihmistä, samalla kun alitajuisesti haluaa perheen ja yhteiskunnan tuhoa.⁸² Militarismi itsessään on keino kapinoida porvarillista yhteiskuntaa ja naisellista siviilimaailmaa vastaa. Sodan houkuttelevuus on siinä, että se kumooa yhteiskunnan ja sen lait ja antaa miehelle mahdollisuuden päästää alkuperäiset viettinsä valloilleen.⁸³

Eeron mielestä mies on orja ja perheen elatuskone. Hän uhoaa:

Minä en luota naiseen. Elättäköönpä perheen ensin. Käyköön sodatkin vielä. Onneksi yhteiskunnat kaatuvat, lait muuttuvat. Ja sota pyyhkäisee kaiken entisen pois, jos muu ei auta. Perhe häviää kuin tuhka tuuleen, niin että sodan jälkeen ei tiedä, kenen lapsi kadulla juoksee, sinunko se on vai minun.⁸⁴

Silti on tärkeää, että perheen kulissit pysyvät yllä. Eero kerskuu, että hänen nimensä on mukana maan viidenkymmenen parhaan nimen joukossa.⁸⁵ Lea pohtii, että Eeron kal-

75. Waltari (2008) 351.

76. Waltari (2008) 284–285.

77. Waltari (2008) 406.

78. Jotuni (1980) 199.

79. Kukku Melkas (2005) 'Toisen palveluksessa. Palvelijat porvarillisen perheen ja työväenluokan välissä', teoksessa Olli Löytty (toim.) *Rajanylityksiä. Tutkimus-reittejä toiseuden tuolle puolen*, Helsinki: Gaudeamus, 172.

80. Mattila (1999) 108; Helén (1997) 112, 130, 137–138; Hagner ja Försti (2006) 45.

81. Jotuni (1980) 257.

82. Jotuni (1980) 364.

83. Heikki Länsisalo (2004b) 'Aistillinen soturi. Ernst Jüngerin homoeroottinen fasismi', teoksessa Lasse Kekki & Kaisa Ilmonen (toim.) *Pervot pidot. Homo-, lesbo- ja queer-näkökulmia kirjallisuudentutkimukseen*, Helsinki: Like, 128, 131–134, 138, 146.

84. Jotuni (1980) 240.

85. Jotuni (1980) 238.

taiset on oikeastaan luotu tottelemaan toisia.

Kun tuollaisilla on valtaa, tekevät he tuhojansa. Miten pitkä matka heillä on kunnollisen yhteiskuntaihmissen tasolle. Pinnallinen sivistys on tehnyt harhaanjohtavan tasoitustyön ja peittänyt heidän todellisen lajinsa näkyvistä. Oli kutsuttava melkein eläinkunta yhteen riviin ihmisten kanssa, että heidän selkiämättömät halunsa käsittäisi. Ainoastaan laki ja sen säätämät rangais-
tukset suojelevat toisia heidän hävityshalultaan.⁸⁶

Jotuni analysoi Eero Markun hahmossa eläintä ihmisessä. Raivostuessaan Eero riistäytyy irti yhteiskuntaihmissen kahleista. Eläimellisenä hän on epämiellyttävä, kostonhaluinen ja leppymätön.

Eläin hänessä kosti. [...] Se ikään kuin muisteli sitä vapaudenaikaa, jolloin luonto määräsi olemisen tahi kuoleamisen ja voima oli ainoa laki.⁸⁷

Katkoessaan Lean kylkiluita Eero näyttäytyy ”gorilla-ihmisenä”, jonka sielussa liikkuu tiedostamattomia voimia.⁸⁸ Hävityshaluunsa hän on ”alkuaikojen hirviön” ja ”puoli-ihmisen” kaltainen, hänessä on elämänraivoa, joka ei tunnusta hyvää eikä pahaa.⁸⁹

Eeron alkukantaisuus selittyy viitteellisesti siten, että hän ei ole lähtöisin sivistyneistöperheestä vaan hänen isänsä oli talonpoika, joka löi saappaalla vaimoaan.⁹⁰ 1900-luvun alun kirjallisuudessa talonpoikaistulokkaat olivat suosittuja kuvauskohteita. Vaikka Eero on opiskelemalla saavuttanut sivistystä, hänessä alitajuisesti vaikuttavat vielä aiempien sukupolvien talonpoikaiset vaistot, ”veren ääni”.⁹¹ Suomalaista kansanluonetta pidettiin alttiina väkivaltaisille primitiivireaktioille, jotka kulttuurin ohut kuori vain vaivoin kätki.⁹² Tuolloin muodissa ollut Freudin ja Jungin psykoanalyysi vakuutti, että vaistot ja alitajunta eivät toimineet pelkästään henkilökohtaisella tasolla vaan olemassa oli kollektiivinen suvulle, kansalle ja ihmisrodulle yhteinen piilotajunta. Yksilömuistin lisäksi alitajunnassa vaikutti jouk-

komuisti, joka ulottui aina ihmiskunnan mystilliseen alkusyntymään asti. Tietoisuus oli vain pieni valonpilkahdus alitajunnan yössä, joka oli intohimojen ja rikosten temmellyskenttä.⁹³

Alkukantaisuuden ohella Eero henkilöi nietzscheläistä oppia yli-ihmisestä. Nietzscheläisittäin ihminen löytyy samalta jatkumolta eläimen ja yli-ihmisen välistä ja on apinasta kehittynyt olento, oikeastaan apinamaisempi kuin apina.⁹⁴ Tämä puolestaan on heijastusta Darwinin havainnoista ihmisen alkuperästä, siitä että polveudumme apinoista. Darwin tuntui kumonneen ajatuksen Jumalasta ihmisen luoja ja kyseenalaistaneen kristillisen moraalin. Jos ihminen ei enää ollut teoistaan vastuussa Jumalalle, saiko hän toimia ilman mitään moraalisia rajoituksia?⁹⁵

Lea arvelee, että Eero haluaa kiihottaa itseään ylemmyydellä kompensoidakseen epämiehekästä alemmuudentunnettaan. Eero kysyy Lealta, tietääkö tämä yli-ihmisopin. Lea vastaa:

Sehän on vertauskuva vain tuo yli-ihminen. Sellaisenaan vaarallinen oppi. Se voi tehdä narrin huonopäisestä.⁹⁶

Nietzscheläisyyden varjolla Eero koettaakin osoittaa olevansa moraalisten näkökohtien yläpuolella.⁹⁷ Yli-ihminen on hyvydessäänkin pelottava ja paholaismainen. Nietzsche-

86. Jotuni (1980) 297.

87. Jotuni (1980) 257.

88. Jotuni (1980) 257.

89. Jotuni (1980) 229.

90. Jotuni (1980) 146–147.

91. Päivi Molarius (1998) ”Veren äänen’ velvoitteet – yksilö rodun, perimän ja ympäristön puristuksessa”, teoksessa Marja Härmänmaa ja Markku Mattila (toim.) *Uusi uljas ihminen eli modernin pimeä puoli*, Jyväskylä: Atena Kustannus, 109.

92. Kivimies (1937) 16, 18.

93. T. Vaaskivi (1937) *Vaistojen kapina. Modernin ihmisen kriisi*, Helsinki: Gummerus, 213–214, 216, 375–376.

94. Nietzsche (2001) 11, 14.

95. Browne (2009) 14–15.

96. Jotuni (1980) 301.

97. Vrt. J. E. Salomaa (1998/1924) *Friedrich Nietzsche, Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisusarja* 42, Jyväskylä: Kampus Kustannus, 58.

läisittäin hyvä ja paha ovat vain harhaa ja niitä koskevat laintaulut tulisi särkeä. Ihmisen täytyy tulla paremmaksi ja pahemmaksi.⁹⁸ Eeron raivokohtauksen jälkeen Lea hyvittelee häntä ja kutsuu häntä takaisin yhteiskuntaihmiseksi:

Ihmiset elävät yhdessä ja tulevat toimeen yhdessä, eivät ole siis niin pelottavia. Täytyy osata hillitä itsensä. Emmehän ole raakalaisia enää.⁹⁹

Psykoanalyttisessä keskustelussa Nietzschen yli-ihmisoppi heijastuu pohdintoihin ihmisen alitajunnasta ja yliminästä sekä siitä, miten kulttuuri-ihmisessäkin piilee peto, rikollisilla vieteillä varustettu olento.¹⁰⁰ Jotunin kuvaaman Eero Markun maailman keskipiste on hän itse, yli-ihminen omine oikeuksineen. Yli-ihmisen aivot ovat kuitenkin kehittymättömät ja vaistot sekavat ja raa'at. Lea oivaltaa, että Eeron tunteman vihan taustalla on rakkaus itseä kohtaan ja oman itsen silmitön ihailu, nautintojen ja rajattoman vapauden rakkaus.¹⁰¹ Tällä tavoin Eero ilmentää oman aikansa länsimaisen kulttuurin perimmäistä henkeä, narsismia.¹⁰²

Väinö Linnan romaanissa vastaavanlainen yli-ihmistyyppi on Ilmari Salpakari, ”viimeinen roomalainen”, Nietzschen tavoin ”papin poika ja pakana”.¹⁰³ Sodassa hän saa vastinparikseen ali-ihmismäisen lähetti Rautalan. Salpakari analysoi:

Jos kerran maailma on mieletön eikä Jumalaa ole olemassa, niin silloinhan ihminen on pelkkä elukka. Siinä tapauksessa kulttuurikehitys ei ole kehitystä vaan rappiota. Me olemme niin ollen lajista huonontuneita, niin kuin olemmekin. Ja sen vuoksi kiusaamme itseämme joutavilla. Meillä on kaikenlaista uskonnollista ja idealistista rihkamaa sielussamme painolastina, ja se tekee meidät vain heikoiksi silloin kun pitäisi olla lujia.¹⁰⁴

Pohjantähti-trilogian kolmannen osan ilmestyttyä sen ansioina pidettiin dokumentaarisuutta kenties jopa taiteellisuuden kustannuksella.¹⁰⁵ Siinä missä Jotuni vasta en-

nakoi sodan tuloa, Linna saattoi kiikaroida 1930-lukua ja jatkosodan vuosia jälkikäteispäpanoraamana. Toisaalta siinä missä Jotunin Eero Markku tekee *Huojuvassa talossa* lähtemättömän vaikutuksen, upseeri Salpakarin nietscheläinen hahmo jää Linnan trilogiassa sivuhenkilöksi. Yli-ihminen ei pärjää kiinnostavuudessa Pentinkulman kansanomaisille sankareille. Sinänsä mielenkiintoinen havainto sodasta ilmionä on Salpakarin päätelmä, että suurin elukka on sodassa lopulta lujin ja selviää Euroopan sortumisesta silmääkään räpäyttämättä.¹⁰⁶ ”Paras voittakoon” vääntyy sodan kontekstissa muotoon ”pahin voittakoon”.

Julkisuudessa *Huojuvan talon* Eero esiintyy kaksinaamaisesti rauhan miehenä. Häntä pyydetään puhumaan Rauhan ja ihmisyyden sovintoviikolla. Eero ylpeilee puhujanmaineellaan ja kysyy:

[...] Miksikähän pyysivät minua, onhan niitä muitakin?

Ei kai ole muita, sanoi Lea ääneen ja jatkoi omassa mielessänsä: ”Ei kai ole niin suuria valehtelijoita muita. Toiset ovat rehellisempiä. Hän nolaa itsensä, kun hän rauhasta puhuu. Suuri alennus.”¹⁰⁷

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Viljo Tarkiainen oli perustamassa Suomen Rauhaliittoa ja talvisodan jälkeenkin hänet tunnettiin pasifistina.¹⁰⁸ Jälkipolvia on luonnollisesti jäänyt askarruttamaan, oliko Eero Markku tarkoitettu irvikuvaksi Tarkiaisesta, Jotunin aviomiehestä, ja motivoiko romaanin kirjoitustyötä jonkinlainen puhdistautumisen tai koston halu.¹⁰⁹ Tällöinhän myös

98. Nietzsche (2001) 199, 281–282, 307.

99. Jotuni (1980) 230.

100. Juhani Ihanus (1994) *Vietit vai henki. Psykoanalyysin varhaisvaiheet Suomessa*, Helsinki: Yliopistopaino, 122.

101. Jotuni (1980) 233.

102. Ks. Ihanus (1994) 127–128.

103. Linna (1962) 504.

104. Linna (1962) 498.

105. Varpio (2006) 498–499.

106. Linna (1962) 498–499.

107. Jotuni (1980) 245.

108. Kari Tarkiainen (1987) *Viljo Tarkiainen. Suomalainen humanisti*, Helsinki: SKS, 148, 325–327.

109. Tarkiainen (1987) 203–204, 223.

Tarkiaisen rauhanaate asettuisi outoon valloon.

Jotunin ja Tarkiaisen avioliittoa ei voi seläläisenaan pitää *Huojuvan talon* esikuvana.¹¹⁰ 1930-luvun kaksijakoisuutta kuvaa se, että Suomi oli virallisesti skandinaavisen puolueettomuuspolitiikan linjalla, mutta samalla sivistyneistö tunsu vetoa saksalaisen lujouden ja voiman puoleen. Rauhanliikkeen toiminta oli näennäistä.¹¹¹ En samastaisi Tarkiaista Eero Markun henkilöön vaan arvelen, että Jotunin teos pikemminkin paljastaa allegorisesti Suomen puolueettomuuspolitiikan kulissimaisuuden. Suomen kirjallisuushistoriassa Tarkiaisen muistetaan lähinnä Aleksis Kivi -tutkimuksistaan ja hänen jälkimaineensa on kerrassaan harmiton verrattuna esimerkiksi V. A. Koskenniemen, jonka saksalaismielisyydestä on paljon keskusteltu.¹¹² Koskenniemikin piti itseään rauhan ystävänä ja kielsi olevansa kansallissosialisti, mutta toisaalta hän myös sulki silmänsä kansallissosialistisen Saksan militarismilta ja painotti maan rauhanomaisuutta ja Hitlerin maltillisuutta valtiomiehenä.¹¹³

Lea kehottaa, ettei Eero enää pitäisi puheita rauhanaatteesta, koska ne ovat valhetta. Eeron mukaan kansa ei muuta kaipaa kuin sievistelyä ja valhetta, se ei edes ansaitse totuutta saati ottaisi sitä vastaan. Kansu kivittäisi todenpuhujat.

- Sinun puheesi oli korkeaihanteellinen, Lea ei voinut olla sitä sanomatta.
- Minä petänkin tietoisesti.
- Puhut rauhasta ja rakastat sotaa.
- Ja minun pitäisi elättää perhettä? Sinä olet epämoraalinen, kun otat tällaiselta elatuksesi vastaan.¹¹⁴

Lean avioliiton kuvauksessa ei ole kyse pelkästään naisen asemasta. Maailmansotien välillä naisasia oli samalla myös rauhan

asiaa.¹¹⁵ Jotunin *Huojuva talo* kohoaa lopulta kannanotoksi rauhan puolesta. Lea edustaa teoksessa järjen ääntä rauhan ja ihmisyyden puolesta Eerossa henkilöityvää sodan elämellissyyttä ja järjettömyyttä vastaan. Aviopuolisot ovat allegoria sodasta ja rauhasta. Teoksen sanoma on, että maailman asioiden järjestämiseksi kotien asiat tulisi järjestää ensin. Koska Lean kotiolut eivät järjesty, romaani implikoi, etteivät myöskään sotaa enteilevän 1930-luvun Euroopan olot voineet rauhoittua. Sotaa haluavia Eero Markkuja oli liikaa.

Jotunin teoksen tärkeän sanoman kannalta on sääli, että teos ei ilmestynyt ajallaan 1930-luvulla. Lieneekö syynä pelkästään ollut palkinnotta jääneen kirjailijan kunnianarkuus? Syitä siihen, miksi ajankohdta ei ollut sopiva teoksen julkaisemiselle, voi hakea myös *Huojuvan talon* perheidyllin ihannetta järkyttäneestä perheväkivallan aiheesta sekä romaanin kirjoittamisajankohdan sodanhakuisten pohjavirtausten liiankin tarkkanäköisestä paljastamisesta. Romaani oli vain liiaksi edellä aikaansa. Waltarin harmittomanoloisen nuoruudenromaanin *Appelsiininsiemenen* kannalta vastaanotto oli suopeampi. 1930-luvun tarkkanäköisempi analyysi mahdollistui vasta 1960-luvulla Väinö Linnan *Pohjantähti*-trilogian toimiessa tienraivaajana. ■

110. Niemi (2001) 256; Vapaavuori (1989) 315–316.

111. Kurjensaari (1962) 46.

112. Koskenniemen jälkimaineesta ks. Martti Häikiö (2010) *V. A. Koskenniemi – suomalainen klassikko 2. Taisteleva kirjallinen patriarkka 1939–1962*, Helsinki: WSOY, 335–343.

113. Karkama (1999) 64–66, 70; Heikki Länsisalo (2008) 'Tarina humanistisesta ja rauhanomaisesta natsi-Saksasta. V. A. Koskenniemen matkakirja Havaintoja ja vaikutelmia kolmannesta valtakunnasta', *Nuori Voima* 3/2008, 4–10.

114. Jotuni (1980) 364.

115. Ks. Hagner ja Försti (2006) 80, 93.

HANNA ELOMAA

Kirjailijat ja esikaupunki

1900-luvun alkupuolen
Kauniainen paikkojen
välisissä suhdehierarkioissa

Vuonna 1906 perustettu Kauniaisten huvilayhdyskunta muodostui ensimmäisinä vuosikymmeninä merkittäväksi suomenruotsalaisen kirjallisuuden ja taiteen keskittymäksi. Hanna Elomaa tarkastelee Kauniaisten menneisyyttä taiteilija- ja kirjailijayhteisönä ja syitä, joiden vuoksi tuo menneisyys on usein unohdettu. Ne liittyvät olennaisesti paikkakunnan luonteeseen esikaupunkina, jollaisilla ei yleensä nähty suurta itsenäistä merkitystä.

■ Kauniainen erosi muista Helsingin ympäristöön viime vuosisadan alussa syntyneistä, hyvin toimeentulevan väen suosimista huvilaesikaupungeista siinä, että taiteilijoiden ja etenkin kirjailijoiden osuus asukaskunnasta oli poikkeuksellisen suuri. Keskityn tarkastelussani nimenomaan kirjailijoihin, jotka olivat taiteellisten ammattien harjoittajista suurin ja myös nimekkäimmäksi muodostunut ryhmä. Sanottiinkin, että suomenruotsalainen kirjailija, joka ei asunut Kauniaisissa, oli poikkeus säännöstä.

Tarkastelen artikkelissani Kauniaisten kirjailijayhteisön muotoutumista ja sen merkityksiä siellä asuneille kirjailijoille.¹ Siihen, miten niin monet kirjailijat tulivat asettuneeksi samalle paikkakunnalle, vaikuttivat paljon eri yhteyksissä syntyneet kontaktit ja ihmissuhteiden verkostot. Lisäksi Kauniaisten vetovoima on liitettävissä kahteen erilaiseen kontekstiin: toisaalta taiteilijayhdyskuntiin ja -siirtokuntiin, toisaalta puutarhakaupunki-ideologiaan pohjautuneisiin esikaupunkeihin. Myös kirjailijoiden Kauniaisille antamiin merkityksiin vaikuttivat molemmat kontekstit, ja niiden kautta paikka-

kunta sai merkityksiä suhteessa moniin muihinkin paikkoihin. Lähteenä olen käyttänyt kirjailijoiden jälkeensä jättämiä kirjoituksia, heidän kirjallista tuotantoaan ja erilaista haastatteluaineistoa.

Huvilaesikaupungin vetovoima

Kauniaisten ja useimpien muiden 1900-luvun alussa perustettujen huvilayhdyskuntien synnyn teki mahdolliseksi rautatieverkkoston laajeneminen, jonka myötä kaupunkilaiset saattoivat sekä muuttaa asumaan luonnonläheiseen ympäristöön että käydä melko vaivattomasti töissä pääkaupungissa. Syntyi osakeyhtiömuotoisia maanhankintayhtiöitä, Kauniaisiin AB Grankulla. Sitten Kauniainen sai taajaväkisen yhdyskunnan statuksen, ja vuonna 1920 siitä tuli kauppa. Hallinnollisesta itsenäisyydestään huolimatta se oli selkeässä esikaupunkisuhteessa Helsinkiin. Vuosikymmenien ajan paikkakunta tunnettiin vain ruotsinkielisellä nimellään Grankulla, ja suomenkielinen nimi Kauniainen vakiintui hitaasti. Viralliseen käyttöön se tuli vasta vuonna 1949.²

Kauniainen on liitettävissä kansainvälisiin kaupunkisuunnittelun virtauksiin ja puutarhakaupunki-ideologiaan. Suomenkin kasvavan pääkaupungin vauraan väestön parissa alkoi 1900-luvun alussa esiintyä kaipuuta kaupungin ahtaudesta terveellisempään ja luonnonläheisempään ympäristöön, ja tuohon kaipuuseen vastasi ja sitä ruokki puutarhakaupunkiajattelu. Käytännössä se toteutui niin Suomessa kuin muuallakin pääosin Kauniaisten kaltaisina ylempien yhteiskuntaluokkien asuttamina huvilayhdyskuntina, joita voidaan nimittää puutarhaesikaupungeiksi – ei siis alkuperäisen ideologian mukaisina omavaraisina ja sosiaalisesti reformistisina puutarhakaupunkeina.³ Kirjailijoita vetivät Kauniaisissa puo-

1. Muiden muassa Elmer Diktonius, Rabbe Enckell, Mikael Lybeck, Arvid Mörne, Parlandin veljekset ja Eva Wichman.

2. Jaana af Hällström (2006) *Grankulla 1906–2006 Kauniainen. Lajinsa viimeinen*, Jyväskylä: Gummerus, 21–40, 75.

3. Riitta Nikula (1988) 'Kaupunkisuunnittelu ja puutarhakaupungit', teoksessa Terttu Larva, Jukka Erävuori, Clara Palmgren, Stefan Stenberg, Henrik Vaernerberg (toim.) *Asuminen ennen ja nyt. Kauniaisten*

leensa osittain samat syyt kuin muitakin puutarhaesikaupunkiin asettuneita ihmisiä: se tarjosi rauhallisen ja luonnonläheisen ympäristön, jossa etenkin lapsiperheet viihtyivät. Luonnonrauha oli myös rauhaa kirjoittamiselle.

Kauniaisten perustaminen on nähtävissä myös reaktionä 1900-luvun alun Suomen sosiaalisiin ja kielellisiin konflikteihin. Se oli ruotsinkielisen sivistyneistön itselleen luoma, sosiaalisesti ja kielellisesti eriytynyt saareke, joka oli syntynyt jossain määrin reaktionä Helsingin suomenkielistymiselle ja työväestön esiinmarssille.⁴ Kauniainen oli lähes täysin ruotsinkielinen, ja sinne perustettiin oma ruotsinkielinen yhteiskoulu. Paikkakunnan varhaisista vaikuttajista monet olivat sitoutuneet ruotsin kieleen ja vahvistuvaan ruotsalaisuusliikkeeseen, mm. osakeyhtiön perustaja Janne Thurman ja yhteiskoulun rehtori Magnus Hagelstam. Ystävyys ja sukulaisuus heidän kanssaan veti paikkakunnalle sen ensimmäisiä kirjailija-asukkaita, Mikael Lybeckin ja Arvid Mörnen.⁵ Ruotsin kielellä kirjoittavalle kirjailijalle omankielinen yhdyskunta oli luonteva asuinpaikka.

Huvilayhdyskuntien asukaskunta muotoutui pitkälti sosiaalisten verkostojen kautta, kun tuttavat houkuttelivat toisiaan asumaan samalle alueelle. Näin ne saivat kukin oman leimansa, Kulosaari muita yläluokkaisemman, Kauniainen sivistyneen ja edistyksellisen.⁶ Edistykselliseen leimaan vaikuttivat Kauniaisten yhteiskoulun uudenaikaisina pidetyt opetusmenetelmät. Paikkakunta oli kiinnostavan paradoksaalisesti toisaalta ruotsinkielisen sivistyneistön sulkeutuva saareke, toisaalta monessa suhteessa kosmopoliittinen ja suvaitsevainen. Suomenkielisten osuus oli pieni, mutta muiden kansallisuuksien edustajia oli suhteellisesti melko paljon etenkin 1920-luvulla, jolloin Venäjän vallankumous synnytti suuria pakolaisvirtoja. Muualta tulleille ruotsin kieli oli suomea helpommin omaksuttava ja suomenruotsalaiset jo vähemmistöasemansa vuoksi usein suomenkielistä enemmistöä suvaitsevampia.⁷ Osalla Kauniaisten kirjailijoistakin (Parlandin veljekset, Tito Colliander) oli emigranttitausta.

Kirjailijoita houkuttelivat Kauniaisiin alkuvaiheessa sen puutarhakaupunkimaiset piirteet. Muuttoliikkeeseen vaikuttivat myös asuntomarkkinat. Paikkakunnan ensimmäiset kirjailija-asukkaat olivat melko vakavaraaisia huvilanomistajia, mutta vuosien kuluessa monissa huviloissa vapautui edullisia vuokra-asuntoja, mikä mahdollisti pienituloistenkin kirjailijoiden asettumisen Kauniaisiin ja kirjailijayhteisön laajenemisen. 1920-luvun lopulta alkaen kirjailijat alkoivat yhä vahvemmin vetää paikkakunnalle toinen toisiaan, ja 1930-luvun lama oli omiaan lisäämään sieltä löytyvien edullisten vuokra-asuntojen vetovoimaa.

Yhdellä vuokraisännällä oli suuri vaikutus kirjailijayhteisön muotoutumiselle. Originelliksi luonnehdittu kirjailija ja filosofian tohtori Nino Runeberg omisti suuren huvilan ja tarjosi asuinpaikan mm. Parlandin emigranttiperheelle ja vävyllään Rabbe Enckellille. Rabbe Enckellin asettumisesta Kauniaisiin vuonna 1927 alkoi paikkakunnan kehitys suomenruotsalaisen modernismin keskuspaikaksi. Sinne alkoi muodostua uusi, nuorempi kirjailijasukupolvi. Rabbe ja Heidi Enckellin kodista tuli Kauniaisten kirjallisen elämän tärkeä keskus, ja he houkuttelivat naapureikseen myös Elmer Diktoniuksen ja Rabben veljen, kriitikko ja kirjallisuudentutkija Olof Enckellin. Kauniaisiin asettuivat 1930- ja 1940-luvulla myös Ralf Parlandin vaimo Eva Wichman, kirjoittava

huvilakulttuuria, Kauniainen: Kauniaisten kaupunki, 16.

4. Clara Palmgren (1995) *Rumsfunktion och samhällsförändring. Bostadskulturen i Grankulla under 1900-talet*, Åbo Akademi: avhandlingens pro gradu i nordisk etnologi, 22; Laura Kolbe (1988) *Kulosaari: unelma paremmasta tulevaisuudesta*, Helsinki: Kulosaaren kotiseuturahaston säätiö, 19–20, 36.

5. Thurman ja Lybeck olivat opiskelutovereita, ja Magnus Hagelstam oli Arvid Mörnen vaimon Signen veli.

6. Ks. esim. Kolbe (1988), 228–232.

7. Esimerkiksi venäläisten emigranttien lapset kävivät tämän vuoksi usein ruotsinkielistä koulua ja pitemmän päälle ruotsinkielistyivät. Ks. Pekka Nevalainen (1999) *Viskoi kuin luoja kerjäläistä. Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*, Helsinki: SKS, 170, 276–277. Näin kävi myös Kauniaisiin asettuneen Parlandin perheen pojille.

politiikko Atos Wirtanen sekä Tito Colliander ja hänen kuvataiteilijavaimonsa Ina.

Kirjailijayhteisö tilassa ja ajassa

1930-luvun Kauniaista voi jo nimittää kirjailijayhteisöksi. Silloin paikkakunnalla asui monia saman kirjallisen ryhmittymän edustajia, modernisteja, jotka olivat ystäviä keskenään. Kauniainen rinnastuukin monessa suhteessa eurooppalaisiin taiteilijasiirtokuntiin, joiden perustaminen muodostui 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa suoranaiseksi muoti-ilmiöksi etenkin kuvataiteilijoiden keskuudessa (esim. Tanskan Skagen). Taiteilijat ”palasivat luontoon” maalaamaan luontoaiheita ja paikallista kansaa, ja yhdyskunta tarjosi taiteilijoille innostavaa, samanmielistä seuraa. Maaseudun taiteilijasiirtokunnatkin liittyvät rautatieverkoston laajenemiseen: luonnon keskelle hakeuduttiin yleensä ”syrjäisiin” paikkoihin, jotka olivat tulleet saavutettaville rautatien ansiosta.

Suomesta voidaan mainita ahvenanmaalainen Önningsbyn taiteilijayhdyskunta, joka muodostui Victor Westerholmin ympärille. Muuten taiteilijoiden yhteen liittyminen pysyi maassamme pienimuotoisempana, vaikka esimerkiksi Tuusulanjärven ympäristö tunnetaan taiteilijoiden asuinpaikkana. Ruotsinkielisten taiteilijoiden ja kirjailijoiden esikaupunki Kauniainen ei ollut varsinainen 1800-luvun lopun mallin mukainen taiteilijasiirtokunta, joka olisi selkeästi perustettu ja joka olisi mielletty taiteilijoiden yhteenliittymäksi. 1920- ja 1930-luvulla varsinaisten taiteilijasiirtokuntien aika alkoi olla jo ohi. Kirjailijat kuitenkin tiedostivat paikkakunnan kirjallisen luonteen, ja heidän keskuudessaan oli olemassa tiettyä yhteisöllisyyttä.

Monet kirjailijoiden väliset ystävyssuhteet olivat syntyneet jo aiemmin, Helsingissä ja osittain Pariisissa asti, eli paikkakunta ei synnyttänyt niitä vaan päinvastoin, ystävyys johti yhteiseen asuinpaikkaan. Keskinäinen yhteenkuuluvuuden tunne perustui alun perin enemmän samanmielisyyteen kirjallisuudessa kuin yhteiseen kotipaikkaan. Mutta ajan kuluessa paikkakunnan sisällä syntyi myös uusia kytkentöjä: ihmis-

suhteiden tiivistymisiä ja toisaalta myös hajoamisia, ja laajemminkin ruotsinkieliseen kirjallisuuselämään ja ns. suomenruotsalaiseen modernismiin säteilleitä vuorovaikutussuhteita.

Taiteellisten ammattien harjoittajien taipumus vetää toisiaan puoleensa oli osa laajempaa tilassa tapahtunutta sosiaalista eriytymistä. Ihmiset hakeutuivat mielellään asumaan itsensä kaltaisten naapureiden keskelle. ”Eri ryhmät kenties hakeutuivat toistensa yhteyteen ja kävikin niin, että yhdyskunnan itäosissa asui taiteilijoita, länsipuolella virkamiehiä ja eteläisessä osassa vähän kaikkia.”⁸ Taiteilijuus taiteenlajista riippumatta koettiin jossain määrin yhdistäväksi tekijäksi, ja toisilleen aiemmin tuntemattomat taiteilijat tutustuivat naapuruuden ja yhteisen ammatin myötä. Kauniaisissa asui vuosien kuluessa myös monia kuvataiteilijoita ja muiden taiteenlajien edustajia, mm. Felix Nylund, Marcus Collin ja Sven Grönvall, ja ystävyssuhteita syntyi yli taiteenlajien rajojen etenkin keskenään samanikäisten taiteilijoiden välille.

Entä kirjailijoiden ja taiteilijoiden suhde muihin paikkakuntalaisiin? Asiaa muistelleet ovat olleet melko yksimielisiä siitä, että Kauniaisissa oli vuosien kuluessa ”totuttu” taiteellisten ammattien harjoittajiin. Ajan kuluessa suhteet näyttivät kuitenkin hievan muuttuneen. Taiteilijoiden määrän kasvaessa ja heidän keskinäisen yhteisöllisyytensä lisääntyessä etäisyys muihin paikkakuntalaisiin kasvoi. Vanhemman sukupolven kirjailijat (Lybeck, Mörne ja Runeberg) olivat perheineen olleet melko kiinteästi mukana paikallisessa sosiaalisessa kanssakäymisessä ja seuraelämässä. Viimeistään 1930-luvulla entiset, paikkakuntalaisia yhdistäneet ja vakiintuneet porvarilliset seurustelum muodot olivat kuitenkin menettäneet suuren osan merkityksestään. Taiteilijat puolestaan muodostivat entistä selvemmin oman, muista kauniaislaisista ”boheemiu-

8. Karl-Erik Hagner (1988) 'Kaakeliuuneja ja puutarhakaivoja', teoksessa Terttu Larma, Jukka Erävuori, Clara Palmgren, Stefan Stenberg, Henrik Väenerberg (toim.) *Asuminen ennen ja nyt. Kauniaisten huvilakulttuuria*, Kauniainen: Kauniaisten kaupunki, 29.

dellaan” erottuneen ryhmänsä, vaikka heitä ”suvaittiinkin”.⁹

Taiteilijayhteisöihin ovat kiinteästi liittyneet mielikuvat värikkäästä ”taiteilijaelämästä”. Taiteilija ja kirjailija olivat ammatteja, joihin liitetyt romanttiset myytit jatkoivat elämäänsä myös modernismin aikakaudella. Ympäristössä, jossa asui heitä paljon, oli epäilemättä helpompi elää porvarillisen yhteiskunnan normeista piittaamatonta ”taiteilijaelämää”. Kauniaisissa taiteilijaelämä tarkoitti ennen kaikkea uskallusta keskittyä taiteelliseen työhön taloudellisten puitteiden kustannuksella. Huviloista löytyneissä edullisissa vuokra-asunnoissa oli mahdollista elää vähävaraisena ja jossain määrin irrallaan porvarillisen elämän puitteista, kun naapureina oli ihmisiä jotka jakoivat pitkälti samat näkemykset kirjallisuudesta ja hyvästä elämästä. Syntyi ilmapiiri, jossa ”kaikki” kirjoittivat. Kauniaislaisten kirjailijoiden esimerkki vaikutti myöhempiinkin sukupolviin, ja he ovat esimerkiksi Göran Schildtille symboloineet taiteilijoiden uutta vapautumista porvarillisen yhteiskunnan normeista.¹⁰

Kirjailijat elivät Kauniaisissa suhteessa paikkaan, toisiinsa ja muihin paikkakuntalaisiin – mutta myös suhteessa muuhun maailmaan. Maantieteilijä Doreen Massey on puhunut aika-tilasta (*time-space*), jossa historia ja maantiede ovat samanaikaisesti läsnä. Massey on korostanut, että tila ei ole vain historiallisen tapahtumisen staattinen näyttäjä. Tila on dynaamista, ja siinä tapahtuvat prosessit ovat osittain tilan itsensä tuottamia. Yksittäisen paikan ainutkertaisuus, jota voidaan kutsua sen identiteetiksi, muodostuu toisaalta paikassa esiintyvien sosiaalisten vuorovaikutussuhteiden erityisyydestä, toisaalta siitä, kuinka tuossa paikassa risteävät suhteet tuottavat *uusia* sosiaalisia ilmiöitä. Suhteet saavat aikaan uusia suhteita, mikä tekee paikoista ja niiden identiteeteistä dynaamisia ja lukkoon lyömättömiä. Lisäksi osa noista vuorovaikutussuhteista ulottuu aina kyseistä paikkaa laajemmalle, mikä tekee paikoista ”huokoisia” ja toisiinsa liittyviä: myös ulkopuolinen maailma on läsnä jokaisessa yksittäisessä paikassa.¹¹

Kauniaisissakin kehittyi suhteita, joilla oli vaikutusta kauas paikkakunnan ulkopuolelle. Yhteisellä asuinpaikalla oli kirjallisia vaikutuksia. Läheinen naapuruussuhde merkitsi paitsi arkisia kohtaamisia ja ajoittaisia yhteisiä illanviettoja myös kirjallisia kontakteja ja vaikutteiden vaihtoa. Jos kirjailijoiden väliset suhteet olivat alun perin muodostuneet ruotsinkielisen kirjallisuuselämän kautta, paikkakunnan sisällä suuri vaikutus oli perheiden keskinäisellä kanssakäymisellä. Naiset olivat tärkeitä ystävyysuhteiden ylläpitäjiä, ja Rabbe Enckellin vaimo Heidi (o.s. Runeberg) oli kirjallisen elämän näkyvä keskushenkilö, vaikka hän ei itse kirjoittanutkaan.¹²

Kauniaisissa on havaittavissa omaa, paikkakunnan sisäistä kirjallisten sukupolvien muodostumista ja vuorovaikutusta. Nuoremman, laajasti katsoen modernistisen kirjailijasukupolven sisällä syntyi eräänlainen mestari-kisälli-oppipoika-jatkumo, Elmer Diktoniuksesta Rabbe Enckellin kautta Oscar ja Ralf Parlandiin.¹³ Kirjalliset sukupolvet muotoutuivat konkreettisessa tilassa, naapuruuden myötä, ja vaikuttivat koko maamme ruotsinkielisen kirjallisuuden kehitykseen.

Taiteilijat ja paikkamyytit

Nimenomaan taiteilijoiden asuinpaikkoihin on usein liitetty poikkeuksellisen vahvoja mielikuvia, jopa myyttejä. Sosiologi Rob

9. Muutoksen sosiaalisessa kanssakäymisessä huomasi nuoruudessaan esimerkiksi Rabbe ja Heidi Enckellin tytär Birgitta. Keskustelu Birgitta Parlandin kanssa 26.5.2008.

10. Göran Schildt (1995) *Lainasiivin: nuoruudenmuistelmat*, Helsinki: Otava, 45. Kirjallisuuden leimaamasta ilmapiiristä esim. Oscar Parland (2003) *Flanellkostym och farsans käpp*, red. Oliver Parland & Monica Parland, Helsingfors: Schildts, 129.

11. Doreen Massey (2008), *Samanaikainen tila*, toim. Mikko Lehtonen, Pekka Rantanen & Jarno Valkonen, Tampere: Vastapaino, 146–147, 199–200.

12. Heidi Enckell (s. 1902) oli Nino Runebergin tytär. Erottuaan Rabbe Enckellistä vuonna 1941 hän avioitui Oscar Parlandin kanssa. Hän toimi kirjastonhoitajana ja kirjallisuuskriitikkona.

13. Ajatuksen sukupolvittain toistuvista mestari-kisälli-oppipoika-ketjuista on esittänyt Matti Virtanen. Matti Virtanen (2001) *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*, Helsinki: SKS.

Shields onkin puhunut ns. paikkamyyteistä. Hänen mukaansa paikkoihin liitetyt mielikuvat ovat enemmän tai vähemmän yleisesti jaettuja kommunikaation välineitä, ja niistä kestävimmit kiteytyvät ns. paikkamyyteiksi. Ne ovat kollektiivisesti jaettu ja painavat leimansa yksityisiinkin kokemuksiin. Paikkamyytit ovat vahvoja merkitysrakenteita, jotka voivat ohjata ihmisten ajattelua silloinkin, kun todellisuus ei enää vastaa myyttiä. Nekään eivät ole pysyviä, vaan ne voivat muuttua, ja eri ryhmät voivat liittää samaan paikkaan vastakkaisia myyttejä.¹⁴ Kauniaisiin on menneinä vuosikymmeninä liitetty varsin erilaisia mielikuvia kuin nykyään. Paikkakunta, joka nykyään tunnetaan varakkaiden veroparatiisina, on 1900-luvun alussa ollut pieni kulttuurinen keidas. Mutta silloinkaan siitä ei välttämättä juuri puhuttu sellaisena.

Eurooppalaisia taiteilijasiirtokuntia tutkinut Nina Lübbren on korostanut, että myytit olivat pitkälti taiteilijoiden omia, aktiivisia, osin tiedostamatta syntyneitä mutta syvästi koettuja luomuksia. Hän on pitänyt mielenkiintoisena nimenomaan myytin ja ”todellisuuden” keskinäistä suhdetta ja vuorovaikutusta. Taiteilijoiden asuttamalla, aiemmin melko tuntemattomilla paikkakunnilla juuri taiteilijat olivat se ihmisryhmä, jonka näkemykset paikasta saivat julkisuutta ja jota alettiin pitää ”totena”. Taiteilijoiden paikkamyytit kiteytyivät vähitellen yhteisesti jaetuiksi näkemisen, kuvaamisen ja aiheenvalinnan tavoiksi. Paikkamyytit olivat Lübbrenin mukaan eräänlaisia moduuleja, jotka voitiin liittää moniin erilaisiin kansainvälisiin, kansallisiin ja paikallisiin paikkamytologioihin, kuten nationalismiin.¹⁵

Ainakin Elmer Diktoniuksella oli paikkakunnalle muuttaessaan pyrkimystä myytinrakentamiseen, kun hän kirjoitti sen ”henkivän kirjallisuutta”. Hän pyrki kirjeissään antamaan Kauniaisille merkityksiä kirjallisuuspaikkakuntana. Myöhemmin kuva muuttui ristiriitaisemmaksi. Pitemmän päälle Diktonius ja muut kauniaislaiset kirjailijat eivät tunnu pitäneen kotipaikkaansa erityisen merkittävänä ja mielenkiintoisena, ja esimerkiksi Diktoniuksen mielestä se oli ”ett närbeläget behagligt ingenting”.¹⁶ Tai-

teilijasiirtokuntiinkin saatettiin ajoittain suhtautua ristiriitaisesti, mutta toisin kuin niihin, Kauniaisiin ei ylipäättään liitetty kovin vahvoja merkityksiä.

Kirjailijoiden teoksissa Kauniainen esiintyy harvoin, silloin yleensä tavalla tai toisella omaelämäkerrallisten tekstien näyttämönä, jolla ei ole itsenäistä merkitystä ja jota ei juuri pidetä omaa kuvaustaan ansaitsevana. Esimerkiksi Rabbe Enckellin teoksissa *Ett porträtt ja Landskapet med den dubbla skuggan* kirjoittajan rakastetun kotipaikka on ”pieni kauppa vailla huvituksia”, jossa voi viettää hiljaista ja syrjään vetäytynyttä elämää.

ett undanskymt samhälle, för vilket ingenting annat var karaktäristiskt än de höga backarna som lockade velocipedåkare att skrämma livet ur försiktiga fotgångare och åter dessa att i sin tur i uppförbacken begagna sig av tillfället till en välbehöblig vila och hejda alla som hade bråttom till tåget, för att få sig en åtrådd pratstund.¹⁷

Taiteilijasiirtokunnille on Nina Lübbrenin mukaan ollut ominaista oman paikkakunnan luonnon ja ihmisten näkeminen kyseiseen paikkaan liitettyjen ja taiteessa ilmaisujen mytologioiden kautta, erityisinä ja ainutlaatuisina.¹⁸ Kauniainen jäi vaille tällaista mytologisointia. Sen ympäristö ja ”kansa” eivät olleetkaan sellaisia, joita olisi

14. Rob Shields (1991) *Places on the Margin. Alternative Geographies of Modernity*, London and New York: Routledge, 60–65.

15. Nina Lübbren (2001) *Rural artists' colonies in Europe 1870–1910*, Manchester: Manchester University Press, 116–118, 136–140.

16. Elmer Diktoniuksen kirje D. Sprengelille 20.8.1937. Svenska Litteratursällskapet i Finland: Historiska och litteraturhistoriska arkivet, SLSA 568.III.21.

17. ”syrjäinen yhdyskunta, jossa ei ollut muuta erityisen luonteenomaista kuin korkeat mäet, jotka houkuttelivat polkupyöräilijöitä säikyttelemään varovaisia jalankulkijoita hengiltä ja näitä puolestaan ylämäessä käyttämään hyväkseen tilaisuutta tervetulleeseen lepoon ja junalle kiirehtivien pysäyttämiseen kaivatun juttutuokion toivossa.” Rabbe Enckell (1958) *Landskapet med den dubbla skuggan. Ungdomsprosa 1928–1937*, Tammerfors: Söderströms, 162, 210–211.

18. Lübbren (2001) 115–143.

taiteessa totuttu pitämään otollisina kuvauksen kohteina: sen luonto ei ollut varsinaista maaseutua, erämaasta puhumattakaan, ja sen asukkaat olivat ”epäeksoottisia” keski- ja ylempien luokkien edustajia. Myöskään mukaansatempaavaa kaupunkikulttuuria ei löytynyt Kauniaisista.

Paeta taivaasta,
tulla ajetuksi helvetistä,
asettua sitten Kauniaisiin
– voilä!¹⁹

Ironisen ja lakonisen ilmaisen mestarin Henry Parlandin kynästä tullutta runokelmaa voi tuskin tulkita niin, että Kauniainen olisi ollut helvettiäkin pahempi paikka. Pikemminkin se edustaa jotakin banaalia ja mitätöntä. Esikaupunki ei oikein tuntunut vakavasti otettavan boheemitaitelijan habitukseen kuuluvalta asuinpaikalta. Rob Shields²⁰ on kirjoittanut, että ihmiset osallistuvat tiettyihin paikkaan liittyviin diskursseihin osoittaakseen ”sisäpiirin statustaan” itselleen tärkeissä ryhmissä ja yhteisöissä. Ryhmillä on omat tapansa tyypitellä paikkoja ja alueita. Taiteilijapiirin diskurssiin ei juuri kuulunut esikaupunkielämän ihailu. Esikaupunkien väheksyntä oli lisäksi tapa erottautua niiden ”porvarillisesta” asukunnasta ja näin vahvistaa omaa identiteettiä taiteilijana.

Perustamisensa aikoihin Kauniainen oli ollut edistyksellisille ihmisille rakennettu edistyksellinen yhdyskunta. Esikaupungit olivat oikeastaan liikkuvuuteen perustuvan modernin yhteiskunnan liikkuvinta osaa, sillä ne olivat täysin uudisrakentamisen tulosta. Ne olivat alkuaikoinaan historiattomia paikkoja, mikä olisi voinut vedota modernistiseen kirjailijaan. Kauniaislaisille kirjailijoille se tuntuu näyttäytyneen pikemminkin merkityksettömyytenä.

Jotain Kauniaisten edistyksellisestä maineesta lienee ollut jäljellä vielä 1930-luvullakin, jolloin paikkakunnalla asui määrällisesti eniten kirjailijoita. Kuitenkin väheksyvä tapa puhua Kauniaisista vahvistui silloin. Jossain vaiheessa asennoituminen esikaupunkielämään ja ”porvarillisiin kauppaloihin” tuntuu muuttuneen, ja ne on alettu

mieltää edistyksellisen sijaan pysähtyneiksi. John Archer on todennut, että 1900-luvun alussa esikaupungit olivat jo ainakin anglo-saksisissa maissa tulleet joissakin piireissä hienoisien halveksunnan kohteiksi.²¹ Tämä muutos tuntuu tapahtuneen jossain määrin Kauniaisissakin sen jälkeen, kun innokas perustamisvaihe ja ”uudisraivaajajenki” olivat jääneet taakse ja asukaskunta ja ympäristö saaneet vakiintuneen porvarillisen leiman.

Esikaupungin merkitykset ja merkityksettömyys

Suomalaiseen kirjallisuuteen on 1800-luvun lopulta lähtien kuulunut jännite (modernin) kaupungin ja (esimodernin) maaseudun välillä. Kaupungit ja kaupungistuminen on nähty toisaalta uhkaavina mutta toisaalta myös kiehtovina. Maaseutu on usein esitetty kaupungin ”aitona” ja turmeltumattomana vastakohtana.²² Esikaupunkeja, joissa kaupunki ja maaseutu kohtaavat ja tekevät kompromissin keskenään, on kuvattu vain vähän – vaikka jo 1900-luvun alussa moni kirjailija asui niissä. Esikaupungin kuvaamiselle ei oikein ollut olemassa kirjallisia malleja.

Esikaupunkien tarkoitus oli omaksua parhaat puolet sekä maaseudusta että kaupungista, mikä käytännössä merkitsi sitä että ne eivät olleet oikein kumpaakaan. Ne putosivat vastakohta-asettelujen väliin jääden hiukan epämääräisiksi. Joidenkin mielestä lopputuloksena oli jopa kaupungin ja maaseudun huonoimpien piirteiden yhdistyminen, ja esikaupunkielämän irrallisuuden katsottiin johtavan vieraantumiseen. Esikaupungit olivat lisääntyneen sosiaalisen

19. Henry Parland (1967) *Hamlet sanoi sen kauniimminkin. Kootut runot*, suom. Brita Polttila, Helsinki: WSOY, 48.

20. Shields (1991) 25. Shields tosin toteaa, että yksilöllä on usein myös diskursseista poikkeavia omakohtaisia näkemyksiä siitä, miten asiat ”todella ovat”.

21. Archer (2005) 239–240.

22. Ks. esim. Pentti Karkama (1998), ’Kaupunki kirjallisuudessa. Ongelmia ja lähtökohtia’, teoksessa Kaisa Kurikka (toim.), *Paikkoja ja tiloja suomalaisessa kirjallisuudessa*, Taiteiden tutkimuksen laitos, sarja A, n:o 37, Turku: Turun yliopisto, 16–22.

ja maantieteellisen liikkuvuuden ilmauksia, jotka oli rakennettu irralleen kaupungista ja maaseudusta. Myös niissä asuneet ihmiset elivät usein individualismissaan irrallista elämää, jonka eri osa-alueet (erityisesti työ-elämä ja perhe) eivät kohdanneet toisiaan.²³

Kulttuurimaantieteessä ajatellaan, että ihmisen ja ympäristön suhde on kaksisuuntainen ja että myös tila kykenee vaikuttamaan siinä eläviin ihmisiin. Tilan avulla ja kautta on mahdollista organisoida valtasuhteita ja hierarkioita, esimerkiksi sukupuolten ja yhteiskuntaluokkien välillä. Arkiajattelussa käsitys tilan vaikutuksesta ihmiseen on usein tuottanut epäluuloa esikaupunkien ja esikaupunkiasuntoja kohtaan: ne on nähty keskiluokkaisen yhdenmukaisuuden ilmauksina ja myös sen tuottajina. Asukkaiden sosiaalisen homogeenisyyden ja sitä heijastavan rakennetun ympäristön on epäilty tuottavan standardi-ihmisiä ja murskaavan yksilöllisen identiteetin.²⁴ Tällainen ympäristö olisi omiaan tukahduttamaan taiteilijan ominaislaadun ja luovuuden – esimerkiksi Jörn Donner on Diktonius-elämäkerrassaan liittänyt toisiinsa kirjailijan vanhenemisen ja sairastumisen ja asuinpaikan porvarillisessa kauppalassa.²⁵

Esikaupunkien arvostuksen puutteen syitä voidaan etsiä jossain määrin paikan ja sukupuolen kytkennöistä. Esikaupunkiympäristö oli suunniteltu keskiluokkaisille perheille, joiden isät matkustivat aamuisin työpaikoilleen. Kodit olivat naisten ja lasten valtakuntaa, joka sijaitsi maantieteellisestikin selkeästi erillään miesten alueesta, kaupungin keskustasta ja työpaikoista. Koti oli toki miestenkin elämässä tärkeä paikka, mutta se koettiin silti julkiseen elämänpiiriin ja työelämään verrattuna yleensä toissijaiseksi.²⁶

Useimmilla Kauniaisten miehistä oli työpaikka Helsingissä, ja monet vapaa-ajan harrastuksetkin olivat siellä. Kirjailijat kävivät Helsingissä mm. myymässä omia artikkeleita ja teoksia lehtien toimituksiin ja kustantamoihin. Siellä olivat myös ravintolat ja laajempi ”taiteilijaelämä”. Matka Helsinkiin kesti junalla 25 minuuttia, joten monet kauniaislaiset viettivät melko suuren osan elämästään junassa. Jokaisella kau-

niaislaisella kirjailijalla oli omanlaisensa suhtautuminen junaan. Arvid Mörne odotti junaan syrjässä, erillään muista. Parlandin pojilla oli tapana juosta junalle, ja he tiesivät tarkkaan, missä kohdassa piti olla junan saapuessa asemalle, jotta vielä ehti kyytiin. Arka Rabbe Enckell ei mielellään matkustanut edes Helsinkiin ilman vaimoiaan Heidiä. Elmer Diktoniuksella oli tapana varata itselleen kahden hengen paikka saadakseen olla rauhassa, mitä kanssamatkustajatkin olivat oppineet kunnioittamaan.²⁷

Esikaupunkitila mahdollisti myös paikkojen sukupuolittunutta jakoa rikkovan elämänmuodon, kirjailijaisät ja -äidit jotka tekivät työtä omissa kodeissaan. Kirjailijat löysivät Kauniaisista itselleen ja työilleen sopivan ympäristön, mutta ehkä se, että heidän elämäntilanteensa esikaupunkikirjailijoina ei mahtunut käsityksiin esikaupunkilaisuudesta eikä kirjailijuudesta, esti heitä arvostamasta ympäristöään täysin rinnoin. He tekivät työtään pääosin kotonaan, mutta se ei riittänyt poistamaan heidän mielistään arvottavaa jaottelua kaupungin ja esikaupungin välillä. ”Naisten alueella”, kotona ja esikaupungissa, työskentely saattoi sen sijaan tuntua miehen maskuliinisuutta nakertavalta.

Esikaupunkien historia olisi mahdollistanut myös tulkinnan, jossa esikaupunkikoti olisi näyttäytynyt luomistyön arvokkaana näyttämönä. John Archer²⁸ on kirjoittanut, että esikaupunkien kehittyessä 1700-luvulla ajateltiin politiikan ja liike-elämän maailmojen vaativan vastapainokseen lepoa ja rauhaa. Yksilöllisyyden katsottiin määrittävän nimenomaan yksityisyydessä, erossa julkisesta toiminnasta – hyvänä ympäristönä

23. John Archer (2005) *Architecture and Suburbia. From English Villa to American Dream House, 1690–2000*, Minneapolis/London: University of Minnesota Press, 228–257.

24. Ibid., 3–5, 310.

25. Jörn Donner (2007) *Diktonius. Elämä*, Helsinki: Otava, 205, 327.

26. Doreen Massey (1994) *Space, Place and Gender*, Cambridge: Polity Press, 10–11, 185–190.

27. Esim. Elmer Diktoniuksen kirje Hjalmar Krokforsille 25.11.1940. SLSA 568.III.22.

28. Archer (2005) 149.

siihen pidettiin nimenomaan esikaupunkia. Esikaupungin yksityisyys ja rauha olisi tämän näkemyksen mukaan sopinut erinomaisesti luovien ammattien harjoittajille. Kauniaislaiset kirjailijat tiedostivat tämän, mutta pitkän päälle se ei kuitenkaan tuntunut riittävän.

Kirjailijoilla on usein ollut tapana matkustaa jonnekin ”pois” kirjoittamaan teoksiaan. Kirjoittamiseen on katsottu tarvittavan rauhaa, yksinäisyyttä ja jonkinlaista irtiottoa arjesta. Esimerkiksi Tito Colliander kirjoitti 1930–1940-luvun teoksensa eristäytyneenä muusta maailmasta mm. Kuokkalassa, ja vanhempana hän matkusti Venetsiaan kirjoittamaan.²⁹

Kauniainen toimi siellä asuneille kirjailijoille käytännöllisenä irtiottona Helsingin elämästä, paikkana jossa saattoi työskennellä suhteellisen rauhassa, vaikka matkustamiseen liittyvä vapauden tunne puuttuikin. Se oli kirjoittamisen näyttämönä tavallaan irrallaan todellisuudesta. Esikaupungissa oltiin ”poissa”, vaikka siihen ei liittynyt samaa romanttista hohdetta kuin vaikkapa ulkomaille matkustamiseen tai taiteilijasiirtokuntiin. Mutta poissaolokin sai merkityksensä sen kautta, mistä oltiin poissa, eli Helsingin. Ja sieltäkin haluttiin välillä pois, muihin merkityksellisiin paikkoihin.

Kauniainen paikkojen välisten suhteiden hierarkioissa

Esikaupunkina Kauniainen oli osa laajempaa paikkojen välisten suhteiden verkostoa. Esikaupungit määrittyvät aina muiden paikkojen kautta, eikä niillä oikeastaan ole itsenäistä merkitystä ilman suurempaa keskustaa. Kauniaisiiin oli yleensä muutettu Helsingistä, ja kiinteät yhteydet pääkaupunkiin säilyivät muuton jälkeenkin.

Kauniaisiiin asettuneita kirjailijoita yhdisti se, että lähes kaikki olivat kotoisin melko kaukaa pääkaupunkiseudulta. He olivat päätyneet sinne muualta Suomesta, osa Venäjän puoleltakin. Helsingin vetovoiman keskuksena oli vetänyt heidät sinne, ja esikaupunki oli seuraava etappi. He olivat mukana 1900-luvun alun muuttoliikkeessä muualta Suomesta pääkaupunkiin ja kaupungistumiskehityksen uudessa vai-

heessa, esikaupungistumisessa. Esikaupunkiin oli silloinkin helpointa päätyä niiden, jotka olivat muuttaneet pääkaupunkiseudulle muualta Suomesta. Helsinki oli monille koulu- ja opiskelukaupunki, josta perheen perustamisen myötä oli hakeuduttu rauhallisempaan ympäristöön.

Vaikka Kauniainen sijaitsi luonnonläheisessä ympäristössä, siellä asuneet kirjailijat näyttävät pitäneen kotipaikkaansa loppujen lopuksi enemmän kaupunkina kuin maaseutuna. Kauniaisissa vietettiin talvet ja tehtiin työtä, mutta kesää oli yleistä viettää sivistyneistön tapakulttuurin mukaisesti jossain ”oikealla” maaseudulla. Vaikka luonto oli Kauniaisissa periaatteessa lähellä, käytännössä elettiin sivilisaation keskellä. Esimerkiksi Elmer Diktoniukselle oikeaa maaseutua edusti Nurmijärvi, josta hän kesän loppuessa enemmän tai vähemmän mielellään palasi ”kulttuuriin” eli Kauniaisiiin.³⁰

Kauniaislaisia kirjailijoita yhdisti toisiinsa se, että kullakin oli jokin tärkeä ja rakas paikka, joka usein oli pääkaupunkiseudun arkista asuinympäristöä merkityksellisempi. Syvempi kokemus kotiseudusta liittyi yleensä lapsuuden kotiseutuun tai vaihtoehtoisesti (lapsuudesta tuttuihin) kesänviettopaikkoihin. Syvempi kiinnostus omaa kotiseutua kohtaan ja tietoinen kotiseuturakkaus syntyvätkin helpommin tilanteissa, joissa ihminen ei enää ole olosuhteiden pakosta sidottu kotipaikkaansa, vaan liikkuvuus ja paikkakunnalta toiselle muuttaminen yleistyvät. Usein kotiseuturakkaus kohdistuu entiseen kotiseutuun, ei paikkakuntaan, jossa henkilö sillä hetkellä asuu. Silloin kotiseuturakkauteen liittyy nostalgia.³¹ Jos Kauniainen sijaitsi ns. sivistyksen parissa,

29. Sirpa Tuuva (1998) ”Venetsia. Mielenmaisema Tito Collianderin muistelmasarjassa”, teoksessa Kaisa Kurikka (toim.), *Paikkoja ja tiloja suomalaisessa kirjallisuudessa*, Taiteiden tutkimuksen laitos, sarja A, n:o 37, Turku: Turun yliopisto.

30. Elmer Diktoniuksen kirje Eyvind Johnsonille 11.10.1935. SLSA 568.III.20.

31. Ks. Hanna Elomaa (2006) *Idylliä etsimässä. Identifikaatiot ja itseymmärrys tammisaarelaisessa sivistyneistöperheessä 1880-luvulta 1930-luvulle*, Turku: k&h, 251–332.

niin ”henkiset kotiseudut” olivat maaseutua ja luontoa, ja niihin liitettiin romantiikkaa ja nostalgiaa. Esikaupungin asukkaiden elämässä paikat näyttävät liittyneen toisiinsa logiikalla, joka oli yhteisesti jaettu.

Rob Shields on kehittänyt ns. *sosiaalisen spatialisaation* teoriaa, jonka avulla on mahdollista analysoida havainnollisesti tilan ja paikan merkitystä yksilöille ja yhteisöille. Hän näkee sosiaalisen spatialisaation oikeastaan kaikkialle ulottuvana todellisuuden rakennetekijänä. Sosiaaliset suhteet saavat ilmauksensa myös tilassa, ihmisten konkreettisesti ympäristössä, ja vastavuoroisesti tila myös tuottaa ja uusintaa noita sosiaalisia suhteita. Sosiaalinen spatialisaatio luo käytännöllisiä paradigmoja: enemmän tai vähemmän johdonmukaisia ajattelumalleja, jotka ohjaavat ihmisten toimintaa ja käytäntöjä. Pikemmin kuin rakenne, se on funktio, joka määrittelee ihmisten toimintaa tilassa. Paikat määrittellen tiettyjä toimintoja varten, ja ne saavat erilaisia sosiaalisia ja symbolisia merkityksiä.³²

Shields katsoo, että paikkamyytit toisiinsa liittyneinä muodostavat systeemin, joka perustuu niiden keskinäisiin eroihin ja jossa paikkoja määritellään toisiaan vasten. Vähitellen paikoille muodostuu oma historiansa ja maineensa, ja vuorovaikutuksessa muiden paikkojen kanssa niihin liitetään erilaisia merkityksiä ja mielikuvia. Näin muodostuu eri paikkojen välinen, sosiaalisesti latautunut vuorovaikutusverkosto.³³ Tämä ajatus antaa yhden avaimen Kauniaisien tarkasteluun. Huvilayhdyskunta, jonka asukkaista suurin osa on ollut muualla syntyneitä, on saanut merkityksiä nimenomaan suhteessa muihin paikkoihin, samoin kuin esikaupunki voi olla olemassa vain suhteessa kaupunkiin ja maaseutuun.

Shieldsin mukaan moderneille yhteiskunnille on ollut ominaista paikkojen määrittely keskuksiksi tai marginaaleiksi (periferioiksi). Marginaaliset paikat on nähty tavalla tai toisella vastakohtaisina keskuksen kanssa, ja niiden kautta on määritelty sitä, mitä keskus *ei* ole ollut. Toisaalta marginaaleissa on muodostunut myös omia, usein vastahankaisia merkitysjärjestelmiään.³⁴ Esikaupunki oli tässäkin suhteessa

välimuoto. Kauniainen oli marginaalissa suhteessa omaan keskuspaikkaansa, Helsinkiin. Samalla se oli osa suurta muuttoliikkeiden virtaa periferioista kohti kasvavaa pääkaupunkiseudun keskusaluetta, ja lahjakkaiden kirjailijoiden keskittymänä se muodosti oman pienen kirjallisen keskuksensa. Sinne mentiin elämään ja työskentelemään omassa rauhassa, eristyksissä kaupungin melskeestä. Mutta kun riittävän moni kirjailija ja taiteilija oli päätenyt paikkakunnalle, siellä elettiinkin kulttuurin keskiossa. Siksi Kauniainen ”tarvitsi” myös omat periferiansa maaseudulla.

Syvempiä paikkakokemuksia, romantiikkaa ja inspiraatiota haettiin etäämpää maaseudulta. Toisaalta kauniaislaiset kirjailijat pyrkivät kosmopoliittisesti kurkottamaan myös Suomen rajojen ulkopuolelle. Kiehtovia olivat toisaalta eksoottisen syrjäiset paikat, toisaalta suurkaupungit. Ruotsinkieliselle kulttuurille tärkeä marginaali oli rannikko ja saaristo, jonka suomenruotsalainen kokoomaliike (ja mm. Arvid Mörne) etenkin 1900-luvun alussa nosti edustamaan koko kieliryhmän syvimpiä arvoja ja piirteitä. Ajan ruotsinkieliseen kulttuurielämään kuului myös toinen, epätodennäköisempi marginaali: Karjalan kannas, josta moni ruotsinkielinen kirjailija oli kotoisin: Edith Södergran, Hagar Olsson sekä Kauniaisisiin asettuneet Parlandin veljekset ja Tito Colliander.

1930-luvulla Kannas huviloineen ja hiekkarantoinen muodostui tärkeäksi kesäviettopaikaksi. Kauniaislaiset kirjailijat olivat usein nähtyjä vieraita taiteilijaserkusten Ina Collianderin ja Sven Grönvallin isoäidiltään perimällä Villa Golicken huvilalla, joka sijaitsi Terijoen Kuokkalassa. Elmer Diktonius totesikin joskus sen olevan ”Kauniainen Kannaksella”. Villa Golicke muodostui kauniaisilaisille kirjailijoille yhteiseksi, romanttista hohdetta saaneeksi ”taiteilijasiirtokuntamaiseksi” muistojen paikaksi – eten-

32. Shields (1991) 60–65.

33. Ibid., 60–65.

34. Ibid., 276–278.

kin sen jälkeen kun se oli toisessa maailmansodassa menetetty pysyvästi.³⁵

Kauniaisissa asuneista kirjailijoista ainakin joitakin kuvaamaan voisi käyttää nykyajan ihmisistä käytettyä termiä ”paikkapolygamisti”. On väitetty, että nykyisessä globalisoituvassa maailmassa ihmisten suhde paikkoihin muuttuu ”polygamistiseksi”, moniavioiseksi. Entisen yhteen paikkaan kohdistuvan kotiseuturakkauden, paikkamonogamian, sijaan ihmiset kokevat omikseen useampia paikkoja. Liikkuva elämäntapa, siirtolaisuus ja suurkaupunkien väliset suhdetverkkot muuttavat koko ihmisen identiteettiä ja hänen tapaansa hahmottaa ympäristöään. ”Paikkapolygamiä” on pidetty postmodernina ilmiönä, mutta esimerkiksi kirjallisuudentutkija P. T. Andersen on tuonut esiin, että kaunokirjallisuudessa sitä muistuttavia ilmiöitä on kuvattu jo ainakin 1900-luvun alkupuolelta asti.³⁶

Paikkapolygamian käsite antaa uuden näkökulman suomenruotsalaisten modernistien usein esiin tuotuun juurettomuuteen tai kodittomuuteen. He olivat moderneja myös suhtautumisessaan ympäristöönsä. Esikaupunki oli heille yksi tukikohta maailmassa, jossa oli useampia merkityksellisiä paikkoja. Oleminen kotonaan monessa eri paikassa ei ollut muutenkaan kovin harvinaista sivistyneistön piirissä, vaan matkustelu ja suhteet ulkomaille ovat olleet yleisiä etenkin ruotsinkielisen sivistyneistön keskuudessa, kuten myös kiintymys maaseudun kesänviettopaikkoihin. Nuorena Suomen tasavallassa vallalla oli kuitenkin nationalistinen ajattelu, johon liittyi ajatus yhdestä (suomalaisesta) kotiseudusta. Suomenkielisessä, kansallisuusajatuksen pohjalle pitkään rakentuneessa kirjallisuudessa ”ikkunoiden avaaminen Eurooppaan” koettiin uudeksi asiaksi. Kauniaisissa asui kuitenkin kirjailijoita, joiden ikkunat olivat jo auki.³⁷

”Kell’ onni on...”

Kauniaisten aika kirjallisuuden keskittymänä kesti useita vuosikymmeniä: 1900-luvun alusta toisen maailmansodan vuosiin. Tuona aikana Kauniainen ja sen asukkaat muuttivat huomattavasti. Kauniaisissa eli myös

samaan aikaan eri-ikäisiä ja eri sukupolvia edustaneita kirjailijoita. Toisistaan erottui kaksi ryhmää: vanhemmat huvilanomistajat sekä nuorempi ”vuokralaisten sukupolvi”. ”Eri ihmisille ’sama aika’ on eri aika, koska se koetaan minuuden eri kehitysvaiheissa”, kirjoitti Karl Mannheim artikkelissaan sukupolven käsitteestä.³⁸ Mutta sama paikkakuntakin on erilainen eri ihmisille eri aikoina, eli kyse on nimenomaan Massey’n mainitsemasta tila-ajasta.

Vanhemman sukupolven Kauniainen oli erilainen kuin nuoremman sukupolven sekä siksi, että paikkakunta muuttui vuosien kuluessa että siksi, että yhtä aikaa eläessäänkin eri sukupolvet kokivat sen eri tavalla. Samankin ihmisen kokemus paikkakunnasta oli erilainen nuorena ja vanhana, sillä sekä hän itse että paikka olivat muuttuneet. Nuorista boheemeista tuli perheellisiä, ja heidän asemansa kirjailijoina vakiintui. Paikkakunnan sisällä ystävyys-suhteet tiivistyivät hajotakseen sitten osittain sotavuosien myllerryksessä, joka sai ihmiset liikkeelle.

Vanhemman polven kirjailijoille Mikael Lybeckille, Arvid Mörnelle ja Nino Runebergille Kauniainen oli paikka, jonne he jossain määrin maailmaan pettyneinä vetäytyivät viettämään melko eristäytyynyttä elämää – silti paikkakunnan seurustelukulttuuriin sopeutuen. Heitä nuoremmille kirjailijoille ja modernisteille paikkakunnalla asuttu aika tuntuu olleen melko onnellista. Kauniaisien – kuten yleensäkin esikaupunkeihin – muutettiin usein perheen perustamisen myötä, ja kirjailijaelämä oli boheemeista puolistaan huolimatta samalla lapsiperhe-elämää.

35. Ks. esim. Tuuli Reijonen (1968) *Kannaksen mäsäikkimailma*, Helsinki: Otava; Elmer Diktoniuksen kirje Sven Grönvallille 4.7.1937. SLSA 568.III.21.

36. Andersen mainitsee esimerkkeinä mm. Cora Sandelin ja Axel Sandemosen. Paul Thomas Andersen (2006) *Identitetens geografi. Steder I litteraturen fra Hamsun til Naipaul*, Oslo: Universitetsforlaget, 12–20. Paikkapolygamian käsite on alun perin sosiologi Ulrich Beckin kehittämä, teoksessa *Was ist Globalisierung* (1997).

37. Itse ”Ikkunat auki Eurooppaan” -iskulause on alun perin Elmer Diktoniuksen kynästä.

38. Virtanen (2001) 35.

Kauniaisiin emigrantteina tulleet Parlandin pojat löysivät sieltä koulun, jossa heitä osattiin ainakin jossain määrin tukea, ja kirjailijanaapurit tukivat heitä kirjallisissa pyrkimyksissä. Rabbe Enckellin perhe löysi Runebergin pikkuhuvilasta kodin, josta tuli Kauniaisten kirjallisen elämän sydän. Kiertolaisvuosiensa jälkeen perheen perustanut Elmer Diktoniuskin onnistui asettumaan porvarilliseen huvilayhdyskuntaan ja näyttää viihtyneen varsin hyvin kirjailijaystäviensä naapurina – vaikka hänen rauhoittumistaan onkin joskus pidetty myös lannistumisena. Raha-asioihin liittyvistä valitusvirksistä huolimatta Diktoniuksen Kauniaisista käsin etenkin 1930-luvulla käymästä kirjeenvaihdosta syntyy tasapainoinen ja pohjimmiltaan elämään tyytyväinen vaikutelma. Eva Wichmanille ja Ralf Parlandille Kauniaisten aika oli onnellista ja toiveikasta kirjalliselle kentälle astumisen ja perheen perustamisen aikaa, joka katkesi sodan puhkeamiseen.

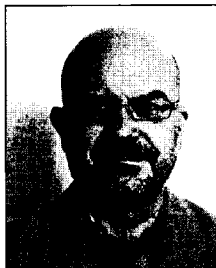
Talvi- ja jatkosota muodostivat käännekohtan, joka sai ihmiset liikkeelle ja hajotti Kauniaisten kirjailijayhdyskunnan. Rabbe Enckell muutti pois avioliittonsa hajottua, Parlandin veljekset ja Eva Wichman eivät sodan jälkeen palanneet Kauniaisiin, ja Elmer Diktonius vanheni ja sairastui. Kirjailijayhteisön aika alkoi 1950-luvulla olla ohi. Yhdyskunnan hajoamiseen – kuten sen syntyynkin – vaikutti myös Kauniaisten luonne esikaupunkina. Esikaupungissa asuminen oli monelle vain yksi elämänvaihe, joka

osui yhteen perheen perustamisen ja pikkulapsivaiheen kanssa. Sen jälkeisissä elämänvaiheissaan monet hakeutuivat muualle.

Kauniaisiin voisi sopia ajatus ”Kell’ onni on, se onnen kätkeköön”. Ruotsinkielisen sivistyneistön saarekkeena Kauniaisten ei tarvinnut houkutellessa ketään, vaan ne joille se sopi löysivät itse tiensä sinne. Ruotsinkielisyyden keskittymän ei etenkään 1930-luvun aitosuomalaisuuden ilmapiirissä kannattanut lyödä rumpua itsestään. Työrauhaa etsineillä kirjailijoilla ei myöskään ollut tarvetta korostaa kotipaikkaansa. Kauniaisissa elettiin matalalla profiililla.

Villa Golicken ja Karjalan kannaksen ympärille muodostui romantiikan hohdetta ”suomenruotsalaisen modernismin kehtona”, vaikka siellä viettivät aikaansa pitkälti samat henkilöt kuin Kauniaisissa. Menetetyn Kuokkalan eksotiikkaa on ollut luonnollisempaa muistella kuin porvarillista Kauniaista – vaikka kirjailijoiden Kauniaistenkin on suurelta osin menetetty asukunnan muuttumisen ja uudisrakentamisen vuoksi. Jo kirjailijat itse antoivat kotipaikalleen matalan profiilin. Mutta Kauniaisten kirjallisen menneisyyden unohtumiseen on vaikuttanut myös siihen myöhemmin liitetty vahva paikkamytti varakkaiden veroparatiisina. Tämä varsinaisesti toisen maailmansodan jälkeen muodostunut mielikuva Kauniaisista on tehokkaasti peittänyt alleen aiemmat, monimuotoisemmat ja moniarvoisemmat mielikuvat.

PAIKALLISUUKSIA HISTORIASSA



KARI TERÄS

toimii Suomen historian professorina Turun yliopistossa

■ Toimin vuosina 1999–2000 Paikallishistoriallisen Toimiston varapuheenjohtajana ja seuraavat kuusi vuotta sen työn jatkajan Tilaushistoriakeskuksen puheenjohtajana. En ollut kirjoittanut yhtään kuntahistoriaa, joten saatoin katsoa alaa tavallaan ulkopuolisen silmin. Tunsin kuitenkin paikallishistoriasta käydyt keskustelut, joissa palattiin kerta toisensa jälkeen samoihin asioihin löytämättä niihin mitään uutta näkökulmaa.

Minulla oli monien muiden tavoin selkeä ennakkokäsitys pääasiassa kuntien rahoittamasta perinteisestä paikallishistoriasta. Pidin sitä jähmeänä instituutiona, joka elää omaa elämäänsä, vaikka historiantutkimus ja maailma ympärillä sen ympärillä muuttavat kovaa vauhtia. Vaikka tämä näkemys ei pitänytkään täysin paikkaansa, joutui kuitenkin kysymään, voiko paikallishistoriaa uudistaa tai voiko se muuttua omalla logiikallaan. Huomio kiinnittyi silloin ”paikallishistorialliseen kaavaan”, joka oli alun perin uudistamisen väline, mutta joka kääntyi kuitenkin ajan saatossa itseään vastaan. Paikallishistoriat alkoivat muistuttaa erehdyttävästi toisiaan: niiden jäsentely ja käsittelytapa olivat kuin samasta puusta veistettyjä.

Paikallishistoria ei ole jättänyt minua rauhaan senkään jälkeen kun jäin pois alan luottamustehtävistä. Ryhdyimme nimittäin yhdessä Pekka Ahtiaisen ja Jukka Tervosen kanssa toimittamaan artikkelikokoelmaa *Kaikella on paikkansa* (2010), jossa eri tieteenalaja edustavat kirjoittajat nostavat kaavan pöydälle ja miettivät sitä, mistä voisi löytyä aineksia sen ylittämiseksi ja miten voitaisiin muotoilla uuden paikallishistorian suuntaviivoja. Ajatuksena oli, että tutkimmalla kaavan syntyprosessia, sen vastaanottoa ja käyttötapoja voisi päästä mielenkiintoisesti käsiksi paikallishistorian erityispiirteisiin.

Yksi lähtökohta meille kaikille kirjoittajille oli päivän selvä: vanhaa kaavaa ei voi korvata uudella mallilla. Ratkaisuksi nähtiin pikemminkin erilaisuuksien ja monien paikallisuuksien tunnustaminen. Yhtä tärkeää on se, että paikallishistoria perustuisi huolellisesti mietittyyn problematiikkaan ja vaihtoehtoihin näkökulmiin. Jotta asiassa päästäisiin eteenpäin tulisi paikallisuutta lähestyä aikaisempaa monipuolisemmin ja ennakkoluulottomammin. Viime aikoina esimerkiksi paikan, tilan ja alueen käsitteiden kehittäminen on antanut aineksia ajatella paikallisuutta uudella tavalla.

Hienoja ajatuksia paikallisuudesta on toki esitetty aikaisemminkin. Yrjö Koskinen pohti vuonna 1880 ilmestyneessä ”Hyvänsuopa ehdotus” -nimisessä artikkelissaan ”valtahistorian ja paikallishistorian” suhdetta siitä näkökulmasta, että ne sisältyvät toisiinsa ja edellyttävät toisiaan. Koskinen ajatteli paikallishistorian ”valtahistorian” pohjaksi ja alustaksi, mutta ei erottanut niitä toisistaan. Vanhan pääkaupungin Turun

historia oli samanaikaisesti ”Suomenmaan historiaa” ja kaupunkihistoriaa, jonka tuli paneutua rakennuskulttuurista ja elinkeinoista aina kaupunkilaisten arkisen elämän kuvaukseen saakka.

Kansallisen ja paikallisen suhteet ovat olleet kestopuheenaihe alan keskusteluissa. Kaavakin oli yksi vastaus tähän ongelmaan, kyse oli kansallisen kuvittamisesta ja Suomen historiallisesta kartoittamisesta paikkakunta paikkakunnalta. Olennaista on kuitenkin päästä eroon sellaisesta tasoajattelusta, jossa kansallinen ja paikallinen eivät kohtaa toisiaan vaan elävät omaa irrallista elämäänsä. Paikallinen muuttuu mielenkiintoiseksi kun sitä ajattelee kansallisesti ja kansallinen saa uusia sisältöjä kun sitä tarkastelee paikallisti.


Risto Alapuron mukaan paikallisen tutkimisen keskeinen etu on se, että suuria yhteiskunnallisia muutosprosesseja voidaan selvittää huomattavasti tarkemmin ja konkreettisemmin kuin kansallisen aineiston varassa. Paikallisesti on mahdollista koota sellaisia aineistoja, jotka kuvaavat ihmisten sosiaalisia suhteita ja heidän vuorovaikutustaan arkisessa elämässä. Paikallisuus paljastaa kiinnostavimmat puolensa kun sille esitetään yleistäviä kysymyksiä ja kun paikallinen kohde sijoitetaan laajempaan yhteyteensä.

Kaavan reunoilla on onneksi tapahtunut merkittäviä murtumia. Useissa yksittäisissä paikallishistorioissa on otettu vakavasti sitä kohtaan esitetty kritiikki ja lähdetty tietoisesti hakemaan uusia uria. Merkittävää on paikallishistorian moninaistuminen ja sen erilaisten esittäjien esiinmarssi. Paikallishistorian ja perinteisen pitäjänhistorian välille ei enää vedetä yhtäläisyysmerkkejä, koska areenalle on tullut uusia toimijoita, jotka eivät kunnioita vanhoja kaavoja.

Asia tuli vahvasti mieleeni lukiessani juuri folkloristi Anne Heimon historiateoreettisesti erittäin mielenkiintoista väitöskirjaa *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia* (2010).

Tutkimuksessa osoitetaan hienolla tavalla, miten paikallisuutta on rakennettu kertomalla ja miten Suomen historian dramaattiset tapahtumat, kuten sisällissota, nivoutuvat monin näkyvin ja näkymättömin säikein osaksi paikallista historiaa. Heimo ottaa lähtökohdaksi Raphael Samuelin ajatuksen siitä, että kuka tahansa voi esittää ja kirjoittaa historiaa ja että sitä voidaan tehdä mitä erilaisimmissa muodoissa.

Tähän saakka paikallishistoriassa on hyödynnetty vielä satunnaisesti suullista muistitietoa ja pohdittu vähän sen suhdetta kirjalliseen perinteeseen. Muistitiedon avulla voidaan rakentaa moniulotteinen ja ajallisesti monikerroksinen kuva paikallisesta historiasta. Anne Heimo kiinnittää huomiota paikkoihin ja niiden subjektiiviseen tulkintaan, jonka avulla fyysinen ympäristö muuttuu historiallisesti ja sosiaalisesti koetuksi paikaksi ja osaksi paikallisyhteisön historiallista muistia.

Heimo tarkastelee kaikkia Sammatista kertoneita henkilöitä historian esittäjinä tai kertojina riippumatta, ovatko he julkaisseet tietojaan vai eivät. Omana erityisenä ryhmänä hän pitää *paikallishistoriallisia asiantuntijoita*, jotka ovat erityisellä tavalla kartuttaneet tietämystään paikkakunnan asioista ja välittävät sitä eteenpäin monella eri tavalla ja foorumilla. Heillä on omat retoriset keinonsa rakentaa paikallishistoriallisia kertomuksia ja tuottaa kulttuurisesti muuttuvia tulkintoja paikallisista tapahtumista. Heimon havaintojen mukaan paikallishistoriallisilla asiantuntijoiden tavoitteena ei ollut kilpailla akateemisten historioitsijoiden kanssa vaan täydentää historiantutkimusta omalta osaltaan. Suurena haasteena olisi saada aikaan keskusteluyhteys akateemisen tutkimuksen ja paikallisten tietäjien kanssa ja se, että heidän tulkintansa otettaisiin vakavasti, niiden kanssa keskusteltaisiin ja että ne otettaisiin myös tutkimuksen kohteiksi. Paikkakunnalla elävät kertomukset voivat olla mitä parhain avain sen historiaan ja siihen, miten asioita on yhteisöllisesti käsitelty, selitetty ja tulkittu. 



PASI TUUNAINEN

Sotahistorian atlanttinen yhteys

Angloamerikkalaisen akateemisen sotahistorian tutkimuksen piirteitä

Isossa-Britanniassa ja Pohjois-Amerikassa tehdään nykyisin monipuolista akateemista sotahistorian tutkimusta. Ala on kehittynyt perinteisestä operaatiohistoriasta ja säilyttänyt hyvin asemansa. Sen sisällä on lukuisia tutkimussuuntauksia, jotka ovat lainanneet menetelmiä monilta eri tieteenaloilta. Sodan yhteiskunnallisiin vaikutuksiin ja ei-sotilaallisiin puoliin alhaalta käsin pureutuva tutkimus alkoi jo noin 50 vuotta sitten. Nykyisin sotaa tutkitaan paitsi sosiaalihistoriallisesta näkökulmasta yhä enemmän myös kulttuurisena ilmiönä.

■ Osallistuin kesäkuussa 2009 West Pointin sotilasakatemian järjestämälle kolmiviikkoiselle The West Point Summer Seminar in Military History -kurssille, jonka pääteemana oli sotahistorian pedagogiikka. Historiografialla oli niin ikään erittäin keskeinen asema kurssin monipuolisessa ohjelmassa. Intensiivisen ”preppauskurssin” ansiosta tietoni täsmentyivät, ja väitän saaneeni kohutuullisen hyvän käsityksen Britanniassa, Kanadassa ja Yhdysvalloissa tehtävän akateemisen sotahistorian tutkimuksen nykytilasta.

Ymmärrän sotahistoria-käsitteen laaja-alaisesti, sitä mitenkään rajaamatta. Britit käyttävät väljää *war studies* -käsitettä, kun taas amerikkalaiset ja kanadalaiset suosivat tiukemmin rajaavaa *military history* -termiä. Jako sotilasammattilliseen (soveltavaan), populaariin ja akateemiseen sotahistorian tutkimukseen näyttää olevan yleisesti hyväksytty.¹ Tässä katsauksessa keskitytään akateemiseen tutkimukseen. Rajanveto ei ole aina niin helppoa, sillä jotkut tutkimukset saattavat lukeutua yhtä lailla osaksi populaaria, sotilasammattillista ja akateemista sotahistorian tutkimusta. Jotkut teokset saattavat myös olla hyvin argumentoituja tutkimuksia mutta silti samalla bestsellereitä. Toisaalta esimerkiksi aiemmin merkittäviä tutkimuksia laatinut John Keegan on viime vuosina keskittynyt pitkälti sotahistorian popularisointiin, eikä Stephen E. Ambrosen tai Antony Beevorin nimiä juurikaan yhdistetä akateemiseen sotahistoriaan.

Valotan tutkimustilannetta käsittelevän katsaukseni alussa lyhyesti alan asemaa, julkaisemistraditioita, menetelmällistä kehitystä ja keskeisiä väittelyitä, ja sen jälkeen esittelen yleisellä tasolla tutkimussuuntauksia teemoittain, alueittain, aikakausittain ja lähestymistavoittain. Aineistoni koostuu parista tuhannesta teoksesta, joista runsaat 550 on julkaistu bibliografiana internetissä.²

1. Ks. esim. John A. Lynn (2008) 'Breaching the Walls of Academe: The Purposes, Problems, and Prospects of Military History', *Academic Questions* 21, 20.

2. Kokoamani bibliografia on julkaistu helmikuussa 2010 Itä-Suomen yliopiston kirjaston verkkosivuilla osoitteessa <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20100004>.

Olen enimmäkseen tutustunut nootitettuihin monografioihin ja merkittävimpiin toimitettuihin kokoomateoksiin. Pääpaino on innovatiivisissa ja synteesimäisissä tutkimuksissa. On selvää, että teosten tieteellinen taso ja käyttöarvo ovat vaihtelevia. Myös elämäkerroissa on usein sota-ajan käsitteitä. Sotahistorian monografioilla vaikuttaa kohdemaissani edelleen olevan tärkeä asema. – Muuan amerikkalaisprofessori tokaisi arviointipoliittisena kannanottonaan: ”Eihän artikkeleita edes arvostella.” Varsinkin Isossa-Britanniassa valtaosa alan väitöskirjoista jalostuu aikanaan monografioiksi.

Sotaa, kriisejä, sotatoimia ja taisteluita käsittelevien teosten kategorisointi on hankalaa, koska alakategorioita on runsaasti, ja osa teoksista sopisi useiden otsikoiden alle. Joillakin tutkijoilla saattaa olla muun muassa politologin tai operaatiotutkijan tausta. Sitä paitsi sotahistorian raja suhteessa esimerkiksi strategian, turvallisuuden, terrorismin tai rauhan- ja konfliktitutkimuksen suuntaan ei aina ole selvä. Tosin niiden kohdalla kyse on enemmän politologian ja kansainvälisen politiikan (kansainvälisten suhteiden) piiriin kuuluvasta, tähän hetkeen liittyvästä ja sotiin kohdistuvasta teoreettisesta tutkimuksesta. Varsinkin operaatiotutkimuksella on usein turvallisuuspoliittiset motiivit, ja siinä etsitään opetuksia sodankäynnistä. Olen perehtynyt tarkemmin angloamerikkalaisessa tutkijayhteisössä laadittuihin, pääosin empiriaan perustuviin tai sellaisiin teoriapainotteisiin tutkimuksiin, joissa tarkastelu ulottuu menneisyyteen.

Olen työekonomisista syistä rajannut tarkasteluni pääosin viimeksi kuluneisiin kahteenkymmeneen vuoteen. Vaikka aikarajaukseni on keinotekoinen, kahdenkymmenen vuoden ajanjaksoa tarkasteltaessa on nähtävissä hyvin sotahistorian tutkimuksen yleiset piirteet, uudet tutkimussuuntaukset ja aiemmin alkaneiden alalajien edelleen kehittyminen osana pitkän linjan jatkumoa.

En ole pääsääntöisesti tehnyt eroa yhdysvaltalaisen, brittiläisen ja kanadalaisen tutkimuksen välille. Kanadalaiset sotahistorioitsijat, jotka kuuluvat angloamerikkalaiseen tutkijayhteisöön, eivät oikein erotu omaleimaisena ryhmänään vaan he seuraava-

vat alan yleisiä trendejä ja erityisesti yhdysvaltalaisen kollegoidensa vanavedessä.³ Samoien tutkijoiden (sekä maiden yliopistoissa työskentelevien kolmansien maiden kansalaisten) töitä luetaan Atlantin molemmin puolin. Kirjoittajien kansallisuutta ei myöskään voi päätellä kustantajan perusteella, sillä samoilla kustannusyhtiöillä on toimintaa sekä Isossa-Britanniassa että Pohjois-Amerikassa. Olen silti esimerkiksi jättänyt huomioimatta usein siteeratun hollantilaisestaustaisen ja Israelissa asuvan Martin van Creveldin laajan tuotannon.

Sotahistorian asema

Vakavampaa sotahistorian tutkimusta on harrastettu Britanniassa jo ainakin 1700-luvulta alkaen. Maailmansodat olivat käännekohtia, joiden jälkeen tutkimus muodostui monimuotoisemmaksi, siihen tuli inhimillisempiä painotuksia, ja alettiin kartoittaa sodan yhteiskunnallisia vaikutuksia. Kanadalaisen sotahistorian tuntemus oli aina 1900-luvun alkuun saakka pääosin brittien kirjoitusten varassa. USA:ssa sotahistoriaa alettiin toden teolla tutkia 1890-luvulla, ja sotilasammattillisen tutkimuksen rinnalle alkoi 1930-luvulla kehittyä akateeminen sotahistoria. Sen edustajat, jotka työskentelivät pääasiassa Chicagon yliopistossa ja Princetonissa, saivat vaikutteita erityisesti saksalaiselta Hans Delbrückilta. Sotahistorialla oli kohtuullisen vankka asema aina 1950-luvulle saakka. Vietnamin sodan ongelmien leimaamalla 1960-luvulla sotahistoria oli vaikeuksissa erityisesti Yhdysvalloissa, mutta sittemmin kiinnostus alaa kohtaan on kasvanut huomattavasti. Yhtenä osoituksena on väitöskirjatuotanto. Vielä 1970-luvun puolivälissä vuosittain valmistui Yhdysvaltojen yliopistoissa satakunta sotahistorian väitöskirjaa. Vuosikymmen myöhemmin luku oli kohonnut jo noin 300 väitöskirjaan, vaikka samaan aikaan historian väitöskirjojen kokonaismäärä laski.⁴

3. Tim Cook (2006) *Clio's Warriors: Canadian Historians and the Writing of the World Wars*, Vancouver: UBC Press.

4. Tim Travers (1992) 'The Development of British Military Historical Writing and Thought from the Eighteenth Century to the Present', teoksessa David Char-

Akateeminen sotahistoria on sekä Pohjois-Amerikassa että Isossa-Britanniassa marginaalinen ala, mutta sotakouluissa sillä on kohtuullisen vahva asema. Tässä on kuitenkin otettu huomioon upseerikoulutuksen tarpeet, ja sitä voidaan luonnehtia monissa tapauksissa kokemuksiä korostavaksi ja soveltavaksi sotilasammattilliseksi sotatieteelliseksi tutkimukseksi. Tämä ei tarkoita sitä, etteivät upseerit tee lainkaan akateemista sotahistorian tutkimusta. Arvostettujen alan tutkijoiden joukossa on runsaasti evp-upseereita.

Sotahistoriaa tutkitaan niin ikään lukuisissa siviiliyliopistoissa. Sotahistorian tunnettuja tohtoriohjelmiä on nykyisin muun muassa valtionyliopistojen ykköspaikkaa pitävässä Ohio State Universityssä (Columbus), Temple Universityssä, Texas A & M:ssä ja University of North Carolina at Chapel Hillissä (yhdessä Duke Universityn kanssa). Väitöskirjan voi laatia myös alemmaksi rankkeeratuissa Kansas Statessa ja University of Southern Mississippissä.⁵ Muista aktiivisista nykytoimijoista mainittakoon University of North Texasin Military History Center. Aiemmin merkittäviä tutkimustoiminnan ja tohtorituotannon saralla ovat olleet Michiganin, Wisconsinin ja Purduen yliopistot.

King's College Londonin (KCL) Department of War Studies on arvostettu monitieteinen laitos. Siellä työskentelevät historioitsijat ovat melko itsenäisiä suhteessa KCL:n historian laitokseen. Department of War Studiesilla on kytköksiä Ison-Britannian asevoimiin. Sotahistoriaa tutkitaan myös esimerkiksi Cambridgessä, Oxfordissa ja Leedsin yliopistossa. Birminghamin yliopistossa toimii ensimmäisen maailmansodan tutkimuskeskus, Exeterin yliopistossa Centre for the Study of War -yksikkö ja Manchesterissä on puolestaan keskitytty modernin sodan kulttuurihistoriaan. Angloamerikkalaisessa tiedeyhteisössä jatkokoulutettavien ohjaussuhde on tiivis. Isossa-Britanniassa ohjausta etsivät sotahistorian väitöskirjan tekijät hakeutuvat eri yliopistoihin pitkälti professorien spesialiteettien perusteella. Kanadalaisissa Calgaryn ja New Brunswickin yliopistoissa toimii osin puolustus-

ministeriön rahalla sotahistorian tutkimusyksiköt. Riippumatonta tutkimusta tehdään yksittäisten professoreiden ympärillä esimerkiksi McGillin (Montreal), Queen'sin (Kingston), Yorkin (Toronto) ja Toronton yliopistoissa.

Yhdysvaltojen sotahistorioitsijapiirit ovat olleet huolestuneita edustamansa alan tulevaisuudesta. Yliopistopaikoista ja tutkimusmäärärahoista käydään kovaa kilpailua eri alojen välillä. Diplomatian historiaa, aate- ja taloushistoriaa tutkivat ovat lukujen valossa selkeästi menettäneet asemiaan, kun taas erityisesti nais/gender-historioitsijat ovat saaneet uusia professuureja. Sotahistorioitsijoiden huoli on osoittautunut aiheettomaksi, sillä ala on tehtävien määrissä laskettuna onnistunut säilyttämään osuutensa laitosten opetus- ja tutkimushenkilökunnissa. Vaikka sotahistorioitsijoiden suhteellinen osuus kaikista yliopisto-opettajista ja -tutkijoista on hieman laskenut (noin 2 % 15 500:sta) kolmessakymmenessä vuodessa, absoluuttisina lukuina yliopistoissa työskentelevien sotahistorioitsijoiden lukumäärä on kasvanut sadasta kolmeensataan. Vuonna 1975 vajaalla 30 % USA:n historian laitoksista työskenteli vähintään yksi sotahistorioitsija. Kolme vuosikymmentä myöhemmin useammalla kuin joka kolmannella historianlaitoksista oli levissään sotahistorioitsija (35,2 %). Nuorten sotahistorioitsijoiden työmarkkinatilanne ei silti ole häppöinen. Joistakin eliittiyliopistoista sotahistoria on lähes tyystin kadonnut. Kahden-

ters, Marc Milner & J. Brent Wilson (toim.) *Military History and the Military Profession*, Westport: Greenwood, 23–44; Allan R. Millett (1992) 'American Military History: Clio and Mars as "Pards"', *Ibid.*, 9; Michael Howard (2006) 'Military History and the History of War', teoksessa Williamson Murray & Richard Hart Sinnreich (toim.) *The Past as Prologue: The Importance of History to the Military Profession*, Cambridge: Cambridge University Press, 12–20; Beatrice Heuser (2007) 'Clausewitz's Methodology and the Traditions of British Writing on War', teoksessa Mungo Melvin (toim.) *The Blenheim Conference Papers: The Silent Alliance – 300 Years of Anglo-German Cooperation* Occasional Paper No. 52, London: Strategic And Combat Studies Institute, 46–58; Paul M. Kennedy (1991) 'The Fall and Rise of Military History', *Military History Quarterly* 3, 9–12.

5. Lynn (2008) 35.

kymmenenviiden yhdysvaltalaisen kärkiyliopiston historianprofessoreista vain 20:n tutkimukset liittyvät edes jollain tavalla sotahistoriaan. Pessimistisimpien arvioiden mukaan sotahistorian ”akateeminen jalanjälki kutistuu edelleen”, sillä eläkkeelle jääneiden tilalle ei kaikissa tapauksissa ole rekrytoitu uutta sotahistorioitsijaa. Sotahistorian asema on viime vuosina muutenkin noussut julkiseen keskusteluun.⁶

On syytä olettaa, etteivät edellä esitetyt luvut kerro koko totuutta. Raja-aidat ovat muutenkin varsin häilyviä. Osa nousun tehneiden alojen edustajista on valinnut tutkimuskohteekseen sodan ilmoittamatta silti olevansa sotahistorioitsijoita. Alan keskusteluihin osallistuu historioitsijoiden ohella esimerkiksi politologeja ja taloushistorioitsijoita (kuten Niall Ferguson). Monen tutkijan teokset voisivat yhtä hyvin olla talous-, sosiaali-, kulttuuri- tai vaikkapa organisaatiohistoriaa. Kaikki sotaa tutkivat eivät välttämättä halua tulla määritellyiksi sotahistorioitsijoiksi, ja he eivät leimautumisen pelosta tai jostain muusta syystä halua paljastaa suuntautuneisuuttaan. Edes Yhdysvalloissa arvostettu Ison-Britannian sotahistorian tutkimuksen grand old man Sir Michael Howard ei yhdessä vaiheessa halunnut itselleen sotahistorioitsijan leimaa, koska se oli hänestä liian rajoittava määre.⁷ Olennaista on se, mitä tutkimustraditiota kukin ensisijaisesti kommentoi. Toisaalta suurin osa alan edustajista ei kuitenkaan koe olevansa edes yleinen sotahistorioitsija, vaan sen sijaan he erottelevat itsensä temaattisesti (esimerkiksi Civil War -historioitsija).⁸

Monet amerikkalaiset sotahistorioitsijat ovat kokeneet työtövereidensä taholta väheksyntää ja arvostelua edustamaansa alaa kohtaan. Näin on tapahtunut, vaikka he olisivatkin soveltaneet trendikkäitä tutkimusmenetelmiä. Yleisesti esimerkiksi luullaan, että sotahistorialla olisi jossain vaiheessa ollut dominoiva asema ja että sitä olisi yksikertaista tutkia. On myös katsottu, että mikäli sotahistoria käsittelee ihmistä sodassa, se on jollakin tapaa hyväksyttävämpää kuin sodankäynnin tutkiminen. Näin ollen monet sotahistorioitsijat ovat saaneet puolestalla tekemisiään.⁹

Angloamerikkalainen sotahistoria on – ainakin menneisyydessä ja perinteisessä muodossaan – ollut varsin miehinen ala. Muutos on kuitenkin nähtävissä, sillä etenkin sodan sosiaalishistoriaa, kokemista ja muistamista tutkivat yhä enemmän myös naiset. Tunnettuja naissotahistorioitsijaprofessoreita ovat esimerkiksi Joanna Bourke (Birkbeck, University of London) ja Carol Reardon (PennState), joka on toiminut vuodesta 2005 Society for Military Historyn (SMH) puheenjohtajana.

6. Edward M. Coffman (1997) ‘The Course of Military History in the United States Since World War II’, *Journal of Military History* 61, 761–776; Edward M. Coffman & James Russell Harris (2001) “What Really Interests Me Are the People”: Edward M. Coffman on Soldiers, Scholars, and the New Military History’, *Register of the Kentucky Historical Society* 99, 123–152; John J. Miller (2006) ‘Sounding Taps: Why Military History is Being Retired’, *National Review* 56, October 9; David A. Bell (2007) ‘Military History Bites the Dust: Casualty of War’, *New Republic* 236, May 7; American Historical Associationin tilasto USA:n yliopistojen opetusvirkojen jakaantumisesta eri temaattisten alueiden kesken, http://www.historians.org/perspectives/issues/2007/0701/0701new1_tab1.cfm, luettu 3.11.2009; Mark Grimsleyn blogi ‘*Blog Them Out of the Stone Age: Toward a Broader Vision of Military History*’...20.1.2007, <http://warhistorian.org/wordpress/?cat=>, luettu 27.9.2009; Robert M. Citino (2007) ‘Military Histories Old and New: A Reintroduction’, *The American Historical Review* 112, 1070; Justin Ewers (2008) ‘Why Don’t Colleges Teach Military History?’, *U.S. News & World Report*, April 3; Lynn 2008 29–34.

7. Brian Holden Reid (2007) ‘American Military History: The Need for Comparative Analysis’, *Journal of American History* 93, 1155. Ks. myös Brian Holden Reid (2009) ‘Michael Howard and the Evolution of Modern War Studies’, *Journal of Military History* 73, 869–904.

8. Brian McAllister Linn (2009) ‘Military History: Reaching Beyond the Traditional Academy’, *Historically Speaking* 10, 10–12.

9. Ronald H. Spector (1991) ‘Military History and the Academic World’, *Army History: The Professional Bulletin of Army History* 19, 1–8; ‘Esipuhe’ (2006), teoksessa Matthew Hughes & William J. Philpott (toim.) *Palgrave Advances in Modern Military History*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1; John A. Lynn (1997) ‘The Embattled Future of Academic Military History’, *Journal of Military History* 61, 777–789; Lynn 2008 24, 32–33; Mark Moyar (2007) ‘The Current State of Military History’, *The Historical Journal* 50, 225–240; Howard (2006) 13–14; Dennis Showalterin kommentti (2009) *Historically Speaking* 10, 12–14.

Seurat, julkaisufoorumit ja kustantajat

Angloamerikkalaisen sotahistorian tärkein seura on edellä mainittu amerikkalainen vuonna 1933 perustettu SMH, joka kokoaa runsaalla 2 300 jäsenellään yhteen angloamerikkalaisten sotahistorioitsijoiden pääosan. Seura järjestää muun muassa suuria konferensseja. Britanniassa toimii Society of Army Historical Research, joka keskittyy sotilasperinteisiin. Lisäksi sotahistorioitsijat ovat mukana International Commission for Military Historyyn kuuluvien British Commission for Military Historyn ja United States Commission on Military Historyn toiminnassa.

SMH julkaisee vuodesta 1937 ilmestynyttä *Journal of Military History*ä. Korkeimmalle rankattu alan lehti on kuitenkin Isossa-Britanniassa ilmestyvä *War in History*. Muista lehdistä mainittakoon *Canadian Military History*, *Civil War History* (USA), *Journal of Medieval Military History* (USA), *Journal of Slavic Military Studies* (USA), *Journal of the Society for Army Historical Research* (Iso-Britannia) ja *War & Society* (Australia). Sotahistorioitsijat kirjoittavat myös populaarimpiin lehtiin, kuten *MHQ: The Quarterly Journal of Military History*yn (USA).

Sotahistoria-artikkeleita julkaistaan josain määrin muun muassa amerikkalaisissa yhteiskuntatieteisiin kallellaan olevissa lehdistä *Armed Forces and Society*, *International Security*, *Journal of Cold War Studies* ja *Security Studies* sekä Yhdysvaltojen asevoimien eri puolustushaarojen lehdistä, joita ovat *Parameters*, *Military Review*, *Naval War College Review*, *The Marine Corps Gazette*, *Air and Space Power* ja *Strategic Studies Quarterly*. Britanniassa julkaistaan *Cold War History*ä ja *RUSI Journalia* ja Kanadassa ilmestyvät *Canadian Military Journal* ja *Canadian Defence Quarterly*.

Ala on viime vuosina saanut vuosikymmenten tauon jälkeen palstatilaa tunnetuissa yleisaikakauskirjoissa. *Journal of Contemporary History*yn huhtikuu 2006 -numero sekä *Journal of American History*yn maaliskuu 2007 -numero olivat sotahistorian teemanumeroita.¹⁰ Robert Citino sai samana vuonna läpi artikkelin Yhdysvaltojen yk-

kösaikakauskirjaan *American Historical Review*'hun (tosin häntä arvioi kahdeksan refereetä, ja prosessi kesti häneltä kaksi vuotta¹¹).

Sotahistorian tutkimusta tehdään myös huippuyliopistoissa, ja niiden yliopistopainot julkaisevat laadukasta alan kirjallisuutta. Britanniasta mainittakoon Cambridge, Oxford ja Manchester sekä Yhdysvalloista University of California (Berkeley) University of Chicago, Columbia, Cornell, Duke University, Harvard, The Johns Hopkins, University of Indiana, New York University, University of North Carolina at Chapel Hill, Princeton, Stanford ja Yale. Vähemmän tunnetuista yliopistoista aktiivisia julkaisijoita ovat olleet University of Kansas (Lawrence), University of Nebraska (Lincoln), University of Oklahoma (Norman) ja kanadalainen McGill-Queen's University (Kingston ja Montreal). Cambridgen yliopistopainolla on oma sarja *Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare*, jossa ilmestyy erityisesti "uutta" sotahistoriaa. Taylor & Francisin omistama Frank Cass -kustantaja on puolestaan erikoistunut akateemiseen sotahistoriaan.

Tutkimusmenetelmistä ja tutkimuksen rajoista

Sotahistoriaa pidetään yleisesti kenties yhtenä kaikkein perinteisimpänä historian tutkimuksen alana. Nykyistä angloamerikkalaista sotahistorian tutkimusta voi kuitenkin luonnehtia laaja-alaiseksi historian tutkimuksen osa-alueeksi. Alan edustajien joukossa on luonnollisesti muutosvastarintaisia, tapahtumahistoriaa kirjoittavia traditionalisteja, mutta valtaosa on pysynyt historiatieteen kehityksen mukana. Vaikka ala ei selvästikään ole kehittynyt umpiossa ja se on menetelmällisesti ottanut viime vuosina aimo

10. *Journal of Contemporary History* 41, Number 2, April 2006; *The Journal of American History* 93, Number 4, March 2007.

11. Citino (2007); Bob Citinon blogi 'Mission Accomplished? Military History and the AHR' 21.4.2008, *Blog Them Out of the Stone Age: Toward a Broader Vision of Military History*, <http://warhistorian.org/wordpress/?p=755>, luettu 3.11.2009

harppauksen eteenpäin, on silti yllättävää, ettei brittiläisiltä jatko-opiskelijoilta automaattisesti vaadita uudentyypisiä innovatiivisia lähestymistapoja, kuten yhdysvaltalaisilta tohtoriopiskelijoilta.¹²

Sotahistoriaa on tutkittu hyvin eri tavoin. Sodankäynnin käsitteet, esimerkiksi sen tasot ja sotataidon soveltamismuodot ovat tarjonneet sopivia tarkastelukulmia. Sodankäynti on ollut sidoksissa teknologiseen kehitykseen ja sen käytänteet ovat muuttuneet ajan saatossa. Sotahistorialla ei kuitenkaan ole omia tutkimusmenetelmiä, joten alan tutkijat – niin perinteiset kuin varsinkin ”uuden” sotahistorian edustajat – ovat lainanneet niitä historian lähitieteistä. Metodologisia vaikutteita he ovat omaksuneet muun muassa antropologiasta, arkeologiasta, sosiologiasta, psykologiasta, taloustieteistä, filosofiasta, kirjallisuudentutkimuksesta, politologiasta sekä kansainvälisestä politiikasta, jolla on perinteisesti ollut läheinen kytkös sotahistoriaan ja historiaan ylipäätään. Sotahistorioitsijat viljelevät muun muassa vallan, valtasapainon, suvereniteetin ja pelotteen käsitteitä, ja muutenkin pyrkivät käsitteellistämiseen. Tilastollisten menetelmien laajamittaista käyttöä on estänyt tutkittavien ilmiöiden luonne. Selvää pyrkimystä yleistysten tekoon on niin ikään ollut havaittavissa. Sotahistorioitsijat ovat jossain määrin harrastaneet valaisevien analogioiden käyttöä. Silti vertaileva ote on puuttunut erityisesti yhdysvaltalaisen tutkijoiden töistä. Kielellinen ja kulttuurinen käänne sekä memory turn ovat jossain määrin vaikuttaneet heidän lähestymistapoihinsa. Myös tapaus-, innovatio- ja muistitietotutkimuksella on ollut omat soveltajansa sotahistorioitsijoiden joukossa.¹³

Tutkimustyö on aikaa vievää, sillä valtaosa tutkimuksista perustuu pääsääntöisesti primääriaineistoihin, ja ne ovat hajallaan tuhansien kilometrien säteellä toisistaan sijaitsevista eri arkistoissa. Lisäksi aiheenvallintoja ohjaavat aineistojen saatavuutta koskevat salaamis- ja muut rajoitukset. Monet tutkijoista ovat silti laajentaneet lähdepohjaan hyödyntämällä myös entisten vihollisten arkistoja. Englantia äidinkielenään puhuvien sotahistorioitsijoiden tutkimustyötä

on helpotettu muun muassa julkaisemalla kommentoituja dokumenttikokoelmia käännetyistä asiakirjoista. Näin on tehty esimerkiksi Routledgen *Soviet (Russian) Study of War* -sarjassa. Aiheiden kirjo on kasvanut laajaksi, mutta aiheenvallintaa on rajoittanut kielitaidon puute. Osa amerikkalaisista tutkijoista on hyötynyt kielitaidostaan. Tämä näkyy siinä, että Ranskaa, Saksaa, Preussia ja Itävaltaa on tutkittu varsin runsaasti.

Angloamerikkalaisen akateemisen sotahistorian keskeiset debaetit

Harvat tulkinnat ja selitysmallit saavuttavat kiistattomasti hallitsevaa asemaa. Tulkinnoista väitellään konferensseissa, blogeissa ja keskustelufoorumeilla (erityisesti *H-War: Military History Networkilla*¹⁴) sekä kirjojen, aikakauskirjojen ja -lehtien sivuilla. Julkaistaanpa debaiteista jopa kokoomateoksia. Ehkä näkyvin väittelyn aihe angloamerikkalaisten sota- ja taloushistorioitsijoiden piirissä on jo yli 50 vuoden ajan ollut ns. *Military Revolution* eli sodankäynnin vallankumous -käsite. Debatin aloitti Michael Roberts vuonna 1955 pitämällään esitelmällä, jonka yhtenä aiheena olivat Ruotsin sotalaitoksen uudistukset Kustaa Adolfin aikana. Väittely on keskittynyt tuon syvälliseksi ja radikaaliksi luonnehditun muutoksen ajoitukseen. Väittelyyn eivät ole osallistuneet yksinomaan sotahistorioitsijat vaan myös muiden historian osa-alueiden (esimerkiksi talous historian ja teknologian historian) tutkijat ja yhteiskuntatieteilijät. Robertsin mukaan hänen tarkoittamansa vallankumous tapahtui aikavälillä 1560–1660. Hänen tulkintansa ovat herättäneet runsaasti vastaväitteitä, mutta yleisesti hyväksytään ajatus siitä, että uuden ajan alussa tapahtui

12. Stephen Morillo with Michael F. Pavkovic (2006) *What is Military History?* Cambridge: Polity, 51, 70; Tiedonanto Andrew Hargreavesilta 16.11.2009.

13. Roger Spiller (2006) 'Military History and Its Fictions', *Journal of Military History* 70, 1081–1097; Morillo & Pavkovic (2006) 44–70; Lynn 2008 24; Lynn 2001 360–363; Wayne E. Lee (2007) 'Mind and Matter – Cultural Analysis in American Military History: A Look at the State of the Field', *Journal of American History* 93, 1117; Holden Reid (2007) 1154–1157.

14. Ks. <http://www.h-net.org/~war/>

vallankumoukselliseksi katsottavia muutoksia eurooppalaisessa sodankäynnissä. Taus-talla on arveltu vaikuttaneen teknologia, taktisia, institutionaalisia tai kulttuurisia tekijöitä.

Keskustelussa on sivuttu muun muassa sodankäyntimenetelmiä, ase- ja linnoitus-teknologian vaikutusta asiaan ja vallankou-mousten kytkeytymistä modernien valtioiden kehitykseen. Geoffrey Parker, joka on ajatuksen keskeisiä kehittäjiä teoksellaan *Military Revolution*, on laajentanut aikajän-teen vuosiin 1450–1800. Osa keskusteluun osallistuneista tutkijoista on viitannut useisiin vallankumouksiin, joita on ollut 1300-luvulta. On väitelty siitä, tapahtuivatko muutokset vallankumouksellisesti vai evolutiivisesti. Selittämisen apuna on käy-tetty muunnelmaa biologiasta tutusta jak-soittaisen tasapainon mallista eli punktualis-mista (*punctuated equilibrium*). Kyseisen evoluutiomallin mukaan kehityksessä on pitkiä hitaan muutoksen suvantovaiheita sekä lyhyitä nopean kehityksen pyrähdyksiä. Sodankäynnin vallankumouksista on esitetty lukuisia erilaisia hypoteeseja, muttei kattavaa teoriaa.¹⁵

Military Revolution -käsitettä on myö-hemmin käytetty kylmän sodan kontekstis-sa kuvaamaan perusteellista sodankäynnin muutosta, joka ulottuu asevelvollisuusar-meijoihin ja ydinaseisiin. Sodankäynnin muutosta kuvaava teknokraattinen *Military Revolution* -käsite on laajentunut *Revolution in Military Affairs*, *RMA* -termiksi. *RMA:t*, jotka suomennetaan niin ikään sodankäyn-nin vallankumouksiksi, perustuvat informaatioteknologian hyödyntämiseen ja ne ovat merkittäviä muutoksia mutta kuitenkin varsinaisia sodankäynnin vallankumouksia suppeampia. Niillä on myös katsottu olevan ”elinkaarensa”.¹⁶

Toinen keskustelua herättänyt tulkinta on Russell F. Weigleyn vuonna 1973 kirjallaan *The American Way of War* tunnetuksi teke-mä näkemys, jonka mukaan yhdysvaltalaiset sotilas- ja poliittiset johtajat olisivat jo sisällissodasta saakka hyödyntäneet suuria joukkoja, suurta tulivoimaa ja pyrkineet ratkaisutaisteluihin ja nopeisiin ja murskaaviin voittoihin vihollisistaan. Vastustajan armeija

piti tuhota ja sen pääkaupunki valloittaa, minkä jälkeen voitiin palata status quohon. Tulkinnan mukaan voitto Yhdysvaltojen sisällissodassa ja kahdessa maailmansodassa ei ollut sotataidollisen etevämmyyden ansiota, vaan johtui puhtaasti edullisista voimasuhteista ja tuhovoimasta. Tämän tulivoimaa ja kulutussodankäyntiä korostavan näkemyksen on katsottu pätevän yhä Yhdysvaltojen käymiin suurempiin konflikteihin, mutta selitys ei kata kaikkien kenraalien toimintaa eikä sovellu ns. ”pikkusotiin”, humanitaarisiin interventioihin ja vastakou-mouksellisoperaatioihin, jollaisiin Yhdysval-lat on sekaantunut yhä enemmän viime vuosikymmeninä. Teoksista on pitkälti puuttunut laajempi konteksti ja vertaileva ote. Samaan keskusteluun liittyen on viitatu myös erityiseen *military cultureen*.¹⁷

15. Geoffrey Parker (1988) *The Military Revolution, 1500–1800: Military Innovation and the Rise of the West*, Cambridge: Cambridge University Press (2. painos 1996); Clifford J. Rogers (toim.) (1995) *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, Oxford: Oxford University Press.

16. Ron Matthews & John Treddenick (toim.) (2001) *Managing the Revolution in Military Affairs*, Basing-stoke: Palgrave Macmillan; Colin S. Gray (2002) *Strategy for Chaos: Revolutions in Military Affairs and the Evidence of History*, Frank Cass: London.

17. Russell F. Weigley (1973) *The American Way of War: A History of U.S. Military Strategy and Policy*, Bloomington: Indiana University Press; Max Boot (2002) *Savage Wars of Peace: Small Wars and the Rise of American Power*, New York: Basic Books; Fred Anderson & Andrew Cayton (2005) *The Dominion of War: Empire and Liberty in North America, 1500–2000*, New York: Viking; Adrian S. Lewis (2006) *The American Culture of War: The History of U.S. Military Force from World War II to Operation Iraqi Freedom*, New York: Routledge; Brian McAllister Linn (2007) *The Echo of Battle: The Army's Way of War*, Harvard: Harvard University Press; Frederick Kagan (2007) *Finding the Target: The Transformation of American Military Policy*, New York: Encounter Books; Thomas G. Mahnken (2008) *Technology and the American Way of War since 1945*, New York: Columbia University Press; Benjamin Buley (2008) *The New American Way of War: Military Culture and the Political Utility of Force*, Abingdon: Routledge; Marc Milner (2007) 'In Search of the American Way of War: The Need for Wider National and International Context', *Journal of American History* 93, 1151–1153.

Länsimaiden toteuttama maailmanvalloitus on ollut yksi keskeinen teema *Military Revolution* -keskustelussa. Tätä ilmiötä on selitetty myös viittaamalla erityiseen *Western Way of War* -käsitteeseen. Victor Davis Hanson on etsinyt länsimaisen, ratkaisuun ja lähitaisteluun pyrkivän sodankäyntitavan juuria antiikin Kreikasta. Hänen mukaansa kulttuuriset tekijät, kuten hallintomalli ja individualismi selittävät pitkälti länsimaisen sivilisaation sotilaallisen ylivoimisuuden. Sotilaallista muutosta vuosikymmenet tutkinut John A. Lynn on niin ikään korostanut kulttuurin merkitystä, mutta hän on kritisoinut Hansonin tulkintoja, koska Lynn ei usko universaaliin läntisen, alati voitokkaan soturitradition katkeamattomuuteen. John Keegan on puolestaan hahmottanut länsimaisen sodankäynnin valteiksi teknologian, kurin, aggressiivisen sotilaatradition, sotilaalliset innovaatiot sekä rahoituksen.¹⁸ Toiset taas katsovat, että nimenomaan demokratiat menestyvät sodankäynnissä ja että demokratia ja rauha kulkevat käsi kädessä. Tulkinnat ovat lähellä kiisteltyä *democratic peace* -teoriaa, jonka mukaan demokratiat käyvät vain harvoin sotia toisiaan vastaan.¹⁹

Military Revolution -keskustelussa on sivuttu myös modernien valtioiden rakentamista, osittain vertailevasti. Sotahistorialla ja diplomatian historialla on perinteisesti ollut monia yhtymäkohtia, ja nuo alat yhdistäviä teoksia ilmestyy edelleen. Kanadassa ja Yhdysvalloissa tunnustetaan sotien vaikutus kansakunnan rakentamisessa. Valtaa pitävien tuli järjestää hallinto ja veronkeruu siten, että resurssit voitiin mobilisoida sodankäyntiin. Sotahistorioitsijat ovat voineet osaltaan selittää yhteiskuntien kehitystä erityisesti murroskausina. Aihetta on tarkasteltu niin ikään kansantaloudellisten vaikutusten ja poliittisen taloustieteen näkökulmasta. Monet selitysmallit painottavat taloudellisia tekijöitä. Sotahistorioitsijat ja taloushistorioitsijat ovat pyrkineet selvittämään, miten taloudelliset resurssit ja huollon tehokas järjestäminen selittävät sotilaallista menestystä. Toisinaan tutkijat ovat hakeneet kokonaisselityksiä, joissa taloudellisilla tekijöillä ja resurssien hallinnalla on silti ollut keskeinen osa.

Teknologia, tiede, innovaatiot ja muutokset sodankäynnissä

Sotateknistä kehitystä ja sotateollisuuden potentiaalia on pyritty tuomaan esiin käyttämällä *Military Revolution*- ja *RMA*-termejä. Tästä syystä tarkasteluperiodi alkaa usein vasta teollisesta vallankumouksesta. Vaikka teknologia yhdenmukaistaa sodankäynnin menetelmiä, tällainen tarkastelu on kuitenkin rajoittunutta. Historiasta on hahmotettavissa teknologisen kehityksen ohella muun muassa yleisiä periaatteita ja organisatorisia tekijöitä, jotka ovat muuttaneet sodankäyntiä. Keskusteluun osallistuvat kuitenkin yleensä tiedostavat sen, ettei teknologia itsessään ole voiton tae. Käyttäjien on osattava hyödyntää uutta teknologiaa, jotta he saavat siitä etua. Teknologialla on myös rajat ja reunaehdonsa, ja huollon järjestäminen on monissa tapauksissa osoittautunut kompastuskiveksi. Ensimmäisen maailmansodan tutkijat ovat muun muassa selvittäneet, mikä oli sotateknologisen kehityksen vaikutus sodan lopputulokseen ja modernin sodankäynnin syntyyn. Kehitystä on usein tarkasteltu myös henkilöiden vaikutuksen kautta. Asevarustelua tai ydinaseiden kehittämistäkään ja niiden käyttösuunnitelmia ei ole unohdettu. On myös tarkasteltu lääketieteen ja sodankäynnin yhteyksiä. Nouseva suuntaus on ollut myös sotahistorian kytkeminen ympäristöhistoriaan.

18. Ks. esim. Victor Davis Hanson (1989) *The Western Way of War: Infantry Battle in Classical Greece*, New York: Knopf; Victor Davis Hanson (1999) *The Wars of Ancient Greeks: And the Invention of Western Military Culture*, London: Cassell; Victor Davis Hanson (2001) *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power*, New York: Doubleday (julkaistu Isossa-Britanniassa vuonna 2001 nimellä *Why the West Has Won: Carnage and Culture from Salamis to Vietnam*, London: Faber; John A. Lynn (2003) *Battle: A History of Combat and Culture – From Ancient Greece to Modern America*, Boulder: Westview; John Keegan (1993) *A History of Warfare*, New York: Knopf (suomennettu vuonna 2005 nimellä *Sodankäynnin historia*, Jyväskylä: Ajatus).

19. Ks. esim. Spencer R. Weart (2000) *Never at War: Why Democracies Will Not Fight One Another*, New Haven: Yale University Press; Dan Reiter & Allan C. Stam (2002) *Democracies at War*, Princeton: Princeton University Press; Michael C. Desch (2008) *Power and Military Effectiveness: The Fallacy of Democratic Triumphalism*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Keskustelussa on varsin usein sivuttu sotilaallisia innovaatioita, jotka on nähty kekeisinä länsimaisen sodankäynnin ja sota-aidon kehitykselle. Innovaatiot ymmärretään sekä teknisiksi uudistuksiksi että toimintatapojen muuttamiseksi. Erityisesti ensimmäinen maailmansota ja sitä edeltävä aika on saanut osakseen tutkimuksellista huomiota. Voittajilla on monissa tapauksissa havaittu olleen alhaisempi innovointihalukkuus kuin voitetuilla.

Sotilaalliseen innovaatiotutkimukseen liittyy läheisesti sotilaallisen tehokkuuden tarkastelu. Sotahistorioitsijat, kansainvälisten suhteiden tutkijat ja sosiologit ovat pyrkineet selvittämään suorituskykyä vertailemalla muun muassa eri osapuolten aloitteellisuuden astetta ja kiinteyttä (koheesioita). Vaikka sotaa on vaikea ennustaa ja systematisoida, sotilaallista tehokkuutta on tutkittu voimasuhteiden valossa myös tilastollisen analyysin keinoin. Voittojen ja tappioiden syitä on yksinkertaisimmillaan yritetty selittää laskemalla miesten ja kaluston määriä. Useimmat tutkijat kuitenkin ovat yhtä mieltä siitä, että voitto ei ole sotilaallisen tehokkuuden ainoa mittari, ja lisäksi on selvitettävä kykyä toteuttaa doktriinia ja tehtäviä käytettävissä olevilla resursseilla. Tehokkaana pidetään sitä, joka kykenee maksimaaliseen resurssien hyödyntämiseen. Myös psykologiset ja kulttuuriset tekijät voivat selittää taistelukykyä ja henkistä kestävyyttä. Näin ollen on tarkasteltu muun muassa kansalaissotilaiden (*citizen soldier*) suoriutumista ja taistelutahtoa sekä kartoitettu muun muassa sosiologisesta näkökulmasta sotilaiden palvelusmotivaation taustatekijöitä. Samalla on tarkasteltu myös organisaatioita ja eri henkilöstöryhmiä. Nämä kuuluvat asevoimien sosiaalishistoriaan.

Teknologiset ja muut innovaatiot ja niitä seuraava muutos pakottaa asevoimat myös muuttamaan doktriinejaan, jotka voidaan ymmärtää vakiintuneiksi puolustusperiaatteiksi tai käsityksiksi siitä miten asevoimia ja sen sotavarustusta tulisi käyttää. Doktriinien tutkiminen on myös aatehistoriaa. Lisäksi tutkijat ovat tarkastelleet erilaisia reformeja joko strategiseen kulttuuriin liittyen tai erillään sekä vertaileet asevoimien muu-

tosdynamiikkaa erityisesti maailmansotien välisenä kautena. Tarkastelu on keskittynyt uhka-arvioihin ja niiden heijastumiseen eri asevoimien doktriiniin, sotilaalliseen suunnitteluun, organisaatioon, hankintoihin, sota-aidon kehittämistyöhön ja koulutukseen.

War & society ja "uusi" sotahistoria

"Uusi" sotahistoria ja ei kovinkaan selvärajainen *war & society* -koulukunta erotetaan usein toisistaan. Tämä on osittain turhaa, sillä ne menevät monissa kohden päällekkäin. *War & society* -suunnalle, joka ilmaantui 1950-luvun lopulla, keskeistä oli sosiaalishistoria. Isossa-Britanniassa käytetty *war studies* -termi liittyy pyrkimykseen laajentaa tutkimuskenttää leimallisesti ei-sotilaallisiin aiheisiin ja siirtymä rintamalta rintaman taakse. "Uusi" sotahistoria on paradigma, joka kehittyi vastapainoksi perinteiselle operaatiokeskeiselle sotahistorialle. "Uuden" sotahistorian edustajat eivät ole sinänsä olleet kiinnostuneita sodankäynnistä, vaan he kartoittavat armeijoiden paikkaa yhteiskunnissa ja niiden sosiaalisia rakenteita, sotien seurauksia ja niiden yhteiskunnallisia vaikutuksia. "Uuden" sotahistorian edustajat ovat tutkineet muun muassa sodan kytkeytymistä rotuun, yhteiskuntaluokkaan, sukupuoleen, kotirintaman arkeen ja vähemmistöjen kohtaloihin. He ovat olleet kiinnostuneita sodan kokemisesta. Vastakohta-asetelmaa korostetaan yhä, vaikka taisteluita tai operaatioita käsittelevät tapaumahistoriat ja sotilaselämäkerrat ovat jo pitkään olleet harvinaisia akateemisen sotahistorian piirissä. "Uusi" sotahistoria ilmaantui määrittelijästä riippuen 1960- ja 1970-luvulla, ja se kehittyi nopeasti 1980-luvulla. Myös suurin osa perinteisen akateemisen sotahistorian edustajista suhtautuu kriittisesti "viralliseen" sotahistoriaan. Michael Citino toteaa, että "uuden" ja vanhan välille ei voida tehdä edes kaikissa tapauksissa eroa. Monien perinteisempää kantaa edustavien mielestä sodankäynnin välineen, asevoimien, hyvä tuntemus on välttämätöntä sotahistorian tutkijalle.²⁰

20. Dennis Showalter (1975) 'A Modest Plea for Drums and Trumpets', *Military Affairs* 39, 71-75; Edward M.

Suurin ero vanhan ja "uuden" välillä on ensiksi mainitun *top down* -tarkastelun suhteessa jälkimmäisen *bottom up* -näkökulmaan. Perinteinen sotahistoria tarkasteli konflikteja niiden poliittisessa, taloudellisessa ja teknologisessa kontekstissa ja pyrki selittämään sotien lopputuloksia. Valtiot, taloudellinen potentiaali ja teknologinen kapasiteetti loivat raamit ja määrittivät armeijoiden koot ja mahdollisuudet. Kenraalien päätökset ja sotilaiden suoritukset voittivat taisteluita ja sotia. Kuka voitti ja miksi -tyyppisistä kysymyksenasetteluista on siirretty kysymään, miksi he yrittivät voittaa kyseisellä tavalla. Uudentyyppisen ja muualta vaikutteita omaksuneen perinteisen sotahistorian tutkijat ovat näin ollen perehtyneet strategiaan kulttuureihin. Fyysinen taistelukenttä on jäänyt vähemmälle huomiolle, eikä se monesti ole enää keskiössä. Tilalle ovat tulleet politiikka, talous, huolto tai sosiaalinen struktuuri. Monet ovat havainneet, että eräänlainen sota ja kulttuuri -suuntaus näyttäisi olevan kehitymässä.²¹

War & society -suuntausta edustavia varhaisempia, pääosin 1970-luvun puolivälissä julkaistuja teoksia, on kohonnut klassikoiksi, joista on otettu 2000-luvulla uusia, lisätyjä ja täydennettyjä painoksia. Niitä ovat Oxfordissa, Lontoon King's Collegessa ja Yalessa työskennelleen Sir Michael Howardin *War in European History*, Sandhurstin sotilasakatemiassa ja toimittajana vaikuttaneen Sir John Keeganin *The Face of Battle* sekä Duke-yliopiston Theodore Roppin *War in the Modern World*. Muistin problematiikkaa tutkivat ovat kiitollisuudenvelasia Paul Fussellille, jonka teosta *The Great War and Modern Memory* siteerataan laajasti.²²

Uudet lähestymistavat ovat tarjonneet tilaisuuden pohtia sodankäynnin ja yhteiskunnan suhdetta ja sodan kokemista – jopa tunne-elämän tasolla – eri aikoina. Anglo-amerikkalaiset tutkijat ovat tarkastelleet eri sotien konteksteissa esimerkiksi kotirintamaa, miehitystä, sisällissotia ja siviilien kärsimyksiä, seksuaalisia vähemmistöjä, sukupuolirooleja, lapsia ja nuoria, uskonnon merkitystä, kulttuurielämää ja propagandaa, valkoisia valtarakenteita ja niiden suhdetta

rodullisiin ja etnisiin vähemmistöihin. Tutkijoita ovat niin ikään kiinnostaneet muun muassa ideologiset kysymykset, miehityshallinto, sotarikokset, siviileihin kohdistetut julmuudet, joukkomurhat sekä rodulliset ja etniset puhdistukset (*holocaust*). Julmaa käyttäytymistä on selitetty muun muassa ideologioilla ja rasismilla. Kolmatta valtakuntaa on tutkittu laajasti, mutta myös esimerkiksi amerikkalaisia Aasiassa.

Sotavankitutkimustakin on tehty sosiaaliliistoriallisesta näkökulmasta. "Uudessa" sotahistoriassa on kyseessä enimmäkseen sosiaali- ja kulttuurihistoriallinen tarkastelu, jossa muistitietoaineistoilla keskeinen asema. Aineistoja on käytetty hahmottamaan paitsi muistin rakentumista ja muuttumista ajan myötä myös unohtamista.

Tutkimuksessa on myös tuotu esiin sodan henkisiä vaikutuksia ja tarkasteltu sotaa psykohistoriallisesta näkökulmasta. On tut-

Coffman (1984) 'The New Military History', *Military Affairs* 48, 1–5; Peter Karsten (1984) 'The "New" American Military History: A Map of the Territory, Explored and Unexplored', *American Quarterly* 36, 389–418; Benjamin Franklin Cooling (1988) 'Toward A More Usable Past: A Modest Plea for A Newer Typology of Military History', *Military Affairs* 52, 29–31; Peter Paret (1991) 'The New Military History', *Parameters* 21, 10–18; John W. Chambers (1991) The New Military History: Myth and Reality, *Journal of Military History* 55, 395–406; Millet (1992), 12; Don Higginbotham (1992) 'The New Military History: Its Practitioners and Their Practices', teoksessa Charters, Milner & Wilson (toim.) *Military History and the Military Profession*, 131–144; 'Esipuhe' ja Michael S. Neibergin (2006) artikkeli 'War and Society', teoksessa Hughes & Philpott (toim.) *Palgrave Advances in Modern Military History*, 4, 42; Joanna Bourke (2006) 'New Military History', *Ibid.*, 258–280 (suomennettu nimellä 'Uusi sotahistoria', teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa: Suomalaisien kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, Jyväskylä: Minerva, 21–42); Michael Howard (2006) 16; Lee (2007) 1138; Richard H. Kohn (toim.) (1997) 'The Practice of Military History in the U.S. Government: The Department of Defence', *Journal of Military History* 61, 121–148; Citino (2007) 1089; Lynn (2008) 24–25.

21. Neiberg (2006) 42; Lee (2007) 1120, 1140; John Shy (1993) 'The Cultural Approach to the History of War', *Journal of Military History* 57, 13–26.

22. Michael Howard (1976) *War in European History*, Oxford: Oxford University Press; John Keegan (1976) *The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme*, London: Jonathan Cape; Theodore Ropp (1959) *War in the Modern World*, Durham: Duke University Press; Paul Fussell (1975) *The Great War and Modern Memory*, Oxford: Oxford University Press.

kittu esimerkiksi rivimiehen kokemushistoriaa sekä taistelua ja sotaa kokemuksena. Sodan kauheuksia, kuolemaa, uhrautumista, uhreja, rohkeutta ja sankaruutta on niin ikään käsitelty sekä sodan aiheuttamaa painetta, pelkoa ja sen synnyttämiä traumoja. Muutenkaan sodasta paluun problematiikkaa ei ole unohdettu. Lisäksi on selvitetty moraalia ja kyseenalaistettu sota-ajan yksinäisyys.

Sotaisuutta ja väkivaltaa on tarkasteltu esimerkiksi antropologisesta näkökulmasta. Yleisesti todetaan, että sodankäyntiä on aina ollut muodossa tai toisessa, ja että se on clausewitzilaisittain ollut ainakin politiikan jatketta. On pyritty myös tulkitsemaan sodan ja rauhan suhdetta kulttuurisena ilmiönä sekä hahmottamaan sodankäynnissä vallinneita sääntöjä. Lisäksi on koetettu ymmärtää sodankäynnin luonnetta sekä etsiä lainalaisuuksia tai ”voiton kaavoja”. Eräät sodankäynnin peruspiirteet ovat universaaleja ja muuttumattomia. Teorioista on löydettävissä yhtenäisiä piirteitä. Sodan aatehistoria eli sotateoreetikoiden ajattelu on kiinnostanut, mutta Carl von Clausewitz näyttää olevan erityisen luettu ja tutkittu – ja myös väärintulkittu. Teoreetikoista on perehdytty erityisesti Machiavellin, Antoine-Henri Jominin, Alfred Thayer Mahanin, Julian Corbettin, Giulio Douhet’n, J. F. C. Fullerin ja Basil Liddell Hartin ajatuksiin ja kirjoituksiin.

Maasodankäynti, sodankäynnin tasot, organisaatiot ja sotilasjohtaminen

Britanniassa skaala on ajallisesti ja aiheiden puolesta laaja. Yhdysvalloissa on pureuduttu jossain määrin esimerkiksi itsenäisyysotaan ja intiaanisotiin, mutta maan sisällissotaa (1861–65) on tutkittu erityisen runsaasti. Kanadassa tutkimus keskittyy 1900-luvun teemoihin, erityisesti kanadalaisten osallistumiseen maailmansotiin. Toisesta maailmansodasta julkaistaan valtavasti eritasoisia kirjoja, joista suuri osa keskittyy kansallisista lähtökohdista yksittäisiin taisteluihin tai pieniinkin sotilasyksiköihin.

Eräät kirjoittajat ovat pyrkineet kokonaisvaltaisiin globaaleihin esityksiin. Huolimat-

ta kansallisista paradigmoista varsin monet, myös yhdysvaltalaisen tutkijoiden teokset, ovat silti keskittyneet Eurooppaan. Tätä trendiä on kritisoinut eri yhteyksissä brittiläinen Jeremy Black.²³ Täysin paitsioon ei ulkoeurooppalaisten alueiden sotahistoria ole kuitenkaan jäänyt. Lisäksi Britanniassa tutkitaan jossain määrin Australian, Uuden-Seelannin ja Intian sotahistoriaa *imperial military history* -nimikkeen alla. Tutkimusten ajallinen perspektiivi on pitkä; eräät tutkijat tarkastelevat satojen vuosien ajanjaksoja, vaikka eivät osallistuisikaan *Military Revolution* -keskusteluun.

Sotataidon tasoista tutkitaan paitsi strategiaa myös operatiotaitoa ja taisteluita. Taisteluita tarkastellaan taktisella tasolla (*battle*) ja operatiivisella tasolla (*campaign*).

Sotataito sisältyy usein osana sodankäyntiä ja sotaa ilmiönä tarkasteleviin muihin teoksiin. Sitä on kuitenkin tutkittu myös vertailemalla eri malleja tai tehty tapaustutkimusta. Samoin on tarkasteltu joukkoja ja niiden organisaatioita, koulutusjärjestelmiä ja käyttöperiaatteita. Lisäksi sotalaitoshistoriaa tutkitaan jatkuvasti. Yhdysvalloissa, Isossa-Britanniassa ja Kanadassa ilmestyy runsaasti moniosaisia aselajihistorioita ja vastaavia teoksia. Ne kuuluvat monissa tapauksissa organisaatio- ja sotalaitoshistorian piiriin.

Tutkittaessa strategiaa ja sotilaallista suunnittelua sivutaan monesti paitsi strategista ajattelua myös poliittisia ja sotilaallisia eliittejä, sotilaiden ja siviilien välisiä suhteita, sotilaallista yhteistyötä ja niiden vaikutusta sodankäyntiin. Johtajuutta ja sotilasjohtamista on lähestytty lukuisista eri näkökulmista. Hyvä kenraali, huono kenraali -tyyppisestä ja suurmiehiä korostavasta tarkastelusta on päästy syvällisempään analyysiin. Tutkimuksissa on selvitetty yleisesikuntia, ylijohtoa ja kenraaleita sekä näiden ratkaisuja. Päätöksenteko vaatii tuekseen tiedustelutietoa, jonka hankkimismekanismena on niin ikään tutkittu.

23. Jeremy Black (2004) *Rethinking Military History*, Abingdon: Routledge.

Totaalisesta sodasta sotaa alemman tason konflikteihin

Tutkijat ovat muun muassa olleet kiinnostuneita siitä, miten sotien osapuolet mobilisoivat kaikki käytettävissä olevat resurssit jatkaakseen sotaa voittoon tai tappioon ja miten koko vastustajan yhteiskunta on sotatoimien kohde. Julkaiseminen on keskittynyt erityisesti molempiin maailmansotiin. Totaalisen sodan luonne ja vaikutukset ovat keskeinen tutkimuskohde sotahistoriassa. Niistä on yritetty yksittäisten taisteluiden tai operaatioiden lisäksi kirjoittaa myös kokonaisvaltaisia ja yleisempiä esityksiä. Se on onnistunut enimmäkseen ensimmäisen maailmansodan kohdalla. Toisesta maailmansodasta on niin ikään kirjoitettu jonkin osapuolen näkökulmasta sekä yritetty vaihtelevalla menestyksellä kirjoittaa kokonaisvaltaisia synteesejä ja globaalihistorioita, joista yleisesti pidetään onnistuneimpana Gerhard L. Weinbergin *A World at Arms*.²⁴

Termejä matalan intensiteetin konfliktit, kumouksellinen sodankäynti, sissisota, vallankumouksellinen sota ja terrorismi käytetään kuvaamaan jonkin ryhmän rajoitettua poliittis-sotilaallista kamppailua valtaapitävää järjestelmää vastaan. Kriisejä ilman sodanjulistusta käydään usein vähäisin joukoin. Tavoitteet voivat olla niissä poliittisia, sosiaalisia, taloudellisia tai psykologisia. Matalan intensiteetin konflikti on yleisempi, länsimainen termi. Sissisodalla tarkoitetaan eri asioita eri valtioissa ja eri aikoina. Lisäksi sekaannusta voi aiheuttaa se, että sissisota oli aiemmin epätavanomaisen sodankäynnin alakäsite. Kumouksellinen sodankäynti sisältää poliittista indoktrinaatiota, terrorismia ja sabotaasia, ja siinä hyödynnetään sissisodankäynnin keinoja yhteiskuntajärjestyksen kaatamistarkoituksessa. Vastakumouksellinen sodankäynti tähtää yhteiskuntajärjestyksen säilyttämiseen. Siinä on mukana puolisolitaallista toimintaa sekä taloudellisia, poliittisia ja psykologisia keinoja. Sotaa alemman tason konflikteja on tutkittu erityisesti siirtomaasotien konteksteissa. Myös nykyaikaisia sotia on tarkasteltu, varsinkin länsimaiden omista näkökulmista. Laajaa tutkimuksellista huomiota ovat saaneet osakseen luonnollisesti myös Ko-

rea, Vietnam, Lähi-idän sodat sekä Persianlahden sodat.

Ilma- ja merisodankäynti

Ilmasodankäynnin tutkimista on harrastettu enimmäkseen viimeisten sadan vuoden ajalta. Lentokone on teknologisena innovaationa vaikuttanut mullistavasti sodankäyntiin myös maalla ja merellä, vaikka ilmasodankäyntiä on tutkittu erillään. Muutos on tapahtunut muutaman vuosikymmenen kuluessa. Tutkijat ovat olleet kiinnostuneita muun muassa ilmavoimien toiminnasta ja ilmaherruuden saavuttamisesta. Toisessa maailmansodassa ilma-aseen tekninen kehitys oli nopeaa, ja niiden uhka oli otettava huomioon erityisesti kotirintamalla. Ilmavoimat olivat merkittävä osatekijä liittoutuneiden voiton taustalla. Huomio on kiinnitetty siihen, miten strategiset pommitukset vaikuttivat taistelutahtoon ja sotateollisuuden toimintaedellytyksiin. Ilmasodankäyntiä on harrastettu eri aikakausilta.

Merisodankäynnin tutkijoiden ajallinen perspektiivi on pitkä. Institutionaalaisella laivastohistorialla on ymmärrettävistä syistä pitkät perinteet Isossa-Britanniassa. Sitä on harrastettu myös Yhdysvalloissa. Laivastohistorioitsijat ovat esimerkiksi kommentoineet Paul M. Kennedyn taloushistoriallisia ja globaaleja tulkintoja, selvittäneet laivastostrategien ajattelua, merisodankäynnin doktrinaalista kehitystä sekä suurvaltojen kykyä harjoittaa ”tykkivenediplomatiaa” ja näyttää voimaa (projisoida voimaa). Lentotukialusten käyttöä, rantautumiseen (amfibio-) liittyvää sekä sukellusvenesodankäyntiä on niin ikään tutkittu innovaationa, joilla on ollut vaikutusta strategioihin ja rakenteisiin.

Kun vanha ei ole enää vanhaa eikä ”uusi” uutta – angloamerikkalainen sotahistorian tutkimus tänään

Angloamerikkalainen akateeminen sotahistorian tutkimus on säilyttänyt asemansa. Sen edustajat julkaisevat kirjoja, joilla on

24. Gerhard L. Weinberg (1994) *A World at Arms: A Global History of World War II*, Cambridge: Cambridge University Press.

monissa tapauksessa enemmän lukijoita kuin muulla historian tutkimuksella. Ala kehittyi edelleen yksinkertaisesta operaatiohistoriasta. Perinteisemmänkin sotahistorian edustajat tarkastelevat tutkimusongelmiaan uusista näkökulmista, ja sen piirissä tehty tutkimus täyttää enimmäkseen kriittisen tutkimuksen tunnusmerkistön. Angloamerikkalaisessa tutkijayhteisössä on omaksuttu virikkeitä humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen trendikkäistä virtauksista sekä kiinnitetty runsaasti huomiota innovatiivisten metodologioiden soveltamiseen. Voimme puhua myös paradigmaattisesta muutoksesta ja poikkitieteellisyiden kasvusta.

Vertailtaessa angloamerikkalaista akateemista sotahistorian tutkimusta voidaan havaita erilaisia tutkimuksellisia painotuksia. Ensimmäistä maailmansotaa tutkitaan eri näkökulmista aktiivisesti Britanniassa. Kanadassa keskitytään puolestaan molempiin maailmansotiin. Molemmissa maissa käsitellään etupäässä omien joukkojen edesottamuksia. Vaikka Yhdysvaltojen sisällissota dominoi amerikkalaista sotahistorian tutkimusta, yhdysvaltalaiset eivät kuitenkaan vaikuta tutkivan sotahistoriaa niin kansalli-

sista lähtökohdista kuin britit ja kanadalaiset. Itse asiassa monet amerikkalaiset hakevat aiheensa Euroopasta. Brittien näkökulmat tulevat ymmärrettäviksi, kun muistaa heidän pitkän historiansa ja maailmanvaltansa. Vaikka varhaisempiin aikoihin kohdistuu jossain määrin tutkimuksellista huomiota, 1900-luku näyttää olevan laajimmin tutkittu ajanjakso.

Sotahistorian tutkimuskenttä on merkittävästi laajentunut ja monipuolistunut. Samalla se on paikoin etääntynyt varsin kauaksi sodankäynnin tarkastelusta. Sodan ei-sotilaallisiin ulottuvuuksiin alhaalta käsin pureutuva ns. "uusi" sotahistoria, ja varsinkin *war & society* -suuntaus ovat olleet olemassa jo vuosikymmenien ajan. Tyypillisen sosiaalishistoriallisen tarkastelun rinnalle on noussut suuntaus, joka tarkastelee sotaa yhä enenevässä määrin kulttuurisena ilmiönä. Itse asiassa vanhan ja "uuden" sotahistorian rajat ovat paikoin hävinneet, ja muutenkin rajanveto perinteisemmän ja "uuden" sotahistorian ja muun historian tutkimuksen välille tuntuu toisinaan olevan vaikea tehtävä. Kaikki sotaan perehtyvät angloamerikkalaiset tutkijat eivät edes määrittele itseään sotahistorioitsijoiksi.



JORMA KALELA

Historiantutkimus ja vaikuttavuus yhteiskunnassa

Historiantutkimus vaikuttavuusyhteiskunnassa

Historiankirjoituksessa tapahtui merkittävä muutos Reinhart Koselleckin ”satula-ajaksi” kutsumassa vaiheessa, 1700- ja 1800-lukujen puolivälien rajaamana ajanjaksona. Historiasta tuli tieteenala ja alan tutkimus vapautui esimerkkien tuottamisesta poliittisiin ja retorisiin tarpeisiin. Tuolloin saavutettua autonomiaa olemme tottuneet alan ammattilaisina pitämään itsestään selvänä asiana. Tänä on kuitenkin perusteltua kysyä, vieläkö näin on.

■ Muiden kehittyneiden teollisuusmaiden tavoin Suomessakin on siirrytty yhteiskuntaan, jossa vaikuttavuus on kaikki kaikessa. Intentiot ja tehty työ ovat toissijaisia seikkoja. Tulokset varmistetaan kilpailulla. Akaateemisessa maailmassa on niin tutkijoiden kuin yksiköidenkin tavoiteltava huippuja. Avainasemaan ovat nousseet kansainvälinen vertaisarviointi ja sen kriteerit.¹

Edelläkävijänä on ollut Iso-Britannia, jossa on 1980-luvun lopun jälkeen noin joka viides vuosi suoritettu valtakunnallinen tutkimusarviointi. Ajatuksena on luoda puitteet sille, että tutkimusta tekevät yksiköt ja tutkijat voidaan asettaa paremmuusjärjestykseen, kun tehdään rahoituspäätöksiä. Tänä on ”vaikuttavuus” se käsite, jonka

avulla ”pyritään yksilöimään tutkimuksesta saatavaa hyötyä”.²

Kysymys ei ole pelkästään rahoituksesta, vaan koko tiedepolitiikan puitteiden ja sisällön muutoksesta. Tieteellistä tutkimusta on ryhdytty ajattelemaan samassa logiikassa kuin yhteiskuntapolitiikan eri lohkoja. Vaikapa kansalaisten arjessaan kohtaamat vaikeudet saattavat olla sosiaalipolitiikan puitteiden seurauksia ja niihin on toki puututtava. Sen on kuitenkin tapahduttava talouskasvun kannalta kokonaisvaltaisesti. Tosi-asiana nimittäin pysyy, että ilman kilpailukykyistä ja vakaata taloutta ei myöskään ole kansalaisten hyvinvointia. On ”meidän” kaikkien yhteinen etu, että kansallinen kilpailukykyimme varmistetaan.³

Keskeisintä on siis talouskasvun varmistaminen globaalin kilpailun oloissa ja siihen on tiedepolitiikankin tähdättävä. Tästä ajat-

1. Vaikuttavuusyhteiskunnasta ks. Marketta Rajavaara (2007) Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 84, Kelan tutkimusosasto: Helsinki. – Tämän kirjoituksen kannalta ovat olleet erittäin hyödyllisiä keskustelut Matti Hannikaisen, Kimmo Katajalan, Pauli Kettusen, Tiina Kinnusen, Kari Teräksen ja Jussi Vauhkosen kanssa.

2. Lainaus Arto Mustajoki: ”Tutkimuksen vaikuttavuus: mitä se on ja voidaanko sitä mitata?”, Tieteessä tapahtuu 2005, 8. Brittiläisestä tutkimusarvioinnista ks. John Taylor ”The evaluation of research: motives, methods and misunderstandings, paper presented at the University of Tampere, June 2006”, 11. <http://www.uta.fi/laitokset/yti/tasti/opetus/seminaarit>

3. Nykyisen yhteiskuntapolitiikan logiikasta ks. Jorma Kalela: ”Politiikan kieltämisen politiikka”, teoksessa H. Taimio (2009) (toim.): Kurssin muutos: Kestäväan kasvuun ja hyvinvointiin, Työväen Sivistysliitto: Helsinki sekä Jorma Kalela: ”Politiikattomuus hallitusten politiikkana”, teoksessa S. Tiitinen ym. (2008) (toim.): Suomen ja kansanvallan haasteet, Suomen eduskunta 100 vuotta. Edita: Helsinki.

telutavasta ovat monet käyttäneet nimitystä managerikieli ja sen ovat niin politiikan kuin taloudenkin päättäjät omaksuneet. Ajattelupaikka kattaa kaikki kilpailukykyyn vaikuttavat yhteiskunnan ilmiöt ja asettaa sellaisenaan hyvin tiukat puitteet niitä koskevalle toiminnalle. Managerikieli tulkitsee, mistä näissä ilmiöissä on kyse eli osoittaa tavan, jolla niistä on puhuttava. Se myös rajaa kunkin tilanteen kannalta relevantit asiat eli määrittää päiväjärjestyksen.⁴

Akateemisessa maailmassa managerikielen logiikka näkyy julkaisuja ja tutkijan uraa koskevissa käsityksissä. Tutkimusta tekevien yksiköiden, tutkijoiden ja tutkimusten arvioinnin kriteerit toteuttavat kilpailun logiikkaa: niiden tärkein tehtävä on varmistaa paremmuusjärjestykseen sijoittaminen. Toisena ääripäänä on esimerkiksi kotimainen aikakauskirja, jossa ei noudateta vertaisarviointia ja toisena kansainvälinen julkaisu, johon saa artikkelin monen vuoden odotuksen ja tiukan kilpailun jälkeen. Tätä arvioinnin metodologiaa kuvaa, että monografioista ei tutkijanuralla ole suurtakaan hyötyä. Hukkaan heitettyä aikaa on myös antologioiden tai konferenssijulkaisujen toimittaminen – sen sijaan artikkeleiden kirjoittajat, joille toimittajien on hankittava vertaisarviointi, kyllä saavat ”julkaisupisteitä”.

Tutkijaksi aikovan kannattakin huolella selvittää, millaisilla akateemisilla ansioilla on painoarvoa. Hänen on myös syytä tiedostaa, että nämä arvottamisen kriteerit eivät ole suomalaisia, vaan ylikansallisia. Tarvittavaa tietoa tuottavat muun muassa ulkomaisten huippututkijoiden suorittamat suomalaisten yliopistojen, tiedekuntien ja laitosten arvoinnit. On toisin sanoen otettava ”kansainvälisyys” vakavasti eli osoitettava, mikä on suunnitellun tutkimuksen merkitys oman maan rajojen ulkopuolella. Kannattaa toisin sanoen pohtia, onko oman uran edistämisen näkökulmasta esimerkiksi järkevää tutkia sellaisia Suomen historian ilmiöitä, joilla on vain marginaalisesti yhtymäkohtia maan rajojen ulkopuolella.

Managerikielen logiikka hallitsee myös tutkimusmäärärahojen jakamista. Samat säännöt, joiden mukaisesti Suomen Akatemia tekee päätöksensä, ovat alkaneet vai-

uttaa myös eri säätiöiden politiikassa. Hakijankin on tiedettävä, mitkä seikat painavat ratkaisuisissa. Arvioinnin metodologian ja sisällöllisten kriteerien tuntemus eivät riitä, vaan huomioon on otettava myös tutkimuksen traditiot. Edessä hämmöttävää asetelmaa voi kuvata toteamalla, että nuoren tutkijan kannattaa kahteen kertaan miettiä, missä kohden on pakko ja kannattaa olla innovatiivinen ja millaiset tavoitteet on paras unohtaa. Myös tutkijoiden on aika sopeutua poliittisen retoriikan pelisääntöihin.

Politiikassa erilaisten ohjelmajulistusten ja konkreettisten päätösten perustelujen merkitys on siinä, että niillä oikeutetaan ratkaisut samalla, kun päättäjien ohjelmallisiin asiakirjoihin viittaaminen on olennainen tapa edistää omia tavoitteita. Tämä pätee myös tutkimuksen maailmaan. Rahoitusta on vaikea saada hankkeille, jotka eivät ole merkittäviä ”vaikuttavuuden” näkökulmasta. Kannattaa valita sellaisia tutkimuskohteita, jotka avaavat historiallisen näkökulman johonkin yhteiskunnalliseen epäkohtaan tai tulevaisuuden haasteeseen.

Kyynisen sopeutumisen tila

Monet nykytilanteen piirteet ovat sellaisia, jotka jo nykyisiä edeltävät sukupolvet ovat joutuneet ottamaan huomioon eivätkä ne siten ole uusia. Uutta on managerikielen logiikan myötä rakentunut järjestelmä, jolla on itsenäinen, omia lakejaan noudattava toimintatapansa. Tieteen näkökulmasta lähestytään tilannetta, jossa muoto ja sisältö ovat irronneet toisistaan. Ensisijaista on pelisääntöjen noudattaminen, ei niinkään vaikkapa tutkimuksen sisältö tai tieteelliset tavoitteet. Konferenssiin tai seminaariin osallistumisen antia tärkeämpää on, julkaisutaanko siellä pidetyt esitelmät – ja varmasti vielä referee-menettelyn pohjalta.

Tieteellisen tutkimuksen edistämisen perinteinen sisältö on jäämässä taka-alalle.

4. Olen käyttänyt ”managerikieltä” Juha Siltalan tavoin (Työelämän huonontumisen lyhyt historia, Otava: Helsinki, 2004, 310–311). Hän on omaksunut käsitteen Leena Eräsaaren (2002) teoksesta Julkinen tila ja valtion yhtiöittäminen, Gaudeamus: Helsinki.

Eräs nuorempi kollega sanoi, että on vanhanaikaista puhua tutkimuksen tekemisestä. Nykyoloissa on tärkeätä julkaiseminen. Kehityksen suuntaa kuvaa, että tutkijanuralla kouliinnutaan alusta pitäen arvottamaan itseä ja kollegoja – ei tutkimusten sisältöjen ja tason, vaan ”huippututkimuksen” kriteerien pohjalta.

Huolestuttavaa nykytilanteessa on ensinäkkin, että yhteiskunnan ja kulttuurin eri alojen tutkijat näyttävät sopeutuneen siihen. Julkista keskustelua ei juuri käydä sen paremmin tiedepolitiikan lähtökohdista kuin arviointien metodologiasta, kriteerien perusteluista tai arviointikäytännön seurauksista. Ei siitäkään huolimatta, että nykyisessä tiedepolitiikan järjestelmässä vaikkapa tieteenalojen väliset perustavanlaatuiset erot pyrkivät hautautumaan managerikielen logiikan vaatiman kokonaisvaltaisuuden alle.

Ne seuraukset, joita arvottamisen kriteereillä on, eivät näytä kiinnostavan ketään. Kuvaavaa myös on, että senioritutkijan johtama tutkimusryhmä on nousemassa rahoituksessa priorisoiduksi tutkimustyön muodoksi. Malli on omaksuttu niiltä tieteenaloilta, joilla laboratoriotyöskentely on keskeisessä asemassa – ilman että sen soveltuvuutta yhteiskunnan ja kulttuurin tutkimuksen aloille on selvitetty. Näyttää siltä, että vaikkapa väitöskirjan tekemistä oman professorin tai muun ohjaajan johdolla aletaan pian pitää historiantutkimuksessakin taakse jääneen ajan ilmiönä.

Hiljaa ollaan myös managerikielen logiikkaa toteuttavasta tiedepolitiikan järjestelmästä. Vain hieman kärjistäen kysymys on automaattista, jonka lähtökohtia tai perusteita kukaan ei tunne. Mihin, miksi ja ketkä tarvitsevat tätä näköjään ilman ohjausta toimivaa järjestelmää, on kysymys, jota kukaan ei esitä. Perusteluksi riittää huipulle / huipuksi pääseminen tavoitteena, jonka tarkoitetta ei kysytä. Mieleen tulee kysymys siitä, onko näillä ”annettuina” otetuilla tavoitteilla ylipäätään ”antajaa”.

Eräs kollega kuvasi asetelmaa puhumalla kyynisen kriittisestä sopeutumisesta. Järjestelmää ja sen kriteerejä pidetään kyllä ongelmallisina, mutta ne otetaan silti annettui-

na. Vaikka nykyiset käytännöt siis tulkitaan monellakin tavoin pulmallisiksi, arvostelua ei esitetä julkisesti, vaan pelisääntöjä noudatetaan. Uralla etenemisen ja rahoituksen varmistamisen näkökulmasta onkin tietysti parasta pysyä hiljaisena.

Historia ja yhteiskunta

Kun uuden tiedepoliittisen järjestelmän perusteita ja sen seurauksia pohditaan erityisesti historiantutkimuksen näkökulmasta, on syytä ottaa lähtökohdaksi alalla parin viime vuosikymmenen aikana syntynyt uusi tilanne. Sitä havainnollistaa oheinen, historian ja historiantutkijan asemaan yhteiskunnassa liittyvä nelikenttä. Kuvan lähtökohtana on Kimmo Katajalan *Historiallisen Aikakauskirjan* numerossa 2/2009 tekemä ehdotus.⁵

Historia yhteiskunnassa

| | | |
|-----------------------------------|---|------------------------------|
| | 1 | 2 |
| Historia politiikan käyttövoimana | | Historia ja politiikat |
| | 4 | 3 |
| Historian perusta | | Historiantutkijan tavoitteet |

Nelikentän yläosa kuvaa historiaa ja alaosaa historiantutkijaa yhteiskunnassa, vasen osa taas historian ideologisia ja teoreettisia ja oikea osa pragmaattisia puolia. Asetelman avulla voi havainnollistaa, jälleen Koselleckin esityksiin viitaten, sitä suurta kiistaa, joka jakoi historiantutkimusta aina viime vuosisadan lopulle saakka.⁶ Hallitsevasa asemassa olleiden ”objektivistien” näemyksessä keskustelua voitiin käydä vain ruudusta 1, vaikkapa historiantutkimuksesta kansakunnan muistina. Debatin oli kuitenkin pysyttävä ammattikunnan tasolla, sillä yksittäisellä tutkijalla ei saanut olla yh-

5. Kimmo Katajala: ”Historiantutkimus, politiikka, vaikuttavuus ja eettiset ratkaisut”, HAik 2/2009, 228–232.

6. Reinhart Koselleck (1979) *Vergangene Zukunft. Zur Semantik Geschichtlicher Zeiten*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 202. Koselleckin käsitteet ovat ”Objektivisten” ja ”Vertretern der Parteilichkeit”.

teiskuntaan liittyviä tavoitteita (ruutu 3), puhumattakaan osallisuudesta valtiollisten politiikkojen toteuttamiseen (ruutu 2). Historian perusta taas oli puhtaasti filosofinen kysymys.

”Objektivistien” ajattelussa nelikentän oikea osa oli ”osallistujien” aluetta. Näiden näkemyksessä taas toinen osapuoli hämärsi tosiasiat, kuten vaikkapa yhdysvaltalainen Howard Zinn asian esitti. ”Historia on kiisteltyä aluetta, jolla historiantutkijat eivät suinkaan ole viattomia sivullisia”. Oli tyhjää retoriikkaa puhua ”objektiivisesta tutkimuksesta”, koska sellainen ei ollut mahdollista.⁷ ”Osallistujien” ajattelutavan heikkous oli, ettei siinä tehty eroa nelikentän ruutujen 3 ja 4 välillä. Kun he eivät erottaneet toisistaan tutkijan tavoitteita ja hänen teoreettisia ja ideologisia lähtökohtiaan, oli helppo väittää, että he alistivat tutkimuksen politiikalle.

Jäähyväisesitelmä⁸ oli ensimmäinen askeleeni ”osallistujien” kannan keskeisen heikkouden korjaamiseksi. Tänäpäin korostan erottelua tutkijan yhteiskuntasuhteen kahden eri tason välillä: *tutkijan ammatillinen minä* on yksi asia ja hänen kulloisenkin tutkimuksensa tavoitteet toinen. Tutkijan ammatillinen minä, hänen ontologiset sitoumuksensa, yhteiskuntaan liittyvät moraalikäsitteensä ja tieteellistä tutkimusta koskevat näkemyksensä (ruutu 4) eivät juuri muutu, vaikka hän useasti ottaa yksittäisissä töissään vaihtelevastikin kantaa (ruutu 3) moniin eri keskusteluihin.⁹

Nykyisen vuosisadan puolella eletään tuon ammattikuntaa jakaneen suuren kiistan jälkeisessä tilanteessa. Mikään nelikentän ruuduista ei tänäpäin ole historiantutkijalta kiellettyä aluetta, vaan kaikki neljä on otettava huomioon. Toinen selvä muutos on, että nelikentän vasen osa, historian ideologiset ja teoreettiset ulottuvuudet, kiinnostaa alan tutkijoita tänäpäin selvästi vähemmän kuin nelikentän ruudut 2. ja 3. Kun ajatellaan historiaa politiikan perustana, ovat globalisaatio ja ilmastonmuutos ottaneet sen paikan, mikä oli aiemmin yhteiskuntajärjestelmien vastakohdalla. Kumpikaan ei silti ole saanut osakseen lähellekään sitä huomiota mikä niiden ”edeltäjällä” oli.

Historiantutkimuksen autonomian kannalta on olennaista, että tutkijan yhteiskuntaan liittyviä tavoitteita (ruutu 3) pidetään täysin oikeutettuina, mutta historian ja valtiollisten politiikkojen suhteeseen (ruutu 2) ei puututa. Kun ”objektivistien” ja ”osallistujien” vastakohdan aikana molemmat osapuolet olivat samaa mieltä siitä, että tärkeintä oli menneen esittäminen ”sen omilla ehdoilla”, tänäpäin ei mennyt ole ”seksikästä”. Tutkijat päinvastoin käyvät keskinäistä kilpailua rahoituksesta ja asemista sillä, kenen hanke ja kenen toiminta on nykytilanteessa yhteiskunnallisesti vaikuttavinta.

Hallitusten politiikan perustelijoita?

Ruutua 2 eli historian ja politiikkojen suhdetta koskevaa hiljaisuutta on syytä tarkastella edelläkävijämaassa eli Britanniassa vuosina 2009 ja 2010 tapahtuneiden tiedepoliitiikan muutosten valossa. Suomen Akatemian Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikuntaa vastaavan neuvoston (Arts and Humanities Research Council, AHRC) tavoitteena on ”optimaalinen” vaikuttavuus ja sen arvioimisen ”oikea” metodologia. Kun tutkijayhteisö sisäistää ”vaikutavuuden kulttuurin”, se pystyy aiempaa paremmin vastaamaan ”talouden ja julkisten palvelujen” tarpeisiin.¹⁰

Britanniassa tehdyt linjaukset on syytä ottaa vakavasti, koska niitä on aiemminkin sovellettu muissa maissa, Suomi mukaan lukien. AHRC toteuttaa vain maan hallituksen asettaman korkeakoulurahoituksen neuvoston, Higher Education Funding Council for England (HEFCE) syyskuussa 2009 esittämiä suuntaviivoja. Niiden mukaan on tuettava ”tutkijoiden panostusta julkisten politiikkojen kehittelyyn” samalla,

7. Howard Zinn (1990) *The Politics of History*, University of Illinois Press; Urbana and Chicago. Lainaukset kirjan takakannesta.

8. ”Jatkomenoinen uudistaminen”. *Politiikka historiassa ja historiantutkimuksessa.*, HAik 3/2005, 282–297).

9. Tutkijan ammatillinen minä olen yksi keskeisistä käsitteistä vuoden 2011 alussa ilmestyvässä teoksessani *History-making. The historian and uses of the past.* (Palgrave Macmillan, Basingstoke).

kun varotaan "esteiden asettamista tutkijoiden liikkuvuudelle akateemisen maailman ja (talouden) yksityisen sektorin välillä".¹¹

Historiantutkijoidenkin vastattaviksi nousee vaikeita ja hankalia kysymyksiä. Millaiset rahoittajalähtöisen tutkimuksen kriteerit ovat hyväksyttävissä ja missä tulee vastaan raja, jota ei saa ylittää? Millainen arvioinnin metodologia on hyväksyttävää? Näitä kysymyksiä pohdittaessa tullaan lopulta myös perimmäisten kysymysten äärelle. Mihin ja miksi historiaa tarvitaan ja ennen muuta: ketkä sitä tarvitsevat. Nämä tämän päivän tilanteessa keskeiset kysymykset ovat jääneet esittämättä siksi, että "objektivistien" ja "osallistujien" kiista hämärsi alan tutkimuksen ja ympäröivän yhteiskunnan suhdetta koskevan kysymyksen. Tutkijan kaksinkertainen sidonnaisuus ja sen seuraukset jäivät pohtimatta.

Historiantutkija on ensinnäkin "historian ja yhteiskunnan tuote", kuten E. H. Carr asian ilmaisi.¹² Toiseksi tutkimustuloksilla on, tutkijan intentioista riippumatta, seurauksia tai nykykielellä ilmaistuna "vaikutavuutta". Molemmilla suunnilla vaaditaan oman ajattelun kurinalaistamista, etäisyyden ottamista niin oman työn lähtökohtiin kuin omien tavoitteiden ajateltavissa oleviin seurauksiinkin.¹³ Vaihtoehtoina eivät ole osallistuminen ajankohtaisiin keskusteluihin ja niistä erossa pysyminen, vaan oman osallistumisen kontrolloiminen ja jättäytyminen virran viemäksi.

Objektiivisuus ei ole pelkästään mahdoton asenne, vaan tuottaa helposti tavoitetaan vastaan toimivia tuloksia – pahimmillaan omien aikalaisten ennakkoluulojen vahvistamista. Ellei tutkija tietoisesti pyri selvittämään omaa paikkaansa ja ota etäisyyttä omaan tutkimukseensa, vaarana on se näkymä, joka tänään on pelottavan todennäköinen: historiantutkijoista tulee tahdomattaan maan hallituksen politiikan perustelijoina.

Yhtä pelottava visio avautuu, kun ajatellaan yliopistojen ja tutkimuslaitosten autonomiaa. Avainasemassa on korkeakoululaitoksen hallinto, joka on kolmen viime vuosikymmenen aikana moninkertaistunut henkilömäärältään ja joka ulottuu ministe-

riöstä tiedekuntiin ja laitoksiin. Mikä on tämän hallinnon suhde opetukseen ja tutkimukseen? Joutuuko hallintohenkilökunta perustelevaan olemassaolonsa oikeutuksen valvomalla ministeriön ja Akatemian linjausten toteuttamista samalla, kun päättävät elimet joutuvat keskittymään varainhankintaan?

Suomen Akatemia järjesti vuonna 2005 paneelikeskustelun historiantutkimuksen vaikuttavuudesta, jossa "hyötylähtökohtaa" ei kyseenalaistettu, mutta samalla vaadittiin "hyötypaineilta ja median vaatimuksilta rauhoitettua tilaa".¹⁴ Sittemmin eivät sen paremmin historiantutkijat kuin muidenkaan yhteiskunnan ja kulttuurin tutkimuksen alojen edustajat näytä julkisesti keskustelleen asiasta, ei ainakaan "vaikuttavuuden" merkityksen vaatimalla vakavuudella. Tilanne muistuttaa politiikkaa koskevaa asetelmaa. Asiaa tarkastellaan monista eri näkökulmista ja tärkeistä periaatteista kiistellään, mutta selkeitä linjoja ei vedetä eikä täsmällisiä tavoitteita aseteta.

Jäädessäni eläkkeelle vuonna 2005 olin huolestunut yliopistolaitoksista työpaikkoina. Suomalaisen korkeakoulupolitiikan ytimeksi oli paljastunut talouden yksityiseltä sektorilta lainattu tulostavuuajattelu. Tuloksia mitataan tutkinnoilla, joiden määräs- tä ministeriö ja yliopistot sopivat kolmevu-

10. Lainaukset AHRC:n "Impact Strategy"-sta, <http://www.ahrc.ac.uk/pages/default.aspx>; luettu 20.5.2010.

11. Lainaukset ("the quality of researchers' contribution to public policy making and to public engagement"; "disincentives to researchers moving between academia and the private sector") HEFCE:n julkaisusta 2009/38 Research Excellence Framework: Second consultation on the assessment and funding of research, 5. Ks. myös Ross McKibbin: "Good for Business", London Review of Books, 25.2.2010 sekä Times Higher Education Supplement'in teemanumero 29.4.2010.


12. (1963) Mitä historia on. Otava: Helsinki, 33–58, lainaus 46.

13. Tutkijan kaksinkertainen sidonnaisuus oli vuonna 1972 julkaisemani Historian tutkimusprosessi. Metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville -teoksen lähtökohtana; ks. 11.

14. Ensimmäinen lainaus Katajala 230 ja toinen Juha Sihvola: "Historiantutkimuksen vaikuttavuus", HAik 4/2005, 380. Ks. myös "Sivistystä ei voi tuoda. Tutkijapuheenvuoroja kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen vaikuttavuudesta", Suomen Akatemian julkaisu 5/2006.

tiskausittain tulossopimuksilla. Rahoitus on sidottu muun muassa ”tuotettuihin” väitöskirjoihin ja se saa yliopistot kilpailemaan pulmallisella tavalla. Niillä ei ole esimerkiksi varaa rajoittaa tutkijakoulutukseen osallistuvien määrää, vaikka uusille tohtoreille ei jollain alalla olisi kysyntää.

”Vastuista vapaan eläkeläisen” oli helppo tilittää kokemuksiaan kirjoittamalla, että suomalainen korkeakoulupolitiikka ”perustuu häikäilemättömään riistämiseen”. Valtiovalta luottaa siihen, että tutkimustyöstä ja opettamisestakin aidosti kiinnostuneita ih-

misiä riittää – sitäkin huolimatta, että heidän työehtojaan jatkuvasti kurjistetaan”.¹⁵ Vaikuttavuusajattelu oli viisi vuotta sitten vasta tulossa. 

15. Kirjoitukseni ”Oppiaineesta laitokseksi” on erittely Suomessa 1990-luvun laman aikana alkaneen uudenlaisen korkeakoulupolitiikan toteutumisesta yhden oppiaineen tasolla. Teoksessa A. Kultanen-Leino, V. Saarikoski, T. Soikkanen ja M.-L. Torvikoski (2005) (toim.): Lähistoria tehtävänä. 40 Vuotta poliittisen historian tutkimusta, opetusta ja hallintoa Turun yliopistossa. Poliittisen historian raportteja 7.

AKI RASILAINEN

Vanhan Suomen yhdistämisen selittäminen

Aki Rasilainen kommentoi Kari Tarkiaisen artikkelia (HAik 4 / 2009), joka käsitteli David Alopaeuksen osuutta suuriruhtinaskunnan rajojen synnyssä. Vanhan Suomen yhdistäminen ei tapahtunut pelkästään talonpoikaisolojen parantamiseksi, vaan se oli jatkoa Aleksanterin Porvoossa 1809 aloittamalle politiikalle vastata suomalaisten toiveisiin omasta uudesta asemastaan. Rasilaisen mielestä oikeita selityksiä tälle politiikalle on haettava ajankohdan poliittisesta tilanteesta Venäjällä ja Euroopassa. Aleksanterin yhdistämiskäytännöstään käymille keskusteluille onkin aihetta antaa uudenlainen kokonaisvaltainen tulkinta.

■ Kari Tarkiainen on käsitellyt tärkeällä tavalla vanhan Suomen liittämistä uuteen Suomeen 1811. Hänen mukaansa yhdistämistyön päämotiivi oli filantrooppinen: Vanhan Suomen vaikeiden talonpoikaisolojen parantaminen.

Väitän, että asia ei ollut aivan näin. Selityksen puutteita osoittavat Tarkiaisen omatkin näkemykset, joiden mukaan rajan siirtäminen ei sellaisenaan sisältänyt eväitä lahjoitusmaakysymyksen ratkaisemiseksi, vaan yhdistämisellä ongelma ainoastaan siirrettiin Suomen viranomaisten ratkaistavaksi, mikä tapahtui vasta 1800-luvun lopulla. Vanhan Suomen noin sadantuhannen lahjoitusmaatalonpojan ongelma oli Tarkiaisen itsensäkin mukaan häviävän pieni verrattuna Venäjän talonpoikaisongelmaan.

Tarkiaisen viittaaman Jyrki Paaskosken tekemien vertailujen perusteella lahjoitusmaiden talonpoikien asema ei edes ollut erityisen surkuteltava, vaan ratkaisevasti parempi kuin venäläisten maaorjien, koska rauhansopimusten nojalla alueella noudatettiin Ruotsin lakeja. Miksi Aleksanteri I siis

olisi ryhtynyt parantamaan Venäjän mitta-kaavassa hyvin pienen ja jo etuoikeutetun joukon asemaa entisestään tavalla, joka oli kompromettoimassa häntä Venäjän aatelin silmissä? Nähdäkseni oikeita selityksiä on haettava ajankohdan poliittisesta tilanteesta Venäjällä ja Euroopassa.

Metodi

Seuraavassa tarkastelussa ovat tärkeimmät suulliset ja kirjalliset keskustelut Aleksanterin yhdistämiskäytännöstä siihen osallisten ja Aleksanterin välillä. Keskustelut on tallennettu J. R. Danielson-Kalmarin tunnettuihin lähdejulkaisuihin. Lähteistä välittyvät keskustelut eivät sellaisinaan ja yksittäisinä ole kovin informatiivisia. Niiden näyttöarvoa voidaan kuitenkin rikastuttaa eri tavoin. Ensiksikin yksittäisen keskustelun kohdalla on tutkittava, mitkä ovat ne keskustelun aikana ajankohtaiset tapahtumat, joihin keskustelijoiden puheenvuorot viittaavat. Toisin sanoen keskustelijoiden vuorovaikutuksesta on tutkittava, mikä on se jaettu kokemusmaailma keskustelijoiden välillä, josta ei lausuta mitään ääneen, mutta jota on edellytettävä ymmärtääkseen sen, mitä keskustelija on käyttämillään sanoilla ja ilmauksilla täsmällisesti ottaen tarkoittanut. Toiseksi eri keskusteluja on vertailtava keskenään ja tarkkailtava, millä tavalla keskustelija puhuu samasta asiasta eri henkilöiden kanssa. Jos toimija kertoo samasta aikomuksestaan eri tavalla eri kuulijoille, tällainen muuntelu paljastaa toimijan tahdon suuntaa ja motivaatiota.

Nämä ovat varsin yksinkertaisia ja tavanomaisia historiantutkimuksen metodisia ohjeita, jota luulisi kaikkien tutkijoiden töisään noudattavan. Valitettavasti näin ei ole ollut asianlaita ns. uuden tutkimussuuntauksen kohdalla. Näissä lähinnä Keijo Korhoseen ja Osmo Jussilaan henkilöityissä töissä seuraavassa selostettavat keskustelut on irrotettu keskustelijoiden alkuperäisestä vuosien 1808–12 poliittisesta kokemusmaailmasta ja ryhdytty tarkastelemaan niitä vasta 1800-luvun lopun nationalismin aikakaudella ajankohtaiseksi tulleet Venäjän politiikan kontekstista käsin. Tuossa politiikassa vaadittiin valtakunnan yhtenäisyyden

nimissä Suomen perustuslakien kumoamista ja erikoisaseman lakkauttamista sellaisella aivan uudella vuosien 1808–12 tapahtumiin kohdistuneella historiallisella perusteella, jonka mukaan mitään itsevaltiutta rajoittaneita perustuslakeja ei Suomelle tuolloin olisikaan vahvistettu. Viime vuosikymmenten historian esityksissä keskusteluista on annettu vain tähän tendenssiin sopivia tietoja.

Aleksanterin keskustelu Armfeltin kanssa

Tarkiaisen mukaan Armfelt oli Suomen asioiden valmistelijana käynyt yhdistämisasiassa merkittävän keskustelun keisarin kanssa toukokuun 19. päivänä 1811. Hämmästyttävästi Tarkiaisen ei kuitenkaan lainkaan selosta tuon keskustelun sisältöä, vaikka juuri se paljastaa Aleksanterin motiiveja yhdistämisasiassa. Vaikeneminen käy ymmärrettäväksi siitä käsin, että tuon nimienomaisen keskustelun sisältö käy kovin huonosti yksiin nykyisen tutkimussuuntauksen käsitysten kanssa. Uuden tutkimussuuntauksen piilottelema ranskankielinen keskustelu keisarin ja Armfeltin välillä on syytä nyt paljastaa kokonaisuudessaan¹ ja selittää alkuperäisessä historiallisessa kontekstissaan.

Keskustelussa Armfelt ensin viittasi Aleksanterille Suomessa noudatettavaan hallinnon muotoihin, jotka poikkesivat niistä, joita muualla valtakunnassa noudatettiin. Armfelt oli arvellut niiden häiritsevän hänen keisarillista majesteettiaan. Tämä arvelu oli ajankohtainen, koska tällainen häiriö oli äskettäin vain muutamia viikkoja aiemmin tapahtunut varsin konkreettisesti muodossa. Hallituskonselji Turussa oli nimittäin kieltäytynyt panemasta täytäntöön Venäjällä valmisteltuja ja keisarin jo vahvistamia kenraalikuvernöörin ja prokuraattorin ohjesääntöjä, koska se oli pitänyt niiden sisältöä Porvoossa vahvistettujen perustuslakien vastaisena. Suomalai-
sten annettua keisarille yksityiskohtaiset tiedot perustuslakien sisällöstä Aleksanteri oli tunnustanut erehtyneensä ja määrännyt ohjesäännöt laadittaviksi uudestaan Suomessa sen perustuslakien mukaisiksi.²

Tuo selkkaus oli Aleksanterinkin mielestä, kun hän rauhoitellen vastasi Armfeltille selittäen omaa toimintaansa siinä:

”Minä vannon Teille, että nuo muodot ovat minulle paljoo enemmän mieleen kuin tämä rajaton valta, jolla ei ole muuta perustusta kuin minun tahtoni ja joka olettaa hallitsijassa täydellisyttä, jota valitettavasti ei ole kenessäkään ihmisessä. Suomessa minä en voi muulla ehdolla erehtyä kuin että suoraan sitä tahdon: siellä on kaikki tiedot minulle tarjona. Venäjällä on minulla ympärilläni vain epävarmuutta ja melkein aina tapoja, jotka ovat astuneet lain sijaan. Saatte nähdä, keisari jatkoi, miten minä tästä asiasta ajattelen siellä, missä minun on mahdollisuus panna muutos valtakunnassani toimeen, sillä viipymättä olen minä yhdistävä vanhan Suomen muuhun Suomeen ja antava sille saman valtiosäännön ja samat vapauden muodot.” (*la meme constitution et les memes formes liberté*).

Silloin kun uuden tutkimussuuntauksen esityksissä on tätä keisarin puheenvuoroa selostettu, sen viimeinen virke on jätetty mainitsematta. Näin on vältetty ottamasta kantaa siihen, mitä Aleksanteri oli itse tässä nimienomaisessa keskustelussa tarkoittanut ”la constitution”-ilmauksella, ja otettu vapaus spekuloida ilmauksen mahdollisilla muilla merkityksillä aivan toisissa yhteyksissä.³

Matti Klinge tosin siteeraa viimeisenkin virkkeen, mutta hänen tulkintansa – johon Tarkiaisenkin käsitys perustunee – että Aleksanteri puheenvuorollaan tarkoitti vanhan Suomen talonpoikien aseman parantamista, on täysin mahdoton.⁴ Klingen epä-

1. J. R. Danielson-Kalmari (1911) *Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen*, 87–88.

2. J.-R. Danielson-Kalmari (1920) *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämä 18:nella ja 19:nnellä vuosisadalla. Aleksanteri I:n aika osa I*, Porvoo: WSOY, 386–416.

3. Keijo Korhonen (1963) *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811–1826*, 19–20, 305–306; Osmo Jussila (1967) *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863*, 82.

4. Matti Klinge (2009) *Napoleonin varjo*, Otava, 315–316.

varmalle käsitykselleen esittämä ainoa peruste, että tämä ”näyttäisi” ilmenevän Aleksanterin valtakunnastaan käyttämästä ilmauksesta ”mes états”, jää hämäräksi.

Keskustelulla ei siis viitattu talonpoikiin, vaan ohjesääntöselkkaukseen, josta Armfelt oli Suomesta saanut tuoreet tiedot matkallaan nyt puheena olevaan audienssiin Aleksanterin luo.⁵ Tämä ilmenee myös siitä Armfeltin vaimolleen osoittamasta kirjeestä, josta tiedot keskustelusta ovat peräisin. Armfeltin mukaan Aleksanteri puhui tässä kohden nimenomaisesti vain Suomen laeista ja valtiosäännöstä (”om våra lagar och konstitution yttrade sig H.M:t således”).⁶

Kun keisarin puheenvuoroa tulkitaan kokonaisuutena, ”la constitution” -ilmaus sisältää ajatuksen valtiosäännöstä vapauden muotojen takeena, ja hyvin selvästi sen, että valtiosäännöllä säädetty vapauden muodot rajoittivat hallitsijan valtaa. Toiseksi puheenvuorosta käy ilmi, että Ruotsilta vasta valloitetussa Suomessa oli voimassa tällainen valtiosääntö, joka oli perustana maassa vallinneelle vapaudelle, mitä muualla Venäjän valtakunnassa ei ollut, mutta pian näistä valtiosäännöllä vahvistetuista vapauden muodoista pääsisi osalliseksi myös vanha Suomi. Keisarin asema oli siis erilainen Suomessa kuin muussa valtakunnassa. Suomessa oli valtiosääntö ja asukkaille sillä taattu vapaus, kun Venäjällä keisarin valta oli rajaton.

Aleksanteri viittasi puheenvuorossaan aiottuun muutokseen hänen valtakunnassaan, jota ei kuitenkaan olisi mahdollista toteuttaa koko valtakunnassa. Tällä hän tarkoitti Speranskin vuonna 1809 laatimaa perustuslakisuunnitelmaa, joka olisi rajoittanut itsevaltiutta Venäjälläkin. Tuo suunnitelma oli kuitenkin juuri keskustelun aikoihin joutumassa Venäjällä voimakkaaseen vastatuuleen. Aleksanteri oli keväällä saanut luettavaakseen suunnitelmaa kritisoineen vaikutusvaltaisen Karamzinin mielipiteet, joissa tuomittiin erehdykseksi jokainen tavalla tai toisella itsevaltiuden heikentämiseen johtava uudistus.⁷ Näytti siis siltä, että Speranskin suunnittelemat muutokset eivät olisi mahdollisia muualla valtakunnassa kuin vanhassa Suomessa.

Uuden tutkimussuuntauksen mukaan olisi kovastikin epäiltävä, ettei ”la constitution” -ilmauksen merkitys ollut tuon ajan kielenkäytössä lainkaan sama kuin nykyään. Vaikka väitteessä onkin perää, se voi koskea ainoastaan ilmauksen yksityiskohtia. Ihmisen ajattelua ja käyttäytymistä ilmaisevien poliittisten ja oikeudellisten käsitteiden merkityssisältö on yksityiskohdissaan luonnollisesti jatkuvassa historiallisessa liikkeessä. Tästä huolimatta emme menneisyyttä lähestyessämme voi vieraannuttaa itseämme menneisyyden toimijoista olettamalla aksiomaattisesti, ettemme omassa ajattelussamme ja käyttäytymisessämme itse enää edustaisi lainkaan sitä käsitteellistä traditiota, johon menneisyyden toimija on ilmauksellaan sitoutunut. Tällainen oletamus tekisi kaiken historiallisen ymmärtämisen mahdottomaksi. Menneisyyden toimijan ymmärtäminen nimittäin edellyttää päinvastoin olettamusta, että menneisyyden toimijan ajattelulle ja käyttäytymiselle antamissa käsitteellisissä ilmauksissa on sellaisia perustavasti samoja tai ainakin analogisia piirteitä kuin omisamme, joita vasten eroavuuksien tunnistaminen ylipäätään käy mahdolliseksi.

Edellä sanottu tarkoittaa käsillä olevan teeman kannalta kahta asiaa. Ensiksikin on selvää, että 1800-luvun alun perustuslakikäsitys ei ollut omalle ajallemme ominaisella tavalla vielä eriytynyt käsittämään ainoastaan määrättyjä normihierarkialtaan ylimpiä lakeja, vaan siihen saattoi sisältyä Kustaa III:n säätämien nimenomaisten perustuslakien lisäksi sellaisia yleisiä lakeja kuin vuoden 1734 laki, jota ei enää 1800-luvun loppulla mielletty perustuslaiksi. Toiseksi on aivan yhtä selvää, että perustuslakikäsityksen ei ole edes 1800-luvun alun Venäjällä näytetty poikenneen omastamme siinä määrin, että sen mukainen ajattelu olisi käsitteellisesti edellyttänyt Kustaa III:n säätämien perustuslakien sulkemista Porvoossa annetussa Speranskin kirjoittamassa hallit-

5. J.-R. Danielson-Kalmari (1922) *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nella ja 19:nella vuosisadalla. Aleksanteri I:n aika osa II*. Porvoo: WSOY, 63–64.

6. Danielson-Kalmari (1911) 88 viite 1.

7. Danielson-Kalmari (1920) 494–505.

sijanvakuutuksessa käytetyn venäjänkielisen ilmauksen ”korennye zakony” ulkopuolelle. Näin etenkin, kun Porvoossa suomalaiset olivat Speranskille nimenomaisesti tähdentäneet kyseisen ilmauksen tarkoittavan Suomessa Kustaa III:n perustuslakeja siitä huolimatta, että kaikki niiden säännökset eivät voineet sellaisenaan soveltua uuteen valtioyhteyteen.⁸

En ota tässä yhteydessä enemmälti kantaa uuden suuntauksen osin varsin sekaviin esityksiin tästä kysymyksestä, kun joka tapauksessa on varmaa, että Aleksanterin ja Armfeltin kesken ei ollut mitään epäselvyyttä siitä, että ”la constitution” tarkoitti heidän välisissä Suomea koskevissa keskusteluissaan nimenomaan Porvoossa vahvistettuja Kustaa III:n hallitusmuotoa ja yhdistys- ja vakuuskirjaa.⁹ Nyt tämä valtiosääntö oli Armfeltin keisarilleen osoittamin sanoin herätettävä eloon ja vaikutukseen myös vanhassa Suomessa.¹⁰

Speranski

Speranski oli hyvin perehtynyt vanhan Suomen talonpoikien ongelmiin. Niiden syyksi hän näki eri ajoilta olevien siviilioikeuksien soveltamisen aiheuttaman sekaannuksen. Aiemmin oloja ei kuitenkaan ollut ollut mahdollista järjestää Ruotsin siviililainsäädännön pohjalta, koska Ruotsin siviilioikeus oli Speranskin mukaan niin läheisesti yhdistetty valtio-oikeuteen, että toinen tuskin saattoi olla voimassa ilman toista.¹¹ Ruotsilta 1700-luvulla valloitetuilla alueilla olivat siis olleet voimassa eri ajoilta peräisin olevat siviililait, mutta ei Ruotsin perustuslakeja. Uudenkaupungin rauhalla luovutetulla alueella noudatettiin vanhaa maanlakia ja Turun rauhalla luovutetulla alueella vuoden 1734 yleistä lakia. Tämä tilanne oli uuden Suomen valloituksen myötä ratkaisevasti muuttunut. Nyt uudelle Suomelle oli Porvoossa vahvistettu perustuslait, jotka eivät kuitenkaan olleet voimassa vanhassa Suomessa. Yhdenmukaisesti Speranskin kanssa Armfelt kiinnittikin keisarille syksyllä 1811 osoittamassaan ranskankielisessä muistiossa Aleksanterin huomiota siihen, että Kustaa III:n perustuslait olivat suuresti muuttaneet yleisiä säännöksiä niistä oikeuksista, joita

säädetyt olivat vanhassa Suomessa Uudenkaupungin ja Turun rauhan jälkeen nauttineet.¹²

Keisari menetteli Armfeltin ja Speranskin neuvojen mukaisesti. Vanhan Suomen asukkaille yhdistämisestä annettussa saksankielisessä manifestissa yhdistämistä selitettiin sillä, että uuden ja vanhan Suomen ero ja nykyinen hallintokäytäntö oli soveltumaton uuden Suomen nykyiseen valtiosääntöön.¹³ Vanhan Suomen talonpojat pääsivät yhdellä kynänvedolla osallisiksi Ruotsin perustuslakien tarjoamista oikeuksista kuten edustuksesta valtiopäivillä. Speranski nimittäin muotoili yhdistämismanifestiin Armfeltin tekemien luonnosten pohjalta seuraavan: ”Kansan edustuksen järjestys Suomen suuriruhtinaskunnan valtiopäivillä on määrätty Viipurin läänissä yhtäpitäväksi tämän maan valtiosäännön yleisten periaatteitten kanssa”.¹⁴ Valtiopäivien kutsuminen Porvooseen ei siis ollut jäämässä ainutkertaiseksi tapahtumaksi.

Keskustelu valtakunnan-neuvostossa

Yhdistämisen välittömänä tavoitteena oli siis laajentaa sitä kokeilua perustuslaillisesta hallitustavasta, joka oli Suomen suunnalla aloitettu jo Porvoossa. Tällä pyrkimyksellä Aleksanteri joutui kuitenkin hankalaan välikäteen Venäjän sisäisen mielipiteen kanssa. Omassa valtakunnan-neuvostossaan hän joutuikin saman vuoden joulukuussa perustelemaan yhdistämistä hyvin eri tavalla kuin Armfeltille.

8. Aki Rasilainen (2009) ”Porvoon valtiopäivät 1809: politiikkaa perustuslaeilla luonnonoikeuden ja positivismin taitteessa”. Teoksessa *Taistelu autonomiasta. Perustuslait vai itsevaltiuus*, toim. Timo Soikkanen, Porvo: Edita, 237–243.

9. J. R. Danielson-Kalmari (1922) 221.

10. Danielson-Kalmari (1911) 131.

11. Danielson-Kalmari (1911) 119.

12. Danielson-Kalmari (1911) 103.

13. Käytetty saksankielinen ilmaus oli ”Verfassung”; *Ur Finlands historia. Publikationer ur de Alopeiska pappren I*, red. af Ad. Neovius, Borgå: Söderström, 27–28.

14. *L'ordre de la représentation nationale à la Diète des Etats du Grand Duché de Finlande est établi dans le Gouvernement de Vibourg conformément aux principes généraux de la Constitution de ce pays*; Danielson-Kalmari (1911) 132.

Valtakunnanneuvoston jäsen entinen meriministeri ja amiraali Tšitšagov aikoi kyseenalaistaa hankkeen. Hän oli jo aiemmin vastustanut Suomelle Porvoossa annettua erikoisasemaa kommentoimalla sitä kitkerään sävyyn: ”Suomalaisille myönnetyt etuudet venäläisten edellä. Outoa politiikkaa, jolla ei ole minkäänlaista vastinetta koko maailmassa.” Speranski oli neuvostossa esitellyt ehdotuksen ja Tšitšagov aikoi sitä vastustaa kysymällä Speranskilta mitä hyötyä siitä olisi ja minkä muutoksen se tuottaisi meidän vanhalle Suomellemme. Ennen kuin Speranski ehti vastata tarttui keisari itse puheeseen ja vakuutti kysyjälle, ettei yhdistäminen tuottaisi mitään muutosta, ja että molempia hallittiin samojen periaatteiden mukaan ja että kun ne itse asiassa jo olivat yhdistettyjä, niiden yhdistys nyt koski vain nimeä.¹⁵

Armfeltille Aleksanteri oli selittänyt yhdistämisen tarkoittavan Porvoossa vahvistetun valtiosääntöisen hallitustavan ulottamista vanhaan Suomeen ja siten vanhan Suomen aseman muuttamista. Sen sijaan valtakunnanneuvostossa hän vakuutti kaiken pysyvän entisellään yhdistämisestä huolimatta. Aleksanterin käyttäytymisessä on ilmeinen ristiriita, joka kaippaa viimekätistä selitystä yhdistämiselle.

Nähdäkseni Aleksanteri salasi valtakunnanneuvostolta Armfeltille kertomiaan motiiveja siksi, että hänellä oli ajankohdan politiikan päiväjärjestyksen keskustelujen yläpuolelle kohoava huoli siitä, kuinka Venäjän olisi käyvä odotettavissa olevassa kamppailussa Napoleonin kanssa. Yhdistämisasiassa Aleksanterin katse ei ollut luvultaan vähäisten suomalaistalonpoikien Venäjän mittakaavassa vähäisissä ongelmissa, vaan Euroopassa ja siinä mitä keinoja hänellä oli käytettävissään suomalaisten lojaalisuuden varmistamiseksi torjumaan Ruotsin mahdollisuudet vallata Suomi takaisin Napoleonin valloituspyyteiden yhteydessä. Tämän intressin Aleksanteri koki niin painavaksi, että hän kiirehti ottamaan puheenvuoron Speranskilta varmistaakseen ennakolta, ettei keskusteluun valtakunnanneuvostossa nousisi mitään sellaisia hänen jo keväällä päättämänsä yhdistämistä kyseen-

alaistavia perusteita, joista häntä oli Suomen-politiikassaan jo aiemmin mm. Tšitšagovin taholta arvosteltu. Kritiikin ennakointiin Aleksanterilla oli ollutkin aihetta, koska heti yhdistämisen jälkeen ratkaisua arvosteltiin Venäjällä yleisesti sanonnalla, jonka mukaan ”luulimme valloittaneemme Suomen, mutta Suomihan on valloittanut osan Venäjää”.¹⁶

Yhdistämiseen Aleksanteria ajoivat viime kädessä samat valtakunnan ajankohtaisiin turvallisuusetuihin liittyvät syyt, joiden vuoksi hän oli Porvoossa antanut Suomelle kustavilaisiin perustuslakeihin perustuvan erikoisaseman. Venäjän turvallisuusedut, jotka tuossa ajankohtaisessa tilanteessa edellyttivät suomalaisten lojaalisuuden varmistamista lupaamalla näille konkreettisia etuja, kohtasivat suomalaisten omat toiveet uudesta asemastaan ainutlaatuisella tavalla. Venäjän ulkoministeri Rumjantsov, joka keväällä 1808 oli vastustanut Sprengtportenin ajamia valtiopäivätoimituksia Suomessa osana valloitusta, koska sellaisia ei ollut käytössä eikä tulisi käyttöön muuallakaan valtakunnassa, joutui syksyllä 1809 toteamaan Aleksanterille, ettei Suomen valloitus juuri Porvoon toimitusten vuoksi ollut enää verrattavissa mihinkään aikaisempaan valloitukseen.¹⁷ Nämä näkökohdat on uskottavasti esittänyt jo Yrjö Koskinen Suomen kansan historiassaan, jonka ääreen on hyvä palata:

”Tuo Tilsitissä solmittu ystävyys Aleksanterin ja Napoleonin välillä, josta Suomenmaan valloitus oli ollut seurauksena, alkoi par’aikaa muuttua vihollisuudeksi, koska Ranskan keisari waati Wenäjältäkin samaa alttiutta ja alamaisuutta kuin muilta Euroopan waltakunnilta. Napoleon jo kokoili suunnattomia sotajoukkoja Wenäjän rajoille, ja jättiläissota, jonka kaltaista maailma ei ollut nähnyt kansainwaelusten aioista asti, oli walmistumaisillaan. Myöskin Ruotsin kansa, joka ihmetteli Napoleonin suuruutta

15. Danielson-Kalmari (1922) 241–243.

16. Danielson-Kalmari (1922) 289.

17. Rasilainen (2009) 226, 234–235 mainitut lähteet.

ja oli valinnut yhden hänen kenraaleistaan valtaistuimelleen, hehkui lewottomassa toiwossa kostaaksensa äskeisen sodan onnettomuutta. Silloin Aleksanteri, joka jo niin jalolla tawalla oli sitonut Suomalaisten sydämmet itseensä, päätti uudella hywänteolla wahwistaa waltansa Suomenmaassa ja kerrassaan laskea lujan ankkurin, joka liittäisi tämän waltion Wenäjän keisarikuntaan. Selwästi ymmärrettävää oli, että niin

pian kuin Wenäläinen Suomi, – joka nyt tawallisesti 'Wanhaksi Suomeksi nimitettiin –, olisi emämaahansa 'Uuteen Suomeen' yhdistetty, ei enää voisi kysymystäkään nousta niiden olojen takaisinasettamisesta, jotka ennen vuotta 1808 wallitsiwat.”¹⁸

18. Yrjö Koskinen (1881) *Suomen kansan historia*, 573.



PAULI KETTUNEN

Kumouksen kohina

Pauli Kettunen arvioi Tauno Saarelan kirjoittaman laajan tutkimuksen suomalaisen kommunismin historiasta vuodesta 1923 vuoteen 1930.

■ Tauno Saarelan esittämä kertomus etenee tappiosta toiseen. Hänen suuren kommunismitutkimuksensa ensimmäinen osa, väitöskirja, käsitteli suomalaisen kommunismin syntyä vuoden 1918 punaisten tappion jälkeen ja sen muotoutumista Neuvostovenäjällä ja Suomessa vuoteen 1923, jolloin viranomaiset määräisivät kommunistien johtaman julkisen työväenpuolueen, Suomen sosialistisen työväenpuolueen, toimintakieltoon. Toinen teosjarkäle jatkaa tästä tappiovaiheesta ja päättyy siihen, miten kaikki kommunistiseksi katsottu toiminta painettiin maan alle vuonna 1930.¹

Maailmanhistoria liittolaisena

Tappiot kääntyvät voitoiksi ja vastustajan iskut sen heikkouden todisteiksi, kun oma liittolaisena on itse maailmanhistoria. Suomalaisen kommunismin tappiollisissa käännekohtissa vallankumouksen kohina kuului Kuusisen, Mannerin ja muiden linjanmäärittelijöiden korviin erityisen voimakkaana ja läheisenä. Saarela ottaa vakavasti sen, että kommunismi tavoitteli vallankumousta. Hän tutkii tavoitteen merkityksiä ja sisältöjä tavalla, joka sijoittaa hänen työnsä – oheistuotteina syntyneiden englanninkie-

listen artikkelien ja konferenssiesitelmien tuella – kommunismin tutkimuksen kansainväliseen eturiviin ja kiinnostavimpiin keskusteluihin. Saarelan, Kimmo Rentolan, Joni Krekolan ja Elina Kataisen tutkimuksessa kuva suomalaisen kommunismin eri vaiheista on rakentunut eri näkökulmista, mutta tärkeänä yhteisenä piirteenä on huomion kiinnittäminen kansainvälisiin ulottuvuuksiin ja tutkittavien toimijoiden tapoihin hahmottaa maailmaansa.

Saarelan erittäin laaja ja monipuolinen lähdeaineisto koostuu kommunistisen toiminnan ja sen kontrolloinnin tuottamasta materiaalista suomalaisissa ja venäläisissä arkistoissa sekä suuresta määrästä lehdistöä, aikalaiskirjallisuutta ja muuta julkaistua aineistoa. Historioitsijan perinteiset hyveet, perusteellisuus, huolellisuus ja lähdekriittisyys, osoittavat voimansa kestävämmien yleistysten purkamisessa.

Vallankumousta kommunismin ominaispiirteenä ei pysty erittelemään, jos kommunismissa näkee vain Neuvostoliiton etäis-päätteitä tai vain kotoperäisiä yhteiskunnallisia protesteja. Kommunismi oli kansainvälinen liike. Sillä oli keskus, Kommunistinen internationaali eli Komintern, ”proletaarinen maailmanpuolue”. Neuvostoliitolla ja sen puolustamisella oli keskeinen osa Kominternin tilanteen- ja tehtävämäärittelyissä. Kommunistisen liikkeen kansainvälisyys osoittautuu kuitenkin Saarelan tarkastelussa paljon monimutkaisemmaksi asiaksi kuin keskuksen ohjeiden vaihtelevan onnistu-

1. Tauno Saarela: *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. Historiallisia Tutkimuksia 239, SKS, Helsinki 2008. 840 s.

neeksi toimeenpanoksi erilaisissa kansallisissa olosuhteissa. Vallankumouksen tavoite sai innostavan ja ohjaavan voimansa siitä, että kansallisen muutoksen näky sijoittui kansainväliseen odotushorisonttiin.

Vuoden 1923 takaiskujen aikaan kumouksen kohina kantautui Saksasta, ja vaikka se pian vaimeni, kapitalismin vakaantumisen oli vain väliaikaista. Vuonna 1928 Komintern arvioi vakaantumisen vaiheen päättyneen. Kapitalismin talouskriisin osuvaan ennakkointiin yhdistyi poliittinen analyysi, jonka mukaan tässä kapitalismin yleisen kriisin viimeisessä vaiheessa porvaristo joutuisi kaikkialla turvautumaan fasismiin ja sosiaalidemokratia sulautuisi siihen sosiaalifasismiksi. Tilanteenmäärittelyn pohjalta Suomen kommunistinen puolue tuli tehneeksi parhaansa eristääkseen ja altistaakseen kommunistit valtiokoneiston iskuille. Eristäytymiseensä he saivat tukea sosiaalidemokraateilta. Nämä tulkitivat parlamentaarisen järjestelmän ja omien toimintaedellytystensä puolustamisen vaativan entistä jyrkempää rajanvetoa kommunisteihin. Vuonna 1929 he päättivät irtautua kommunistien koko 1920-luvun ajan johtamasta Suomen Ammattijärjestöstä. Kun kommunistien julkinen toiminta tukahdutettiin lapuanliikkeen ulkoparlamentaarisen tuen turvin, kaikki näytti menevän niin kuin kirjoitettu oli. Työväenjoukkojen mahtava nousu puolueen johtamaksi vallankumouksen voimaksi antoi tosin odotuttua.

Kumouksen ja toiminnan jännite

Vallankumousperspektiivin ja toimintaedellytysten puolustamisen välillä oli pysyvä jännite. Saarelan tutkimusta voi lukea tämän jännitteen eri tasojen ja ilmenemismuotojen tarkkana ja vivahteikkaana erittelynä. Se laajenee samalla tutkimukseksi 1920-luvun suomalaisesta valtiosta ja poliittisesta järjestelmästä, nimenomaan siitä, miten sisällissodan kokemus ja tulos sekä suhde Neuvostoliittoon rakentuivat valtiokoneiston toimintatapoihin ja määrittivät sallitun politiikan rajoja. Saarela avaa näkökulmaa vertailevan tutkimuksen suuntaan korostaessaan suomalaisen poliittisen järjestelmän itäiseen Eurooppaan liittyviä piirteitä.

Jännite vallankumouksen edistämisen ja toimintamahdollisuuksien vaalimisen välillä ilmeni toistuvina ristiriitoina Neuvostoliitossa toimineiden SKP:n johtajien ja Suomessa toimineiden kommunistien ja vasemmistososialistien välillä. Tähän ristiriitaan liittyivät maanalaisen ja julkisen organisaation yhteensovittamisen vaikeudet. Voi kysyä, palveleeko Saarelan jo aiemmin väitöskirjassaan tekemä käsitevalinta parhaalla mahdollisella tavalla ristiriitojen erittelyä. Hän kutsuu ”suomalaiseksi kommunismiksi” kokonaisuutta, jonka muodostivat SKP kahdessa maassa toimivine organisaatioineen ja vaihtelevine fraktioineen sekä puolueen johtama tai johtamukseen olettama työväenliikkeen vasemmistosuunta. Perustellusti ja johdonmukaisesti Saarela välttää esittämästä, että kaikki ”suomalaisen kommunismin edustajat” olisivat olleet ”kommunisteja”. Kuitenkin ”suomalainen kommunismi” esiintyy tässä sanankäytössä toimijana tavalla, joka ei tunnu täysin vastaavan hänen pyrkimystään tavoittaa ilmiön monitahoisuus ja ristiriitaisuus. Kaiken kaikkiaan tämä pyrkimys kuitenkin toteutuu erinomaisesti.

Saarela käsittelee kiinnostavasti ristiriitaisia käsityksiä siitä, pitäisikö kielletyn Suomen sosialistisen työväenpuolueen jatkajaksi perustaa uusi sosiaalidemokraateista vasemmalle sijoittuva julkinen työväenpuolue vai löyhempi ja epämuodollisempi vaalijärjestö. SKP:n johto ajoi läpi jälkimmäisen kannan. Se ei perustunut turvallisuussyihin, kuten aiemmin on esitetty, vaan SKP:n johto otaksui tällaisen organisaatiomuodon mukautuvan paremmin etujoukko puolueen salaiseen ohjaukseen. Paradoksaalisesti kuitenkin jo nimi ”Sosialistisen työväen ja pienviljelijäin vaalijärjestö” antoi ymmärtää, että äänioikeudella, vaaleilla ja eduskunnalla oli keskeinen sija kamppailtaessa työtekevä kansan kannatuksesta sosiaalidemokraattien ja myös maalaisliiton kanssa.

Työväen leiri ja sen pettäjät

Toisin kuin organisaatiomalli edellytti, työpaikoille ei onnistuttu luomaan kunnolla sen paremmin julkista kuin salaistakaan poliittista organisaatiota. Kommunistien ja va-

semmistososialistien enemmistöasema ammattiyhdistysliikkeessä ei korvannut tätä puutetta. Niin tärkeätä kuin ammattiyhdistystoiminta olikin yhteyden pitämisessä joukkoihin, siitä koitui myös suuria vaikeuksia ja kiistoja. Oli vaikeata paljastaa ”sos.-dem. johtajien” petos siten, että samalla vahvistettaisiin yhteyksiä ”sos.-dem. joukkoihin” ja järjestöjen toimintaedellytyksiä, jotka vaarantuisivat, jos sosiaalidemokraatit irtautuisivat niistä. Sijoittuminen ammattiyhdistysinternationalismin kentälle sekä suhtautuminen kolmikantaiseen Kansainväliseen työjärjestöön ILO:hon aiheuttivat erimielisyyttä sekä kommunistien ja sosiaalidemokraattien välille että kommunistien keskuuteen. Suomalaisen kommunismin romahdukseen kuului 1920- ja 1930-luvun vaihteessa avautunut ”huitojien” ja ”hoiperTELijoiden” konflikti, jossa jälkimmäinen ryhmä koostui pääasiassa ammattiyhdistysjohtajista.

Ammattiyhdistysliikkeellä oli työmarkkinasuhteisiin liittyvät toimintaehtonsa ja -tapansa, joista vallankumousperspektiivi ei vaivatta avautunut. Työehtosopimus oli luonteva tavoite. Se rikkoi silloisia työsuhteiden järjestämisen periaatteita, vaati ponnisteluja järjestöjen vahvistamiseksi ja pohjusti sitkeitä lakkoja, muttei ottanut taipuakseen vallankumouksen valmisteluksi. Ammattiyhdistyksiä ja sopimuksia vastustaneet työnantajat tosin väittivät toista, mikä sai ammattiyhdistysjohtajat pikemmin korostamaan suomalaistyönantajien erityistä taantumuksellisuutta kuin kohottamaan katseensa kapitalismin rajojen yli.

Vastaavat vaikeudet kohdattiin muillakin taistelulohkoilla. Proletaarisen vallankumousvoiman kasvattamisen tuli olla läpäisevänä periaatteena valittaessa omia organisoitumismuotoja sekä toimittaessa eri työväenjärjestöissä ja vallitsevan järjestelmän areenoilla. Kaikessa kannanmäärittelyssä oli koetettava paljastaa luokkaviholisten ja työväenleirin petturien juonet sekä heikentää vallitsevaa järjestelmää. Oikean kannan ottaminen valtiollisen ja kunnallisen politiikan moniin käytännön kysymyksiin, kuten maatalouden, verotuksen, asunto-olojen ja sosiaalivakuutuksen ongelmiin, ei


ollut helppoa. Turvana ei läheskään aina ollut Kominternin ja sen osaston SKP:n ohjeita, ja jos olikin, ne eivät välttämättä tehneet asioita helpommiksi. Esimerkiksi käsite ”talonpoikaisto” oli latautunut sisällissodan jälkeisessä Suomessa tavalla, joka teki vaikeaksi sen käyttämisen maaseutuköyhälistön mobilisoimiseen Kominternin ja SKP:n päätösten mukaisesti.

Vaikka vuotta 1918 edeltäneen työväenliikkeen vajavaisuuksien kritiikki oli ideologian merkittävä osa, Suomen vanhasta työväenliikkeestä ja Toisen internationaalisen marxismista periytyneellä lähitavoitteiden ja lopullisen päämäärän jaolla oli merkitystä kommunistienkin politiikassa. Oli myös koetettava sovittaa yhteen asutuskeskusten ja maaseudun erilaisten kannattajaryhmien etuja. Erittäin valaisevasti Saarela kuvaa esimerkiksi sitä, miten tällaiset pohdinnat vaikuttivat siihen, että kommunistit ottivat 1920-luvun lopulla kielteisen kannan sosiaalidemokraateille tärkeään sairausvakuutuslakiin ja myötävaikuttivat hankkeen hautautumiseen vuosikymmeniksi. Työväen edun suhdetta kunnallistalouden vaatimuksiin kommunistit tulkitsivat vaihtelevasti niissäkin kunnissa, joiden päätöksentekolimissä heillä oli vahva asema.

Työväenliikkeen pääsuuntia yhdisti näkemys työväenluokasta leirinä, jonka toisen pääsuunnan johtajat olivat pettäneet. Kamp-pailua käytiin työväenliikkeen perinnön hallinnasta samalla, kun niin sosiaalidemokratia kuin kommunismi esittäytyivät vanhaa työväenliikettä korkeampina vaiheina liikkeen historiassa. Kommunistin kuului tiedostaa, että neuvostovallankumous oli aloittanut maailmanhistorian uuden vaiheen. Sovitettaessa yhteen vanhaa ja uutta syntyi kuitenkin jatkuvasti jännitteitä ja ristiriitoja.

Suomalaiselle kommunismille vallitseva järjestelmä oli kritiikin ja kumoamisen kohde, toiminta-areenoiden määrittäjä sekä toimintaa tukahduttava väkivaltakoneisto. Saarela tuo hyvin esiin kommunistien yhteiskuntakritiikin pysyvän dualismin. Yhtäältä pakkovaltakoneistoa arvosteltiin siitä, että se rikkoi perustuslain ja parlamentaarisen demokratian edellyttämiä kansalaisvapauksia.

Toisaalta omaan toimintaan kohdistunut repressio ja kaikkinaiset sosiaaliset alistussuhteet ja puutteet yhdistettiin yhdeksi suureksi todisteeksi porvarillisen yhteiskuntajärjestelmän yleisestä vääryydestä ja sen kumoamisen välttämättömyydestä. Nämä kritiikin linjat kietoutuivat toisiinsa, mutta niistä seurasi erilaisia johtopäätöksiä siitä,

oliko poliittisten oikeuksien puolustamiseksi mahdollista vedota muihin tahoihin ja jopa tavoitella yhteistyötä muiden kanssa. Pakkovaltakoneiston iskuista ja kommunismin eristäytymisestä tuli itseään vahvistava kehä, ja tämä noidankehä lujitti työväenluokan leniniläisen etujoukon uskoa siihen, että se toimi maailmanhistorian agenttina. 



Uusi ja vanha Hayden White

Hayden White: The Fiction of Narrative. Essays on History, Literature, and Theory 1957–2007. Ed. and with introduction by Robert Doran. The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2010. 382 s.

■ Hayden Whiten (s. 1928) uusin teos on rakennettu hänen aiempiin kokoelmiinsa *Tropics of Discourse* (1978), *The Content of the Form* (1987) ja *Figural Realism* (1999) sisällyttämättömistä teksteistä. Vain yksi, History and Theory-aikakauslehdessä 2007 julkaistu arvio Paul Ricoeurin teoksesta *La mémoire, l'histoire et l'oubli* (2000) on ajalta Figural Realism -kokoelman jälkeen. Kaikki uuden kokoelman kaksikymmentäkolme tekstiä on julkaistu jo aiemmin. Ne on valinnut kirjallisuudentutkija Robert Doran, joka on myös laatinut kokoelmaan laajan esipuheen. Lyhykäisissä saatesanoissaan White ei ota kantaa

Doranin tulkintoihin työstään. Varovaisuuteen onkin aihetta, mutta lukijan kannalta on hankalaa, että käy kuten Figural Realism -kokoelman kohdalla, johon White ei myöskään halunnut laatia teemojaan esittelevää johdantoa. Silti uusi koelma sisältää muutamia uutisia.

Ensimmäinen kiinnostava uusi korostus tulee kokoelman toimittajalta. Doran jakaa Hayden Whiten teoreettisen otteen kehittymisen kolmeen selkeään vaiheeseen, teoriaan troopeista (kertomuksen juonirakenteista), narratiivisuuden merkityksen pohdintaan ja figuratiivisen kerronnan nostamiseen etusijalle. Ensimmäisessä vaiheessa 1970-luvulla White oli vielä strukturalisti ja lähti liikkeelle ajattelun syvärakenteiden määrittämisestä kertomuksen muodoista. Strukturalismi kuitenkin jäi, ja hän alkoi kannattaa post-strukturalismin sävyttämiä pessimistisiä käsityksiä kertomuksen muodoista menneen tai nykyisen todellisuuden kuvausta vääristävinä esteinä. Yksinkertaista faktojen totuudellisuutta voidaan kyllä koetella, mutta kertomukset (tulkinnat ja teoriat), jotka eivät Whiten mielestä voi perustua todellisuuteen vaan ovat kek-

sittyjä, ovat kaikki yhtä vääriä. Kolmas painotus, kertomuksen figuratiivisuus todellisuutta jäljittelevänä ominaisuutena, tuli jo varovaisesti esille ikään kuin koepallona Figural Realism -kokoelmassa, etenkin Eric Auerbachin *Mimesis*-teosta käsittelevässä esseessä ja kokoelman ohjelmallisen ytimen muodostavassa "The Modernist Event"-esseessä. Nyt White on kiinnostunut siitä, miten kertomus voi olla kuvaannollisesti eli figuratiivisesti todellisuutta vastaava. Ajatuksen siitä, että figuratiivisuuden korostaminen on Whiten ajattelun uusi painotus, tuo esille teoksen toimittaja Doran ja hiukan aiemmin Whiten 2009 ilmestyneessä juhlakirjassa *Re-figuring Hayden White* argentiinalainen professori Verónica Tozzi, joka myös pohjaa Whiten Auerbachia käsittelevään esseeseen.

Ei ole mitään kummallista siinä, että pitkän uran tehnyt tutkija muuttaa kantojaan. Uudenkin oppiminen lienee luvallista. Mutta kovin vastakaisten käsitysten samanaikainen ylläpitäminen antaa sekavan vaikutelman. White itse on ainakin toistaiseksi halunnut ylläpitää samanaikaisesti erilaisia tulkintoja narratiivisuuden luonteesta. Uudessa kokoel-

massa on kuitenkin eräitä 1990-luvun lopun tekstejä, joissa ilmenee painon siirtäminen pessimistisestä narratiivisuuden määrittelystä sen positiiviseen tulkintaan. Toimittaja itse lainaa erästä 2004 ilmestynttä, Whiten seuraavaan Primo Levin omaelämäkerrallisia tekstejä käsittelevään teokseen tulevaa tekstiä.¹ White esittää, että ”kirjallisten keinojen” käyttäminen tekee Primo Levin tekstin entistä realistisemmaksi. Tässä kohden realistinen tarkoittaa, että Levi pystyy sanomaan jotain tärkeää ja olennaista käsittelemästään vaikeasta aiheesta juuri valitsemiensa tyylikeinojen ansioista. Tämä ajatus on analoginen ”The Modernist Event”-esseen vaatimukselle siitä, että ”holokaustisen” 1900-luvun kauheudet (atomi-pommi, keskitysleirit, luonnon saastuminen, väestöräjähdykset jne.) vaativat historiankirjoitukselta kuvauksen kohteelle adekvaatin kirjallisten keinojen valikoiman omaksumista.

Ajatus on toistettu painokkaasti myös käsillä olevassa kokoelmassa (s. 306). Johdonmukaisesti White antaa periksi kanadalaiselle historioteoreetikolle David Carrille ja myöntää narratiivisuuden olevan myös todellisuuden tiedostamisen keino, eikä vain (kirjallisen) esityksen muoto (s. 282). Myönnöksen saa myös italialainen historiantutkija Carlo Ginzburg, joka teoksessaan *History, Rhetoric, and Proof* (1999) arvosteli Whiten käsityksiä retorikasta yksipuolisik-

si. Mainitsematta arvostelijaansa nimeltä tai edes sitä, että häntä on arvosteltu, White korostaa nyt (s. 313) ettei jako ensimmäisen ja toisen kertaluokan narratiiveihin onnistu. Kokoelman toimittaja Doran kuitenkin erottaa vielä faktan ja fiktion toisistaan. Tapahtuma ja fakta sen tulkintana, vaikkakin vain ensimmäisen kertaluokan narratiivina, pitää nyt erottaa toisistaan. Tapahtuma kuuluu todellisuuden piiriin, mutta fakta on kielellinen tosiasia ja siksi retoriikan läpikäynti. White korostaa, että voidaan kehittää menetelmiä koetella ”yksinkertaisten” faktojen todenperäisyyttä. Tämä myönnöstyös tietysti aukaisee tien myös toisen kertaluokan narratiivien pätevyden koetellulle.

Whiten pitkä uran muistaminen auttaa ymmärtämään hänen lähtökohtiaan. Kun hän opiskeli Euroopan aatehistoriaa toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä, siirryttiin historioteoreettisessa keskustelussa merkilliseen vaiheeseen. Valtavirran historiantutkimus oli liudentanut vanhan historistisen teoriarakennelman yksinkertaiseksi kronologian seuraamiseksi. Laveasta teoreettisesta rakennelmasta oli jäänyt jäljelle se lattea ajatus, että järjestämällä tutkitut tapahtumat oikeaan järjestykseen ne samalla selittyvät. Historia osassa akateemistakin tutkimusta koettiin vailla omaa teoreettista perustaa olevaksi tarinankerronaksi.² Sellaisessa tilanteessa oli

luonnollista asettaa kysymys siitä, miten historiankirjoitus ja kaunokirjallisuus sitten poikkesivat toisistaan. Myös sellaiset työt kuin Emery Neffin *The Poetry of History* (1947), Leo Braudyn *The Plot of Time* (1970) ja Peter Gayn *Style of History* (1974) lähtivät liikkeelle tästä tilanteesta.

Tätä taustaa vasten on myös ymmärrettävissä se, miksi White ei halua ymmärtää toisenlaisen historiantutkimuksen, esimerkiksi *Annales*-koulukunnan piirissä esitettyä historismin kritiikkiä. Sekä White itse (esim. s. 199 ja 274) ja teoksen toimittaja Doran (s. xxii) tekevät ranskalaisen historiantutkijan Fernand Braudelin kohdalla ikävän virheen väittäessään tämän esittämää ”tapahtumahistorian” arvostelua narratiivisuutta vastaan kohdistetuksi tai jopa narratiivin hylkäämiseksi. Sama tulkinta, joka auttaa sivuuttamaan ”tapahtumahistorian” teoreettisen arvostelun, esiintyy jo kokoelmassa *The Content of the Form* (1987). White ei voi hyväksyä ajatusta, että *Annales*-historioistija Braudel arvosteli samaa vihollista, historisimia, jonka kimppuun myös hän itse tuolloin kävi (mutta kokonaan toisesta suunnasta). Koska White tekee tämän virheen toistuvasti, sillä on erityinen merkitys suojelemissa hämää kohtaa (historismin käsitteen purkamatta jättämistä) hänen omista lähtökohdissaan.

Hayden Whiten työn lähtökohdille on aina ollut

1. Hayden White: *Figural Realism in Witness Literature*. *parallax* 10, 2004:1, 113–124.

2. Tämä ei merkinnyt kuitenkaan, ettei historismin teoriaperintö vaikuttanut käytännön tutkimustyötä

ohjaavina periaatteita. Siksi puhumme usein ns. perinteisestä historiantutkimuksesta.

tyypillistä kirjallisen kaanonin merkkiteosten, olivat ne sitten historiantutkimuksen tai yhteiskuntafilosofian klassikkoja, lukemisen problematisointi. Tämä hyvin vanhakantaisen aatehistorian metodologinen näkökulma on säilynyt selkeänä samalla kun harrastus historiantutkimuksen poetikkaan on kuihtunut. Jo Figural Realism -kokoelma keskittyi romaanin (Proust), ihmistieteiden (Freud ja Auerbach), elokuvan ja musiikin tutkimukseen. Uusi teema, Primo Levin omaelämäkerrallinen tuotanto, on toinen esimerkki Whiten kiinnostuksen loppahtamisesta historiantutkimukseen.

Matti Peltonen

Onko kansakunta ilman Kalevalaa mahdollista?

Kalevalan kulttuurihistoria. Toim. Ulla Piela, Seppo Knuutila, Pekka Laaksonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1179, Tiede. SKS, Porvoo 2008. 578 s.

■ Kalevalan juhlinnasta on tullut kansallinen traditio, joka kannattelee itse itseään. Vuosittaisen Kalevalan päivän lisäksi säännöllisin väliajoin muistetaan sekä Vanhan että Uuden Kalevalan ilmestymistä erilaisin julkaisuina ja juhlalli-

suuksin. Ensimmäinen suuri Kalevala-juhla järjestettiin vuonna 1885 ja sen jälkeen Kalevalan merkkivuotia on vietetty näyttävin menoin vuosina 1910, 1935, 1949, 1985 ja 1999. Tänä vuonna on kulunut 175 vuotta Vanhan Kalevalan ilmestymisestä ja viime vuonna Uuden Kalevalan ilmestymisestä tuli kuluneeksi 160 vuotta. Näiden juhluvuosien kunniaksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura julkaisi mammuttimaisen teosjärkeen, *Kalevalan kulttuurihistorian*.

Perheraamatun kokoon yltävää teosta voi lukea valikoitavasti ja -intresseistä riippuen kuvailla joko Kalevalan kansallista merkitystä monipuolisesti valottavaksi aarreataksi tai sisällöllisesti jäsentymättömäksi artikkelikokoelmaksi, jonka toimitustyö on jäänyt puolittihen. Edellistä lukea noudattaen teosta voi lukea valikoiden, pala kerrallaan. Voi ottaa luvun sieltä, toisen täältä ja tarpeen tullen pysähtyä mietiskelemään kiinnostavaa kohtaa ja pohtimaan sen antia omalle ajalle ja ajattelulle. Tällöin ei tarvitse välittää vähääkään siitä, että sama asia on eri sanakäntein tai painotuksin ilmaistu teoksessa monta kertaa, tai että monet väittämistä vahvistavat pikemminkin kliseytyneitä kansallisia käsityksiä kuin edustavat tuoreita tutkimusnäkökulmia. Useaan kertaan tulee muun muassa väitettyä, ettei suomalaista kansakuntaa olisi ilman Kalevalaa tai että Kalevala on sanateos vailla vertaa. Kalevalan omaperäisyyttä ja merkitystä menneisyytemme erityislaadun vahvistajana korostetaan myös sumeilematta, samoin eepok-

sen antia koko suomalaisen kulttuurielämän ehtymättömänä inspiroijana.

Mikäli teoksen tavoitteena on vahvistaa Kalevalan merkitystä suomalaisen identiteetin ja kansallisen historiakuvan konstruoinnissa, toteutuksessa on epäilemättä onnistuttu. Vakuuttavuutta tukee monipuolinen kirjoittajakunta, joka rakentaa Kalevalan ympärille kiinnostavan tulkintojen spektrin. Teokselle on suureksi eduksi, että yhteisestä pohjaviireestä huolimatta tulkinnot eivät ole täysin yksinäisiä, vaan eräissä luvuissa rikotaan paikoin tuoreesti Kalevala-kultin traditionaalisia rakenteita. Nämä luvut ovatkin etenkin historioitsijalle teoksen kiintoisinta antia.

Tällaisesta tarkastelusta esimerkiksi kelpaa erityisesti luku "Poliittinen Kalevala", jossa eepoksen kansallista roolia analysoidaan aidon tutkimuksellisesti monesta eri näkökulmasta. Pertti Anttosen Kalevalaa ja kansalliseepoksen politiikkaa käsittelevää artikkelia on ilo lukea paitsi antoisaa sisällön myös ilmaisun kirkkauden ja kriittisen tutkimusotteen vuoksi. Samoin William Wilsonin monille historioitsijoille jo aiemmasta tuotannosta tuttu analyysi Kalevalan poliittisesta käytöstä on edelleen tärkeä ja tutkimuksellisesti hyvin perusteltu muistutus siitä, miten taipuisasti tutkimus voi mukautua vaihtuviin poliittisiin suhdanteisiin. Kari Sallamaa puolestaan nostaa oivallisesti esiin Kalevalan kansallis-hegemonisten tulkintojen ja marxilaissävytteisten suuntausten väliset kiistat ja osoittaa samalla Kalevalan lau-

lumaihin kytkeytyvän poliittisen tarkoitushakuisuuden.

Luku ”Poliittinen Kalevala” paljastaakin mielenkiintoisella tavalla kansalliseepokseen liittyneen kultinmuodostuksen kääntöpuolen, joka itse asiassa on ollut aina läsnä kansallisen historiapolitiikan ja Kalevalan symbioottisessa yhteisössä. Kalevalan syntyvaiheiden tieteellis-poliittisia kiistoja kuvaa omassa osuudessaan kiinnostavasti myös Satu Apo, jonka päätelmät tukevat ilahduttavasti monia Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran historiassa (2004) esittämiäni tulkintoja.

Kalevalan ideologisen käytön eräänlaisina tihentyminä toimivat Kalevala-juhlat, joiden kulttuuris-poliittisesta roolista Wilson toteaa: ”Kalevala-juhlat ovat kulttuurisia tekstejä, jotka useimpien kulttuuristen tekstien tapaan, huolellisesti tutkituina ja tulkittuina, auttavat tekemään näkyväksi ympäröivän yhteisön mielipideilmastoa siinä erityisessä historian ajassa ja paikassa, jossa ne syntyvät.” (s. 239) Tähän olisi kuitenkin hyvä lisätä, että tekstit, niiden tulkinta ja julkinen esittäminen myös ohjailevat kansallis-poliittista ilmapiiriä ja muovaavat siten sekä käsityksiä todellisuudesta että itse todellisuutta sen kaikkine yhteiskunnallisine ja poliittisine seuraamuksineen. Kuten tämänkin teoksen eräistä artikkeleista hyvin ilmenee, Kalevalaa on käytetty kansallisen yhteistunnon luojana, mutta yhtä lailla sen kautta on myös pystytetty kansalaisia toisistaan erottavia raja-aitoja sekä oikeutettu alueellisia valtapyyteitä valtiollisten rajojenkin yli.

Tämän eeposten luonteesen erottamattomasti kuulu-

van piirteen ilmaisee myös Anna-Leena Siikala artikkelissaan ”Kalevala myyttisenä historian”: ”Maaailman ja oman ryhmän olemassaolon perusteita kuvaavat runoepokset ovat jo itsessään ideologian ilmauksia. Niinpä niiden ideologinen käyttö on suorastaan lajin luonteesta johtuva.” Ja jatkaa: ”Kalevala osoitti, että itämerensuomalaisilla oli oma myyttishistoriallinen, pyhä perinteensä. Se perusteli ainutlaatuisuutemme, erilaisuutemme naapureistamme ruotsalaisista ja venäläisistä. [...] Kansallisvaltion tarpeita palveleessa uudelleenmytologisoinnin prosessissa Kalevalasta kehkeytyi kansallinen symbolimme. Karjalainen runolaulu muuttui suomalaiseksi kulttuuriksi, taiteen ja tieteen kohteeksi ja innoittajaksi.”(s. 329)

Näin Kalevalaa ja kansanrunoutta vaalivan oppiaineen näkökulmasta varmasti olikin ja näin eepoksen rooli on primordiaalisessa nationalismitulkinnassa haluttu yleisemminkin nähdä. Historioitsijaa tässä suoraviivaisuudessa jää kuitenkin moni seikka epäilyttämään. Jää pohtimaan, mitä kaikkea Kalevala- ja kansanrunouskeskeisessä kansakuntanäkemyksessä ohitetaan. Kuvaavaa esimerkiksi on, että useissa artikkeleissa korostetaan voimakkaasti Kalevalan merkitystä kouluopetuksessa suhteuttamalla sitä lainkaan muuhun koulussa annettavaan opetukseen tai muuhun kansalaiskasvatukseen. Kuitenkin vaikkapa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ensimmäinen julkaisu, Heinrich Zschokken kirjoittama ja Carl Niclas Keckmanin suomentama *Kultala* oli

painosluvultaan ja levikiltään moninkertaisesti vaikuttavampi teos kuin Vanha Kalevala. *Kultala* edusti yleiseurooppalaista sivistyskansalaisen kasvatusohjelmaa ja oli myös käytössä koulujen oppikirjana kautta koko 1800-luvun.

Myöskään Kalevalan kansallinen läpäisyvoima ei ehkä ollut niin kattava kuin *Kalevalan kulttuurihistoria* antaa uskoa. Tähän viittasi muun muassa Eino Leino pohtiesaan Kalevalan merkitystä vuoden 1910 juhlinnan yhteydessä. Juhla ” ei ikävä kyllä, ollut läheskään niin suuremoinen kuin olisi voinut odottaa. [...] Kalevalainen tuuli ei ollut päässyt puhaltamaan tässä kaupungissa, jossa toisaalla ruotsalaisuuden toisaalla koko juhalle välinpitämättömänä pysyvän sosialismin ylivalta vielä yleistä mielipidettä suitsivat.” (referaatti Helsingin Sanomat 24.2.2010)

Historiantutkimuksen kannalta yllättävintä teoksessa on ehkä uudemman nationalismitutkimuksen lähes täydellinen ohittaminen. Ainoastaan Derek Fewster sivuaa kysymystä lyhyesti, mutta artikkelin suppeudesta johtuen hänkään ei pääse alkua pidemmälle. Perheytymisen nationalismitutkimuksen nykysuuntauksiin voisi kuitenkin selvittää erilaisien tutkimusperinteiden sisään kätkeytyneitä kansakunta- ja kansallisuusnäkemystyyppejä, joista useimmat tämän teoksen kirjoittajista näyttävät edustavan kyselemätöntä primordiaalisuutta. Ehkä tästä johtuen esimerkiksi etnisen ja kansallisen suhteita ei järjestelmällisesti eritellä, mikä johtaa epäselvään puheeseen kansallisesta

perinnöstä. Samoin puhutaan myyttisestä historiasta, jolla on epäilemättä oma tarkkarajainen merkityksensä folkloristiiikan piirissä, mutta historian-tutkijalle käsite ei Seppo Knuutilan määrittelyistäkään oikein aukea.

Knuutila kirjoittaa: ”Kansallinen menneisyys eroaa historiasta suhteessa uudelleen esittämiseen. Kulttuurin rakenteet, pitkät kestot ja hitaat liikkeet yhdistävät meidät siihen kansalliseen perintöön, johon ja jolle me kuulumme.” [...] Ja vähän myöhemmin: ”Vaikka myyttinen historia terminä ei olekaan uusi, se nykytutkimuksen käsitteenä viittaa pikemminkin tieteiden väliseen keskusteluun kuin sellaisiin esityksiin tapahtuneista asioista, joiden todenperäisyys tarvittaessa voitaisiin tarkistaa historiankirjoista. [...] Myyttinen historia ei ole entisten, kansanrunojen tulkintoja koskevien erimielisyyksien kompromissi, vaan kertovien runojen tarkastelutapa, jossa tutkimuskohde rakentavine ja tuhoavine mahdollisuuksineen tulee näkyviin.” (s. 397) Myyttin tutkimuksena määrittely on ymmärrettävä, mutta mihin siinä tarvitaan ’historiaa’ ja mitä tieteiden välinen keskustelu myyttisen historian tutkimuksessa todella tarkoittaa? Näiden kysymysten käsittelyä olisi teokseen toivonut lisää. Ehkä ennakkoluuloton tiede-denvälinen vuoropuhelu tarjoaisi tilaa myös sille mieltäni aidosti polttavalle kysymykselle, eikö suomalaista kansakuntaa todella olisi ilman Kalevalaa.

Irma Sulkunen

Kohti maailman ympäristöhistoriaa

J. Donald Hughes: Maailman ympäristöhistoria. Vastapaino, Tampere 2008. 444 s.

■ Donald Hughesin, Yhdysvaltalaisen ympäristöhistoriallisen tutkimuksen veteraanin (s. 1932) arvovalta nousi hyvin esille, kun allekirjoittanut piti esitystä Euroopan ympäristöhistoriallisen seuran ensimmäisessä kongressissa Skotlannissa. Esitin johtopäätöksenäni, että Yhdysvaltain ja Euroopan ympäristöhistoriallisen tutkimuksen ominaispiirteet poikkeavat toisistaan. Vaikka tutkimuksessa on paljon samaa, niin siinä missä eurooppalaista tutkimusta leimaa vahvemmin ympäristöhistorian tutkijoiden monitieteinen akateeminen tausta, yhteisprojektit ja erilaiset julkaisuareenat, Yhdysvaltain ympäristöhistorian tutkimukselle on ominaista yksitieteinen perinne; humanistinen koulutus, individualistinen tutkimustapa ja perinteiset julkaisuareenat. Hämmästykseni yleisössä olleet eurooppalaiset tutkijat eivät pitäneet tästä johtopäätöksestä lainkaan. Vastalauseista ei ollut tulla loppua ennen kuin jostain syystä yleisössä ollut Donald Hughes pyysi puheenvuoroa. Saatuaan sen hän ilmoitti hiljaisella puhetyylillään, että hänes-tä esityksen pitäjä on oikeassa. Vastalauseet loppuivat siihen paikkaan.

Donald Hughes olisi voinut mainita sen – mitä hän ei vaativattomana miehenä tehnyt – että Yhdysvalloissakin ympäristöhistorioitsijoiden joukosta löytyy monitieteisen taustan omaavia tutkijoita. Miehellä itsellään on biologin peruskoulutus Kalifornian yliopistosta vaikka väittelikin antiikin historiasta. Sittenkin Denverin yliopistossa historian professorina toimineen Hughesin ympäristöhistorialliset tutkimukset keskittyivät antiikin ja Välimeren maailmaan mutta hän perehtyi myös Yhdysvaltain intiaanien ympäristöhistoriaan. Tutkija toimi pitkään ympäristöhistorian ensimmäisen tieteellisen aikakauskirjan päätoimittajana ja oli perustamassa alan seuroja niin Yhdysvalloissa kuin Euroopassa. Hughes on kysytty esitelmöitsijä ja hän osallistui esimerkiksi Suomessa vuonna 1992 Lammin biologisella asemalla järjestettyyn ensimmäiseen ympäristöhistorian kansainväliseen symposiumiin. Tuolloin hän oli puolisonsa Pat Hughesin kanssa tulossa Venäjältä, jossa tekijä oli tutustunut siperiantitiekereiden ympäristöhistoriaan. Donald Hughesin vahva kansainvälinen tausta selittää sen, että nimenomaan hän julkaisi muutama vuosi sitten teoksen *What is environmental history?* (Polity 2006), joka on erinomainen johdatus alan tutkimukseen maailmalla.

Tästä vankasta kansainvälisestä kokemuksesta kumpuaa myös Hughesin teos maailman ympäristöhistoriasta. Hughesin kuvaus lähtee liikkeelle Afrikan Serengetistä ihmislajin kehityksen alkuvaiheista ja sukulaisuudesta muiden elämän-

muotojen kanssa. Kuvaus myös päättyy Afrikkaan, Nairobiin Yhdistyneiden Kansakuntien ympäristöohjelman esittelyyn. Tällä välillä kirjoittaja kuljettaa lukijaa muun muassa hopi-intinaanien viljelyksillä, sumerien Urukin kaupungissa, mayojen tuhoutuvassa Tikalissa, Kiinan muinaisessa pääkaupungissa Xi'anissa sekä Intian Länsi-Ghatien vuoriston pyhissä lehdöissä. Lontoon savusumussa toki pistäydytään, mutta yleisesti kuvauksen paino on kiitettävästi ei-länsimaaisessa maailmassa.

Hughes kirjoittaa ennen kaikkea ympäristön kulttuurihistoriaa: miten eri kulttuurit eri aikoina ja eri paikoissa ovat luonnon ymmärtäneet ja miten ne ovat ympäröivää luontoaan kohdelleet? Tekijä osoittaa, että luonto ja ihmis-yhteisöt ovat harvoin eläneet tasapainossa. Kirjan lähestymistapa näyttää, että maailman ympäristöhistorian ei tarvitse olla 'suurta ja mahtavaa', vaan sen voi yhtä hyvin pilkkoa pieniin, ymmärrettävän kokoi- siin osiin. Hughesin vahvasti henkilökohtainen kirjoitustapa edustaa modernia yhteiskuntatiedettä, joka ei pyri häivyttämään tutkijaa taustalle, vaan kuvaa avoimesti miten tutkijan omat kokemukset nivoutuvat tutkimuskohteeseen. Lukija pääsee siksi maailmanympärimatkalle niin ympäristökulttuurien menneisyyteen kuin nykyisyyteen.

Hughesin teoksen rakenne poikkeaa muista viimeisen 20 vuoden aikana maailman ympäristöhistoriasta julkaistuista teoksista. B. L. Turnerin johtaman työryhmän toimittama "The Earth as Transformed by

Human Action" (Cambridge University Press 1990) perehtyi alueellisiin tapaustutkimuksiin biosfäärin pääelementtien muutoksiin 300 vuoden ajanjaksolla. Clive Pontingin teos "Green history of the world" (Penguin Books 1991) käsittelee ihmisen kehityksen ja luontosuhteen historiaa kronologisesti vaihe vaiheelta. Anthony Pennan uusi kirja "The Human Footprint: A Global Environmental History" (Wiley-Black 2009) jatkaa Pontingin kronologisella linjalla, joskin hänen otteensa on maantieteellisempi ja ilmastonmuutosta painottava. Pontingin ja Pennan tavoin Hughes ei kuitenkaan pyri kattamaan "kaikkea", vaan tarjoaa lukijalle huolella valittuja tapaustutkimuksia. Ilkikurisesti sanoen Hughesin maailmanhistoria on eräänlainen joulukalenteri, josta avataan pieniä luukkuja yksi kerrallaan. Vaikka tietää niiden liittyvän samaan kertomukseen, niin koskaan ei kuitenkaan tiedä mitä "luukun" alta paljastuu ja usein tekee mieli jo kurkistaa seuraavan luukun alle ennen aikojaan.

Hughesin osin mikrohistoriallistakin kuvausta täydentää mainiosti evoluutiobiologi Jared Diamondin kirja "Tykit, taudit ja teräs" (Terra Cognita 2003), joka paikallisten tapaustutkimusten sijaan pyrki löytämään erilaisten maanviljelyskulttuurien sekä keräily- ja metsästyskulttuurien mantereisista kohtaamisista maailman ympäristöhistorian perustavia rakenteita. Hughesin kirjasta puuttuu Diamondin johtopäätösten syvällisyys, mutta tämä ei tarkoita, että Hughesin kirja olisi huonompi, vaan se on

yksinkertaisesti erilainen kuvaus maailman ympäristöhistoriasta. Bielefeldin yliopiston historian professorin Joachim Radkaun kirjaa "Nature and Power: A Global History of the Environment" (Cambridge University Press 2008) voi ongelmakeksyydessään pitää näiden kirjojen yhdistelmänä. Maailman ympäristöhistorioista voi kohta alkaa valita mieleisensä – samaan aikaan kun useimpien kaupunkien ja maiden ympäristöhistoriat odottavat tekijäänsä.

Näillä kaikilla maailman ympäristöhistorian kuvauksilla on yksi yhteinen piirre. Kirjat toistavat osin tiettyjä teemoja, kun toiset taas puuttuvat kokonaan. Planeettamme ympäristöhistoriasta puuttuu alueellisesti tarkastellen kaksi kolmasosaa yksinkertaisesti siksi, että meriä ei näissä "maailmanhistorioissa" käsitellä tai esitykset ovat pinnallisia, kuten esimerkiksi J. R. McNeillin muutos mainiossa 1900-luvun ympäristöhistorian kuvauksessa "Something New Under the Sun" (Norton 2001). Syynä tähän on tietenkin se, että meren ja valtamerien ympäristöhistoriasta ei ole kalastusta lukuun ottamatta tehty vielä kattavaa tutkimusta. Ylipäätään ympäristöhistorian perustutkimus on maailmanmitassa lähes tekemättä. Siksi onkin hienoa, että ympäristöhistoria on löytämässä maapallon – mutta toivottavasti ympäristöhistoria maapalloistuu myös siinä mielessä, että uusia näkökulmia ja tutkijoita alkaa löytyä Pohjois-Amerikan ja Euroopan lisäksi muiltakin mantereilta.

Ympäristöhistoria on ollut tänäkin vuonna valitettavan ajankohtainen teema. Mennyt talvi, tulvat, maanjäristykset ja tulivuorenpurkaukukset ovat osoittaneet jälleen kerran, että luonto vaikuttaa syvällisesti maailman historiaan. Hughesin kirja todistaa osaltaan, että ihmisen historiaa ei voi ymmärtää saati selittää ottamatta huomioon ympäristön muutoksia. ”Maailman ympäristöhistoria” on laadukas kokonaisuus lukuun ottamatta kuvitusta, joka ei ylipäättäen ole angloamerikkalaisen historian tutkimuksen vahvimpiä osa-alueita. Mikko Saikku on laatinut kirjalle mainion esipuheen ja Jyrki Vainosen tarkennettu suomennos kulkee sujuvasti. Vastapainon päätös julkaista ensimmäinen suomenkielinen yleisesitys maailman ympäristöhistoriasta on kulttuuriteko ja kunnianosoitus J. Donald Hughesin elämäntyölle.

Simo Laakkonen

Ansiokkaasti alkuperäiskansojen elämästä

Reconfigurations of Native North America: An Anthology of New Perspectives. John R. Wunder and Kurt E. Kinbacher ed. Foreword by Markku Henriksson. Lubbock, Texas: Texas Tech University Press, 2009. xii + 314 s.

■ Syyskuussa 2002 Helsingin yliopistoon kokoontui kansainvälinen joukko historian, yhteiskunnan ja kulttuurin asiantuntijoita keskustelemaan Pohjois-Amerikan alkuperäiskansojen tutkimuksesta. Lupaavimmat paperit tuosta yhdeksännestä Maple Leaf and Eagle konferenssista ovat päättyneet tähän professori ja Pohjois-Amerikan tutkimuksen dosentti John Wunderin ja filosofian tohtori Kurt Kinbacherin toimittamaan Yhdysvalloissa julkaistuun kokoelmaan. Teoksen seitsemäntoista esseetä yhdistävät niin kokeneiden ja arvostettujen tutkijoiden kuin uusien tulokkaiden näkökulmia Pohjois-Amerikan alkuperäiskansojen historiasta, nykypäivästä ja tulevaisuudesta luoden aihevalinnoillaan monipuolisen ja älyllisesti kiinnostavan kuvan tutkimuskentästä ja sen moninaisista haasteista.

Kuten Markku Henriksson esipuheessaan toteaa, vielä muutama vuosikymmen sitten

alkuperäiskansoja ei nähty soveliaana vakavasti otettavan akateemisen tutkimuksen kohteena. Tilanne on muuttunut kun erinäiset ”uudet” historian-, alue- ja kulttuuritutkimuksen kentät ovat lyöneet itsensä läpi länsimaisten yhteiskuntien muuttuessa yhä monikulttuurisemmiksi. Tämä kirja on mitä vahvimmin osa tätä yleistä yhteiskunnallisen tutkimuksen muutosta, kannanotto keskusteluun, jossa lopullisia totuuksia ei ole. On vain jatkuva tutkimuskysymysten uudistuva prosessi ja neuvottelu, jossa menneisyydelle esitetyt kysymykset peilaavat vahvasti nykypäivän lähtökoh-
tia ja ongelmia.

Kirja on temaattisesti jaettu viiteen osaan, joista ensimmäinen käsittelee vertailevan tutkimuksen monia mahdollisuuksia analyttisenä välineenä. John Wunder pohtii alkuperäiskansojen ja eurooppalaisten tekemien sopimusten moninaista ja vaihtelevaa merkitystä ja ottaa keskusteluun mukaan myös Suomen historiassa usein liian vähälle huomiolle jäävät saamelaiset. Wunder ei ainoastaan kuvaile historiallisia sopimuskäytäntöjä ja niihin sisältyviä valtarakenteita, vaan peilaa sopimuksia myös nykypäivän valossa, alkuperäiskansojen yhä vaatiessa eurooppalaisia kunnioittamaan vanhoja lupauksiaan. David Harding näyttää kuinka kiistanalainen kysymys luonnonvarojen käyttö voi olla, kun alkuperäiskansojen arvot ovat ristiriidassa Kanadan ja Yhdysvaltain energiapolitiikan kanssa ja mitä seurauksia tästä on ollut Cree- ja Navajo-intiaaneilla Quebecissa ja Arizonas-

sa. Riku Hämäläinen puolestaan todistaa vertailevan tutkimuksen hedelmällisyyden hyvin eri näkökulmasta analysoimalla karhu-seremonialismin ekologisia merkityksiä tasan-kojen ja subarktisen alueen heimojen keskuudessa.

Kirjan toisessa osassa etsitään alkuperäiskansojen ääntä kirjallisuudessa ja valotetaan onnistuneesti esimerkiksi ”kojootti” hahmon monivivahteisia kulttuurillisia merkityksiä ja analysoidaan Sherman Alexien teoksia seksuaalisuuden perspektiivistä. Kolmas osa siirtää keskustelun menneisyyden ja nykyajan sosiaalisiin haasteisiin. Rani Andersson kuvailee kulttuurien välisen kommunikaation vaikeutta analysoidessaan henkitanssia, joka johti Wounded Kneen verilöylyyn vuonna 1890. Kyseinen tanssi ilmaisi reservaatteihin pakotetuille Lakota-intiaaneille toivoa paremmasta yhdistäen uusia kulttuurivaikutteita perinteisiin, kun taas valkoiset amerikkalaiset peloissaan näkivät tanssin alkukantaisena uhkana. Miia Halme, Ritva Levo-Henriksson ja Susan Wunder tuovat esille eräitä nykypäivän haasteita kirjoittaessaan reservaatien kasinoiden vaikutuksista alkuperäiskansojen itsemääräämisoikeuteen, Hopi-intiaanien suhtautumisesta internettiin sekä koulujen historianopetuksen standardeista koskien alkuperäiskansojen esittämistä ja inklusiota.

Kirjan kaksi viimeistä osiota siirtävät painopisteen identiteetin ja kansakunnan kysymyksiin. Eräs mieleenpainuvimmista esseistä on Sami Lakomäen kuvaus Shawnee-intiaanien etnisen identiteetin

muovautumisesta. Lakomäki varoittaa, että heimoja ei pitäisi nähdä staattisina tai ajattomina yksikköinä, vaan historiallisesti rakentuneina. Tässä hän itse onnistuu hienosti tuoden lukijan eteen kiinnostavan ja vaiherikkaan kuvauksen niistä hajaannuksista, yhdistymisistä ja muutoksista, joita tietty ryhmä, joka mielsi itsensä Shawneeksi, koki vuosien ajan historiallisen muutoksen ja kolonialismin pyörteissä.

Suvuvasti kirjoitetut sekä monipuoliselle lähteiden hallinnalle rakentuvat esseet tarjoavat terävää analyysia niistä ristiriidoista ja menetyksistä sekä vastarinnasta ja selviytymisestä, jotka ovat muokanneet alkuperäiskansojen elämää. Näyttää siltä että vuoropuhelun vähyys, arvojen erilaisuus ja vaikeus kuunnella toista kulttuuria ovat se keskeinen teema, joka on pitkälti määrittänyt alkuperäisten amerikkalaisten ja eurooppalaisten valloittajien ja heidän jälkeläistensä suhteita. Lisäksi huomio kiinnittyy akateemisesti poikkeuksellisen käytännönläheiseen osioon Peter Iversonin esseessä, jossa kirjoittaja tarjoaa tutkijoille ohjeita siitä kuinka heidän tulisi viedä tutkimuksensa alkuperäiskansojen luo ja osoittaa avoimuutta, halua yhteistyöhön ja kunnioitusta, jotta heimojen kulttuuriperintöä ei loukattaisi eikä heidän historiaansa enää väristeltäisi. Mikä ehkä tärkeintä esseet yleisesti pyrkivät ottamaan alkuperäiskansojen näkökulmat huomioon. Ne osoittavat, että alkuperäiskansoille menneisyys on hyvin voimakkaasti läsnä jokapäiväisessä

elämässä ja että kun tarkastelemme alkuperäiskansojen nykypäivää on vielä ennenaikaisista puhua postkolonialistisesta maailmasta.

Tämä teos ei ole vain hieno esimerkki kansainvälisestä tiedeellisestä yhteistyöstä, vaan myös osoitus siitä että Suomessa on suhteellisen laaja huippututkimukseen kykenevä Pohjois-Amerikan asiantuntijoiden joukko. Kaikkiaan tämän kokoelman tulisi herättää ansaittua huomiota Atlantin valtameren molemmin puolin. Kirja osaltaan todistaa, että alkuperäiskansat, heidän historiaansa ja kulttuurinsa eivät ole ainoastaan uskottava ja legitimi akateemisen tutkimuksen kohde, vaan myös erittäin tärkeä sellainen nykypäivän monikulttuurisessa ja globalisoituvassa maailmassa.

Janne Lahti

Keisarikunnan synty

Keisari Augustus, Yksinvaltiaan elämä ja teot. Suom. Pekka Tuomisto. Basam Books, Helsinki 2009. 226 s.

■ Elämänsä viimeisinä vuosina Rooman ensimmäinen ja pitkäaikaisin keisari, Augustus (27 eKr. – 14 jKr.) laati valtiollisesta toiminnastaan lyhyehköän selostuksen (nk. *Res gestae divi Augusti*) jälkipolvia varten. Augustuksen seuraaja,

keisari Tiberius (14–37 jKr.) antoi kaivertaa tästä historiallisesti arvokkaasta dokumentista kopioita monumentteihin eri puolille Rooman valtakuntaa ja kopioinnin ansiosta se on säilynyt nykyaikaan asti. Paras ja miltei täydellinen versio tekstistä on säilynyt Ankaran kaupungissa Turkissa.

Augustuksen kuuluisa seelostus on nyt viimein saatu suomeksi Pekka Tuomiston erinomaisena käännöksenä. Suomennoksen yhteydessä on myös latinankielinen alkuteksti – hieno ominaisuus, joka on valitettavan harvinainen suomalaisissa antiikin kirjallisuuden käännöksissä. Tuomisto on lisäksi laatinut teokseen taustoittavan johdannon, kommentaarin, kirjallisuusluettelon, aikajanan ja hakemiston. Kommentaari on yksityiskohdainen ja tuiki tarpeellinen tekstin tulkitsemiseksi, sillä poliittisille muisteloille tuttuun tyyliin Augustus kertoo toimistaan valikoiden ja kaunistellen.

Vaikka Augustuksen selonteko on *sui generis*, se muistuttaa roomalaisia kunniapiirtokirjoituksia, joita kiitolliset kansalaiset pystyttivät hyväntekijöilleen – erona on kuitenkin se, että tässä tekstissä kirjoittaja kiittää itseään. Yhtä kaikki, kunniapiirtokirjoituksille ominaiseen tapaan Augustuksen selonteko keskittyy hyväntekijän antamiin lahjoituksiin ja hänen titteleihinsä sekä saamiinsa kunnianosoituksiin. Historialliset tapahtumat ja hallinnolliset toimenpiteet jäävät sitä vastoin taustalle ja vain maininnan varaan. Siten esimerkiksi Augustuksen järjestämää meritaistelunäytös-

tä kuvataan laveammin (kappale 23) kuin monivuotista sotaa pannonialaisia vastaan (kappale 30). Kappaleet 19–21 kuvailevat yksityiskohtaisesti Augustuksen rakennustoimintaa Roomassa, kun taas hänen merkittävää hallinnollista toimintaansa provinseissa käsittelee vain kappale 28, jossa todetaan vain keisarin perustaneen lukuisia siirtokuntia provinseihin, mutta ei edes nimitä niitä.

Tekstin epähistoriallisuudelle on kuitenkin muitakin syitä kuin genren synnyttämät odotukset. Vanhalla keisarilla ei ollut mitään syytä kaivella menneisyyttään kovin yksityiskohtaisesti, sillä ennen kuin hänestä oli tullut Augustus, 'kunnianarvoisa', hän oli tehnyt yhtä ja toista vähemmän kunniaakasta. Augustus oli syntyjään Gaius Octavius, eikä hänen sukunsa kuulunut Rooman korkeimpaan eliittiin. Nuori Octavius kuitenkin miellytti Gaius Julius Caesaria (100–44 eKr.), ja tämä nimitti hänet ottopojakseen ja perilliseksi. Kun Caesar murhattiin, teini-ikäinen Octavius syöksyi päistikkaa valtataisteluun. Roomalaiseksi vallankaappajaksi hän oli ainutlaatuisen nuori ja kokematon (hän ei ollut hoitanut juuri mitään valtiollisia virkoja) ja myös ainutlaatuisen brutaali: kollegoineen Octavius teurasutti ennennäkemättömän määrän vastustajiaan, yli 2 000 ylimystä. Tasavallan kannattajat tuhottuaan Octavius kävi kollegoidensa kimppuun, kukisti heidät ja nousi armeijoidensa tuella yksinvaltiaaksi. Augustuksen tulkinnan mukaan siinä kävi näin:

”...saatuani kaikkien yksimielisellä tahdolla hallitusvallan yksin itselleni, palautin valtion hallinnastani senaatin ja Rooman kansan päätösvaltaan. Tämän ansiosta minulle annettiin senaatin päätöksellä nimi Augustus...” (suom. Pekka Tuomisto)

Tämä lakoninen toteamus on teoksen huippukohta ja heijastaa hienosti Augustuksen noudattamaa ovelaa politiikkaa. Nuorena Augustus oli nähnyt, miten hänen kerskaileva edeltäjänsä Gaius Julius Caesar murhattiin alle vuodessa tämän julistauduttua yksinvaltiaaksi. Niinpä Augustus eli vaatimattomasti ja varovaisesti, säilytti tasavallan ulkoiset muodot ja piilotti valtansa vanhojen virkanimikkeiden taakse. Varovaisuus palkittiin: Augustus hallitsi Roomaa yli neljäkymmentä vuotta.

Pekka Tuomisto on tehnyt hyvää työtä, eikä huomautettavaa juuri löydy. Hänen käännöksensä tavoittaa hienosti Augustuksen selonteon yksinkertaisen ja toteavan tyylin, ja huolellisesti laaditut liitteet sijoittavat tekstin historialliseen kontekstiinsä. Pieniä puutteita tosin on jäänyt: esipuheessa olisi voinut analysoida tekstin luonnetta (siitä on esitetty hyvin vaihtelevia tulkintoja hautapiirtokirjoituksesta poliittiseen testamenttiin), tekstin yleisöä (on kiinnostavaa, että näkökulman Roomakeskeisyydestä huolimatta tekstistä laadittiin kopioita ympäri valtakuntaa) ja sen tyylin erikoispiirteitä (esimerkiksi piirtokirjoituksissa poikkeuksellista yksikön ensimmäisen persoo-

nan käyttöä kolmannen asemasta). Latinankielistä alkutekstiä ei ole editoitu aivan johdonmukaisesti. Vain aivan alussa (s. 22) on käytetty hakasulkuja erottamaan tutkijoiden luoma rekonstruktio meillem säilyneestä tekstistä, mikä luo virheellisen vaikutelman siitä, että teksti olisi säilynyt aivan kokonaan (tosiasiassa teksti on fragmentaarinen ja sen aukkoja on täydennetty vaihtelevilla tavoilla). Samalla tavoin osa tekstin lyhenteistä on avattu (esim. s. 194 *nepotem pro nep.*) ja osa on jätetty sikseen (esim. s. 204 *s. c.*). Tekstiin on puikahtanut myös jonkin verran kirjoitusvirheitä (esim. s. 90 *nemim p.o. nemi-ni*; s. 120 *el p.o. ei*; s. 140 *propulo, pimus*; s. 166 *ea p.o. eas*; s. 180 *profilgatusque* jne.). Suommennoksessakin on joitakin kirjoitusvirheitä ja, ennen kaikkea, muutamia sanoja on jäänyt kääntämättä (s. 153 *ciuitatium*; s. 160 *et eiusdem tractus alii Germanorum populi*; s. 167 *maiorum nostrorum exemplo*). Nämä ovat kuitenkin pikkukömmähdyksiä, jotka eivät mitenkään vähennä teoksen arvoa.

On kulttuuriteko, että tämä piirtokirjoitusten kuningattareksikin kutsuttu perusteksti on nyt saatavilla huolellisesti kommentoituna ja sujuvana suomennoksena.

Ari Saastamoinen

Katumus-oikeus-istuimen historiaa

Kirsi Salonen ja Ludwig Schmugge: A Sip from the "Well of Grace." Medieval Texts from the Apostolic Penitentiary. The Catholic University of America Press, Washington D.C. 2009. 196 s.

■ Vatikaanin arkistoon (it. *Archivio Segreto Vaticano*) tallennetut paavillisen katumus-oikeuden (lat. *Paenitentiaria Apostolica*) asiakirjat vapautuivat tutkijoiden käyttöön 1983. Zürichin yliopistossa ja Saksan Rooman instituutissa elämäntyönsä tehnyt Ludwig Schmugge on tutkinut ja editoinut paavillisen katumus-oikeusistuimen (myös nk. paavillinen penitentiariaatti) pöytäkirjoja jo vuosikymmenien ajan. Myös Kirsi Salonen on tuotteliaan arkistotutkijan uransa aikana keskittynyt paavillisen katumus-oikeuden pöytäkirjoihin, joita hän käsittelee Tampereen yliopistossa tarkastetussa väitöskirjassaan vuonna 2001. Hän on julkaissut aiheesta myös suomeksi kirjasaan "Synti ja sovitus, rikos ja rangaistus" (2009) sekä Jussi Hanskan kanssa kirjoittamassaan kirjassa "Kirkko, kuri ja koulutus" (2004).

A Sip from the "Well of Grace" on julkaisuna akateeminen palvelusteko. Pieni opus suodattaa onnistuneesti

vuosikymmenien vaativan arkistotyöskentelyn erityisesti opiskelijoita palvelevaksi perustiedoksi. Lukija saa tuntevan paavillisen katumus-oikeusistuimen historiasta, sen käsiteltäväksi tuoduista aiheista ja asiakirjojen arkistointimenetelmistä. Erityisenä antina on kokoelma editoituja katumus-oikeuden asiakirjoja, joihin pääsee tutustumaan myös kirjassa mukana olevan CD-romin välityksellä. Latinankielisten näytedokumenttien asiantuntevan käännöksen englanniksi on tehnyt Tuija Aiononen (University of Toronto).

Keskiaikaisten käsikirjoitusten parissa työskentely on aikaa vievää ja teknisesti haastavaa työtä – Schmugge ja Salonen taitavat mestarillisesti tämän vaikean lajin. Heidän ammattitaidostaan kertoo myös kirjaan tiivis ilmaus – kokonaisuudet ja asiasisällöt seuraavat toisiaan lähes sotilaallisen tarkassa marssijärjestyksessä, ilmaa ei ole missään. Kirjan tiiviyden ja ilmaisuuden vaatimattomuuden taustalla on silti eittämättä tuhansia arkistoissa vietettyjä tunteja, mistä tekijöille kiitos. Erityistä kärsivällisyyttä ja taitoa on vaatinut kymmenien keskiaikaisten käsikirjoitusrekisterien aineiston luokittelu aineistotyyppien ja lähettäjämaiden mukaan taulukoiksi.

Paavillisen katumus-oikeuden puoleen käännettiin kano-nista oikeutta ja paavillista päätäntävaltaa vaativien erityispyyntöjen merkeissä. Vuodesta 1409 alkaen säilynyt rekisterijärjestelmä paljastaa, että erityisen ahkerasti paavilta haettiin vapautusta avioliittoja koskeviin säännöksiin, joihin

kuului muun muassa rajoitukset sukulaisten välisistä avioliitoista. Papisto anoi puolestaan vapautusta virkavirhesyytöksistä tai lievennystä väkivaltarikosten johdosta saamiinsa rangaistuksiin. Kirkollisen säädyn jäsenten yhtenä huolena oli myös epämääräinen perhe-tausta, kuten avioliiton ulkopuolisesta suhteesta syntyminen. Kirkollisen viran saamiseksi tähän asiantilaan saatettiin hakea paavillista dispensaatiota. Paavin puoleen kääntyi myös rippisiisien nimityksiä koskevien kiistojen ja erityispyyntöjen merkeissä. Salonen ja Schmutge tiivistävät paavilliselle katumusoikeudelle lähetettyjen anomuksien koskeneen kanonisen oikeuden piiriin kuuluvia vapautuksia (absoluutioita), poikkeuslupia (dispensaatioita), lisenssejä ja erinäisten asiointilöjen vahvistuksia (deklaraatioita). Pyyntöjä tuli Euroopan eri puolilta ja myös Suomesta, mutta erityisesti Italiasta, Ranskasta, Brittein saarilta ja Saksalais-roomalaisen keisarikunnan alueelta. Jotkut lähtivät pyyntöineen Roomaan asti, mutta monen pyynnön välitti heidän alueensa piispa tai apuun kutsuttu lähetti.

Paavillisen katumusoikeuden rekisteriaineisto sisältää värikkään palan myöhäiskeskiajan ja uuden ajan alun sosiaalishistoriaa. *A Sip from the "Well of Grace"* tarjoaa vain vähän aineiston kvalitatiivista tulkintaa ja erityisen vähän aikakausikontekstia. Erityisesti jäin kaipaamaan kirjoittajilta selkeämpiä arvioita hakijoille aiheutuneista kuluista. Kirjan painopiste on aineistotyyppin luonnehdinnoissa, arkistointi-

tekniikoissa ja aineiston kokonaiskuvaa valaisevissa kvantitatiivisissa taulukoissa. Taulukojen yhteismitallisuudessa ja tarkkuudessa on tosin haasteita, sillä käytetyn aineiston aikaväli vaihtelee niin, että yksi keskeisistä taulukoista kattaa vuodet 1455–92, toinen 1449–1533, useimmissa taulukoissa ajalliseksi määreeksi jää epämääräinen 1400-luvun loppupuoli.

Kirjoittajien tulkinnallinen niukkasanaisuus hämmästyttää sivulla 105 vauhtiin päässeen ja aiheesta kiinnostuneen lukijan: kirja harppaa editoitujen dokumenttien osioon ilman suurempia lopputiivistelmiä tai aineistoja koskevia päätelmiä. Editoidut dokumentit sekä CD-romilta helposti seurattavat arkistolähteiden kopiot ovat tosin itsessään värikkäitä ja erinomaista luettavaa sekä yliopisto-opiskelijoille ja heidän opettajilleen. Näiden lähdennyitteiden sivuilla kohtaamme muuan muassa ruotsalaisen Olavus Petrin, joka vuonna 1484 haki paavillista deklaraatiota syyttömydestään miestappoon, sekä tšekkipariskunnan Michael Genczssin ja Katerina Lapkan, jotka vuonna 1455 anoivat avioliittonsa laillista jatkumista vaikka olivat saaneet tietää olevansa etäistä sukua toisilleen. Kirjan 20 dokumenttieditiota sopivat hyvin opetuksen apuvälineiksi myös suomalaisissa yliopistoissa.

Maiju Lehmijoki-Gardner

Pultavan taistelu venäläisestä näkökulmasta

P. A. Krotov: Bitva pri Poltave. K 300-letnei godovštšine. "Istoritšeskaja illjustratsija", Sankt-Peterburg 2009. 414 s.

■ Venäjällä on tapana kunnioittaa maan ja sen sotavoi-mien sotilaallisia voittoja varsin suurelliseen tyyliin. Pultavan taistelun 300-vuotispäivää muisteltiin viime vuonna Venäjällä tavalla, jonka venäläiset tutkijat itsekkin myönsivät poliittisävyiseksi. Pultavan taistelu nosti Venäjän Pohjois-Euroopan valtiaaksi Ruotsin sijaan ja loi pohjan imperiumil-le.

Pietarin valtionyliopiston professorin Pavel Krotovin teos Pultavan taistelusta on kirjoitettu merkkivuoden ja Pietari Suuren kunniaksi. On kuitenkin aivan luonnollista, että tekijä käyttää merkkivuotta saadakseen kirjalleen huomiota ja lukijoita. Näin menettellään muissakin maissa. Kirjan painos on tosin venäläiseen tapaan pieni, vain 500 kappaletta.

Kysymyksessä ei ole mikään virallinen juhla-kirja, vaan Krotov pyrkii mahdollisimman totuudenmukaiseen kuvaan ja kumoa tsaariin ja taisteluun Venäjällä perinteisesti liitettyjä myyttejä ja erheellisiä käsityksiä. Kun vanhaan kaartiin kuuluva N. I. Pavlenko vuonna 1994 ilmestyneessä Pietari-

elämäkerrassaan liioitteli ruotsalaisten joukkojen määrää ja kutakuinkin hyväksyi Venäjän viralliset luvut kummankin puolen tappioista, Krotov esittää varsin realistisen käsityksen voimasuhteista, venäläisten miesyivoimasta ja kummankin puolen tappioista. Ruotsalaisten menetyksistä hän tulee lähelle Peter Englundin esittämää kaatuneiden määrää.

Krotovin mukaan Pietari piti esikuvanaan antiikin suuria sotapäälliköitä muistuttaen tässä vastustajaansa Kaarle XII:ta. Hän vertailee näitä kahden monarkkia sodanjohtajina. Paras tiedossani oleva vertailu on kuitenkin edelleen amerikkalaisella William C. Fullerilla (1992), joskin hän sivuuttaa Venäjän täysin ylivoimaisten väestöllisten ja materiaalisten resurssien merkityksen. Mitä henkilöihin tulee, niin vertailu ei Kaarlea erityisemmin mairitele.

Pultavan taistelun olosuhteet ja kulun on jo aikaisempi tutkimus juurta jaksan selvittänyt. Krotov osoittaa kuitenkin, että venäläisillä oli Pultavassa 72 tai 102 tykin sijasta 310 putkea ruotsalaisten neljää tai oikeammin kuutta putkea vastassa. Venäläisten tykistöylikvoima oli vielä paljon suurempi kuin aikaisemmin on uskottu.

Krotov pitää Ruotsin puolelle menneitä ukrainalaisia kasakoita pettureina. Historiantutkimuksen tehtävänä ei kuitenkaan ole langettaa maanpetostuomioita vaan pyrkiä ymmärtämään ja selittämään "petosta", niin kuin esimerkiksi toinen nykypietarilainen historioitsija Jevgeni Ani-

simov on kirjassaan *The Reforms of Peter the Great* (1993) tehnyt. Yllä mainitusta ei pidä tehdä sitä johtopäätöstä, ettei muka Krotov tunnista propagandaa. Yksi hänen kirjansa luvuista käsittelee suuren pohjan sodan voittojen käyttämistä venäläisen propagandan palveluksessa.

Otan esiin yhden varsin mieltävän yksityiskohdan, koska se näyttäisi liittyvän Suomeen mutta kuitenkin ei liity. Suomalaisia sotilaitahan oli jonkin verran Pultavan taistelussa ja heidän kävi aivan yhtä kehnosti kuin muiden ruotsalaisten. Sivulla 191 puhutaan Helsingin jalkaväkirykmentistä. Oikea osoite on kuitenkin Ruotsin Hälsinge eli Hälsinglanti.

Tämän arvostelun otsikossa sanotaan, että Krotov kuvaa Pultavan taistelun venäläisten näkökulmasta. Mielestäni hän kiinnittää liian vähän huomiota ruotsalaisten tilanteeseen. Tietysti venäläinen lukija saa sen selville Englundin kirjan käännöksestä, mutta taistelun ymmärtämiseksi ruotsalaisten toivoton tilanne olisi ollut syytä esittää. Muona- ja ruutipulan vuoksi Kaarlen armeijan oli joko antauduttava mahdollisimman suureen uhkapeliin ja ryhdyttävä taistelemaan epäedullisessa maastossa hyvin linnoitautunutta ja määrältään ylivoimaista vihollista vastaan tai lähdettävä vetäytymään Pultavasta, mikä olisi merkinnyt moraalista tappiota ja altistumista perääntymisretkellä uhkaavalle sotilaalliselle häviölle. Ruotsalaisten oli pakko nujertaa vastustajansa Pultavassa, sillä ruutia riitti vain yhteen taisteluun. Ruotsalaisilla

oli tykistöä enemmän kuin neljä tai kuusi putkea, mutta Kaarle uskoi selviävänsä niillä. Ratkaisevaa ei ollut ruutipula vaan kuninkaan käsitys, ettei nopealiikkeisessä hyökkäyksessä tarvittu enempää tykistöä. Kuningas uskoi jalkaväen kylmin asein tekemään häikäilemättömään rynnäkköön. Se oli toiminut aikaisemmin, mutta nyt ruotsalaisten silmitön hyökkäys kilpistyi venäläisten kenttälinoituksiin ja tykkituleen. Venäläiset olivat oppineet tuntemaan vastustajansa ja keksineet tepsivät keinot tämän pysäyttämiseksi.

Krotov on käyttänyt englannin-, ruotsin-, saksan- ja ranskankielisiä kirjoja ja sitä paitsi muun muassa Peter Englundin Pultava on käännetty venäjäksi. Kysymys ei ole tiedon puutteesta ja vielä vähemmän sen torjunnasta, mutta venäläisten näkemys oman maansa historiasta on ollut ja ilmeisesti yhä on varsin itseriittoinen. Eikä tämä ole vain venäläisten helmasynti. Englundin esitys Pultavan taistelusta on melko ruotsikeskeinen.

Gunnar Artéus on niin ruotsiksi kuin venäjäksi ilmestyneessä, Kaarle ja Pietaria käsittelevässä kokoomateoksessa (1998–99) luonnehtinut kuninkaan taktista johtamista rohkeudeksi, joka perustui suurten riskien ottamiseen. Artéuksen mielestä Kaarle olisi voinut hävitä kaikki taistelunsa, jos vastapuolella olisi ollut parempia kenraaleja kuin mitä saksilaisilla ja venäläisillä oli. Pultavan taistelussa ruotsalaisilla ei ollut puolellaan mitään muuta etua kuin venäläisten mieliin syöpyneet muisto kuninkaan aikaisemmista heistä

saavuttamista murskavoitoista. Menettelivät ruotsalaiset Pultavassa miten tahansa, kaikki voiton avaimet olivat venäläisten taskussa. Tämä on vain minun käsitykseni eikä yleisesti hyväksytty totuus. Jos sitä vastoin katsotaan, että taistelun lopputulos oli avoin, niin kuin venäläiset näkevät korostaessaan oman puolensa ja Pietarin ansioita, silloin olisi sitäkin tärkeämpää käsitellä kunnolla vastapuolen toimintaa.

Krotovin kirja edustaa perinteistä sotahistoriaa, jossa etusijalla ovat yhteiskuntasuhteiden ja voimavarojen sijasta aseet ja taistelutoiminta. Joka tapauksessa on ilahduttavaa nähdä, että venäläinen historiantutkimus avautuu pitkän eristäytymisen jälkeen muuhun maailmaan päin aivan samoin kuin Venäjä Pietari Suuren aikana.

Antti Kujala

Vapauden- ajan poliittinen kieli

Jouko Nurmiainen: Edistys ja yhteinen hyvä vapauden-ajan ruotsalaisessa poliittisessa kielessä. SKS, Helsinki, 2009. 236 s.

■ Jouko Nurmiaisen tutkimus *Edistys ja yhteinen hyvä vapaudenajan ruotsalaisessa po-*

liittisessa kielessä käsittelee teemaa, joka on jollain tavoin läsnä kaikissa poliittista yhteisöä määrittävissä keskusteluissa ja joka on erityisen keskeinen modernin poliittisen kulttuurin muotoutumisessa. Aihepiirin keskeisyydestä huolimatta tutkimuksessa on useimmiten pikemminkin viitattu yhteisen hyvän ja edistyksen teemoihin kuin otettu selvää, mistä näiden käsitteiden käytössä on tarkkaan ottaen ollut eri tilanteissa kysymys. Nyt taustaolettamuksista ja sivuhuomautuksista on tehty tutkimuksen keskiö. Sitä voidaan pitää hyvänä aihevalintana.

Tutkimus on kontribuutio Ruotsin 1700-luvun poliittista kulttuuria käsittelevään tutkimukseen ja se jatkaa suomalaisen käsitehistoriallisen tutkimuksen aaltoa ulottaen tarkastelun ajalle ennen suomenkielisen poliittisen käsitteistön syntyä. Keskeinen piirre on pyrkimys välttää anakronistista käsitteiden käyttöä ja korjata aikaisemman tutkimuksen tapaa tuoda oman aikamme tai ainakin myöhemmän ajanjakson poliittisia käsitteitä aikaan, joka ei niitä vielä tuntenut tai käyttänyt. Edistyksen ja yhteisen hyvän käsitteiden analyysin kautta Nurmiainen käy keskustelua myös muun muassa sellaisten käsitteiden aikalaismerkityksistä kuin kansakunta, patriotismi, Suomi ja suomalainen, demokratia, valistus, tasavaltalaisuus, liberalismi, merkantilismi, fysiokratia ja kansalainen.

Kronologisen esityksen ohella tutkimuksessa avallaan kerros kerrokselta erilaisia lähdekokonaisuuksia alkaen ”virallisesta valtiollisesta kiele-

tä”, jota on tutkittu hallitusmuototeksteistä, hallitsijanvaikutuksista, lakiteksteistä sekä valtiopäivien juhlapuheista ja päätöksäkeistä. Seuraava lähdekokonaisuuden taso on nimetty ”yhteiskunnan kuvaamisen paradigmaiksi”, joita on tutkittu Ruotsin historian kuvauksista ja taloudellisen diskurssin analysoimisen avulla. Kolmantena tasona on ”erillis-intressien” artikuloitien analyysi. Työn rakenteen analyttinen selkeys on johtanut siihen, että ajoittain syntyy epäily, että tällainen kerroksellinen käsittely on rakentanut sisään-
sä käsitteiden eräänlaisena aineistoperäisenä lähtökohtana pikemminkin kuin lopputuloksena. Kun jaottelun ymmärtää analyttiseksi työtä jäsentäväksi materiaalin ja kysymysten organisoimisen välineeksi, voidaan sitä kuitenkin pitää varsin selkeänä ratkaisuna.

Käsitehistoriallisessa tutkimuksessa on usein oltu vaikeuksissa käsitteen ja sanan välisen erottelun tekemisessä eikä Nurmiaienenkaan ole ongelmalta täysin välttynyt, vaikka hän osoittaa hallitsevansa kyseisen tutkimussuuntauksen. Hänen tekemänsä erottelu käsitteiden ympäröimien ”se-manttisten kenttien” ja ”leksikaalisten kenttien” välillä (s. 16, 52) on nähtävä pyrkimyksenä tehdä ero käsitteen ja sanan välille. Tarkoituksena on mahdollistaa se, että yli-päättään voidaan puhua käsitteestä, vaikka sillä ei vielä olikaan oman aikamme tuntemaa sanaa. Nurmiainen toteaa muun muassa, että ”on selvää, että ajan teksteihin sisältyi jo runsaasti edistystä, kehitystä ja

ajan myötä tapahtuvaa olojen paranemista koskeneita käsitteitä, vaikka ruotsin edistys-sanana *framsteg* ei vielä varsinkaan nykymerkityksessään juuri käytetty” (s. 21). Hän viittaa muihin käytössä olleisiin sanoihin, kuten mm. *framgång* ja *förkofran*, ja toteaa näiden sanojen muodostaneen ”edistyksen” leksikaalisen kentän, kun taas ”edistyksen” semanttinen kenttä oli vasta muotoutumassa. (s. 22, ks. myös s. 98).

Nähdäkseni jaottelu toimii ja lukijalle syntyy selkeä käsitys siitä, miten edistyksen sanasto saa sijaa poliittisessa kielessä ja minkälaisia merkityksiä silloin tuotetaan. Hie-man ongelmallisempi tilanne on ”yhteisen hyvän” kohdalla, sillä varsin huomattava osa Nurmiaisen analysoimasta kielestä käsittelee ”yleistä hyvää”, joka ei, kuten tekijä itse toteaa, aina ole ymmärrettävissä samana kuin ”yhteinen hyvä”. Hän toteaa esimerkiksi, että ”yhteinen” viittaa joissakin tapauksissa tasaveroisten neuvottelukumppaneiden jakamaan etuun, kun taas tavallisempi ”yleinen” saa monia erilaisia merkityksiä (s. 89). Kirjan otsikkovalintaa on näin ollen tulkittava niin, että ”yhteinen hyvä” on ’yleiskäsite’, joka pitää sisällään sekä ”yhteisen hyvän” että ”yleisen hyvän”.

Nurmiaisen anakronismien vastainen tutkimusasenne on erityisen kiitettävä ja suurelta osin se on johtanut hyvin vakuuttaviin tuloksiin. Hän muun muassa toteaa sen usein sivuutetun seikan, että ”republikanismi”, josta on tullut yksi politiikan historian muotiai-

heista, on tutkijoiden tuottama jälkikäteen historiografinen konstruktio (s. 44). Nurmiaisen on myös nähdäkseni oikeassa, kun hän arvostelee demokratian käsitteen vapaa-mielistä käyttöä 1700-luvun politiikasta puhuttaessa (s. 13, 20). Kaikista ilmeisin maalitaulu Nurmiaisen anakronismin vastaisessa kritiikissä on tulkinta vapaudenajasta esiodernin nationalismin aikakautena. Nurmiaisen tutkimus osoittaa, että kansakuntakieli liittyi vapaudenajan lopulla lähinnä taloudelliseen diskurssiin, mutta missään yhteydessä kansakunnan käsite ei ollut tärkein tai edes tärkeimpiä poliittista identiteettiä määrittäviä käsitteitä.

Nurmiaisen näyttää tutkimuksessaan kuitenkin joissain tapauksissa sallivan tiukasta aikalaiskieleen sitoutuvasta poikkeavan tarkastelutavan. Frank Ankersmitiin viitaten (s. 29) hän toteaa, että ”valistus” on historioitsijoiden konstruktio, jota voidaan käyttää historian aikakauden analyysin yhteydessä. Sama huomio koskee taloudellisen diskurssin analyysiä, jossa sellaiset aikalaisille tuntemattomat käsitteet kuin liberalismi ja merkantilismi esiintyvät, kuten Nurmiaisen huomauttaa, käytökelpoisina tutkijan käsitteinä (s. 130). Jos kysymyksessä on epäohdonmukaisuus, on kuitenkin sanottava, että vapaudenajan taloudellista diskurssia käsiteltäessä tekijän oppineisuus ja tekstin luettavuus kohtaavat hyvin onnistuneella tavalla. Erityisen ansiokkaana pidän lisäksi ruotsalaisten keskustelujen liittämistä laajempaan teoreettisiin ja kansainvä-

lisiin yhteyksiinsä sekä ”edistyksen” käsitteen ja historianfilosofian yhdistävää tarkastelua.

Tutkimuksessa huomioidaan vapaudenajan lopun poliittisen kentän muuttuminen säätyprivilegioista käydyin kiistan seurauksena kuin myös vuoden 1766 painovapauslain merkitys poliittisen kielen muuttumiselle. Nurmiaisen ei kuitenkaan allekirjoita tulkin-toja, joiden mukaan vapaudenajan loppu tulisi nähdä habermasilaisittain sanottuna porvarillisen julkisuuden läpimurron aikana Ruotsissa. Hän kääntää asetelman ja esittää, että juuri runsas ”yleiseen” ja ”yleisöön” rakentunut poliittinen kieli oli osoituksena siitä, ettei ”julkista” ja ”julkisuutta” vielä ollut omaksuttu poliittista elämää jäsentäväksi käsitteistöksi. Tutkimuksen keskeinen tulos on se, että yksityinen intressi ei enää välttämättä ollut ristiriidassa yhteisen hyvän kanssa vapaudenajan lopulla. Näin ennen kaikkea taloudellisessa diskurssissa, mutta myös muun muassa Loviisan kaupungin pormestarin ja valtiopäivämiehen, Alexander Kepleruksen huomiota herättäneessä muistiossa vuodelta 1770, jossa yleiset ja yksityiset edut oli yhdistetty. Yksityisedusta oli tullut legitiimi osa poliittista diskurssia (s. 161). ”Yhteistä hyvää” ja ”yleistä hyvää” käytettiin poliittisessa retoriikassa aikaisempaa joustavammin kulloisenkin tilanteen ja tarkoituksen vaatimalla tavalla.

Alasdair MacIntyreä mukailen (s. 42) Nurmiaisen kirjoittaa, että modernissa maailmassa yhden edistyksestä on tullut

toisen taantumusta, mikä on johtanut juuri edistyksen käsitteen nousuun historiografisen ja aatehistoriallisen tutkimuksen kohteeksi. Ymmärtääksemme tätä muutosta on tarpeellista ymmärtää sitä historiallista aikaa, jolloin edistys ei itsestään selvänä kuulunut poliittiseen kieleen vaan teki tuloaan liittyen eri poliittisiin asenteisiin ja pyrkimyksiin. Nurmiaisen tutkimus tuo tämän ansiokkaasti esiin ja auttaa samalla poliittisen elämän retorisen perustan ymmärtämisessä.

Jussi Kurunmäki

Franzénista Runebergiin – Napoleonin aikana

Matti Klinge: Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815. Helsinki, Otava, 2009. 472 s.

■ Suomen ero Ruotsista 1809 on tapahtuman 200-vuotismuistoksi tuottanut runsaasti uutta kirjallisuutta. Asialla ovat ymmärrettävästi olleet monet johtavat suomalaiset historian-tutkijat. Melko lailla muista poikkeava on professori Matti Klingen teos *Napoleonin varjo*. Se langennee kirjastoluokituksessa Suomen tai yleisen historian alaan, mutta sille tuskin tehdään oikeutta, jos sitä arvostellaan vain Suomen (val-

tiolliseen) historiaan kohdistuvan tutkimuksen näkökulmasta. Teoksessa kylläkin käydään läpi poliittisia ja sotahistoriallisia tapahtumia Napoleonin ajalta Euroopassa ja Suomessa, mutta siinä on myös paljon muuta, jopa siinä määrin, että teoksen lajimääritys on hankalaa.

Napoleonin varjo on paitsi poliittista historiaa, myös kirjallisuushistoriaa, mitä indikoi jo pelkästään se, että kirjan alkusivuilla on Frans Mikael Franzénin, loppusivuilla J. L. Runebergin kuva. Samalla teos lähenee lähdekokoelmaa, jossa siteerataan tai referoidaan ajan tekstejä niitä kuitenkin kovin yksityiskohtaisesti analysoimatta. Teos on myös kulttuuri- ja tapahistoriaa, minkä lisäksi se sisältää henkilökuvia suomalaisista ja Suomen historiaan vaikuttaneista henkilöistä. Sen sijaan varsinaiseen dialogiin uusimman tutkimuksen kanssa Klinge ei ryhdy.

Tämän monipuolisuuden valossa kirjan arvioinnissakaan ei voi noudattaa vain yhtä yhtenäistä näkökulmaa, vaan on syytä arvioida sen eri osaluolia. Monipuolisuuden kääntöpuolena on kuitenkin tietty hajanaisuus, jota teoksessa ei täysin ole voitu välttää. Osin kyseessä on tietoinen ratkaisu: tekijä korostaa esipuheessaan lukijan mahdollisuutta valita eri osia teoksesta.

Napoleonin varjo alkaa taustoittamalla 1700-luvun loppuun aatemaailmaa, jolloin esille nousevat etenkin Ranskan vallankumous, romantiikka ja Lappi-eksotiikka. Asioita käsitellään Turun akatemian historian professorin ja runoilijan, sittemmin kirkkoherra ja piis-

pa Franzénin kautta. Vasta tämän jälkeen siirrytään Napoleoniin, jonka vaiheita tarkastellaan vuoteen 1807. Sen jälkeen esitys liittyy maailmanpolitiikan tapahtumat ja tapahtumat Suomessa Napoleonin kukistumiseen saakka. Teoksen viimeinen luku ”Kansallistunto ja vapausaate” pyöryttää näkökulman takaisin Franzéniin, mutta tavallaan Napoleonin ajan perinnön huomioon ottaen. Samalla päädytään myös Runebergiin. Vaikka teos käsittelee alaotsikonsa mukaisesti vuosia 1795–1815, siinä siis Napoleonin sotien vaikutusten ja niiden kuvausten osalta mennään myös myöhempään aikaan.

Napoleonin vaiheita ja yleensä hänen aikaansa kuvaillaessa Klinge osoittaa ilmeisiä kertojankykyjä. Aikakauden lähteistä, etenkin muistelmateoksista (Boris Ückull, Faddei Bulgarin, Pavel Gagarin) ja varhaisesta koti- ja ulkomaisesta tutkimuksesta (kotimaisesta varsinkin G. Montgomery 1840–42, C. O. Nordensvan 1898 ja U. L. Lehtonen 1908) Klinge on suodattanut elävän kokonaisuuden. Tekijä käy läpi neuvotteluja, diplomatiaa, sotia ja taisteluita. Suomen vuosien 1808–09 sota näyttäytyy *Napoleonin varjos*sa varsin vähäpätöisenä tapahtumana, mutta Klinge ei ole sulkenut silmiään myöskään siltä kärsimykseltä, minkä sota joka tapauksessa tuotti.

Politiikan ja sotatoimien rinnalle nousee joukko kulttuurisia tapahtumia, joilla oli oma propagandistinen merkitys. Erityisen kiinnostavia ovat Klingen kuvaukset Napoleonin tapamisista Goethen kanssa

ja keskustelusta ajankohdan merkittävän saksalaisen kirjailijan Wielandin kanssa. Keskustelu käsitteli Talleyrandin muistiinpanojen mukaan roomalaista historioitsijaa Tacitusta, johon Napoleon suhtautui erityisen kriittisesti.

Napoleonia henkilönä käsitellessään Klinge korostaa tämän monipuolista sivistyneisyyttä ja lukeneisuutta. Samalla korostuu keisarin voimakas Ranska-keskeisyys. Klinge siteeraa Napoleonin sanoja vuodelta 1809: ”Minulla on vain yksi intohimo, yksi rakastajatar, se on Ranska; makeaan hänen kanssaan, hän ei ole pettänyt minua koskaan, hän tuhlaa minulle verensä, aarteensa; jos tarvitsen 500 000 miestä, hän antaa ne minulle.” Ranska-keskeisyyden rinnalle tulee Napoleonin vallantahto: ”Minä rakastan valtaa, mutta rakastan sitä taiteilijana. Rakastan sitä kuin muusikko viuluun; rakastan sitä, että saan siitä esiin ääniä, akordeja, harmonioita.” Klinge luonnehtii sattuvasti myös Napoleonin työteliäisyyttä ja kykyä keskittyä moniin asioihin samaan aikaan: ”Hän hoiti sieltä [Finckensteinista] käsin mitä moninaisimpia asioita: samalla kun hän lähetti koko ajan määräyksiä Varsovassa ja Danzigissa oleville joukoille ja laati uusia sotasuunnitelmia, hän teki ulkopolittisia suunnitelmia ja otti vastaan Persian ja Turkin suurlähettiläät, puuttui Pariisiin oopperan asioihin ja uuden oppituolin perustamiseen Collège de Franceen, laati pitkän muistion Kunnialegioonan tyttöopillaitoksen moraalisisista ja intellektuaalisista tavoitteista, kirjoitti kirjeitä keisarinna

Joséphinelle – ja vietti aikaa kreivitär Walewskan kanssa sekä teki kävelyretkiä Murat’n kanssa. Joka päivä oli paraati linnan puistossa.” Kaikki tämä tapahtui unohtamatta tärkeintä päämäärää, venäläisten lyömistä ja rauhan tekemistä Preussin kanssa.

Klinge käsittelee jonkin verran sitä, mikä sai suomalaiset varsin nopeasti omaksumaan ja hyväksymään siirtymisen Ruotsin vallasta Venäjän valtaan ja uuden yhteiskunnallisen järjestyksen. Hän viittaa ikivanhaan suomalaiseen uskollisuuteen esivaltaa kohtaan, missä puolestaan papistolla oli ollut oma suuri merkityksensä. Tämä oli myös venäläisten tiedossa, eli kuten Klinge kirjoittaa: ”Buxhoevedenillä oli mukanaan viisi P. Annan ritarikunnan toista luokkaa, kaularistiä, annettavaksi rauhaa ylläpitäville ja venäläiset tervetulleiksi toivottaville kirkkoherroille /.../. Käsitys papiston merkityksestä kansan rauhoittajana oli siis jo edeltä käsin selkeä.”

Mutta hieman toisella tapaa asiaa painottaen kysymys oli myös pitkälle viedystä sympatioiden ”ostamisesta”. Tämä ilmeni kunniamerkkien, arvonimien ja muiden suosionosoitusten avokätisenä jakamisena avainhenkilöille, joilla oli vaikutusta mielipiteen muodostamisessa. Klinge tekee varsin yksityiskohtaisesti selkoa Aleksanteri I:n toiminnasta tässä suhteessa; ilmeisesti suurin osa annetuista suosionosoituksista on teokseen kirjattu. Klinge on pannut sanan ostaminen lainausmerkkeihin; joku ilkeämielisempi olisi – suosionosoitusten määrään huomiota kiinnittäen – saattanut puhua lah-

jonnasta, joka upposi helposti suosion tavoittelijoihin. Toisaalta myös venäläisten klassisesta diplomatiasta Klingellä on kiinnostavaa sanottavaa.

Mutta vaikka uudet vallanpitäjät halukkaasti otettiin vastaan, vanhat instituutiot säilyivät. Klinge painottaa sitä paradoksaalista tilannetta, että vuoden 1809 tuloksena ”syntyi siis kaksi Ruotsia – joista toisen nimi oli Suomi”. Säätyläistö oli päättänyt ikään kuin Suomen sisällä rakentaa Ruotsin uudelleen, millä oli seuruuksensa näihin päiviin saakka.

Kaunokirjallisuuden osalta merkittävää on esimerkiksi se, että Klinge on nostonut esille eräiden virkamiesten kirjoittaman poliittisen runosatiirin ”Nidvisa från 1809 års landtdag”. Kansanrunoilija Paavo Korhosen runo, jota kirjassa myös siteerataan, osoittaa puolestaan, miten tiedot tapahtumista levisivät kansan parissa; runo mainitsee Rautalammin rovastista tiedottamassa sodan tapahtumista. Klingen muuten paljon käyttämään vanhempaan suomalaiseen lähdekirjallisuuteen ei kuulu Eino Salokkaan väitöskirja *Maallinen arkkirunoutemme Ruotsin vallan aikana* (1923), joka sodan tapahtumia käsittelevien arkkirunojen pohjalta jo oli luonnehtinut myös mielialan muutoksia Suomessa.

Vaikka Napoleonin toimenpiteet olivat omalta osaltaan vaikuttaneet Suomen asemaan, ei Suomessa tunnettu Klingen mukaan kiitollisuutta Napoleonia kohtaan. Yksi merkittävä poikkeus tähän kuitenkin oli: erityisen innokas Napoleonin ihailija oli Fredrik Cyg-

naeus, joka Klingen teoksessa nousee esiin myös terävänä-koisenä historiankirjoittajana.

Oma mielenkiintonsa on sillä, mitä Klinge sanoo Porthanin Suomea ja Venäjää koskevista näkemyksistä. M. G. Schybergsonin vanhaan (1911) biografiaan nojautuen Klinge esittää: ”Porthan pohti Venäjän tavoitteita ja arveli ainakin nuorille kollegoilleen F. M. Franzénille ja E. Melartinille, että hän itse ei tulisi näkemään Suomen joutumista Venäjän valtaan, mutta nuoret kylläkin”. Vuonna 1804 kuolleen Porthanin arvio osoittautui oikeaksi. Ymmärtääkseni asiaa kannattaisi kehittää pitemmälekin. Niinpä voisi viitata Franzénin Porthanista laatimaan muistokirjoitukseen, joka ilmestyi Ruotsissa ja jossa Franzén luonnehtii Porthanin suhdetta Venäjään ja tuo epäilemättä samalla esille omia ajatuksiaankin:

”Tuttavallisissa keskusteluissa hän [Porthan] ilmaisi salaisesti pelkäävänsä kohtaloa, joka neljä vuotta hänen kuolemansa jälkeen koittikin Suomelle, mutta hän ei kuitenkaan antautunut sellaiseen raukkamaiseen epätoivoon kuin ne, jotka julkisesti ja ajattelemattomasti väittivät, että maata ei tarvittaessa kyettäisi puolustamaan. Hän ei pelännyt niin paljon Venäjän aseita kuin Euroopan valtiovehkeilyjä. Kun hän muisteli vuoden 1741 onnetonta sotaa, niin hän lienee kuvitellut uutta samanlaista vaaraa, mutta enää samanlaista pelastusta toivomatta. Miten oikea hänen aavistuksensa kummassakin suhteessa oli, sen on tulos näyttänyt. Jo silloin, kun Katariina II

Konstantin-nimellä tuntui ilmaisevan Konstantinopolia koskevan aikeensa, Porthan sanoi: ”Rukoilkaamme Jumalaa, että Venäjän vallan onnistuisi sijoittaa pääpaikkansa sinne. Silloin se voi jättää kaukaisen Suomen rauhaan Ruotsin valtikan alle. Mutta nyt, kun Suomi on niin lähellä sen pääkaupunkia, pelkään sen ennemmin tai myöhemmin joutuvan Venäjän valtaan.” (suom. Joel Lehtonen teoksessa *Suomen kansalliskirjallisuus VI*).

Kiinnostava tässä suhteessa olisi myös Matthias Enegrénin Porthanin johdolla kirjoittama dissertaatio *De libertate Graecis callide a Romanis oblata* (Roomalaisten kreikkalaisille vieokkaasti tarjoamasta vapaudesta, 1794), jossa suhtaudutaan kriittisesti roomalaisten valloituspolitiikkaan. Mutta samalla siinä ilmeisesti annettiin yleisempikin esimerkki suurvaltojen toiminnasta. Juha Manninen (2000) on kiinnostavasti nostanut esille tämän Porthanin johdolla kirjoitetun väitöskirjan nähden sen liittyvän nimenomaan juuri Venäjän ja Ruotsin (Suomen) asemaan, vaikka siinä puhutaankin muinaisista valtioista. Porthania on myös aivan ilmeisesti kiinnostanut pienten kansojen rooli. Tässä hän rinnastuu Herderiin, joka pohti Unkarin kohtaloa.

Klinge painottaa teoksessaan Franzénin merkitystä. Vaikka Franzén ei runoilijana kohonnut Runebergin tasolle, hänen aate- ja kirjallisuushistoriallinen merkityksensä on mittava. Klinge osoittaa havainnollisesti, mikä aatehistoriallinen merkitys on Franzénin laajoilla, nyttemmin lähes-

tulkoon unohdetuilla eepoksilla. Samaa voidaan sanoa J. J. Nervanderin teoksesta *Jephtas bok*, jonka merkityksestä Klinge on puhunut päiväkirjassaan *Rooma. Moskova. Sesenheim* (2005). Franzénin lyriikasta Klinge nostaa esille varsinkin laajan runon ”Finlands uppodling”, jota hän siteeraa *in extenso* alaviitteitä myöten. Huomionarvoisin kokonaisuus Franzénista on edelleenkin Fredrik Cygnaeuksen suppea (alun perin puheena pidetty) kirja, joka on julkaistu hänen koottujen teosten neljännessä niteessä). Myös merkittävimmät Franzénin tuotantoa koskevat tutkimukset ovat jo varsin vanhoja (poikkeuksena ovat esimerkiksi Juha Mannisen suomeksi ja ruotsiksi julkaistamat tutkielmat Franzénin suhteesta Ranskan vallankumoukseen). Toivottavasti Klingen merkittävät havainnot Franzénista toimivat virikkeinä myös laajemman elämäkerallisen kokonaisuutensa ja uusien erillistutkimusten laatimiseksi.

Mutta tavallaan vielä kiinnostavampaa on se, mitä Klinge sanoo Runebergistä. Klinge esiintyy tässä yhteydessä kirjailijoiden luomien myyttien purkajana. Useampaan otteeseen hän arvostelee Runebergin historiakuvaa *Vänrikki Stålin tarinoissa* (Klinge kirjoittaa teoksen otsikon Juhani Lindholmin uuden suomenoksen mukaisessa muodossa). Tämä on sinänsä ymmärrettävää, sillä Runeberg oli runoilija eikä historiantutkija, eikä tämä varsinaisesti ole enää uutta. Runeberg onkin Klingelle ennen kaikkea moraalinen runoilija, jonka Vän-

rikki-runot tuovat esille erilaisia moraalisia ominaisuuksia. Näin ollen Runeberg halveksui Klingsporia ”sen johdosta, että tämä oli nimenomaan huollon, makasiinien ja logistiikan eikä taistelujen mies,” mikä Klingen mukaan on siis yksipuolinen näkemys. Mutta moraalikysymysten ohella ei taiteellisia-kaan tarkoituksiperiä voi sulkea pois. Horatiuksensa tunteva Runeberg on epäilemättä noudattanut periaatetta, jonka mukaan runoteoksen tehtävänä on *prodesse* (tuottaa hyötyä esimerkiksi moraaliopetuksen muodossa) ja samalla *delectare* (huvittaa, tuottaa esteettistä mielihyvää).

Eräänä yksityiskohtana mainittakoon, että Klinge muistuttaa myös siitä, että Runeberg ei ollut puhunut mitään laivastosta (Viapori-runossakin laivasto mainitaan vain Ruotsinsalmen meritaistelun yhteydessä). Tämä on sattuva havainto, varsinkin jos ottaa huomioon, että Napoleonin aikaa kuvanneet englantilaiset merihistoriallisten romaanien kirjoittajat, niin C. S. Forester Hornblower-kirjoissaan kuin Patrick O’Brian Jack Aubrey -kirjoissaan, ovat kertoneet sotatoimista Itämerellä ja Suomenlahdella.

Matti Klinge, Kansallisbiografian päätoimittaja, osoittautuu taitavaksi pienten henkilöluonnehdintojen esittäjäksi. Mainittakoon tässä vain Spersansky, Rumjantseff ja etenkin Sprengporten (”etevä ja äärimmäisen kunnianhimoinen mutta samalla myös rettelöivä henkilö, joka joutui kaikkialla pian hankauksiin muiden kanssa”). Sängen mielenkiintoinen on myös P. J. Bladh,

joka on Klingen kirjan ohella esillä lukuisissa ruotsalaisissa Itä-Intian komppaniaa käsittelevissä teoksissa ja tutkimuksissa.

Napoleonin varjossa Klinge kirjoittaa eräänlaisena käytännön semiootikkona, joka ei kuitenkaan nojaa mihinkään semiootiseen teoriaan tai käytännön semiootikan terminologiaa. Myös retoriikka on voimakkaasti mukana. Klinge kiinnittää suurta huomiota julkisiin puheisiin etenkin hallitsijan kunniaksi. Vaikka niitä on helppo pitää imartelevina ylistyspuheina, Klinge osoittaa, miten kiinnostavia ne aatehistoriallisesti ovat; samoin hän osoittaa sen, miten korkealle tasolle latinan- (ja ruotsin)kielinen retoriikka Suomessa oli kohonnut, jos kohta ymmärtääkseni niissä lähes uuvuttavasti käytetään tavanmukaisia kliseitä (sitä paitsi latinan osalta kyseessä alkoi olla jo retoriikan viimeinen vaihe Suomessa). Huomio kiinnittyy varsinkin Porthanin seuraajan, professori J. F. Walleniuksen ja professori A. J. Laguksen pitämiin puheisiin.

Yleisesti puhutaan Porvoon valtiopäivistä. Kuitenkin Klinge otsikoi niitä koskevan luvun maapäiviksi (ruots. lantdag), vaikka hän välistä käyttää myös perinteellisempää ”valtiopäivät”-termiä. Klinge torjuu aikoinaan esitetyn näkemyksen Porvoon valtiopäivistä merkityksettömänä poliittisena teatterina. Yksityiskohtia myöten harkitusta seremoniasta toki oli kysymys – tämän puolen Klinge käy huolellisesti läpi – mutta merkityksetön se ei ollut. Merkitys ei kuitenkaan Klingin mielestä ollut valtio-

oikeudellinen, vaan poliittinen (s. 208). Klinge viittaa keisarin sanoihin siitä, miten kokous avaa uuden aikakauden ”teidän poliittisessä olemuksessanne” ja että säätykokouksen tehtävänä oli täydentää valloituksen keisarille tuomia oikeuksia hänen periaatteitaan lähempänä olevaan suuntaan.

Taustavaikuttajina Klinge tuo esille useita merkittäviä naishahmoja. Klinge kiinnittää huomiota paitsi avioliittoihin myös yläluokan parissa vallinneeseen vähintäänkin kovin suvaitsevaan avioliittomoraaliin. Useammin kuin kerran esille tuodaan milloin kenenkin rakastajia ja rakastajattaria tai aviottomia lapsia. Jo mainittujen suosionosoitusten ohella Klinge painottaa esimerkiksi tanssiaisten merkitystä tuon ajan kulttuurissa, seuraelämässä ja seremonioissa. Eikä Klinge ole unohtanut myöskään astiastoja ja posliinia. En voi olla mainitsematta Bruce Chatwinin viehättävää romaania *Utz* (suom. *Posliiniparoni*), kuvausta posliininkerääjästä kommunismivallan aikana; siinä viitataan 1700-luvun *Porzellankrankheittiin*.

Napoleonin varjossa on aiheellisesti huomioitu käännösten merkitys. Franzénin *Emilieepoksen* yhteydessä Klinge muistuttaa siitä, että Rousseau’n *Emilen*, kuten myös kuuluisan vastauksen Dijonin akademian kilpakysymykseen, ruotsinsi 1800-luvun alussa suomalainen J. V. Tuderus (s. 35). Klinge nostaa esille myös ensimmäisen Suomessa tehdyn politologian suomenoksen. Kyseessä oli Eric Polonin suomentama ja suomeksi toimittama *Europän Walda-*

kundain Tasa-Woiman waa-rasta (1790). Venäjän kielestä puolestaan käännettiin rokotusta käsittelevä kirjanen *Neuvo eli ojennus kuinga Warjelus Rahwoa eli Rokkoa pandaman pitä* (1804). Klinge esiintyy teoksessa itsekin kääntäjänä: hän on liittänyt mukaan suomenoksensa Madame de Staëlin Suomen kuvauksesta. Yrjö Hirniin viitaten Klinge korostaa, miten Mme de Staël kuljetti omaa kulttuuriaan mukanaan matkallaan ja näki ympäristönsä oman kulttuurinsa läpi.

Niin monipuolisen kuvan kuin Klinge Napoleonin ajan kulttuurista antaaakin, yksi taitteen laji on jäänyt syrjemmälle, nimittäin musiikki. Jälkimaailmalle on säilynyt useita merkittäviä sävellyksiä, jotka tavalla tai toisella liittyvät Napoleoniin. Mutta yksi kiinnostava poikkeus musiikin suuntaan on mukana. Jacob Tengströmin vuodenvaihteessa 1813–1814 kirjoittama runo *Prolog till stora operan: Det befriade Tyskland*. Suunnitelma oli Suomen tuon ajan oloihin katsoen suureellinen, mutta liittyi kiinnostavasti ajankohtaan: Napoleon oli voitettu 1813 Leipzigin ”kansantaistelussa”. Tällöin Saksan vapautumiseen liittyvä oopperan aihe oli luonteva, sillä Tengströmille Napoleon oli rikollinen.

Napoleonin varjossa on jonkin verran kiireen leimaa ja ainakin kustantajalta olisi odottanut suurempaa panosta teoksen viimeistelyssä. Esimerkiksi kirjallisuusluettelo tuskin miellyttää tarkimman seminaaripitäjän vaatimuksia. Eräät luvut kirjan loppupuolella tuntuvat jäävän jotenkin kesken.

Kun kirjassa on sitaatteja monilla eri kielillä (ruotsiksi, saksaksi, ranskaksi ja latinaksi), olisi kyllä ollut aiheellista suomentaa johdonmukaisesti ne kaikki. Kuten monissa Klingen teoksissa, myös tässä on monipuolinen ja havainnollinen kuvitus.

Samoin kuin Klingen aikaisemmat Topelius-, Runeberg- ja Iisalmi-kirjat *Napoleonin varjo* tuo eräissä suhteissa mieleen Yrjö Hirnin ja Rafael Koskimiehen edustaman humanistisen tutkimuksen. Siinä missä nämä kirjallisuudentutkijat kirjoittivat laajalti kulttuurihistoriasta ja (varsinkin Koskimies) historiasta, siinä historiantutkija Klinge kirjoittaa laajasti kirjallisuushistoriaa. Tällaisia rajanylityksiä tarvitaan.

H. K. Riikonen

Metsäpirulaisen elämä ja teot

Jouni Yrjänä: Metsäpirulainen. Liikemies Erik Johan Längman (1799–1863) talousjärjestelmän murroksessa. Helsinki 2009. 366 s. Online: <https://oa.doria.fi/bitstream/handle/10024/46800/metsapir.pdf?sequence=1>

■ Jouni Yrjänän tutkimus tarkastelee 1800-luvun puolenvälin suomalaista talouselämää ennen muuta Erik Johan Läng-

manin elämänvaiheiden kautta ja avulla. E. J. Längman on jäänyt varsin salaperäiseksi henkilöksi, vaikka hänen merkityksestään on toki tiedetty jo aiemmin. Yrjänä vie kuitenkin tutkimuksen aiemmin tuntemattomaan syvyyteen.

Suhteellisen vaatimattomista oloista ponnistanut E. J. Längman menetti isänsä jo hieinan toisella kymmenellä, eikä saanut perinnöksi taloudellisesti turvattua asemaa. Suku ja muu lähipiiri tuki häntä niin sivistyksellisesti kuin elinkeinoelämään valmentavan harjoittelun keinoin. Kauppiaana Längman epäonnistui, ja arvostettu sahamies hänestä tuli vasta pitkän ajan perästä.

Yrjänän työ on monen historiantutkimuksen osa-alueen risteyskohdassa, ja 1800-luvun alkupuoliskoa käsittelevä tutkimus on aina tervetullut. Tehdävä on kuitenkin haastava, koska suoraan päätutkimuskohteesta kertovat aineistot ovat hajanaisia ja osin säilyneet puutteellisesti. Kaiken lisäksi käsiteltäväksi valittu tematiikka on sangen laaja, joten menetelmien ja lähestymistapojen käyttäminen ja ylisummaan niiden valinta ovat avainasemassa.

Tutkimuksen pääotsikko on kuvaava sahatteollisuuden tarkastelun osalta, sillä ”hänen hirmuisuutensa” Lars Gabriel von Haartmanin sanotaan kutsuneen Längmania metsäpirulaiseksi. Alaotsikko herättää enemmän pohdintaa, koska jo aikalaisilla oli vaikeuksia sijoittaa päähenkilöä sääty-yhteiskunnan kategorioihin; Längman oli 1830-luvun alussa tapahtuneen Helsingistä lähtönsä jälkeen eräänlainen har-

maan vyöhykkeen mies, joka ei oikeastaan ollut mistään koitoisin tai minnekään juurtunut. Kuitenkin tutkimuksessa käsitellään muutakin kuin Längmanin toimintaa sahateollisuudessa. On perusteltua tarkastella päähenkilön koko elämäntaakkaa, mutta elämäkerrallisen ja selvästi yhteen teemaan (sahateollisuus) keskittyvän osuuden yhteensovittaminen ei ole helppoa. Ongelma näkyy myös alaotsikon aikamääreestä, sillä painotus ”talouselämän murrokseen” pakottaa kysymään, miksi Längmanin tarinaa seurataan nykypäivään saakka, 150 vuotta miehen kuoleman jälkeiseen aikaan?

Kokonaiselämäkerrallinen ote on ansiokas, mutta *väitöskirjan* kannalta kysymyksenasettelun ja aikarajauksen laueus ovat samalla ongelma. Längmanin elämän erilaisten vaihtoehtojen ilmevämpi pohdinta olisi ollut tarpeen. Nyt päähenkilöstä on kirjoitettu aivan kaikki, mitä lähteistä on ollut mahdollista saada irti. Sen sijaan teorian ja erilaisten vaihtoehtojen toimintamuotojen tarkastelu jättää toivomisen varaa.

E. J. Längman ei näytä tunteneen riittävän intiimisti aikakauden vaikutusvaltaisia helsinkiläisiä porvarissukuja: hänellä ei ollut kaupungissa veritai aviositeisiin pohjautuvaa turvaverkkoa. Liikesuhteisiin perustuneet verkostot olivat hauraita – ne kestivät niin kauan kuin liikettä ja tuottoja riitti, mutta ongelmien myötä suhde katkaistiin. Näitä verkostojen erityislaatuksuuksia olisi voinut käsitellä enemmän, minkä lisäksi vertailu

vaikkapa sisäänpäin lämpivyydessään Helsingin veroiseen Turkuun olisi saattanut suhteuttaa asiaa entisestään.

Elämäkerrallisuuden ja yksilön elämään vaikuttaneiden tapahtumien pohtiminen olisi muutenkin ollut paikallaan. Miten kauppiaan uran nolo ja kunnian ja maineen tärvellyt vararikko vaikutti vaikkapa avioliittomahdollisuuksiin? Längman ei ollut ehtinyt naimisiin ennen vuonna 1828 tapahtunutta konkurssiaan, minkä jälkeen helsinkiläisten suurporvariperheiden patriarkat tuskin uhrasivat ajatustakaan sille, että heidän tyttärensä voisivat olla tämmöisen nousukkaan ja aikanaan ulkopaikkakunnalta saapuneen henkilön vaimoehdokkaita. Längman muuttui sosiaalisesti kuolleeksi. Toisaalta hyvin itsetietoiseksi osoittautuva herra ei voinut ajatellakaan naivansa omaa ”säätymään” tai asemaansa alemmaa. Siksi Längmanille ei oikeastaan jäänyt muuta vaihtoehtoa kuin poistua pääkaupungista ja samalla jäädä naimattomaksi. Samaa liittyy siirtyminen sahateollisuuden pariin. Metsäseuduille ja joka tapauksessa kaupunkilaisten valvovan silmän ulottumattomuuteen sijoittuvilla laitoksilla Längman oli ”vapaa”, sillä saha- ja rautateollisuuden harjoittaminen takamailla ei vaatinut aikakaudella edelleen vaadittua porvarisoikeutta, jollaisen hakeminen mistä tahansa kaupungista oli Längmanin tapaiselle ”epäilyttävälle” miehelle riski: oli olemassa vaara, että kaupunkilaiset kieltäytyisivät ottamasta häntä asukkaakseen. Mitä muuta Längman olisi tällaisessa tilanteessa

voinut tehdä kuin siirtyä ”metisien mieheksi” sisäiseen maanpakoon – 1840-luvun matkakumppaninsa J. V. Snellmanin tavoin?

Työ on jaettu 16 pääluokkaan, jotka puolestaan 118 alalukuun. Kirjassa on liitteenä valaiseva luettelo Längmanin liiketoimista sekä kartta hänen laajasta maantieteellisestä joustavuudestaan. Henkilöhakemiston puuttuminen on valitettavaa, sillä teoksessa on runsaasti lisätietoja 1800-luvun alkupuolen taloudellisista toimijoista, joista läheskään kaikista ei ollut koottua tietoa ennen Yrjänän uuteraa lähde-työtä.

Jäsennys on rakennettu kronologian ja Längmanin elämäntaakaren varaan. Esitys on looginen, mutta lukujen jakaminen pieniin osiin hajottaa käsittelyn kovin yksityiskohtaiseksi, minkä vuoksi samoille paikoille ja teemoihin palataan toistuvasti. Tekijä seuraa havaitsemansa prosessit loppuun saakka. Siksi työssä esitetään sinänsä kiinnostavasti monia tapahtumia, joilla ei ole suoraa yhteyttä tutkimuskohteeseen tai -aikaan. Erityisesti näin on Längmanin jäämistöä koskevassa luvussa XV.

Kronologisen jäsennyksen ongelmaksi muodostuu osin myös se, että monet päähenkilön elämän keskeiset asiat jäävät ikään kuin käsittelyn sisään. Päätuloksia joutuu hakemaan vähemmän tärkeiden joukosta. Yrjänän vetävä tyyli johtaa toisinaan vaikutelmaan, että Längmanin elämä oli yhtä tilanteenmukaista vellontaa huipulta murheen laaksoon: asiat saattoivat mennä edellisellä sivulla loistavasti, mutta

seuraavalla tilanne oli vähintäänkin muuttumassa perin tukalaksi.

Tekijä olisi voinut avata valitsemaansa kronologista lähestymistapaa ja tiedonkeruutaan, sillä tutkimus perustuu sirpaleiseen tutkimusaineistoon, jonka pohjalta tehty konstruktio on hyvä näyttö tutkijantaidoista. Myös tutkimuksen lähestymistavoista, menetelmistä ja näkökulmista kerrotaan kovin vähän. Elämäkerrallinen ote korostuu, mutta työssä on monia muitakin lähestymistapoja. Esitys yhdistää tietenkin hermeneuttista ja rakenne-funktionalistisesta tutkimusasennetta, painon ollessa ensin mainitussa. Längmanin toimintaa ymmärretään pitkälle, vaikkapa hänen senaatille tekemien anomustensa kautta. Nimenomaan tässä kronologinen tarkastelutapa mahdollistaa uskottavat tulkinnat, kun voidaan päätellä, miten Längmanin anomukset etenivät hallintokoneistossa, mitä hän on voinut tietää esimerkiksi kilpailijoiden toimista ja millaisia toimintavaihtoehtoja hänellä oli.

Yrjänä käyttää lähteitään pääosin varmasti ja innovatiivisesti. Längmanin oma aineisto on hajanaista, ja esimerkiksi kirjeenvaihtoa on säilynyt vain vähän. Siksi tutkimus perustuu ensinnä viranomaisaineistoihin, tässä tapauksessa ennen muuta senaatin ja tuomioistuinten arkistoihin. Toisaalta tekijä on löytänyt aiemmin liikemiestutkimuksessa vähälle käytölle tai jopa kokonaan käyttämättä jääneitä aineistoja. Varsinkin Varkauden ruukin tilimateriaali on luettu tarkasti; Yrjänän innoittamana

reskontrat nousevat mahdollisesti tulevaisuudessa tämän aikakauden talouselämän vaikuttajien elämäkertatutkimusten perusaineistoiksi. Tutkimuksen erityisansio on huolellinen aineiston läpikäynti ja sen onnistunut yhdistäminen erilaisissa konteksteissa. Lähteistä ja niihin liittyvistä ongelmista ja mahdollisuuksista kirjoitetaan kuitenkin johdannossa vain 13 riviä.

Tutkimuksessa saavutetaan runsaasti uusia tuloksia. Längman oli vilkasliikkeinen, tarmokas ja sahaliikkeen osalta uutta luova, kyvykäs liikemies, joka oli parhaimmillaan metsässä ja metsäntuotteiden keskellä. Kauppiaana tai teollisuudenharjoittajana hänen merkityksensä oli paljon vähäisempi, mutta myös näiden teemojen tutkiminen on tuonut kiintoisia lisätietoja. E. J. Längmanin on täytynyt olla henkilönä vakuuttava ja parhaimmillaan nimenomaan ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Hän arvosti ruotsalaisia tuotteita, tieto-taitoa ja asiantuntijoita. Ylipäätään Yrjänä osoittaa, kuinka laajat ja elävät suhteet Suomesta oli Ruotsiin 1800-luvun puolimaissakin. Längmanin kuuluisa testamenttilahjoitus vuonna 1859 Ruotsin ja Suomen kansoille on linkitettävissä juuri samaan aikaan Suomessa käynnissä olleeseen keskusteluun suomalaisten kiittolisuudenvelasta ruotsalaisille.

Teos antaa runsaasti lisätietoja aikakauden liiketoiminnasta. Vanhat liikekumppanit ja jopa kasvintoverit saattoivat taistella oikeudessa ankarasti, mutta tehdä pian yhdessä bisnestä. Längmanin tiedonke-

ruutavat, erityisesti ”osallistuva havainnointi” ja laaja matkustelu tulevat perusteellisesti käsitellyiksi; vapaata miestä ei sitonut paikalleen kauppa-konttorin kirjoituspöytä eikä sataman varasto. Ummeljokea käsittelevässä luvussa VIII esitetään taidokkaasti Längmanin kyvykkyys tukinhankinta- ja metsänvuokraussopimusten laatimisessa. Myös rautateollisuuden harjoittajain ja sahanomistajien välinen antagonismi saa uuden selityksen metsälakien laatimisprosesseissa.

Jouni Yrjänä luo yksityiskohtaisen kuvan Längmanin ja hänen aikalaistensa toimintatavoista. Väitöskirja lisää merkittävästi tietämystämme tarkastelujaksonsa suomalaisesta yhteiskunnasta. Työssä käsitellään keskeisiä aikakauden toimijoita, joista monet olivat jo joutuneet unholaan. Tälläkin tavoin tutkimus tekee oikeutta kohteilleen ja aikakauden ihmisten näkemyksille.

Petri Karonen

Irtolaisuus ja huono-osaisuus kontrollissa

Päivi Pukero: Epämääräisestä elämästä kruunun haltuun. Irtolaisuuden ja huono-osaisuuden kontrolli Itä-Suomessa 1860–1885. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja nro 100, Joensuu 2009. 180 s. + liitteet.

■ Päivi Pukeron väitöskirja käsittelee itäsuomalaisen yhteisön köyhään väestöön kohdistuvaa kontrollia 1800-luvun jälkipuoliskolla. Aiheena ovat sekä viranomaisten toimenpiteet että niiden kohteena olevat ihmiset, mutta pääosan saavat viranomaisten toimet ja kontrollikoneistot. Työ liittyy sosiaalisen kontrollin historialliseen tutkimukseen, joka on Suomessa kohdistunut lähinnä kolmeen teemakokonaisuuteen, irtolaisuuteen, köyhäinhoitoon ja rikollisuuteen.

Irtolaistutkimuksessa virsantypylvää on harvakseltaan, mutta ne ovat sitäkin merkittävämpiä. Irtolaislainsäädännön klassikko on K. J. Ståhlbergin väitöskirja, joka on kestänyt ajan hammasta yli sata vuotta. Toinen merkkipaalu on Toivo Nygårdin tutkimus irtolaisuuden kontrollista, muodoista ja laajuudesta 1800-luvulla (1985), jota Pukero on lukenut ahkerasti, samoin Nygårdin teosta marginaaliryhmien historiasta (1998). Panu Pulma ja

Antti Häkkinen ovat tutkineet irtolaisuutta ja irtolaisiksi määriteltäviä väestöryhmiä ja yksilöitä. Osana Suomen Akatemian Syreeni-tutkimusohjelmaa julkaistiin antologia ”Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa” (2005). Tutkimusohjelman tulokset avaavat yhdessä Pulman uudemman romanitutkimuksen kanssa näkökulman eriarvoisuuden tuottamiseen suomalaisessa ja pohjoismaisessa yhteiskunnassa. Tähän tutkimustraditioon Pukeron tutkimus kytkeytyy tiiviisti.

Sekä köyhäinhoidon että rikollisuuden historiassa on tutkimuksia, jotka ovat antaneet virikkeitä Pukeron työlle. Monet historiantutkijat, muutkin kuin Heikki Ylikangas, ovat lähestyneet rikollisuutta ja sen kontrollia. Aivan vailla merkitystä ei ole esimerkiksi kirkkohistorian alaan kuuluva Marjo-Riitta Antikaisen väitöskirja, joka käsittelee vapaaehtoista vankilasielunhoitoa ja sen tunnetuinta tekijää Matilda Wredeä. Esimerkki valottaa kentän moninaisia leikkauspisteitä, joissa erilaisista näkökulmista päädytään yhteisten kysymysten äärelle. Pukero on alalla, jota on jo paljon tutkittu, mutta hänen omiin kysymyksiinsä on toistaiseksi vastattu ohuesti. Aiemmin on todettu, että irtaimen väestön kysymys ja siihen liittyen köyhyys, huono-osaisuus ja irtolaisuus olivat 1800-luvun jälkipuoliskolla kipeitä ongelmia juuri Itä-Suomessa. Tästäkin syystä on perusteltua, että Pukero suuntaa analyttisen katseensa Kuopion lääniin ja sen pääkaupunkiin Kuopioon.

Pukero tutkii poikkeavuuden tuottamista ja siinä vallinneita kontrollikäytäntöjä sekä huono-osaisten sijoittamista laitoksiin. Hän pohtii, missä määrin irtolaiskuulustelut tuottivat poikkeavuutta vai tapahtuiko poikkeavaksi valikoituminen jo aiemmin. Tutkimuksen seitsemästä luvusta ensimmäinen on prologin tapainen lyhyt johdanto. Toinen käsittelee keskeisiä tavoitteita, tutkimusongelmaa, keskeisiä käsitteitä, lähteitä ja tutkimustraditioita. Kolmas luku selvittää sosiaalista kontrollia ja valvontaa 1800-luvun Suomessa ja neljäs keskittyy irtolaiskuulusteluihin. Viides ja kuudes luku käsittelevät suljettuja laitoksia, niiden toimintaa ja tavoitteita esimerkkeinä Luostanlinnan työ- ja ojenuslaitos, Harjulan köyhäinhuone ja Kylliälän kasvatustuloslaitos. Viimeinen luku kokoaa keskeiset tutkimustulokset.

Moniosaisessa tutkimustehtävässään Pukero kysyy, miten poikkeavuus käytännössä tuotettiin. Missä määrin kuulustelut tuottivat poikkeavuutta vai tapahtuiko poikkeavaksi valikoituminen jo aiemmin? Pukero tarkastelee irtolaisia ja huono-osaisia subjekteina ja pohtii, miten ihmiset pyrkivät hallitsemaan elämänsä ja miten kuulusteluissa tai laitoksissa toimittiin. Hän kysyy, miten kontrollista yritettiin vapautua vai yritettiinkö sitä. Kuka tai mikä erotti irtaimen väestön, irtolaiset, köyhät ja vaivaiset toisistaan? Hän selvittää, miten poikkeaviin kansalaisiin kohdistetut toimet vaikuttivat suljettujen laitosten organisoitumiseen. Lisäksi Pukero selvittää, mistä kasvatukselliset periaatteet omaksuttiin ja miten

niitä toteutettiin laitoksissa, ja pohtii, miksi valtion kontrolli ja yleisön kiinnostus laajeni. Miksi poikkeaviksi luokiteltujen yksilöiden paikaksi muotoutui suljettu laitos, mistä ajatus lähti tai kuka ajatuksen esitti? Miksi lapset, mielisairaavat ja köyhät haluttiin sulkea laitoksiin, kun nämä olivat aikaisemmin sukulaisten tai vaivaishuollon hoidettavina?

Nämä kysymykset määrittelevät tutkimustehtävää. Ne liittyvät toisiinsa ja kartoittavat samaa kenttää, mutta lukijan olisi helpompi hahmottaa tutkimuksen tavoitteita, jos tehtävänasettelussa olisi selkeä pääkysymys, joka yhdistää kysymyksiä ja näkökulmia.

Tutkimusmetodiksi on valittu aineistolähtöinen menetelmä eli ns. grounded theory. Liitteessä selitetään työvaiheet ja metodi, jossa työvaiheet jakautuvat avoimeen koodaukseen, aksiaaliseen koodaukseen ja selektiiviseen koodaukseen. Menetelmä on kehitetty lähinnä haastatteluaineistojen analysointiin, mutta se soveltuu irtolaiskuulusteluaineistoihin. Koska harva lukija aloittaa lukemista liitteistä, metodi olisi voinut olla jo työn alussa.

Monitieteinen tutkimusote näkyy kautta työn muun muassa kriminologian ja sosiologian käsitteiden ja lähestymistapojen käyttönä. Teoreettisesti tutkimus pyrkii hyödyntämään keskustelua medikaalisatiosta. Lisäksi Erving Goffmanin tutkimus totaalisista laitoksista ja Johan Galtungin tutkimus vankien sopeutumisesta ja vastarinnasta avaavat näkökulmia aineistoon ja sen tulkintaan. Michel Foucault

työnnetään ehkä turhan pon-tevasti taka-alalle, mikä tuntuu sosiaalista kontrollia käsittelevässä tutkimuksessa erikoiselta.

Tutkimuseettisesti pidän ongelmallisena, että irtolaisista käytetään oikeita nimiä ja jopa valokuvia. Pukero perustelee tätä muun muassa aineiston keruun selkiyttämällä, mutta aineiston keruu ei perustele tutkimuksen raportoinnissa tehtyjä ratkaisuja. On syytä harkita tarkasti, onko ns. tavallisten ihmisten nimien mainitseminen välttämätöntä. Kyseessä on tutkimuseettinen, ei juridinen ratkaisu, koska aikarajat sallivat nimien julkaisemisen.

Vaikka Pukero keskustelee asiallisesti välittömästi aihepiiriin liittyvän tutkimuksen kanssa, muu suomalaista yhteiskuntaa koskeva tutkimus on ohuemmin mukana. Jos tekijä olisi tutustunut vähemmän ilmeiseen kirjallisuuteen, esimerkiksi perhehistorialliseen tutkimukseen, hän olisi löytänyt lisää irtolaisuutta ja huono-osaisuutta problematisoivia tutkimuksia. Pukero liittää havaintonsa kansainväliseen tutkimuskeskusteluun, mutta on kovin varovainen. Muutamissa kohdissa ulkomaiset tutkimukset näyttäisivät selittävän olosuhteita suomalaisissa laitoksissa, muutamissa kohdissa niiden avulla verrataan eri maiden olosuhteita ja ratkaisuja.

Erityisen ansiokkaasti käsitellään suljettuja laitoksia ja niiden toiminnan muotoutumista. Pukero tuntee asiansa. Se, että irtolaiset passitettiin työ- ja ojennuslaitoksiin hallinnollisin päätöksin, olisi ansainnut laajemman keskustelun.

Menettely poikkesi ja poikkeaa oikeudellisista periaatteista, joiden mukaan vapaudenriisto on legitimi ainoastaan oikeuden päätöksellä. Pukero olisi voinut käydä valitsemallaan tiellä pitemmälle ja nostaa kysymyksen eksplisiittisesti esiin.

Pukero tuottaa pätevästi uutta tietoa irtolaisuuden ja huono-osaisuuden kontrollista Suomessa. Hän käsittelee tutkimuskysymysten esiin nostamia teemoja monipuolisesti, välillä tosin kontekstia hieman laveasti rakentaen. Silti hän ei eksy harhapoluille – ei ainakaan kovin pitkille, vaan palaa taustoituksesta ja kontekstoinnista varsinaisiin tutkimustee-moihin. Taitamattomalla tutkijalla irtolaiskuulustelut jäisivät kuriositeeteiksi eivätkä laitos-aineistot asettuisi dialogiin keskenään. Nyt lopputuloksena on sosiaali- ja kulttuurihistoriallisesti antoisa tutkimus.

Pirjo Markkola

Merivallan muisto ja kritiikki

Hugh Murphy and Derek J. Oddy: *The Mirror of the Seas. A Centenary History of Society for Nautical Research. The Society for Nautical Research, Glasgow 2010. xviii+277 s.*

■ The Society for Nautical Research (SNR) on kansainväli-

sesti merkittävä Lontoossa lähes sata vuotta sitten perustettu yhdistys, jonka historian ovat yhteistyössä kirjoittaneet yhdistyksen lehden *Mariners' Mirrorin* päätoimittaja Hugh Murphy ja talous- ja sosiaalhistorian emeritusprofessori Derek Oddy. He tarkistelevat monipuolisesti yhdistyksen satavuotista taivalta.

Tutkimusote on suomalaisiin tieteellisten seurojen juhla-kirjoihin verrattuna sikäli poikkeava, että toimintaa ja toimijoita tarkastellaan ajoittain hyvinkin kriittisesti. Tutkijoiden oma näkemys merihistorian ja meriarkeologian tutkimuksen edistämisestä yhdistyksen perustehtävänä tulee hyvin selväksi. Ajoittain sivupoluille eksyneet yhdistyksen keskeiset toimijat saavat kuulla kunniansa perustellusti ja perusteellisesti.

Toinen myönteinen piirre on yhdistyksen taloushistorian tarkka ja monipuolinen analyysi. Tämä on perusteltu, koska yhdistyksen suuret julkiset hankkeet, Horatio Nelsonin Trafalgarin meritaistelun lippulaivan HMS Victoryn säilyttäminen ja kunnossapito, ovatkin olleet yhdistyksen suurimpia menestyksiä.

Taistelu laivan säilyttämisiksi on ollut taloudellisesti, hallinnollisesti ja biologisesti haastava. HMS Victoryn uhkana ovat olleet saksalaisten pommit toisessa maailmansodassa ja sitkeät kuoriaisten hyökkäykset. Esimerkiksi rautio (*Xestobium rufovillosum* engl. *death watch beetle*) on kyennyt porautumaan museoidun laivan rakenteisiin, jopa huippulaatuisenkin puuhun (*lingnum vitae*).

HMS Victoryn hallinnollisesti sekava asema avaa mielenkiintoisen näkökulman kuninkaallisen laivaston, museosektorin ja SNR:n väliseen vuorovaikutukseen. SNR:n järjestämät keräykset ja myöhemmin pääsylipputulot sekä muistoesineistä saadut myyntitulot ovat varmistaneet laivan kunnostamisen, mutta hallinnollinen sekavuus on aiheuttanut myös kovia konflikteja eri toimijoiden välillä.

SNR on toisaalta yrittänyt ohjata tiukalla kädellä laivan restaurointia ja samalla vaatinut, että laiva pysyy Portsmouthissa päämajaansa pitävän laivastoyksikön komentavan upseerin (C-in-C) lippulaivana. Yhdistys ei ollut kuitenkaan tyytyväinen, kun laivasto alkoi käyttää Nelsonin lippulaivaa majoitus-, toimisto-, so-taioikeus- ja edustustilana.

Yhdistyksen menestyksen salaisuus on sen saavuttama laaja julkisuus 1900-luvun alussa, kun se aloitti kansalaiskeräyksen HMS Victoryn pelastamiseksi (Save the Victory Fund). Kansallisen merimuseon perustaminen ja kuninkaallisen laivaston museon synty kuuluvat myös yhdistyksen ansioluetteloon, mutta vahvojen instituutioiden ja yhdistyksen välit ovat ajoittain etäännyneet.

Kun tutkimuksen toinen kirjoittaja on SNR:n lehden päätoimittaja, ei ole yllättävää, että yhdistyksen toiminnan lippulaivaksi todetaan tieteelliset kriteerit täyttävä, kansainvälisen levikin omaava lehti. *Mariner's Mirror* onkin laajalevikkisin merihistorian ja -arkeologian tutkimuksia monipuolisesti julkaiseva ja esittelevä

aikakauskirja. Lehti on sekä tieteellisten tutkijoiden että alan innokkaiden harrastajien tutkimustulosten julkaisija.

Yhdistyksen suojelijana on tällä hetkellä Edinburghin herttua, HRH prinssi Philip ja puheenjohtajana Yorkin herttua HRH prinssi Andrew. Läheiset suhteet kuninkaallisiin on osa tieteellisten yhdistysten arvostuskamppailua Yhdistyneessä Kuningaskunnassa. SNR on harkinnut jopa kuninkaallisen etuliitteen hankkimista yhdistyksen nimeen, mutta tämä operaatio on arvioitu liian kalliiksi.

The Mirror of the Seas on tiivis järjestöhistoria, joka tekee sukelluksen merivaltaan perustuneen imperiumin historiaan aikakaudella, jolloin se vähitellen taantui vain paikalliseksi voimatekijäksi. Brittiläisen merivallan muistojen vaalimisen ja tieteellisen kriittisen meriaiheisen tutkimuksen välinen jännite ei ole yhdistyksen toiminnasta tai lehdestä kadonneet. Ehkä tämä jännite pitää yhdistyksen hengissä.

Tapio Bergholm

Lempeät vallankumousoikeudet

Jukka Siro: Tuomiovalta kansalle. Vallankumousoikeudet sisällissodassa 1918. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja N:o 295, Helsinki 2009. 411 s.

■ Jukka Siron oikeushistoriallinen väitöskirja punaisista tuomioistuimista *Tuomiovalta kansalle* käsittelee aikaisemmin vain vähän tutkittua aihetta. Vallankumousoikeuksista lyhyesti kirjoittaneet muutamat tutkijat ovat olleet historioitsijoita vailla oikeustieteellistä koulutusta. Uudempi sisällissodan aikaista lainkäyttöä koskeva tutkimus on keskittynyt valkoisten sodan aikaisten kenttäoikeuksien (Marko Tikka) ja sodan jälkeen luodun valtiorikosoikeusverkoston toimintaan (Jukka Kekkonen). Tuntuu siltä, että vallankumousoikeuksien toiminta oli aivan liian arkipäiväistä ja myös lempeää, jotta myöhemmät tutkijat olisivat jaksaneet kiinnostua asiasta. Vallankumousoikeuksiin ei liity sen enempää kuolemantuomioita kuin joukkoteloituksiakaan.

Siro on rajannut tutkimuksensa käsittelemään Helsingin, Hämeenlinnan ja Rauman vallankumousoikeuksien toimintaa. Lisäksi tutkimuksessa on käyty läpi vallankumouksellisen ylioikeuden jäljellä oleva materiaali. Luvun 2. pääkohteena on Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen oikeuspolitiikka ja puolueen rikos- ja prosessioikeudelliset näkemykset ennen vuotta 1918.

SDP näki kansainvälisen työväenliikkeen tavoin oikeuden alistaisena taloudelle ja suhtautui kriittisesti sekä oikeusjärjestykseen yleensä että tuomioistuinlaitokseen. Kiinnostus oikeuskysymyksiin oli kuitenkin laimeaa, koska Suomen oikeuslaitoksen tilaa ei pidetty erityisen huolestuttavana. Siro osoittaa, että sosiaalidemokraattien näkemykset rikosoikeudesta perustuiivat uuden, sosiologisen rikosoikeuskoulukunnan oppeihin: rikoksenteikijän henkilö ja hänen olosuhteensa, ei tehty rikos, olivat tärkeimpiä rangaistusta määrittäessä. Luvussa 3. selostetaan ajautumista kohti vallankumousta ja punaista terroria sekä punaisten lainsäädäntötoimintaa.

Tutkimuksen pääannin muodostavissa luvuissa 4.–6. Siro arkistoaineiston pohjalta selostaa ja analysoi punaisen Suomen lainkäyttöä. Tuomioistuuksia koskevassa luvussa kerrotaan tuomiovallan muutoksesta vallankumouksen yhteydessä, vallankumousoikeuksia koskevasta lainsäädännöstä, vallankumousoikeuksien ja punakaartin välisestä ongelmallisesta suhteesta sekä punaisten tuomareiden taustasta ja koulutuksesta. Koska lakimieskunta miltei poikkeuksetta asetui valkoisten puolelle, vallankumousoikeudet olivat kirjaimellisesti 'kansan tuomioistuuksia'. Seuraavassa luvussa käykin ilmeiseksi, että oikeudenkäyntimenettely 'omantunnon, ei kaavojen mukaan', oli myös pa-

kon sanelema ratkaisu tuomareiden puutteellisen koulutuksen takia. Vaikka tuomioistuinten toimijat olivat maallikkoja ja vaikka perinteisesti suhtauduttiin kriittisesti lakimiehiin, mistään juristivihamielisyydestä ei voi puhua: syytettyjen harvoja lainoppineita puolustajia kuunneltiin tarkoin, ja nämä saivat myös ilman sanktioita avoimesti epäillä vallankumousoikeuden legitimitettiin. Vaikka pyrittiin oikeudenkäyntien yksinkertaistamiseen, menettely ei oleellisesti poikennut vanhasta alioikeuskäytännöstä.

Luvun 6. otsikko 'inhimillisesti, mutta ei hempeämielisesti' kuvaa pähkinänkuoressa vallankumousoikeuksien ratkaisutoimintaa, joka välillä meni hempeämielisyyden puolelle; suojeluskunnan jäsenyydestä saattoi selvitä sakoilla tai ehdollisella vankeusrangaisuksella. Vallankumousoikeuksien päätehtävä oli poliittisten vastustajien tuomitseminen, mutta vallankumousoikeudet olivat toimivaltaisia myös tavallisissa rikosasioissa, ja toimivalta ulotettiin myöhemmin riittäjuttuihin. Epäpoliittisissa jutuissa annettiin entistä alioikeuskäytäntöä vastaavia tuomioita. Vallankumouksellisen ylioikeuden lainkäyttö oli jonkin verran, mutta ei ratkaisevasti lievempi kuin vallankumousoikeuksien.

Luvussa 7. Siro vertaa Suomen vallankumousoikeuksien toimintaa Neuvosto-Venäjän oloihin 1917–20 ja Unkarin vallankumouksen lyhyeen kauteen 1919. Venäjällä ja Unkarissa vallankumoustuomioistuuksia käytettiin vain vastavallankumouksellisten tuomitse-

miseen, ja ne antoivat myös kuolemantuomioita. Luvussa 8. "Katastrofin jälkeen" kerrotaan punaisen oikeuslaitoksen päättäjien ja tutkittujen vallankumousoikeuksien tuomareiden myöhemmistä kohtaloista. Siro osoittaa myös, miten osia punaisen Suomen lainsäädännöstä, erityisesti sosiologisen rikosoikeuskoulukunnan oppeihin perustuvat säännökset, melko pian sisällissodan jälkeen siirtyivät myös valkoisen Suomen lainsäädäntöön.

Lähdeaineiston rajaus Helsingin (481 juttua), Hämeenlinnan (97) ja Rauman (54) vallankumousoikeuksiin sekä vallankumoukselliseen ylioikeuteen on perusteltu, mutta olisin kuitenkin kaivannut jotain itäsuomalaista vallankumousoikeutta 'vastapainoksi' vähemmän vallankumoukselliselle Raumalle. Mieleen tulee erityisesti Viipurin vallankumousoikeus (193 juttua), jolla olisi saatu parempi alueellinen, ja miksei myös ideologinen kattavuus, koska vallankumous oli Itä-Suomessa radikaalimpaa kuin lännessä.

Oikeushistoriallisessa tutkimuksessa oikeuslähdeoppi on keskeinen kysymys: mihin vallankumousoikeudet perustuvat päätöksensä? Maallikkotuomareilla ei voinut olla mitään harkittua oikeuslähdeoppia, mutta Siro esittää sitä de facto-oikeuslähdeoppia, jota noudatettiin. Ensisijaisena oikeuslähteenä oli uusi vallankumousoikeuslainsäädäntö, täydennyksenä kelpasi vanha lainsäädäntö soveltuvien osin, jollei se ollut vallankumouksen periaatteiden vastainen, sekä viime kädessä "kansan terve oikeustajunta", "kansanmiehen

omatunto", eli käytännössä vallankumousliikkeen ja puolueen poliittiset päämäärät. Voidaan todeta, että tämä oikeuslähdeoppi ei ollut vain ensimmäisen maailmansodan jälkeisten vallankumousten ominaispiirre, vaan että se muistuttaa myös Saksan tilannetta vuodesta 1933. Se ei siis ollut 'sosialistinen', vaan tavallaan pakon sanelema väliaikaisratkaisu uutta lainsäädäntöä odotettaessa. Eli kuten Siro itse aivan oikein toteaa: "... oikeudellisen tradition painolasti on toisinaan niin vahva, ettei sitä voida syrjäyttää täysin edes vallankumouksen keinoin" (s. 346).

Myös Siron oma oikeuslähdeoppi on mielenkiintoinen. Voidaan kysyä, millä mittapuulla Siro on arvioinut vallankumousoikeuksien toimintaa ja päätöksiä, kun tutkimus sisältää lukuisia 'normatiivisia' kannanottoja. Siro kritisoi sekä punaista lainsäädäntöä että vallankumousoikeuksia: tuomioistuimet eivät olleet riippumattomia (s. 99); todistelun vastaanotto poikkesi toisinaan "oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimuksista" (s. 145); yhdenvertaisuuden periaate kärsi (s. 150); noudatettiin taannehtivaa lainsäädäntöä (s. 159) jne. Vallankumousoikeuksien oikeuskäytännön vertailu kansanvaltuuskunnan lainsäädäntöön on Siron mainitsemaa täysin luonnollista vertailua 'law in books – law in action'. Toistuva vertailu kauden oikeustieteelliseen kirjallisuuteen on sitä vastoin ongelmallinen. Vaikka lainkäyttöä koskevissa tutkimuksissa on totuttu vertaamaan tuomioistuinten ratkaisuu-

ja kauden oikeustieteelliseen kirjallisuuteen, näin esim. Jukka Kekkonen, asetelma on ollut toinen: lakimieskoulutuksen saaneet tuomarit puolustivat sitä järjestelmää, joka oli tuottanut heidän opinnoissaankin käyttämänsä kirjallisuuden. Vallankumousoikeuksien suhde vallitsevaan doktriiniin, mikäli siitä yleensä oltiin tietoisia, oli toinen: myös oikeustieteellinen kirjallisuus edusti sitä vanhaa, 'kaavoihin kangistunutta' harvainvaltaa, jota vastaan taisteltiin.

Myös Suomen olojen vertailu Neuvosto-Venäjän ja Unkarin oloihin on ongelmallinen. Näissä tapahtumat olivat myöhempiä kuin Suomessa, ja kolmen maan esivallankumoukselliset oikeusolot olivat hyvin erilaisia. Läheisempi ja mielekkäämpi vertailukohde olisi voinut olla valkoisten kenttäoikeudet sisällissodan aikana tai valtiorikosoikeuksien toiminta sodan jälkeen. Vertailu Neuvosto-Venäjän ja Unkarin vallankumoustuomioistuinten toimintaan on saanut Siron toteamaan (s. 348), että Suomen vallankumousoikeuksien lempitys johtui mm. Suomen suhteellisen pienistä yhteiskunnallisista eroista, jolloin voi kysyä, miksi tämä sitten ei vaikuttanut valkoisten toimintaan.

Yhtenä punaisena lankana koko kirjassa on "Dr. Jekyll – Mr. Hyde" -asetelma: 'hyvät' vallankumousoikeudet vastaan 'paha' punakaarti. Tämä asetelma on kyllä aikaisemmasta tutkimuskirjallisuudesta tuttu, ja olen Siron kanssa samaa mieltä, kun hän polemisoi Marko Tikkaa vastaan (s. 58 ja 285 ss.); kansanvaltuuskunta ja punainen siviilihallinto yle-

mäkerran kirjoittajan on aina jossain määrin mentävä kohteensa nahkoihin. Täysin objektiivista elämäkertaa ei ole edes mahdollista kirjoittaa, ei ainakaan voimakastahtoisesta kirjailijasta. Pieni kriittinen etäisyys ja epäily on kuitenkin aina paikallaan. Valitettavasti vain useimmat valtiomiehistä ja kansalliskirjailijoista kirjoitetut akateemiset elämäkerrat Mannerheimista Kekkoeseen ja Aleksis Kivistä Väinö Linnan ovat kohteelleen aavistuksen liian myötäsukaisia. Toimittajilla taas on usein rohkeutta kutsua lapiota lapioksi ja tyrannia tyranniksi. Heidän ongelmansa on kokonaisuuden hahmottamisessa. John Simonin tuore Pekka Herlin -kirja vei lukijan mennessään, mutta samaa lukijaa kiusasi Simonin käsitys historian tutkimuksesta lähteiden leikkaamisena ja liimaamisena. Elämäkerran kohdetta ei oikein osattu sijoittaa aikaan ja paikkaan. Tämän taidon Martti Häikiön kaltainen kynällään elävä ammattitutkija kyllä hallitsee.

Koskenniemi on historian tutkijalle siinä mielessä herkullinen kohde, että hän jätti jälkeensä runsaan kirjallisen tuotannon, sai paljon lukijoita ja kunnianosoituksia, mutta hankki itselleen myös vihamiehiä ja kävi lukuisia kirjallisia taistoja. Riitelystä taas jää väkisinkin lähteitä jälkipolville. Monen muun vahvan persoonan tavoin Koskenniemi ei osannut vanheta arvokkaasti ja vetäytyä ajoissa pois nuorempien tieltä. Tämä on vaikuttanut myös hänen jälkimaineeseensa. Koskenniemestä tehtiin sodanjälkeisessä Suomessa ”hyvä vihollinen”, joka sai

oman taakkansa ohella kantaa kokonaisen sukupolven syntyä niskoillaan. Ihmiset muistavat naurettavan Pentti Hilli-episodin ja natsivetoisen Euroopan kirjailijaliiton varapuheenjohtajuuden, mutta ovat unohtaneet vuosisadan alkupuolen eurooppalaisen humanistin ja aikalaisia hurmanneen kirjallisen virtuoosin.

Häikiö käsittelee Koskenniemeä sekä kirjailijana että kulttuuripersoonana, yhteiskunnallisena keskustelijana ja vallankäyttäjänä. Elämäkerran heikointa ainesta on Koskenniemen kaunokirjallista tuotantoa käsittelevät osuudet. Häikiö tyytyy esittelemään kirjailijan teoksia ylenpalttisen kiittävästi. Kiitoksia rydyttävät runsaat suorat runolainaukset, jotka paljastavat lähinnä sen, että Koskenniemen lyriikka on mahtipontisuudessaan kovasti vanhentunutta. Ei ole muutenkaan oikein uskottavaa, että kaikki Koskenniemen kirjoittama olisi niin tasaisen hyvää kuin Häikiö antaa ymmärtää. Kai siellä joukossa joku huonompikin tuotos oli? Kaikilla kirjailijoilla on välityönsä ja huonot päivänsä.

Ei ole mikään ihme, että juuri kirjallisuudentutkijat (Pekka Tarkka, Lasse Koskela) ovat suhtautuneet aika kriittisesti Häikiön teokseen. Kirjailijaelämäkerrassa pitäisi epäilemättä myös jotenkin miettiä, mikä osa kirjailijan tuotannosta on nykylukijan kannalta merkityksellistä ja miksi. Häikiö nimittää Koskenniemeä Sibeliuksen ja Gallénin veroiseksi klassikoksi, mutta miksi kukaan ei tunnu harrastavan tätä klassikkoa? Eikö klassikon pitäisi kestää aikaa? Vilkausu

reaaliaikaiseen helmet.net -tietokantaan paljastaa, että pääkaupunkiseudun kirjastoissa on saatavilla satoja Koskenniemen teoksia, mutta ne ovat hyllyissä, eivät lainassa.

Häikiö onnistuu selvästi paremmin käsitellessään Koskenniemeä yhteiskunnallisena ja kirjallisuuspoliittisena toimijana sekä yliopistomiehenä. Hän tuntee aikakauden poliittisen ilmaston hyvin ja rakentaa tutkimustaan runsaan sekä osin ennen käyttämättömän arkistomateriaalin ja lehtikirjoittelun varaan. Lehtimiehenä ja kriitikkona Koskenniemi näyttää olleen jälkimainettaan monipuolisempi. Hän todella yritti opettaa sarkatakista ja kansalliseen umpioon kääpertyvää ensimmäistä tasavaltaa eurooppalaisemmille tavoille. Elämäkertateoksen erityisenä löytönä voi pitää Koskenniemen ja Edwin Linkomiehen välistä kirjeenvaihtoa, joka jatkuu vuosikymmeniä ja tarjoaa mielenkiintoisen näkökulman tasavallan vuosikymmeniin.

Entä se kotiinpäin vetäminen? Ilmeisin tapaus on surullisen kuuluisa Euroopan kirjailijaliitto. Häikiö näyttää uskovan Koskenniemen sodanjälkeisiä selittelyjä siitä, että kyseessä oli jonkinlainen kansallissosialismin vastainen humanistinen oppositio. Uskokoon ken haluaa. Kolmannessa valtakunnassa ei suvaittu toisina ajattelijoita ja liiton taustalla naruista veteli tietenkin Joseph Goebbels. Mukaan menneet kirjailijat olivat tahtomattaankin kansallissosialistien käsi-kassaroiita. Neuvostoliittoa ihailleista länsimaisista kirjailijoista ja intellektuelleista on puhuttu ”hyödyllisinä idioit-

teina”. Samaa nimitystä voidaan käyttää myös Euroopan kirjailijaliiton jäsenistä. Koskenniemen ja muiden liiton toimintaan osallistuneiden suomalaisten kirjailijoiden motiivit olivat toki ymmärrettäviä. Useimpia ei kiehtonut kansallissosialismi, vaan Suursaksan valtaiset kirjamarckinat.

Sivumennen sanoen Koskenniemen, Talvion ja eräiden muiden kirjailijoiden Saksasuhteiden tutkimista haittaa se, että nämä kaikista päätellen hävittivät (monien tiedemies-ten tavoin) dokumentteja ja saksalaisten kanssa käytyä kirjeenvaihtoa. Tämä oli sodan jälkeisissä oloissa ymmärrettävää, eikä oikeuta perusteettoman natsi-kortin heilutteluun. Historiantutkimusta tämä kuitenkin haittaa. Otan yhden esimerkin. Kansallisarkistossa olevassa Maila Mikkolan (Talvio) arkistossa on kaikkiaan 46 Koskenniemen Talviolle kirjoittamaa kirjettä vuosilta 1915–50. Epäluuloista tutkijaa ihmetyttää kirjeiden suhteellisen vähäinen määrä ja se, että mukana ei ole yhtään kirjettä sotavuosilta. Kyseisen kokoelman arkistoluettelossa mainitaan, että Talvio halusi jälkisaädöksessään kaikki paperinsa tarkoin poltettavaksi. Vuonna 1951 tehdyn luettelon johdannossa arvellaan, että Talvio ehti juuri ennen kuolemaansa hävittää osan papereistaan ja myönnetään, että mukana oli ”paljon sellaista, mitä ei halua vieraiden ja sensaationälkäisten silmien nähtäväksi ja mitä on täydellä syyllä oikeus hävittää.”

Häikiö ylistää Koskenniemeä suorasekäisenä miehenä, joka ei ollut sodan jälkeen-

kään takinkääntäjä. Pieni muistutus on paikallaan. Koskenniemi julkaisi heti rauhan-teen jälkeen 1944 *Valvoja-Ajassa* pitkän artikkelin suomalais-venäläisistä suhteista, joka on ikänsä bolševikkeja ja itäistä barbariaa päivitelleen miehen jäljiltä outoa luettavaa. Hän valittelee artikkelissa mm. Suomen ja Neuvostoliiton välisten kulttuurisuhteiden katkeamista ja toivoo että sotavuosina ja jo ennen sitä tapahtuneet laiminlyönnit tässä suhteessa korjattaisiin. Koskenniemen mukaan Suomesta ei puuttunut halua tutustua itäisen naapurimaan henkiseen elämään ja päästä osallisiksi sen saavutuksista. Poliittisen tilanteen vakiinnuttua Koskenniemi toki palasi nopeasti vanhoilleen ja suomalais-neuvostoliittolaiset kulttuurisuhteet unohtuivat vieläkin nopeammin.

Häikiö lähettää muutamaa otteeseen terveisiä myös tämän kirja-arvion laatijalle. Hänen mielestään Koskenniemen 16.3.1941 *Uuteen Suomeen* kirjoittama arvio Hitlerin *Taisteluni*-teoksesta oli hienovaraisen kriittinen. WSOY:n historiaa kirjoittaessani pidin sitä Hitleriä ihailevana ja juutalaisten vainoamista ymmärtävänä. Juutalaisten ja varsinkin juutalaisten intellektuellien leimaamisesta voisi puhua pitkään, mutta otan taas vain yhden esimerkin. Koskenniemen ”oma” lehti *Uusi Suomi* uutisoi pitkin 1930-lukua juutalaisten ahdingosta, mutta yleensä Saksan valtaapitäviä ymmärtävään sävyyn. Kun kansallissosialistit polttivat 1933 saksalaisissa yliopistokaupungeissa mm. Albert Einsteinin ja Thomas

Mannin kirjoja, ei *Uudessa Suomessa* suinkaan paheksuttu kirjariovioita, vaan sitä ”hysteeristä raivoa”, jolla asiaan Suomessa suhtauduttiin. Kirjarioviot olivat lehden mukaan luonnollinen vastareaktio juutalaisten intellektuellien rapiokirjallisuudelle.

Koskenniemen ja Hitlerin *Taisteluni* suhteen pysyn edelleen kannassani. Jokainen hallullinen voi tarkistaa kyseisen arvostelun ja arvioida kumpi meistä on enemmän oikeassa vai onko kumpikaan. Tämä ei tietenkään ole ensimmäinen eikä viimeinen kerta kun kaksi historiantutkijaa lukee samoja lähteitä ja päätyy kovin erilaisiin tulkintoihin. Yksimielisyys ei humanistisissa tieteissä ole erityisen tärkeä hyve, jos se nyt on hyve lainkaan.

Itse olen tutustunut Koskenniemeen lähinnä WSOY:n hallintoneuvoston jäsenenä ja kustantamon ”taustahämähäkinä”, joka vastusti ankarasti Y. A. Jäntin, Martti Haavion, Tuomas Anhavan ja Kauko Kareen kaltaisten nuorten leijonien uudistuspyrkimyksiä. Koskenniemen WSOY-kirjeenvaihdossa on runsaasti esimerkkejä häikäilemättömästä vallankäytöstä. Hän pyrki mielellään nostamaan suosikkejaan ja ahdistamaan sellaisia, joista arveli olevan haittaa itselleen ja hengenheimolaisilleen. Häikiö kertoo tästä sodanjälkeisestä kulttuuritaistelusta laajasti, mutta pitää koko ajan Koskenniemen puolta ja tekee mm. Martti Haaviosta ja Tuomas Anhavasta näytelmän konnia. Kun samaa taistelua katsoo WSOY:n uudistajien näkökulmasta, kääntyvät asetelmat pääläelleen. Ehkä tätä-

kin taistelua pitäisi kuvata jostain rintamalinjojen välistä, puolueettomalta maaperältä.

Kirjan viimeinen luku, jossa Martti Häikiö höyhentää kaikkia Koskenniemen höyhentämiseen syyllistyneitä ja kehuu estoitta tutkimuskohdettaan, on mielestäni tarpeeton. Vanhan miehen hautajaisiin päättyvä teos olisi ollut jotenkin tyylikkäämpi.

Kai Häggman

Aikamatka Nixonin ihmemaahan

Rick Perlstein: Nixonland. The Rise of a President and the Fracturing of America. Scribner, New York, 2008. 881 s.

■ Ulkoministeri Henry Kissinger lohdutti Valkoisen talon jättävää Richard Nixonia (1913–94) sanomalla historian muistavan häntä suopeammin kuin aikalaiset. Mutta pääsääntöisesti tutkijayhteisön kielteinen näkemys USA:n 37. presidentin valtakaudesta (1969–74) ei ole muuttunut niiden 35 vuoden aikana, jotka hänen erostaan on kulunut. Näin siitäkin huolimatta, että esiin on astunut uusi sukupolvi, jonka ei ainakaan periaatteessa tarvitse kantaa ennakoasenteita suuntaan tai toiseen. Näkökulmat ovat kuitenkin vuosien saatossa jonkin verran muuttuneet. Mielenkiinto keskittyy

pitkään ulkopolitiikkaan ja hallinnon väärinkäytösten selvittämiseen, mutta nyt Nixon ja hänen valtakautensa kiehtovat myös eräänlaisena historiallisena etappina, jolloin USA käänsi liberaalien käsityksen mukaan vuosikymmeniksi selkensä 1960-luvun vapaamielisille ja edistyksellisille arvoille. Demokraattisen puolueen vasemmistosiipeen lukeutuvan journalisti, kommentaattori ja historioitsija Rick Perlsteinin (s. 1969) arvioitavana oleva teos seuraa tapahtumia jälkimmäisestä näkökulmasta.

28 Vuosiin 1965–72 sijoittuva *Nixonland* edustaa keskimäistä ja tuoreinta osaa kirjoittajan valtaisassa trilogiassa, joka käsittelee Yhdysvaltojen konservatiivien liberaaleihin kohdistamaa "vastaiskua" 1950-luvulta aina vuonna 1980 tapahtuneeseen Ronald Reaganin historialliseen vaalivoittoon asti. Sarjan ensimmäinen teos *Before the Storm. Barry Goldwater and the Unmaking of the American Consensus* (2001) ruoti amerikkalaisen uusoikeiston nousua pienestä älykköryhmästä republikaanien hallitsevaksi voimaksi 1964 mennessä, jolloin se onnistui nostamaan mieleisensä senaattori Goldwaterin tavoittelemaan presidenttiyttä. Ehdokkuus näytti itsetuhoisalta Republikaanisen puolueen kannalta. Maltillisen oikeiston pelot kävivät toteen, kun istuva demokraattipresidentti Lyndon Johnson sai jatkokauden historiallisen suurella enemmistöllä. Demokraattileirissä optimismi oli korkealla: konservatismi näytti saaneen kuoliniskun ja maassa vallitsevan poliittinen konsensus, joka tar-

josi valtakirjan suurusuuntaisiin ohjelmiin köyhyyden, etnisten ristiriitojen ja muiden sosiaalisten epäkohtien poistamiseksi.

"Viikko on pitkä aika politiikassa", mutta useammassa vuodessa ehti sattua vielä enemmän. Hävittyään kamppailun Valkoisen talon isännyydestä John Kennydylle 1960 ja Kalifornian kuvernöörin vaalit kaksi vuotta myöhemmin Nixon näytti poliittiselta ruumiilta. Veri kuitenkin veti takaisin politiikkaan. Tavoitteissaan Nixonia auttoi kovalla työllä ansaittu maine Republikaanisen puolueen eheyttäjänä, joka kelpasi omiensa joukossa sekä vanhoillisille että maltillisille. Voitettuaan täpärästi demokraattien Hubert Humphreyn 1968 Nixon peittosi neljä vuotta myöhemmin voimakkaasti vasemmalle kallellaan olleen George McGovernin lähes "johnsonimaisin" luvuin. Mikä sai äänestäjät kääntämään kelkansa näin perusteellisesti? Perlstein ryhtyy etsimään vastausta Nixonin persoonan ohella 1960-luvun ja seuraavan vuosikymmenen alun kulttuurisista ilmiöistä sekä niiden ilmenemisestä niin organisoidussa kuin järjestäytymättömässä poliittisessä toiminnassa. Kuvitteellista pääosaa esittää 1964 Johnsonia ja kahdeksan vuotta myöhemmin Nixonia kannattanut äänestäjä, jonka käyttäytymisen Perlstein näkee ennen kaikkea vastareaktiona tiedotusvälineissä suurta huomiota saaneisiin yhteiskunnallisiin levottomuuksiin.

"Teoksen päähenkilö ei ole Nixon", johdannossa todetaan, mutta tosiasiaa Perlstein uh-

raa häneen paljon enemmän sivuja kuin kehenkään muuhun varsinkin 1968–72 aikaisia tapahtumia käsitellessään. Siksi tutkimus olisi kaivannut tuekseen Nixonia koskevan vanhan primäärilähteistön. Jostakin syystä kirjoittaja sivuuttaa täysin USA:n kansallisarkistosta löytyvät presidentin hallinnon asiakirjakokoelmat, joskin hän on kelpuuttanut mukaan joitakin Nixonin nauhoittamia keskusteluja. Valinta tekee Perlststeinin hyvin riippuvaiseksi lehdistöstä, muistelmista ja aiemmasta tutkimuksesta. Viimemainituista nousevat esiin psykoelämäkerrat, joiden laatijat ovat makuuttaneet terapiasohvillaan harvaa politiikkaa yhtä ahkerasti kuin Nixonia. Perlstein ammentaa perimmiltään käsityksensä Nixonista tästä suurimmaksi osaksi varsin spekulatiivisesta ja sensaatiohakuisesta kirjallisuudesta. Hän antaa ymmärtää Nixonin poliittisen perusmotiivin olleen valtaan pääsemisen ja siellä pysymisen keinolla millä hyvänsä, mikä käytännössä vapauttaa tutkijan etsimästä muita selityksiä hänen toimintaansa, kuten aatteelliset ihanteet ja politiikassa välttämättömät kompromissit. Kirjoittajan näkökulmasta lapsuuden ja nuoruuden kokemusten tuomat pelot, vihat, halu muunnella tosiasioita oman edun vaatimalla tavalla sekä ulkopuolisuuden tunne muovasivat ratkaisevasti politiikko–Nixonia. Presidenttiys rakentui demokraattien vaikeuksien hyväksikäyttämisen sekä jatkuvaan valehtelun ohella äänestäjien katkeruuteen, ennakkoluuloihin ja turhautumisiin vetoamiseen, *Nixonland*issa esitetään.

Toisin sanoen kirjassa Nixonin kannattajia käsitellään eräänlaisina kanssarikollisina, jotka tukivat presidenttiä pitkälti juuri väitettyjen ”pimeiden puolien” vuoksi, ei niistä huolimatta. Presidentin hallinnon arkistojen perusteella todellisuus ei näyttänyt yhtä eksootiselta.

Uudelleenvalintaa valmistelleiden avustajien käyttämät mielipidetutkimukset osoittivat keskivertovastajaan vieroksuineen ennen kaikkea Nixonin persoonallisuutta, joka koettiin epäluotettavaksi, kylmäkiskoiseksi ja tavallisen ihmisen ongelmista suhteellisen piittaamattomaksi. Julkisuuskuvan vahvuuksiin kuuluivat pitkä poliittinen kokemus ja kompetenssi. Siksi hallinnon saavutusten esilletuonnin ohella 1972 kampanjastrategia tuli yhtäältä perustumaan ehdokkaan imago-ongelmien paikkaamiseen ja pätevyuden korostamiseen, toisaalta kilpailijoiden henkilökohtaisen ja poliittisen uskottavuuden kyseenalaistamiseen. Monet presidentin leirin vaalitaistelussa esittämät väittämät olivat totuusarvoltaan kyseenalaisia, mutta sama päti hänen kilpailijoidensa propagandaan. Varsinaiset laittomuudet näyttelivät Nixonin toiminnassa sivuosaa, päinvastoin kuin Perlstein ja useat muut tarkkailijat sanovat.

Perlsteinin selvänä aikomuksena on sekä näkökulman että kirjoitustyylin suhteen ollut nivoa teos osaksi tutkimusajankohtaa ja viedä lukija eräänlaiselle ”aikamatkalle”. Tuloksena on viihdyttävää, sujuvasti etenevää tekstiä. Toisaalta voimme sanoa kirjoitta-

jan onnistuneen tavoitteessaan ”liian” hyvin, sillä tarkkailijan ja osallistujan osat menevät usein sekaisin. *Nixonland*in sivuilla vilisee esimerkkejä Perlststeinin tarkoitushakuisesta lähteiden käytöstä (hän viittaa jopa kerran ”tunnettuun huulilta lukemisen asiantuntijaan”) sekä taipumuksesta esittää yksioikoisia ja voimakkaasti yleistäviä väittämiä, joita on hankala tosiasioilla perustella. Salaliittoteoria Nixonin halusta pitkittää Vietnamin sotaa uudelleenvalintansa varmistamiseksi kuuluu tähän joukkoon. Tilannetta ei auta luopuminen asiatyylisestä ja usein viljellyt alatyyliset ilmaukset sekä satunnainen faktan sekoittaminen fiktion. On kuitenkin todettava Perlsteinin niin halutessaan kykenevän monipuoliseen ja asialliseen kriittiseen erittelyyn. Hän esimerkiksi arvioi kypsällä tavalla miksi presidentin miesten kesäkuussa 1972 tekemä Watergate-murto demokraattien päämajaan ei ehtinyt suuremmin vaikuttaa Nixonin kansansuosioon vaajat viisi kuukautta myöhemmin järjestetyissä vaaleissa. Lisäksi kirjoittaja tarjoaa siellä täällä teräviä lauseen mittaisia välihuomioita, joiden tematiikkaa hänen olisi suonut kehitelevän pidemmälle. *Nixonland*in suurimmaksi osaksi journalistinen lähestymistapa ja kirjoitustyyli sopivat parhaiten ajankohdan vastakulttuuri-liikehännän seuraamiseen. Perlstein on nähnyt todella suuren vaivan kerätessään aineistoa varsinkin internetistä ja raportoidessaan järjestäytyneen politiikan ulkopuolisesta yhteiskunnallisesta toiminnasta. Näin tehdessään hän tuo

esiin näkökulmia, joita myös perinteisemmät poliittisen historian tutkijat voivat hyödyntää.

Tuskin kukaan pystyy tarkasti määrittelemään 1960- ja 1970-luvun vaihteen kuohunnan vaikutusta *Nixonlandin* kuvitteellisen äänestäjän valintoihin. Ensinnäkin arviointia vaikeuttaa se, että myöhemmille polville suodattunut historiallinen todistusaineisto on yleensä keskivertoa yhteiskunnallisesti aktiivisempien ja voimakkaammin tuntevien henkilöiden luomaa. Kirjoittaja osittain tiedostaa ongelman ja yrittää tavoittaa kadunmiehen mm. tutkimalla aikalaispolitiikkojen saamia yhteydenottoja. Jää tosin kyseenalaiseksi, kuinka laajoja joukkoja nämä

usein räyhäävät kirjeenraapustajat edustivat. Toisekseen poliittisen kulttuurin ristiriidat tarjoavat erään näkökulman äänestyskäyttäytymiseen, mutta ne tuskin sitä määräävät, päinvastoin kuin mitä Perlstein implisiittisesti esittää. Siksi on todennäköisesti harhaanjohtavaa nähdä Nixonin 1972 suurvoiton perustuneen yksinomaan kansakunnan oikeistolaistumiseen ja – liberaalien näkökulmasta – edistyksellisten arvojen hylkäämiseen. Lopulta mielipidemittaukset kaikkine puutteineenkin saattavat antaa jonkinlaista osviittoa ”keskiveroäänestäjän” ajatusmaailmasta.

Teoksessa käytetyt tilastot 1960-luvun lopulta määrittivät kansalaisten ykköshuolen-

aiheiksi Vietnamin sodan, rikkollisuuden ja kansalaisoikeusasiat. Toisaalta seuraavan vuosikymmenen alun tutkimukset – joita kirjassa ei tuoda esille, mutta jotka kuluivat Nixonin käsissä – osoittivat taloudellisten kysymysten, kuten inflaation, nousseen muiden teemojen edelle. Vaalivuonna 1972 USA:ssa vallitsi poikkeuksellisen voimakas talouden noususuhdanne mm. presidentin toimien ansiosta. Perlsteinille tällaiset arkielämän kysymykset näyttäytyvät sivuseikkoina: ilmeisesti hän pitää niitä liian ikävyyttävinä ja väliaikaisina tekijöinä suurta poliittista kehityskaarta hahmotellessaan.

Jukka Renkama



Marko Lamberg Historiallisen Aikakauskirjan päätoimittajaksi

■ Dosentti Marko Lamberg on valittu Historiallisen Aikakauskirjan uudeksi päätoimittajaksi viisivuotiskaudeksi 2011 lähtien. Valinnan teki Historiallisen Aikakauskirjan hallitus, johon Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto nimeävät kumpikin kolme jäsentä.

Marko Lamberg on historian yliopistotutkija ja yhteisöhistorian dosentti Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksessa. Hänen erityisalojaan ovat muiden muassa keskiajan ja uuden ajan alun tutkimus, yhteisöt, verkostot, identiteetit ja kartallistaminen. Hän on toiminut mm. Mirator-verkkojulkaisun päätoimittajana ja toimii tällä hetkellä myös Karjala-tietokantasäätien hallituksessa sekä *Genos*-aikakauskirjan toimitusneuvostossa ja *Kansallisbiografian* jatkohankkeen toimituskunnassa.

Palkittuja

■ Vuoden tiedekirjaksi on valittu Mikko Ylikankaan teos *Unileipää, kuolonvettä, spiidiä – Huumeet Suomessa 1800–1950* (Atena). Vuoden tiedekirja -palkinnon myöntävät Tieteellisten seurain valtuuskunta ja Suomen tiedekustantajien liitto.

Tiedonjulkistamisen valtionpalkinto on myönnetty Mikko Ylikankaalle teoksesta *Unileipää, kuolonvettä, spiidiä – Huumeet Suomessa 1800–1950* (Atena).

Neljännän Väinö Voionmaa -palkinnon parhaasta vuosina 2006–09 julkaistusta paikallishistoriallisesta tutkimuksesta on saanut Anu Talkan toimitama teos *Pitäjä ison kiven takana – Lemminkäinenin historia*. Talkan ohella teoksen muina kirjoittajina ovat Mikko Euro-paeus, Mirha Heininen ja Minna Kähtävä-Marttinen. Kunniamaininta annettiin Heikki Junnilalle teoksesta *Ruutinmakaasiinista Lakeuden Ristiin. Seinäjoen seurakunnan historia 1863–2004*. Palkinnot jaettiin kahdeksansilla arkistopäivillä Jyväskylässä.

Kirjoittajat

■ Tapio Bergholm on Helsingin ja Itä-Suomen yliopiston dosentti.

Lars Björne on Turun yliopiston roomalaisen oikeuden ja oikeushistorian professori.

Hanna Elomaa on espoolainen kulttuurihistorioitsija, filosofian tohtori ja vapaa tutkija.

Marja Engman on vantaalainen filosofian tohtori ja kulttuurihistorioitsija.

Kai Häggman on Helsingin yliopiston Suomen historian dosentti.

Unto Hämäläinen on helsinkiläinen toimittaja.

Jorma Kalela on Turun yliopiston täysin palvelut poliittisen historian professori.

Petri Karonen on Jyväskylän yliopiston Suomen historian professori.

Pauli Kettunen on Helsingin yliopiston poliittisen historian professori.

Antti Kujala on Helsingin yliopiston Suomen historian dosentti.

Jussi Kurunmäki on yhteiskuntatieteiden tohtori ja toimii tutkijana Tukholman yliopiston Valtio-opin laitoksessa.

Simo Laakkonen on talous- ja sosiaalhistorian dosentti. Hän toimii yliopistonlehtorina (ma.) Helsingin yliopistossa.

Janne Lahti on espoolainen filosofian tohtori.

Maiju Lehmiö-Gardner on Helsingin yliopiston kirkkohistorian dosentti.

Pirjo Markkola on Jyväskylän yliopiston Suomen historian professori.

Elina Martikainen on filosofian lisensiaatti ja Suomen historian jatko-opiskelija Tampereen yliopiston historiatieteen ja filosofian laitoksessa.

Jukka Renkama tamperelainen yhteiskuntatieteiden tohtori ja vapaa tutkija.

Aki Rasilainen on Turun yliopiston valtiosääntöhistorian dosentti.

Ari Saastamoinen on filosofian tohtori, latinan kieli ja Rooman kirjallisuus, Helsingin yliopisto.

Irma Sulkunen on Tampereen yliopiston Suomen historian professori.

Yrjö Tala on tamperelainen teologian tohtori ja Porin seurakuntien keskusrekisterin johtaja emeritus.

Kari Teräs toimii Suomen historian professorina Turun yliopistossa.

Pasi Tuunainen on Itä-Suomen yliopiston historian lehtori, Itä-Suomen ja Oulun yliopistojen sotahistorian dosentti sekä Maanpuolustuskorkeakoulun sotataidon historian dosentti.

Matti Peltonen on Helsingin yliopiston sosiaalishistorian professori.

H. K. Riikonen on Helsingin yliopiston kirjallisuustieteen professori.

Irmeli Valtonen on filosofian tohtori ja Suomen Akatemian huippuyksikön VARIENGIN jäsen Helsingin yliopistossa.

ern perspective. However, the proximity of the British Isles to the Nordic countries and Anglo-Saxons' partly southern Scandinavian background affected their worldview. In her article "Pohjoinen ääri anglosaksien maantieteessä" ('Northern reaches in Anglo-Saxon geography'), Irmeli Valtonen discusses from a historical-philological perspective how these different traditions appear in geographical knowledge and depictions of the northern reaches of the world. What peoples and areas were placed at the northern end of Europe in Anglo-Saxon sources?

Irma Sulkunen's "Kaksi tietä naiskansalaisuuteen. Suomen ja Uuden-Seelannin äänioikeus uudistusten vertailu" ('Two roads to female citizenship. A comparative study of suffrage reforms in Finland and New Zealand') discusses the suffrage reforms in Finland and New Zealand from a comparative perspective. Sulkunen places the reforms in wider historical, cultural and socio-political contexts and asks what models of female citizenship were being drawn up in the reforms. Sulkunen emphasises the gendered characteristics of the concept of citizenship but also other factors defining citizenship, which moulded western interpretations of equality.

To what extent is it possible to grant freedom of religion without corrupting the people? This was a hot potato to the Lutheran Church in Finland at the end of the 19th century. The leading clergy felt that they were morally responsible for the people as a whole and there was no way to know what would happen if the reins were loosened. In his article "Pakon ja vapauden välillä" ('Between constraint and freedom'), Yrjö Taka discusses the freedom of religion in Finnish society from the perspective of religious doctrine.

Maria Jotuni's posthumous novel *Huojuva talo* ('The swaying house', 1963) is not only a depiction of a marriage but provides also an interesting view into Finland between the two

world wars. In her article, "Sotaa, sitä tarvitaan. Maria Jotunin kuvaus 1930-luvusta" ('War, it is needed. Maria Jotuni's depiction of the early 1930s') Elina Martikainen discusses the juxtaposition of discourses justifying violence and preserving society in Jotuni's novel, and compares the novel to the third volume of Väinö Linna's *Under the North Star* trilogy (1962) and Mika Waltari's novel *Appelsiininsemmen* ('Orange seed', 1931).

During its first years, the Kauniainen villa community, founded in 1906, became a significant centre of literature and arts of Swedish-speaking Finns. Hanna Elomaa discusses Kauniainen's past as an artist and writer community and the reasons why this past is frequently forgotten. They have essentially to do with characteristics of the area as a suburb, the likes of which were not usually seen as significant in themselves ("Kirjailijat ja esikaupunki. 1900-luvun alkupuolen Kauniainen paikkojen välisissä suhdhierarkioissa" ('Writers and the suburb. Kauniainen of the early 1900s in relational hierarchies between places.'))

In his extensive review, "Sotahistorian atlanttinen yhteys. Angloamerikkalaisen akateemisen sotahistorian tutkimuksen piirteitä" ('The Atlantic connection of war history. Features of Anglo-American academic war history research.') Pasi Tuunainen presents the versatile academic research of war history practised in Great Britain and North America. The field has developed from traditional operations history and has preserved its position well. It comprises several research orientations, which have borrowed methodology from a variety of disciplines. Research tackling the societal and non-military aspects of war from bottom up commenced as long ago as almost 50 years. Currently, in addition to the social-historical point of view, war is increasingly studied as a cultural phenomenon.

(Translation AAC NOODI Oy)

Notes on the contents

■ The Historical Journal 2/2010 discusses a variety of themes:

The Anglo-Saxon literary culture was largely based on pre-existing materials produced in the continent and with a south-

SYVÄKERTAUS

Vastine Markku Jokisipilälle ja Juha Sihvolalle

■ Tohtori Markku Jokisipilä muistaa väärin, kun hän arvioidessaan Osmo Apusen ja Corinna Wolffin kirjan *Pettureita ja patriootteja* (HAIK 1/2010) kirjoittaa, ”että tutkimus aiheutti kesällä 2009 pienen valtakunnallisen kohun jo ennen ilmestymistään. *Helsingin Sanomien* Unto Hämäläinen teki laajan jutun kirjan tiedoista, joiden mukaan SAK:n puheenjohtaja Eero A. Wuori toimitti Neuvostoliitolle arkaluonteisia tietoja Suomen hallituksen ja eduskunnan sisäisistä keskusteluista.”

En kirjoittanut kirjasta ennen sen ilmestymistä, vaan noudatin tarkasti kustantajan asettamaa embargoa ja julkaisin kirjoitukseni ensimmäisenä sallittuna päivänä. Tämän Rauno Enden SKS:sta voi todistaa. Kirjoitukseni oli todellakin ”laaja juttu”, lähes puolen sivun kirja-arvio, jossa varsin perusteellisesti käsitteelin teosta. Jokisipilän mielestä kirjoitukseni oli ”yksioikoinen myyrätulkinta”,

joka ei tee oikeutta Wuorelle eikä kirjalle.

Molemmista Jokisipilän väitteistä olen täysin eri mieltä. Mielestäni käsitteelin arkaa aihetta varsin maltillisesti ja pohdiskellen kirjassa esitettyjä tietoja Wuoren roolista monelta kantilta. Eikä Osmo Apunen vaikuttanut kaltoin kohdellulta kirjeessä, jonka sain häneltä kirjoitukseni julkaisemisen jälkeen, vaikka en silloin ollut arviossani yhtä haltioitunut kirjasta kuin Jokisipilä nyt omassaan. Kirjoitukseeni voi tutustua www.hs.fi-sivulla.

Professori Juha Sihvola kirjoittaa Tapani Hietaniemen muistokirjoituksen lopussa (HAIK 1/2010) Hietaniemen roolista Suomen euroon liittymispäätöksessä, että ”vihreä liitto julkisti kantansa ennen muita puolueita”. Tämä ei pidä paikkaansa. Vihreät päättivät ja julkistivat oman eurokantansa viimeisenä eduskuntapuolueena 10.1.1998. Sihvola kirjoittaa myös, että ”sosiaalidemokraatitkin omaksuivat suopean kannan rahaliittoon vasta vihreiden imussa, eivätkä kenties olisi ilman esimerkkiä sitä uskaltaneet tehdä”. Tämäkään ei pidä paikkaansa. Sdp päätti oman suopean eurokantansa jo 24.9.1997, siis yli kolme kuukautta ennen vihreitä.

Puolueilla oli sekin eronasa, että Sdp:n puheenjohtaja, pääministeri Paavo Lipponen ajoi voimakkaasti euroon liittymistä, mutta vihreiden puheenjohtaja Satu Hassi vastusti sitä vielä vihreiden kokouksessa tammikuussa 1998.

Tiedot voi tarkistaa esimerkiksi Mitä-Missä-Milloin 1999 kirjan sivuilta 14 ja 50.

Unto Hämäläinen

Mihin unohtui Päivi Setälä ja eräitä muita?

■ Marjo T. Nurminen kirjoittaa teoksessaan *Tiedon tyttäret* (2008) omien sanojensa mukaan eurooppalaisen naisen historiaa antiikista valistukseen. Nurminen pitää työnsä perustana Thomas S. Kuhnin teoriaa tieteen kehityksestä ja mainitsee innoittajana Sara Heinämaan. Kirja on painava ”kahvipöytäkirja”. Teksti on sujuvasti kirjoitettu, kuvitus on hieno ja kuvatekstit osuvia.

Nurmisen kirjassa mainitut naiset kuuluvat ryhmään, jota

muissa kielissä kutsuttaisiin sanalla *science* – siis luonnontiede ja lääketiede. Ulkopuolelle jäävät humanistiset ja yhteiskunnalliset tieteet. Kirjan esipuheessa ei tällaista rajausta tehdä. Mukana olevat naiset ovat yhteiskunnan ylimmistä kerroksista, heidän takanaan on usein kannustava isä tai puoliso. Eräissä tapauksissa on vaikea tietää, mikä on naisen osuus tehdystä tutkimustyöstä. Kirjallisuusviitteitä on runsaasti, lähes kaikki viittaavat ulkomaiseen kirjallisuuteen. Tämä on ongelma, sillä samalla on sivuutettu kotimainen tutkimus.

Kotimaisesta tutkimuksesta puuttuu suurin osa Päivi Setälän tuotannosta. Setälä on antiikintutkija, joka ensimmäisenä Suomessa alkoi kirjoittaa naisnäkökulmasta. Alkuaan hän osallistui professori Jaakko Suolahden ns. tiilir ryhmään. Englanninkielinen väitöskirja ilmestyi vuonna 1977, aiheena oli naisten savimaiden omistus roomalaisaikana. Hän kirjoitti sarjan *Antiikin nainen* (1993), *Keskiajan nainen* (1996), *Renessanssin nainen* (2000) ja *Pohjoisen renessanssin nainen* (2002). Otavan kustantama sarja sai suuren suosion. Setälä oli mukana myös kuningatar Kristiinaa ja Pyhää Birgittaa käsittelevissä kirjoissa. Tiedonjulkistamispalkin-

non (1991) lisäksi Setälä on saanut tietokirjailijoiden jakaman Warelius-palkinnon (1998). Hänelle myönnettiin professorin arvo vuonna 1991.

Matti Klinge on korostanut, kuinka Setälä on hyvin osoittanut salonkien merkityksellisyysnäin Italian kuin Ranskan naisyhteisöissä 1300–1400-luvuilla. Sen sijaan tieteelliset seurukset, jotka syntyivät 1600-luvulla Englannissa, eivät hyväksyneet naisia jäsenikseen.

Kirjassaan Nurminen vetää rajan Marie Curiehin (1867–1934). Näin *Tiedon tyttärissä* sivuutetaan mm. huomattava venäläinen matemaatikko Sonja Kovalevskaja, joka lopulta toimi Tukholman korkeakoulun professorina ja josta puhuttaessa ”oli samantekevää, käyttikö hän housuja vai hametta” siteeratakseni vanhaa opettajaani Yrjö Blomstedtia. Niin ikään Nurminen kirjasta puuttuu tähtitieteilijä Eva Isaksson, jonka teos *Nainen ja maailman-kaikkeus* ilmestyi Tähtitieteellisen yhdistyksen Ursan julkaisemana vuonna 1987.

Kokonaan sivuutettu on Venäjän keisarinna Katariina II, jolla oli läheiset suhteet useihin valistuksen ajan filosofeihin. Katariina II oli valistusajan monarkki. Hän oli kirjeenvaihdossa filosofien Voltairen, d’Alambertin ja

Diderot’n kanssa. Katariina II toivoi, että joku heistä olisi käynyt Venäjällä tarkoituksenaan kehittää maan kouluoloja. Yritys epäonnistui ja elinaikanaan Katariina perusti vain Smolnan ylhäisön työille tarkoitettun oppilaitoksen. Monet Katariinan hankkeet toteutti laajaa hyväntekeväisyyttä harrastanut Aleksanteri I:n äiti Maria Feodorovna Romanova (1759–1828), jonka aikana perustettiin mm. Viipurin koulut. Toisaalta voi sanoa, että venäläisten naisten kulttuuri- ja sivistyshistoriaa ei ole riittävästi tutkittu tai että se on ainakin Suomessa jäänyt vähälle huomiolle.

Marja Engman

Tarkennus

■ Espoolainen valpas lukija Osmo Tuokko osoittaa Historiallisen Aikakauskirjan edellisessä numerossa sivulla 75 esiintyvän kiusallisen painovirheen. Tekstissä mainitaan koko Vuoksen vesistön valuma-alueen olevan 68 500 m² ja Vuoksen virran lähivaluma-alueen 4 100 m². Kysymyksessä on luonnollisesti 68 500 km² ja 4 100 km².

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2010

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokonnaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2010 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 40 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 27 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 28 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).



- Liityn Historian Ystävien Liittoon (40 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (27 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (28 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi

Lähiosoite

Postitoimipaikka

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteeri: Veikko Kallio, Saunalahdenkatu 18 A 25, 02330 Espoo, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net
Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineistot julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä.

Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2010: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 40 €, korkeakouluopiskelijoilta 27 €, yhteisöltä 50 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 28 €.

Vuosikertatilauks kirjakaupassa yms. 45 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteeri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo,

Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351,

varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 40 €, opiskelijoilta 27 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeeseen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Markku Peltonen*

Varapuheenjohtaja: professori *Petri Karonen*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin

tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170

Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi ke 16–17

ja to 10–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 28, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjatalo (Mariankatu 3, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Klikkaa perinnemaisema kuntoon: vr.fi

Osta junalippusi netistä. Lahjoitamme
10 senttiä jokaisesta nettioستosta
Suomen luonnonsuojeluliitolle
perinnemaisemien kunnostukseen.

